

СЛАВА УКРАЇНІ! ГЕРОЯМ СЛАВА!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ЕКОНОМІКА ФІНАНСИ ПРАВО

ЩОМІСЯЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 5'2026

(видається з 1994 року)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата з економічних і юридичних наук

Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 р. № 886 (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (юридичні науки).

Рішення Аудиторської палати України від 21.12.2017 р. № 353/10 (облік та аудит).

Реєстраційне свідоцтво КВ № 21620-11520ПР від 12 жовтня 2015 р.

Журналу присвоєно міжнародний ідентифікаційний номер ISSN 2409-1944 та включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. ICV = 66,67

Префікс doi журналу: 10.37634/efp

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – ПРАТ «Аудиторська фірма «Аналітик», ідентифікатор медіа – R30-03327 згідно з Рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 21.03.2024 (Протокол №11)

Засновники:

Аудиторська фірма "Аналітик", Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Статті обов'язково проходять

відбір, внутрішнє і зовнішнє рецензування

Повний або частковий передрук матеріалів журналу допускається лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Підписано до друку 15.05.2026

Формат 60×84/8

Наклад – 250 прим.

Адреса редакції: вул. Хрещатик, 44, м. Київ, 01001

Телефони: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Факс: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Сайт: www.efp.in.ua

Суб'єкт видавничої справи

© "Аналітик", 2026

© "Економіка. Фінанси. Право",

2026

Типографія: ТОВ "Міжнародний бізнес центр"

GLORY TO UKRAINE! GLORY TO THE HEROES!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ECONOMICS FINANCES LAW

MONTHLY INFORMATIONAL AND ANALYTICAL JOURNAL

№ 5'2026

(issued from 1994)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

Journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published results of dissertations for the degree of doctor and candidate (PhD).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of July 02, 2020 (economic sciences).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 1188 on September 24, 2020 (legal sciences).

Order of Audit Chamber of Ukraine № 353/10 on December 21, 2017 (accounting and audit).

Registration Certificate – KV № 21620-11520PR on October 12, 2015.

Journal is awarded the international identification number ISSN 2409-1944 and included in the international Scientometrics base Index Copernicus. ICV = 66,67

Journal's DOI: 10.37634/efp

Subject in the field of printed media – PJSC “Audit Firm “Analytik”, media identifier – R30-03327 according to the Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated 21.03.2024 (Protocol No. 11)

Founders:

Audit firm "Analytik",
Vasyl Stefanyk Carpathian National University

The papers must pass

selection, internal and external review

Full or partial reprint of the materials of the journal is allowed only with the consent of the editorial office.

The authors are responsible for the selection and presentation of the facts. The content and authenticity of the advertisement is the responsibility of the advertiser.

Signed for print 15.05.2026

Format 60×84/8

Publication – 250 copies

Address of the editorial office:

Khreshchatyk str., 44, Kyiv, 01001

Phones: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Fax: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Web: www.efp.in.ua

*The subject of
publishing*

© "Analytik", 2026

© "Economics. Finances. Law",
2026

Typography: LLC "International Business
Center"

Володимир Головач, головний редактор секції «Право»; к.ю.н., голова правління ПрАТ «Аудиторська фірма "Аналітик"»; Заслужений юрист України (Україна)

Олександр Брисінець, заступник головного редактора; д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права; Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова; член Союзу юристів України (Україна)

Людмила Чижєвська, д.е.н., професор, професор кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку, Державний університет «Житомирська політехніка» (Україна)

Юрій Оніщук, д.ю.н., професор, адвокат, член Комітету з питань верховенства права при Національній асоціації адвокатів України, Науково-практичної ради Ради адвокатів Київської області, Асоціації фінансового права України; зав. кафедри приватного та публічного права, Київський національний університет технологій та дизайну (Україна)

Вікторія Чайка, д.ю.н., доцент, професор кафедри фінансового та податкового права Державного податкового університету (Україна-Польща)

Малгожата Скоржевська-Амберг, доктор філософії, адвокат, кафедра теорії, філософії та історії права, юридичний коледж, Університет Козмінського (Польща)

Алла Зеліско, д.ю.н., зав. кафедри цивільного права, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника (Україна)

Петер Плавчин, доктор наук, проф. інж., ректор Академії Данубіус (Словацька Республіка)

Юлія Слободяник, д.е.н., професор, професор кафедри аудиту, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Антон Бойко, д.е.н., професор, доцент кафедри економічної кібернетики, Сумський державний університет (Україна)

РЕДКОЛЕГІЯ. СЕКЦІЯ «ЕКОНОМІКА»

Валентина Левченко, головний редактор секції «Економіка»; д.е.н., Київський національний університет технологій та дизайну; член Ради нагляду за аудиторською діяльністю Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, директор ВПГО «Спілка аудиторів України» (Україна)

Ольга Григорів, к.е.н., доцент кафедри, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника (Україна)

Людмила Чижєвська, д.е.н., професор, професор кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку, Державний університет «Житомирська політехніка» (Україна)

Юрій Оніщук, д.ю.н., професор, адвокат, член Комітету з питань верховенства права при Національній асоціації адвокатів України, Науково-практичної ради Ради адвокатів Київської області, Асоціації фінансового права України; зав. кафедри приватного та публічного права, Київський національний університет технологій та дизайну (Україна)

Юлія Слободяник, д.е.н., професор, професор кафедри аудиту, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Петер Плавчин, доктор наук, проф. інж., ректор Академії Данубіус (Словацька Республіка)

Олексій Тарасенко, к.е.н., доцент кафедри менеджменту, Київський національний університет технологій та дизайну (Україна)

Ірина Криштопа, д.е.н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Володимир Глонті, доктор наук, Керівник служби забезпечення якості БДУ, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Батумський державний університет імені Шота Руставелі (Грузія)

Віктор Тринчук, к.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів, обліку та банківської справи, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

Олена Серєда, доктор філософії, доцент, доцент кафедри фінансів, Київський національний університет технологій та дизайну (Україна)

Вікторія Чайка, д.ю.н., доцент, професор кафедри фінансового та податкового права Державного податкового університету (Україна-Польща)

Комітет консультантів і мовних редакторів

Тетяна Головач, д.е.н., професор, аудитор, заступник директора з наукової роботи Інституту аудиту (Україна)

Жанна Дрига, д.е.н., професор, професор кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування, Державний університет "Житомирська Політехніка" (Україна-США)

Олена Петрик, д.е.н., професор, завідувачка кафедри аудиту, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Сергій Константинов, д.ю.н., професор, зав. кафедри адміністративної діяльності, Національна академія внутрішніх справ (Україна)

Олена Потішняк, д.е.н., професор, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)

Юрій Манцевич, д.е.н., доцент, вчений секретар, Державне підприємство «Науково-дослідний і проектний інститут містобудування» (Україна)

Ігор Озерський, д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу, Чорноморський національний університет імені Петра Могили; академік Національної академії наук вищої освіти України (Україна)

Марі-Франс Кенуй-Казаль, доктор філософії з гуманітарних наук (Франція)

Лєся Поповєцька-Демченко – відповідальний редактор (Україна-Франція)
Анна Туманян – випусковий редактор (Україна)

Volodymyr Holovach, Editor-in-Chief of the Law Section; PhD in Legal Sciences, Head of the Board of the Audit Firm "Analytik"; Honored Lawyer of Ukraine (Ukraine)

Oleksandr Bryhinets, Deputy Editor-in-Chief; Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law; Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law; member of the Union of Lawyers of Ukraine (Ukraine)

Liudmyla Chyzhevska, Doctor of Economics, Professor, Professor of Information Systems in Management and Accounting department, State University "Zhytomyr Polytechnic" (Ukraine)

Yurii Onishchuk, Doctor of Legal Sciences, Professor, lawyer, member of the Committee on the Rule of Law at the National Bar Association of Ukraine, the Scientific and Practical Council of the Bar Council of Kyiv Region, the Financial Law Association of Ukraine; head of the Department of Private and Public Law; Kyiv National University of Technologies and Design (Ukraine)

Viktoriya Chaika, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Financial and Tax Law of the State Tax University (Ukraine-Poland)

Malgorzata Skorzevska-Amberg, PhD, DSc, Theory, Philosophy and History of Law department, College of Law, Kozminski University (Poland)

Alla Zelisko, Doctor of Legal Sciences, Head of the Department of Civil Law, Vasyl Stefanyk Carpathian National University (Ukraine)

Peter Plavcan, Dr.h.c., prof. Ing., Rector, Vysoka skola Danubius (Slovakia)

Yuliia Slobodianiuk, Doctor of Economics, Professor, Professor of the auditing department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Anton Boiko, Doctor of Economics, Professor, Associate Professor of Economic Cybernetics department, Sumy State University (Ukraine)

EDITORIAL BOARD. ECONOMICS SECTION

Valentyna Levchenko, Editor-in-Chief of the Economics section; Doctor of Economics, Kyiv National University of Technologies and Design; member of the Supervisory Board for audit activity of the Authority public oversight for audit activity, Director of the All-Ukrainian Professional Non-Governmental Organization "Union of Auditors of Ukraine" (Ukraine)

Olha Hryhoriv, PhD in Economics, Associate Professor of department, Vasyl Stefanyk Carpathian National University (Ukraine)

Liudmyla Chyzhevska, Doctor of Economics, Professor, Professor of Information Systems in Management and Accounting department, State University "Zhytomyr Polytechnic" (Ukraine)

Yurii Onishchuk, Doctor of Legal Sciences, Professor, lawyer, member of the Committee on the Rule of Law at the National Bar Association of Ukraine, the Scientific and Practical Council of the Bar Council of Kyiv Region, the Financial Law Association of Ukraine; head of the Department of Private and Public Law; Kyiv National University of Technologies and Design (Ukraine)

Yuliia Slobodianiuk, Doctor of Economics, Professor, Professor of the auditing department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Peter Plavcan, Dr.h.c., prof. Ing., Rector, Vysoka skola Danubius (Slovakia)

Oleksii Tarasenko, PhD in Economics, Associate Professor of management department, Kyiv National University of Technologies and Design (Ukraine)

Iryna Kryshopa, Doctor of Economics, Professor, Professor of Accounting and Taxation department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Vladimer Glonti, Doctor of Sciences, Professor, Head of the Quality Assurance Service of BSU, Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Shota Rustaveli Batumi State University (Georgia)

Viktor Trynchuk, PhD in Economics, Professor, Head of Finance, Accounting and Banking department, Luhansk Taras Shevchenko National University (Ukraine)

Olena Sereda, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Kyiv National University of Technology and Design (Ukraine)

Viktoriya Chaika, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Financial and Tax Law of the State Tax University (Ukraine-Poland)

Committee of consultants and language editors

Tetiana Holovach, Doctor of Economics, Professor, auditor, deputy director for scientific work of the Institute of Audit (Ukraine)

Zhanna Dryha, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of National Security, Public Management and Administration, State University "Zhytomyr Polytechnic" (Ukraine-USA)

Olena Petryk, Doctor of Economics, Professor, Head of the auditing department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Serhii Konstantinov, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Administrative Activity department, National Academy of Internal Affairs (Ukraine)

Olena Potyshniak, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Organization of Production, Business and Management department, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture (Ukraine)

Yurii Mantsevych, Doctor of Economics, Associate Professor, Scientific Secretary, State Enterprise "Research and Design Institute of Urban Development" (Ukraine)

Ihor Ozerskyi, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Civil and Criminal Law and Process department, Petro Mohyla Black Sea National University; academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Ukraine)

Marie-France Quenouille (Cazals), PhD in Human Science (France)

Lesia Popovetska-Demchenko – Managing editor (Ukraine-France)
Anna Tumanian – Issue Editor (Ukraine)

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ «ПРАВО»

<i>БЄЛКІН Л.М., ЮРИНЕЦЬ Ю.Л., БЄЛКІН М.Л.</i> Неможливість стягнення нарахувань за задавненим зобов'язанням	8
<i>САМСІН І.Л., ГАВРІК Р.О., ЛИТВИНЕНКО І.Л.</i> Правові аспекти впровадження європейського досвіду державного регулювання у сфері електроенергетики та енергоефективності	12
<i>ГАЛУС О.О.</i> Скасування реєстрації політичної партії у зв'язку з невисуванням кандидатів на виборах президента України та виборах народних депутатів України протягом десяти років: конституційно-правові засади та практика адміністративного судочинства	17
<i>ВЛАДОВСЬКА К.П., ЗАГОРОДНІЙ Я.Ю.</i> Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад в Україні: теоретичні засади та виклики воєнного стану	22
<i>ПАЦЮК О.Д.</i> Відповідальність за порушення законодавства під час виробництва та обігу цементу в Україні	26
<i>ЗАХАРКЕВИЧ В.В.</i> Компетенція органів місцевого самоврядування у сфері енергоефективності	30
<i>КОНОВАЛЕНКО А.Г.</i> Програмні документи у сфері євроінтеграційної політики України: загальна характеристика	34
<i>БОНДАРЕНКО Д.В., РУЧКО А.С., ЛУТАЙ В.В.</i> Імунітет вищих посадових осіб у міжнародному праві: обмеженість та абсолютність	39
<i>ГОЛОТА Н.П.</i> De-risking у банківському секторі України: правовий аналіз ризик-орієнтованого підходу та механізмів захисту прав клієнтів	44
<i>ЗУБАРЕВА А.Є.</i> Визнання батьківства з іноземним елементом: визначення застосовного права та окремі проблеми правозастосування	47
<i>ХОРВАТОВА О.О.</i> Сучасні проблеми виконання рішень суду про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії	52
<i>ПАВЛОВ В.О., РОМАНОВА О.М.</i> Психологічні аспекти формування правосвідомості в історії держави і права України	57
<i>ШЕРЕМЕТЬЄВА О.Ю.</i> Етапи становлення валютної системи України як державно-правової форми організації валютних відносин і складника світової валютної системи	63

СЕКЦІЯ «ЕКОНОМІКА»

<i>АНТОНОВА О., ІЛЬЧЕНКО В., ТЯЖИНА А.</i> Економічна корупція в сучасному контексті: природа, рушійні сили та класифікація причин	70
<i>ВЛАДИКА Ю.П., ЗАДЕРАКА Н.М., ТУРОВА Л.Л.</i> Роль фінтех-компаній у трансформації традиційних банків	78

ГАВРИЛКО Т.О., ХМАРУК А.В. Цифрові технології в управлінні страховим портфелем компанії	81
ПЕХНИК А.В. Транснаціоналізація світової економіки: історія та сучасність	85
ЄПІФАНОВА І.М. Цифрова трансформація машинобудівних підприємств як фактор підвищення національної конкурентоспроможності	89
ІВАЩЕНКО А.Г. Зовнішня заборгованість держави в системі міжнародних фінансів: критерії оцінювання та сучасний стан зовнішнього боргу України	93
ДЕРКАЧ І.В. Вплив нестабільності ринку на цінову політику підприємства	102
ЧАЙКА О.М. Діджиталізація упаковки у бренд-менеджменті	105
ПОПЕРЕЧНИЙ І.В. Особливості безпекового базису управління матеріально-технічним забезпеченням медичних установ	108
ПРОКОПЕНКО М.В. Екологічне підприємництво як інструмент забезпечення сталого розвитку національної економіки України	112
ДМИТРІЄВА О.І., ТЄШЕВА Л.В. Державно-приватне партнерство як інструмент інтеграції ESG-підходу у стратегічне управління підприємницькими структурами та чинник забезпечення фінансової стійкості	115
ПОСОХОВ І.М. Управління ризиками фінансово-кредитних установ та транснаціональних корпорацій	121
ЯРОВЕНКО Т.С., ГВІНІАШВІЛІ Т.З., СОКОЛЬЧЕНКО В.О., ШМАЛЬКО М.О. Підвищення енергоефективності та енергонезалежності як основа антикризового управління підприємством	125
ГОРБАЛЬ Н.І., БУЧКОВСЬКА А.А. Зелена і циркулярна економіки в умовах війни	128
REIFMAN R. Forecasting the IT industry market: from financial indicators to cross-industry impact (Прогнозування ринку ІТ-індустрії: від фінансових показників до міжгалузевого впливу)	131
ЛЕВЧЕНКО В.П., СЕРЕДА О.О. ESG-Фактори як детермінанти інвестиційної активності корпоративних підприємств в умовах сталої економічної трансформації	135

CONTENTS

LAW SECTION

<i>L. BIELKIN, Y. YURYNETS, M. BIELKIN.</i> Impossibility of accruing charges on a time-barred obligation	8
<i>I. SAMSIN, R. HAVRIK, I. LYTVYENENKO.</i> Legal aspects of implementing European experience of state regulation in the sphere of electricity and energy efficiency	12
<i>O. HALUS.</i> Cancellation of a political party's registration due to the failure to nominate candidates in the elections of the president of Ukraine and the elections of the people's deputies of Ukraine for ten years: constitutional and legal foundations and administrative justice practice	17
<i>K. VLADOVSKA, Y. ZAHORODNII.</i> Constitutional and legal status of deputies of local councils in Ukraine: theoretical principles and challenges of martyr state	22
<i>O. PATSIUK.</i> Liability for violation of legislation in the production and circulation of cement in Ukraine	26
<i>V. ZAKHARKEVYCH.</i> Competence of local self-government bodies in the field of energy efficiency	30
<i>A. KONOVALENKO.</i> Program documents in the field of Ukraine's European integration policy	34
<i>D. BONDARENKO, A. RUCHKO, V. LUTAI.</i> Immunity of high-ranking officials in international law: limitation and absoluteness	39
<i>N. HOLOTA.</i> De-risking in the Ukrainian banking sector: a legal analysis of the risk-based approach and client protection mechanisms	44
<i>A. ZUBAREVA.</i> Recognition of paternity with a foreign element: determination of the applicable law and certain issues of legal enforcement	47
<i>O. KHORVATOVA.</i> Current problems of enforcement of court decisions on compensation for material and moral damage caused as a result of armed aggression	52
<i>V. PAVLOV, O. ROMANOVA.</i> Psychological aspects of the formation of legal consciousness in the history of the state and law of Ukraine	57
<i>O. SHEREMETIEVA.</i> Stages of the formation of the currency system of Ukraine as a state-legal form of organization of currency relations and a component of the world currency system	63

ECONOMICS SECTION

<i>O. ANTONOVA, V. ILCHENKO, A. TIAZHYNIA.</i> Economic corruption in the contemporary context: nature, driving forces, and classification of causes	70
<i>Y. VLADYKA, N. ZADERAKA, L. TUROVA.</i> The role of FinTech companies in the transformation of traditional banks	78
<i>T. HAVRYLKO, A. KHMARUK.</i> Digital technologies in the management of the company's insurance portfolio	81

<i>A. PEKHNYYK.</i> Transnationalization of the world economy: history and modernity	85
<i>I. YEPIFANOVA.</i> Digital transformation of engineering enterprises as a factor for increasing national competitiveness	89
<i>A. IVASHCHENKO.</i> Foreign state debt in the international finance system: assessment criteria and current status of Ukraine's foreign debt	93
<i>I. DERKACH.</i> The impact of market instability on the pricing policy of the enterprise	102
<i>O. CHAIKA.</i> Digitization of packaging in brand management	105
<i>I. POPERECHNYI.</i> Features of security basis the management at material and technical support of medical institutions	108
<i>M. PROKOPENKO.</i> Ecological entrepreneurship as a tool for ensuring sustainable development of the national economy of Ukraine	112
<i>O. DMYTRIIEVA, L. TIESHEVA.</i> Public-private partnership as a tool for integration of ESG approach into strategic management of business structures and a factor for ensuring financial sustainability	115
<i>I. POSOKHOV.</i> Risk management of financial and credit institutions and transnational corporations	121
<i>T. YAROVENKO, T. HVINIASHVILI, V. SOKOLCHENKO, M. SHMALKO.</i> Improving energy efficiency and energy independence as the foundation for crisis management	125
<i>N. HORBAL, A. BUCHKOVSKA.</i> Green and circular economy in wartime	128
<i>R. REIFMAN.</i> Forecasting the IT industry market: from financial indicators to cross-industry impact	131
<i>V. LEVCHENKO, O. SEREDA.</i> ESG factors as determinants of investment activity of enterprises in the conditions of sustainable economic transformation	135

Леонід Михайлович БЕЛКІН
к.т.н., с.н.с.; адвокат
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>
e-mail: belkinleonid@ukr.net

Юлія Леонідівна ЮРИНЕЦЬ
д.ю.н., професор кафедри, Київський національний університет будівництва і архітектури
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>
e-mail: iurynetsjulia@ukr.net

Марк Леонідович БЕЛКІН
к.ю.н., доцент кафедри, Міжрегіональна Академія управління персоналом; адвокат
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>
e-mail: advokat@etalon.co.ua

НЕМОЖЛИВІСТЬ СТЯГНЕННЯ НАРАХУВАНЬ ЗА ЗАДАВНЕНИМ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМ

У статті досліджено правову природу задавнених зобов'язань та їх співвідношення з натуральними зобов'язаннями у цивільному праві України. Актуальність теми зумовлено відсутністю системного наукового підходу та наявністю суперечливої судової практики, зокрема стосовно можливості стягнення інфляційних втрат і 3 % річних після втрати права на примусове виконання рішення суду. Остаточну правову позицію сформульовано Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 11.02.2026 р. Суд дійшов висновку, що після спливу строку пред'явлення виконавчого документа та відмови у його поновленні кредитор остаточно втрачає право на примусове виконання рішення. Відтак, немає підстав і для стягнення інфляційних втрат та 3 % річних як похідних вимог. У цьому контексті задавнене зобов'язання фактично прирівнюється до натурального.

Ключові слова: задавнені зобов'язання, натуральні зобов'язання, цивільне право, позовна давність, інфляційні втрати, 3 % річних, Велика Палата верховного суду, правова визначеність, примусове виконання, судова практика

Стаття надійшла 01.04.2026

Статтю прийнято 08.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Актуальність дослідження на заявлену тему зумовлено відсутністю системних вітчизняних наукових праць, які б розглядали сутність задавнених зобов'язань як різновиду натуральних зобов'язань, співвідношення з іншими зобов'язаннями та визначення місця задавнених зобов'язань у системі цивільного права [1]. У сучасній вітчизняній юридичній науці заслуговує на увагу аналіз правової природи задавнених зобов'язань, який проведено в наукових статтях Н.Р. Майданика [1], Н.І. Майданик [2]. Додаткову актуальність питань визначення поняття, природи та місця задавнених зобов'язань у системі цивільного права України зумовлено тим, що формально зобов'язання не вважається погашеним, а отже, у кредиторів виникає спокуса заявляти до стягнення в судовому порядку нарахувань згідно із ч. 2 ст. 625 Цивільного кодексу України (ЦКУ), щоб отримати з боржника «хоч щось» [3]. З іншого боку, у п. 119 Постанови від 11.02.2026 р. у справі № 754/511/23, провадження № 14-63цс25, Великої Палати Верховного Суду (ВС) [4, № 134456472] зазначено, що за таким підходом буде складатися нерозумна ситуація, за якою після втрати права на примусове виконання судового рішення про стягнення основного боргу і припинення можливості його реалізації, зокрема у зв'язку з пропуском строку пред'явлення виконавчого документа для виконання і відмови в поновленні цього строку судом, за обставин неможливості виконання захисту основної вимоги (про стягнення основної суми боргу) кредитор зберігатиме можливість постійно подавати вимоги про стягнення 3 % річних та інфляційних втрат, нарахованих на невиконувану вимогу, що суперечитиме принципу правової визначеності.

МЕТА роботи – дослідження правових позицій судів

з цього питання.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: документальний аналіз та узагальнення судової практики.

РЕЗУЛЬТАТИ

У практиці сучасного судочинства прийнято розрізняти два різних випадки зобов'язання, які формально не виконані (не погашені), але такі зобов'язання не мають судового захисту стосовно примусового стягнення [3; 4, № 134456472]:

– *Натуральні зобов'язання.* Це зобов'язання, у стягненні яких кредитор відмовлено у зв'язку зі спливом строку позовної давності. Формально зобов'язання не погашено, але нарахування на суму цих зобов'язань інфляційних втрат і 3 % річних не здійснюється. Як зазначає Є. Морозов, натуральним зобов'язанням (obligatio naturalis) є зобов'язання, вимога в якому не може бути захищена в судовому (примусовому) порядку, але добровільне виконання якої не є безпідставно набутиим майном. Конструкцію ст. 625 ЦКУ про нарахування 3 % річних та інфляційних втрат розраховано на її застосування до такого грошового зобов'язання, вимога в якому може бути захищена в судовому (примусовому) порядку. *Кредитор в натуральному зобов'язанні не має права нараховувати 3 % річних та інфляційні втрати, оскільки вимогу в такому зобов'язанні не може бути захищено в судовому (примусовому) порядку*¹ [5]. Так, у Постанові від 17.11.2020 р. у справі № 904/6892/17 ВС у складі колегиї суддів Касаційного господарського суду [4, № 93072139] констатується таке: «Незважаючи на те, що за змістом положень статей 549, 625 ЦК України і статті 230 ГК України кредитор має право

¹ Виділено автором [5]

нараховувати пеню, інфляційні втрати і 3% річних за допущене боржником прострочення виконання основного зобов'язання, яке (основне зобов'язання) не припинилося у встановленому порядку, наявність такого, що набрало законної сили, судового рішення про відмову в задоволенні позову про стягнення основного боргу ... унеможливає подальше притягнення кредитором боржника до відповідальності у виді штрафної санкції (пені), оскільки її практичне застосування є додатковим зобов'язанням, яке впливає з основного зобов'язання (сплати основного боргу), тоді як підтверджена рішенням суду остаточна втрата позивачем (кредитором) права на задоволення вимоги щодо основного зобов'язання (основного боргу) в процесуальному (судовому) порядку призводить до втрати ним права на стягнення штрафних санкцій як додаткової вимоги. Адже, натуральним є зобов'язання, вимога в якому не може бути захищена в судовому (примусовому) порядку, але добровільне виконання якої не є безпідставно набути майном. Конструкція статті 549 ЦК України щодо нарахування пені розрахована на її застосування до такого грошового зобов'язання, вимога в якому може бути захищена в судовому (примусовому) порядку. Кредитор у натуральному зобов'язанні не має права на нарахування пені у разі, якщо вимога в такому зобов'язанні не може бути захищена в судовому (примусовому) порядку».

Аналогічно схожий правовий висновок з питання застосування інфляційних втрат і 3% річних наведено у постанові Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі ВС від 06.03.2019 у справі № 757/44680/15-ц, провадження № 61-32171сво18 [4, № 80783101]: «ПАТ ... просило стягнути з відповідача 3% річних від суми простроченої заборгованості за тілом кредиту за період з 04.06.2014 року по 22.10.2015 року. Оскільки рішенням Печерського районного суду міста Києва від 02.04.2015 року, залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 16.07.2015 року, було відмовлено у задоволенні позову ПАТ ... до ОСОБА_4 про стягнення заборгованості за кредитним договором ... у зв'язку з пропуском позовної давності, то в задоволенні позовної вимоги про стягнення 3% річних до вимоги, яка існує в натуральному зобов'язанні, слід відмовити за безпідставністю»;

– *Задавнене зобов'язання.* Це зобов'язання, яке отримало судовий захист, тобто є рішенням суду про стягнення відповідного боргу, але примусове виконання цього зобов'язання неможливе у зв'язку із пропуском строку пред'явлення виконавчого документа до виконання, і суд відмовив у поновленні цього строку. Вбачаються широкі розбіжності у поглядах на можливість стягнення інфляційних втрат та 3% річних з таких за давнених зобов'язань, оскільки формально це зобов'язання не є натуральним у класичному розумінні цього визначення. Питання врегулювання цих розбіжностей було предметом розгляду у Постанові від 11.02.2026 р. у справі № 754/511/23, провадження № 14-63цс25, Великої Палати ВС [4, № 134456472]. У цій справі кредитор наполягав на тому, що основну вимогу кредитора вже захищено судом – рішенням Деснянського районного суду міста Києва від 05.07.2011 р. у справі № 2-144/2011, яким з відповідачки стягнуто суму заборгованості, а тому зобов'язання неможна вважати нату-

ральним. Водночас, на думку кредитора, та обставина, що виконавчий лист не перебуває на виконанні, не має правового значення, оскільки чинне законодавство не пов'язує припинення зобов'язання з наявністю судового рішення чи відкриттям виконавчого провадження з його примусового виконання, а наявність судових рішень про стягнення заборгованості не припиняє грошових зобов'язань боржника та не позбавляє кредитора права на отримання передбачених ч. 2 ст. 625 ЦКУ сум (п.п. 24, 25 Постанови). Справу передано на розгляд Великої Палати ВС ухвалою від 30.04.2025 р. Касаційного цивільного суду [4, № 127537081].

Передаючи справу на розгляд Великої Палати ВС, колегія суддів Касаційного цивільного суду зазначила, що у постановвах Касаційного цивільного суду у складі ВС від 28.09.2021 р. у справі № 759/4755/19 та від 29.11.2023 р. у справі № 753/1527/22 викладено висновки, за змістом якого у разі якщо кредитор вже скористався судовим захистом та з боржника рішенням суду стягнуто суму основного боргу, то таке зобов'язання неможна вважати натуральним, а тому кредитор має право на отримання сум, передбачених ст. 625 ЦКУ. Водночас обставини неперебування виконавчого листа на виконанні, пропуск строку для пред'явлення виконавчого листа до виконання, відмова суду поновити цей строк не мають правового значення, оскільки чинне законодавство не пов'язує припинення зобов'язання з наявністю судового рішення чи відкриттям виконавчого провадження з його примусового виконання, а наявність судових рішень про стягнення заборгованості не припиняє грошових зобов'язань боржника та не позбавляє кредитора права на отримання передбачених ч. 2 ст. 625 ЦКУ сум. Вирішення судом спору про стягнення грошових коштів за договором не змінює природи зобов'язання та підстав виникнення відповідного боргу. Натомість Касаційний господарський суд у складі ВС у постанові від 22.08.2024 р. у справі № 916/735/23 вказав на відсутність грошового зобов'язання боржника перед кредитором, передбаченого ч. 2 ст. 625 ЦКУ, за обставин підтвердження такого боргу відповідним судовим рішенням, яке не може бути виконаним без вирішення питання з поновлення строку пред'явлення виконавчого документа до виконання (п.п. 31, 32 Постанови).

Колегія суддів цивільного суду пропонувала відступити від цього висновку Касаційного господарського суду. В ухвалі від 30.04.2025 р. колегія суддів вважала, що оскільки кредитор вже скористався судовим захистом й рішенням суду з боржника стягнуто суму основного боргу, то таке зобов'язання вже не є натуральним, а кредитор має право на отримання сум, передбачених ст. 625 ЦКУ. Таке прострочення є тривалим правопорушенням, тому право на позов про стягнення коштів на підставі ст. 625 ЦКУ виникає у кредитора з моменту порушення грошового зобов'язання, підтвердженого судовим рішенням, до моменту його повного виконання, і обмежується останніми трьома роками, які передували подачі такого позову.

Велика Палата ВС не погодилася з таким висновком.

Велика Палата звернула увагу на те, що ЦКУ не схвалює спроби обійти цивільно-правовими засобами охорону, яка надається боржнику за спливу позовної давності. Про це свідчить норма п. 1 ч. 1 ст. 602 ЦКУ, що передбачає заборону для зарахування зустрічних

вимог у разі спливу позовної давності в задавненому зобов'язанні для охорони інтересів боржника. Таке зарахування здійснюється в обхід подачі позову і унеможливує подачу заяви про застосування позовної давності. У п. 79 Постанови Велика Палата вказала, що аналогічний підхід для охорони інтересів боржника у задавненому зобов'язанні має бути й стосовно 3 % річних та інфляційних втрат, нарахованих на таку вимогу в цьому зобов'язанні, тому кредитор для охорони інтересів боржника може мати можливість пред'явити позов про стягнення 3 % річних та інфляційних втрат, які нараховано на задавнену вимогу, тільки разом з пред'явленням позову про стягнення задоволеної вимоги.

Встановлення законом строків передбачено з метою дисциплінування учасників спірних правовідносин та своєчасного виконання ними певних процесуальних дій (п. 92 Постанови). Європейський Суд з прав людини у своїй практиці наголошує, що позовна давність – це законне право правопорушника уникнути переслідування або притягнення до суду після закінчення певного періоду після скоєння правопорушення (п. 93 Постанови). Водночас втрата права на примусове виконання судового рішення, припинення можливості його реалізації через пропуск строку пред'явлення виконавчого документа до виконання і відмову у його поновленні судом свідчить про неможливість захисту такої вимоги в примусовому порядку (п. 108 Постанови). У зв'язку з пропуском строку пред'явлення виконавчого документа до виконання та відмовою суду в його поновленні право стягувача на примусове виконання судового рішення є остаточно втраченим, а можливість виконання такого рішення – припиненою (п. 110 Постанови). Відмова в поновленні строку судом означає остаточність правової ситуації, відсутність будь-яких подальших процесуальних механізмів виконання судового рішення, а отже, відносини щодо примусового виконання стають стабільними (п. 111 Постанови). Сплив строків пред'явлення виконавчого листа до виконання є законним правом боржника уникнути притягнення до цивільно-правової відповідальності після закінчення певного періоду після видачі судом виконавчого документа (п. 114 Постанови).

Виходячи з викладеного, Велика Палата ВС зробила висновок, що суди попередніх інстанцій, відмовляючи в задоволенні позовних вимог про стягнення 3 % річних за невиконання рішення суду про стягнення кредитної заборгованості, правильно виходили з того, що у зв'язку зі спливом строку, наданого законом для пред'явлення виконавчого листа до виконання, відмовою суду у поновленні цього строку і у видачі дублікату виконавчого листа, немає і обов'язку відповідача у грошовому зобов'язанні, який би міг бути виконаний примусово, а отже, немає правової підстави для стягнення можливого похідного зобов'язання, передбаченого ст. 625 ЦКУ (п. 147 Постанови).

Список використаних джерел

1. Майданик Н.Р. Задавнені зобов'язання як натуральні зобов'язання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10-2. Т. 1. С. 225-228.
2. Майданик Н.І. Правова природа задованих зобов'язань. *Підприємство, господарство і право*. 2004. №12. С. 26-28.
3. Будьонний В. Нові тенденції у практиці застосування ст. 625 ЦК України: позовна давність та натуральне зобов'язання. *Судова практика*. 07.03.2023. URL: <https://budennyi.org.ua/2023/03/07/novi-tendentsiyi-u-praktytsi-zastosuvannya-st-625-tsk-ukrayiny-pozovna-davnist-ta-naturalne-zobov-yazannya/>
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/>

Варто зазначити, що й до цієї Постанови окремі колегії Касаційного цивільного суду керувалися такою правовою позицією, зокрема: у Постанові від 23.11.2022 р. у справі № 285/3536/20 [4, № 107632173; 6], Постанові від 22.01.2025 р. у справі № 602/140/23 [4, № 124630056; 7], деяких інших. Натомість у згаданих вище Постановах Касаційного цивільного суду у складі ВС від 28.09.2021 р. у справі № 759/4755/19, від 29.11.2023 р. у справі № 753/1527/22, які розглядалися Великою Палатою у Постанові від 11.02.2026 р. у справі № 754/511/23, викладено інший погляд, що свідчить про відсутність дотепер сталої судової практики. Розглянута Постанова Великої Палати ставить у цій суперечці крапку.

ВИСНОВКИ

Велика Палата Верховного Суду зробила остаточний висновок, що немає правових підстав для зарахування і стягнення інфляційних втрат і 3 % річних на зобов'язання за невиконанням рішенням суду про стягнення кредитної заборгованості у зв'язку зі спливом строку, наданого законом для пред'явлення виконавчого листа до виконання, відмовою суду у поновленні цього строку й у видачі дублікату виконавчого листа (задавнена вимога). В цьому сенсі задована вимога і натуральне зобов'язання є тотожними.

Ця правова позиція Великої Палати Верховного Суду є важливим кроком до забезпечення балансу між інтересами кредитора та принципом правової визначеності для боржника. Фактично суд чітко провів межу: якщо кредитор втратив можливість примусового виконання рішення через пропуск встановленого законом строку і не зміг його поновити, то саме грошове зобов'язання в аспекті примусового виконання припиняє своє юридичне значення. А разом з ним зникає і підстава для будь-яких похідних вимог, зокрема зі стягнення нараховань за ст. 625 ЦКУ.

Цей висновок має глибоке концептуальне значення. Суд фактично захистив особу від ситуації «вічного боргу», коли зобов'язання формально наявне безкінечно, а фінансові санкції продовжують накопичуватися, незважаючи на втрату кредитором процесуальних механізмів його реалізації. Такий підхід відповідає базовим принципам верховенства права – правової визначеності, пропорційності та справедливості. Водночас ця позиція дисциплінує кредиторів: реалізація права на примусове виконання не є безстроковою і вимагає належної процесуальної активності. Невикористання цих механізмів у встановлений строк не може компенсуватися шляхом штучного «реанімування» зобов'язання через похідні вимоги.

Отже, рішення демонструє, що цивільне право не допускає перетворення боргу на інструмент довічного тиску. Зобов'язання має часові межі не лише формально, а й за своєю правовою природою – і саме це підкреслила Велика Палата.

5. Морозов Є. Нарахування 3% річних в задоволеному зобов'язанні. *LIGA.net*. 02.05.2023. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/50343>
6. Чи стягуються 3 % річних на задоволену вимогу – позиція ВС. *Закон і Бізнес*. 07.12.2022. URL: <https://zib.com.ua/154037.html>
7. Трофіменко І.В. Пред'явити позов про стягнення 3 % річних та інфляційних втрат з вимоги, строк позовної давності якої пропущено (задовнена вимога), можна тільки разом з пред'явленням позову про стягнення задоволеної вимоги (ВС КЦС № 602/140/23 від 22.01.2025 р.). *Протокол.ua*. 18.03.2025. URL: [https://protocol.ua/ua/pred_yaviti_pozov_pro_styagnennya_3_richnih_ta_inflyatsiynih_vtrat_z_vimogi_strok_pozovnoi_davnosti_yakoi_propushcheno_zadavlena_vimoga_mogna_tilki_razom_z_pred_yavlennyam_pozovu_pro_styagnennya_zadavlenoi_vimogi_\(vs_ktss_602_140_23_vid_22_01_2025_r_\)/](https://protocol.ua/ua/pred_yaviti_pozov_pro_styagnennya_3_richnih_ta_inflyatsiynih_vtrat_z_vimogi_strok_pozovnoi_davnosti_yakoi_propushcheno_zadavlena_vimoga_mogna_tilki_razom_z_pred_yavlennyam_pozovu_pro_styagnennya_zadavlenoi_vimogi_(vs_ktss_602_140_23_vid_22_01_2025_r_)/)

References

1. Maidanyk N.R. Time-barred obligations as natural obligations. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*. 2014. No. 10-2. Vol. 1. pp. 225-228. (in Ukrainian).
2. Maidanyk N.I. The legal nature of time-barred obligations. *Entrepreneurship, Economy, and Law*. 2004. No. 12. pp. 26-28. (in Ukrainian).
3. Budionyi V. New trends in the practice of applying Article 625 of the Civil Code of Ukraine: limitation period and natural obligation. *Judicial Practice*. 2023. March, 07. URL: <https://budennyi.org.ua/2023/03/07/novi-tendentsiyi-u-praktytsi-zastosuvannya-st-625-tsk-ukrayiny-pozovna-davnist-ta-naturalne-zobov-yazannya/> (in Ukrainian).
4. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/> (in Ukrainian).
5. Morozov Y. Accrual of 3% annual interest on a time-barred obligation. *LIGA.net*. 2023. May, 02. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/50343> (in Ukrainian).
6. Are 3 % annual interest charged on a time-barred claim – the position of the Supreme Court. *Law and Business*. 07.12.2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/154037.html> (in Ukrainian).
7. Trofimenko I.V. A claim for 3 % annual interest and inflationary losses on a claim whose limitation period has expired (time-barred claim) can only be made along with the claim for the time-barred obligation (Supreme Court Civil Cassation Chamber Case No. 602/140/23 dated 22.01.2025). *Protocol.ua*. 2025, March, 18. URL: [https://protocol.ua/ua/pred_yaviti_pozov_pro_styagnennya_3_richnih_ta_inflyatsiynih_vtrat_z_vimogi_strok_pozovnoi_davnosti_yakoi_propushcheno_zadavlena_vimoga_mogna_tilki_razom_z_pred_yavlennyam_pozovu_pro_styagnennya_zadavlenoi_vimogi_\(vs_ktss_602_140_23_vid_22_01_2025_r_\)/](https://protocol.ua/ua/pred_yaviti_pozov_pro_styagnennya_3_richnih_ta_inflyatsiynih_vtrat_z_vimogi_strok_pozovnoi_davnosti_yakoi_propushcheno_zadavlena_vimoga_mogna_tilki_razom_z_pred_yavlennyam_pozovu_pro_styagnennya_zadavlenoi_vimogi_(vs_ktss_602_140_23_vid_22_01_2025_r_)/) (in Ukrainian).

Leonid BIELKIN

PhD in Engineering, Senior Researcher; lawyer
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>
e-mail: belkinleonid@ukr.net

Yuliia YURYNETS

Doctor of Legal Sciences, Professor of department, Kyiv National University of Construction and Architecture ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>
e-mail: iurynetsjulia@ukr.net

Mark BIELKIN

PhD in Legal Sciences, Associate Professor of department, Interregional Academy of Personnel Management; lawyer
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>
e-mail: advokat@etalon.co.ua

IMPOSSIBILITY OF ACCRUING CHARGES ON A TIME-BARRED OBLIGATION

The paper explores the legal nature of time-barred obligations and their relationship with natural obligations in Ukrainian civil law. The relevance of the topic is due to the lack of systematic scientific works on the subject and the existence of contradictory judicial practice, particularly regarding the possibility of charging inflation losses and 3 % annual interest after the loss of the right to enforce a court decision. In judicial practice, two types of obligations are distinguished. Natural obligations arise when the statute of limitations has expired: they formally exist but cannot be judicially enforced, and therefore do not allow for additional payments. A time-barred obligation, in contrast to a natural one, is confirmed by a court decision, but cannot be enforced due to the expiration of the period for presenting the enforcement document and the refusal of the court to restore that period. For a long time, there were different approaches in the judicial practice. Some courts believed that the existence of a court decision excluded the natural character of the obligation, thus allowing for the collection of amounts under Article 625 of the Civil Code of Ukraine. Others denied the possibility of such charges due to the loss of the right to enforcement. The final legal position was established by the Grand Chamber of the Supreme Court in its decision of February 11, 2026. The court concluded that after the expiration of the period for presenting the enforcement document and the refusal to restore this period, the creditor permanently loses the right to enforce the decision. Therefore, there are no grounds for charging inflation losses and 3% annual interest as ancillary claims. In this regard, a time-barred obligation is effectively equated to a natural one. This approach ensures a balance between the interests of the parties and adheres to the principle of legal certainty. The court prevented the situation of a «perpetual debt», where an obligation formally exists without enforcement possibilities but continues to generate penalties. At the same time, this position encourages creditors to timely exercise their rights and emphasizes that obligations have not only formal but also time-based limits on their existence.

Keywords: time-barred obligations, natural obligations, civil law, statute of limitations, inflation losses, 3 % annual interest, Grand Chamber of the supreme court, legal certainty, enforcement of court decisions, judicial practice

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2026.5.2p>
УДК 342.9:351.82

Ігор Леонович САМСІН

д.ю.н., професор, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова; заслужений юрист України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4118-8452>
e-mail: sam.kiev.ua@gmail.com

Роман Олександрович ГАВРІК

к.ю.н., доцент, професор кафедри, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1557-0594>
e-mail: gavrik.roman@gmail.com

Ірина Леонідівна ЛИТВИНЕНКО

к.ю.н., доцент, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4948-1293>
e-mail: lytvynenko380@gmail.com

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ ТА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ

У статті досліджено правові аспекти впровадження європейського досвіду державного регулювання у сфері електроенергетики та енергоефективності. Розкрито нормативно-правову основу забезпечення державного регулювання у сфері електроенергетики та енергоефективності в ЄС, зміст регламентів та директив ЄС у цій сфері, проаналізовано особливості правового регулювання діяльності регуляторних органів у сфері енергетики за законодавством окремих держав-членів ЄС. Також проаналізовано зміст проекту Закону України № 12087-д, відповідно до якого змінюються повноваження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, як регуляторного органу.

Ключові слова: енергетика, електроенергетика, енергетична ефективність, регулятор у сфері енергетики, органи публічної адміністрації, енергетичний аудит, система енергетичного менеджменту, ринок електричної енергії, регуляторний орган, державне регулювання господарської діяльності

Стаття надійшла 20.04.2026

Статтю прийнято 27.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Впровадження європейського досвіду в систему державного регулювання господарської діяльності суб'єктів господарювання, зокрема у сферах електроенергетики та енергоефективності є стратегічним пріоритетом для України на шляху до повноцінного членства в ЄС. На сучасному етапі реформуванні енергетичного сектору вимагається не просто механічне копіювання норм регламентів та директив ЄС, а більш творча адаптація права ЄС з урахуванням українських реалій, врахування досвіду правового регулювання енергетики та енергоефективності не тільки за правом ЄС, а й за законодавством окремих держав-членів ЄС, передусім тих, які нещодавно пройшли такий же шлях реформування та адаптації енергетичного законодавства. Важливим в цьому контексті є й гармонізація технічних стандартів енергетики та енергоефективності, врегулювання сполучення енергетичних ринків України та держав-членів ЄС, впровадження енергетичного аудиту, моніторингу та стимулювання енергоефективності. Державний контроль у цій сфері має трансформуватися з фіскально-наглядового у стимулюючий та стратегічний. У зв'язку з вище викладеним тематика впровадження європейського досвіду державного регулювання у сфері електроенергетики та енергоефективності є актуальною та своєчасною, особливо у світлі прийняття проекту Закону України № 12087-д.

Питання визначення теоретико-правових та прикладних питань реалізації державної політики України у сфері енергетики та енергетичної ефективності в умовах євроінтеграції досліджувалися такими вченими як: Ю.В. Ващенко, А.Ю. Демченко, А.О. Казанцева, І.В. Манжул,

О.П. Петриченко, Б.О. Походенко, Р.В. Романюк, Є.В. Шульга та ін. Водночас ці вчені досліджували переважно особливості здійснення державного регулювання у сфері енергетики та енергетичної ефективності, досвід Польщі та Чехії у регулюванні енергетичного ринку, а також окремі питання забезпечення енергетичної безпеки в Україні. На жаль, питання правових аспектів впровадження європейського досвіду державного регулювання у сфері електроенергетики та енергоефективності залишилося поза увагою дослідників.

МЕТА статті – дослідження правових аспектів впровадження європейського досвіду державного регулювання у сфері електроенергетики та енергоефективності.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ця робота базується на працях вітчизняних вчених, чинному законодавстві, а також на матеріалах періодичних видань. У дослідженні застосовано методи аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення, а також низку інших методів.

РЕЗУЛЬТАТИ

В сучасних умовах ЄС є одним з лідерів у впровадженні сталих енергетичних рішень. Основні напрями енергетичної політики ЄС охоплюють багато різних інструментів та ініціатив, серед яких основними є такі: збільшення частки відновлюваних джерел енергії; досягнення енергоефективності; децентралізація енергетичної системи: підтримання розвитку мікрогенерації й енергетичних кооперативів дає змогу знижувати залежність від великих енергетичних компаній та підвищувати стійкість енергосистем [1]. Водночас реалізації відповідних інструментів та ініціатив передусім відповідає нормативне

врегулювання зобов'язань держав-членів ЄС у відповідній сфері на рівні директив та регламентів Ради ЄС та Європейського парламенту.

Нормативно-правову основу забезпечення державного регулювання у сфері електроенергетики та енергоефективності в ЄС становлять директиви Ради ЄС та Європейського парламенту: № 2019/944/ЄС від 5 червня 2019 р. про спільні правила внутрішнього ринку електроенергії та № 2023/1791/ЄС від 13 вересня 2023 р. про енергоефективність, регламенти: № 2019/943/ЄС від 5 червня 2019 р. про внутрішній ринок електроенергії, № 2019/941/ЄС від 5 червня 2019 р. про готовність до ризиків в електроенергетичному секторі, № 2019/942/ЄС від 5 червня 2019 р. про заснування Агентства ЄС з питань співробітництва енергетичних регуляторів, регламент Європейської комісії № 2015/1222/ЄС від 24 липня 2015 р. про встановлення керівних принципів з розподілу пропускної спроможності та управління перевантаженнями. Ці документи складають так званий «четвертий енергетичний пакет» («Clean Energy for all Europeans»), що запроваджує нові правила стосовно відновлюваної енергії, стимулювання споживачів та обмеження субсидій електростанціям, розширив компетенцію Агентства ЄС зі співробітництва енергетичних регуляторів. «Четвертий енергопакет» є продовженням трьох попередніх «енергопакетів». Останні зокрема запровадили перші заходи з лібералізації національних енергетичних ринків («перший енергопакет», прийнятий у 1996-1998 рр.), дали змогу промисловим та побутовим споживачам обирати власних постачальників енергії з ширшого кола конкурентів, встановили обов'язок держав – членів ЄС визначити один або декілька уповноважених органів, наділених функціями з регулювання у сфері електроенергії та природного газу, а також закріпили принцип незалежності регуляторних органів від інтересів регульованої галузі («другий енергопакет», прийнятий у 2003 р.), запровадили правила з відокремлення постачання та виробництва енергії від мереж передачі, нові вимоги до незалежних регуляторів, створили 2 нові інституції: Агентство ЄС зі співробітництва енергетичних регуляторів та Європейські мережі операторів систем передачі електроенергії та газу, встановили певний мінімум правил стосовно незалежності органу державного регулювання у сфері енергетики, залишаючи державам – членам ЄС значну свободу вибору при їх імплементації [2; 3].

Відповідно до п. 80 Директиви Ради ЄС та Європейського парламенту: № 2019/944/ЄС від 5 червня 2019 р. про спільні правила внутрішнього ринку електроенергії, регуляторні органи повинні мати можливість приймати рішення зі всіх питань регулювання енергетики та енергоефективності з метою належного функціонування внутрішнього ринку електричної енергії. Ці органи повинні мати повноваження зі сприяння забезпеченню високих стандартів універсальних та громадських послуг відповідно до відкриття ринку, захисту вразливих клієнтів та повної ефективності заходів захисту прав споживачів, з цією метою Європейська комісія приймає керівні принципи, які є основою для діяльності регуляторних органів та суб'єктів внутрішнього ринку електричної енергії. З метою забезпечення незалежності мережевої діяльності та діяльності з постачання та виробництва електроенергії у всьому ЄС,

регуляторні органи мають право відмовляти в сертифікації операторів систем передачі, які не дотримуються правил розділення. У п. 80 Директиви також зазначено, що регуляторні органи повинні бути повністю незалежними від будь-яких інших державних чи приватних інтересів. Це не виключає ні судового перегляду, ні парламентського нагляду відповідно до конституційного законодавства держав-членів. Крім того, затвердження бюджету регуляторного органу національним законодавцем не є перешкодою для бюджетної автономії. Положення, що стосуються автономії у використанні виділеного бюджету регуляторного органу, повинні бути впроваджені в рамках, визначених національним бюджетним законодавством та правилами. Сприяючи незалежності регуляторних органів від будь-яких політичних чи економічних інтересів через відповідну схему ротації, держави-члени повинні мати можливість належно враховувати наявність людських ресурсів та розмір ради [4].

Створення єдиного енергетичного ринку ЄС зумовило необхідність уніфікації підходів у регулюванні таких ринків, зокрема і уніфікації положень правового статусу енергетичних регуляторів.

Зокрема, у Чеській Республіці такий орган державного регулювання у сфері енергетики створено у 2001 р. відповідно до Закону «Про умови здійснення підприємницької діяльності та здійснення державного управління в енергетичних секторах» як Енергетичний регулятивний офіс. Він є центральним органом виконавчої влади, однак функціонально є незалежним від інших органів виконавчої влади. Зокрема, у здійсненні своїх повноважень Єдиний енергетичний офіс діє незалежно та здійснює свою діяльність виключно відповідно до закону та інших нормативно-правових актів; не може отримувати жодних вказівок від Президента, Парламенту, Уряду або з будь-якого іншого виконавчого органу, або фізичних чи юридичних осіб; голова Офісу призначається на посаду та звільняється з посади Президентом Чеської Республіки за пропозицією Уряду на строк шість років, водночас діє обмеження на зайняття цієї посади у два терміни. У 2017 р. Єдиний енергетичний офіс реформовано з одноосібного у колегіальний орган – Раду енергетичного регулятивного офісу у складі 5 осіб, що призначаються Урядом за пропозицією міністра промисловості та торгівлі на 5 років (без обмеження строків, однак передбачається щорічна часткова ротація складу Ради). Повноваження чеського регулятора у сфері енергетики стосуються питань цінового та нецінового регулювання, здійснення контрольних та наглядових повноважень в енергетичному секторі, сприяння використанню поновлюваних і вторинних джерел енергії, підтримку комбінованого виробництва електроенергії та тепла, стимулювання використання біометану, стимулювання децентралізованого виробництва електроенергії, а також захист законних інтересів споживачів, покупців в енергетичному ринку, ліцензіатів, діяльність яких підлягає регулюванню, ліцензування діяльності в енергетичному секторі, розгляд і вирішення спорів у сфері енергетики [5].

У Республіці Польща основним органом, відповідальним за енергетичну політику є Міністерство клімату та середовища, що визначає стратегічні цілі, регулює законодавство і координує діяльність інших органів уп-

равління енергетикою; регулятором енергетичного сектору в Польщі є Офіс регулювання енергетики, що встановлює тарифи, регулює доступ до мереж і забезпечення надійності та стабільності енергопостачання, надає ліцензії на електричну й теплову енергію; передачу електроенергії газу та розподіл повноважень операторів, затверджує енергетичні інвестиційні плани, видає сертифікати на електроенергію, вироблену з відновлюваних джерел енергії, здійснює моніторинг енергоринків, встановлює методи контролю та заходи з підвищення ефективності діяльності підприємств енергетики через підпорядковане йому Управління технічного нагляду. Останнє контролює та регулює безпеку виробництва, передачі та використання енергії, зокрема на електростанціях, трансформаторних підстанціях, газових установках та інших енергетичних об'єктах; здійснює оцінювання відповідності та сертифікацію різних категорій виробів, таких як машини, електричні пристрої, тискові апарати, вироби, що підпадають під директиви ЄС [6; 7].

Центральним органом відповідальним за формування та реалізацію політики в сфері енергетики та енергозбереження в Іспанії є Міністерство енергетики, туризму і цифрових технологій, під контролем якого знаходиться Корпорація зі стратегічних резервів нафтопродуктів (відповідає за контроль за дотриманням промисловими підприємствами вимог до запасів нафтопродуктів, скрапленого природного газу і природного газу, а також проводить моніторинг постачальників природного газу з виконання ними вимог про максимально дозволені обсяги постачання з однієї країни) та Національна комісія з торгівлі та конкуренції (встановлює методики розрахунку плати за доступ до електромереж, транспортування та розподіл електроенергії, визначення правил доступу до транскордонних з'єднань електромереж, методики розрахунку плати за доступ до базової газової інфраструктури, визначення механізму підтримання стабільності функціонування газової та електроенергетичної мережі) [7].

Відповідні енергетичні регулятори створені й у Словаччині (Офіс з регулювання мережевих галузей), в Угорщині (Угорський орган з регулювання в сферах енергетики та комунального господарства), у Франції (Комісія з регулювання енергетики, Агентство з охорони навколишнього природного середовища та енергоефективності), у Швеції (Енергетичне агентство, Інспекція енергетичного ринку). Ці органи здійснюють оцінювання потенційних потреб, виробництвом та розподілом енергії, регулювання граничних цін, розвиток енергетичного ринку в країні, ліцензування, тарифну та цінову політику в енергетичній сфері, нагляд, зокрема з технічних питань функціонування суб'єктів енергетики, перевірок дозволів, надання інформації для споживачів [1; 8].

Спільним для усіх вище зазначених регуляторів енергетичного ринку є особливий порядок призначення на посади керівників одноособових регуляторних органів або членів регуляторів, що мають колегіальний характер; незалежність у здійсненні діяльності з регулювання енергетичного ринку від інших органів виконавчої влади, глави держави, парламентів, за умови її здійснення відповідно до законодавства, яким регламентовано діяльність регулятора, зокрема директив та регламентів ЄС.

Додатково слід зазначити про директиву Ради ЄС та Європейського парламенту № 2023/1791/ЄС від 13 ве-

ресня 2023 р. про енергоефективність, що є продовженням однойменної директиви 2012 р. У цьому документі передбачається вимога для кожної держави-члена: встановлювати свій орієнтовний національний внесок у скорочення кінцевого споживання енергії в ЄС на 11,7% до 2030 р. на основі об'єктивних критеріїв, які відображають національні особливості; надавати пріоритет вразливим споживачам і соціальному життю в рамках своїх заходів з енергозбереження; запровадження цільового показника щорічного скорочення споживання енергії на рівні 1,9% для державного сектора загалом; поширення щорічного зобов'язання з реконструкції будівель на всі рівні державного управління; впровадження іншого підходу, заснованого на споживанні енергоресурсів, щоб бізнес мав систему енергоменеджменту або проводив енергоаудит; запровадження нового зобов'язання з моніторингу енергетичних показників центрів оброблення даних разом з базою даних на рівні ЄС, яка збиратиме та публікуватиме дані; просування місцевих планів опалення та охолодження у великих муніципалітетах; прогресивне збільшення ефективного споживання енергії в централізованому теплопостачанні [9; 10; 11].

Законодавство України у сфері державного регулювання енергетичного ринку та енергетичної ефективності, зокрема Закони України «Про ринок електричної енергії», «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг», «Про енергетичну ефективність», частково базується на положеннях зазначених директив та регламентів ЄС. З метою імплементації норм європейського права з інтеграції енергетичних ринків, підвищення безпеки постачання та конкурентоспроможності у сфері енергетики створення законодавчого підґрунтя для повної ринкової інтеграції України як Договірної Сторони Енергетичного Співтовариства до єдиного європейського ринку електричної енергії на основі принципу взаємності шляхом транспозиції та подальшої імплементації інтеграційного пакета актів законодавства Енергетичного Співтовариства у сфері енергетики до Верховної Ради України внесено проєкт Закону України № 12087-д (нині Закон прийнято у другому читанні та направлено на підпис Президенту України).

Проєкт Закону зберігає в якості регуляторного органу Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, однак істотно змінює його повноваження. Зокрема, до завдань Національної комісії відтепер віднесено: сприяння інтеграції ринків електричної енергії, природного газу України з відповідними ринками інших держав, зокрема в рамках співпраці з Агентством ЄС з питань співробітництва енергетичних регуляторів та національними регуляторами у сфері енергетики держав-членів ЄС та/або держав-сторін Енергетичного Співтовариства, сприяння становленню конкурентного інтегрованого ринку електричної енергії (єдиного сполучення ринків «на добу наперед» та єдиного сполучення внутрішньодобових ринків) з урахуванням пріоритетів забезпечення безпеки постачання електричної енергії та сталості навколишнього природного середовища, ефективного відкриттю ринку електричної енергії для суб'єктів держав-членів ЄС та держав-сторін Енергетичного Співтовариства; передбачено, що Національна ко-

місія розробляє: порядок призначення номінованого оператора ринку, призупинення його діяльності, припинення виконання функції номінованого оператора ринку, а також моніторингу діяльності номінованого оператора ринку; процедуру паспортизації номінованого оператора ринку; перелік загальноєвропейських та регіональних правил, порядок їх розроблення та проведення консультацій із заінтересованими сторонами, здійснює: затвердження порядку надання послуг з гнучкості; затвердження мінімальних вимог до платіжних документів (рахунків) та платіжної інформації, що надаються електроенергетичними підприємствами споживачам; оцінювання вартості втраченого навантаження; моніторинг функціонування інструментів порівняння пропозицій електропостачальників; затверджує національні правила та спільно з регуляторними органами держав-членів ЄС та/або держав-сторін Енергетичного Співтовариства затверджує регіональні правила; погоджує договори, що стосуються приєднання до Європейських платформ балансування; здійснює моніторинг усунення необґрунтованих перешкод та обмежень для розвитку виробництва електричної енергії споживачем для забезпечення власних потреб, та громадських енергетичних об'єднань, та моніторинг впровадження інтелектуальних систем обліку; здійснює моніторинг функціонування єдиного сполучення ринків «на добу наперед» та єдиного сполучення внутрішньодобових ринків та діяльності номінованих операторів ринку [12].

ВИСНОВКИ

Нормативно-правову основу забезпечення державного регулювання у сфері електроенергетики та енергоефективності в ЄС становлять директиви Ради ЄС та Європейського парламенту: про спільні правила внутрішнього ринку електроенергії; про енергоефективність; регламенти: про внутрішній ринок електроенергії; про готовність до ризиків в електроенергетичному секторі; про заснування Агентства ЄС з питань співробітництва енергетичних регуляторів; регламент Європейської ко-

місії про встановлення керівних принципів розподілу пропускної спроможності та управління перевантаженнями. Ці документи складають т.зв. «четвертий енергетичний пакет», що поруч з документами попередніх трьох «енергетичних пакетів» формує енергетичне право ЄС. Важливою особливістю енергетичного права ЄС є запровадження обов'язку держав – членів ЄС визначити один або декілька уповноважених органів, наділених функціями з регулювання у сфері електроенергії, водночас вони повинні мати можливість приймати рішення зі всіх питань регулювання енергетики та енергоефективності з метою належного функціонування внутрішнього ринку електричної енергії, повинні бути повністю незалежними від будь-яких інших державних чи приватних інтересів (за винятком судового перегляду рішень цих органів або здійснення парламентського нагляду відповідно до конституційного законодавства держав-членів), зокрема в аспекті бюджетної автономії. Відповідні регуляторні органи здійснюють як повноваження у сфері нагляду, контролю за діяльністю суб'єктів енергоринку, ліцензування їх діяльності, сертифікацію енергетичних об'єктів, встановлення правил та норм, спрямованих на покращення енергетичної ефективності, водночас призначення керівників цих органів потребує відповідного погодження кількох органів виконавчої влади. З метою створення законодавчого підґрунтя для повної ринкової інтеграції України як Договірної Сторони Енергетичного Співтовариства до єдиного європейського ринку електричної енергії на основі принципу взаємності шляхом транспозиції та подальшої імплементації інтеграційного пакета актів законодавства Енергетичного Співтовариства у сфері енергетики до Верховної Ради України внесено проєкт Закону України № 12087-д (нині Закон прийнято у другому читанні та направлено на підпис Президенту України). Цим проєктом Закону України змінюються повноваження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг як регуляторного органу.

Список використаних джерел

1. Якимчук О.Ф., Постельжук О.П. Закордонний досвід реалізації сталої енергетичної безпеки в умовах ринку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 15. С. 140-146. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.140
2. Becker K., Ciucci M. Internal energy market. Fact Sheets on the European Union. *European Parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/45/internal-energy-market>
3. Ващенко Ю.В. Державне регулювання у сфері енергетики України: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. ... докт. юр. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 39 с.
4. Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on common rules for the internal market for electricity and amending Directive 2012/27/EU (recast) (Text with EEA relevance.). *EUR-Lex Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L0944>
5. Казанцева А.О. Особливості правового статусу енергетичного регулятора в Чеській Республіці. *Закарпатські правові читання: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (20-22 квітня 2017 р., Ужгород) / за заг. ред. В.І. Смоланки та ін. Ужгород, 2017. Т. 1. С. 184-189. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fb07420d-c9da-4b2e-b83f-f38e608db707/content>*
6. Досвід енергетичного нагляду Польщі. *Державна інспекція енергетичного нагляду України*. URL: <https://sies.gov.ua/news/dosvid-energhetychnoho-nahliadu-polskhi>
7. Логоша В.В. Досвід країн Європейського Союзу у сфері забезпечення енергетичної безпеки держави та можливості його імплементації в Україні. *Національні інтереси України*. 2025. № 9. С. 951-962. DOI: 10.52058/3041-1793-2025-9(14)-951-962
8. Досвід енергетичного нагляду Швеції. *Державна інспекція енергетичного нагляду України*. URL: <https://sies.gov.ua/news/dosvid-energhetychnoho-nahliadu-ies-shvetsiia>
9. Вороненко В.І. та ін. Енергоефективність як шлях забезпечення енергетичної безпеки України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Економіка, менеджмент*. 2025. № 62. С. 24-30. DOI: 10.32782/2413-2675/2025-62-4
10. Directive (EU) 2023/1791 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 on energy efficiency and amending Regulation (EU) 2023/955 (recast) (Text with EEA relevance). *EUR-Lex Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2023/1791/oj/eng>
11. Оpubліковано нову Директиву з енергоефективності: що це означає для держав. *Зелена трансформація України. Інформаційний ресурс про Європейський зелений курс і Україну*. URL: <https://greentransform.org.ua/opublikovano-novu-dyrektyvu-z-energoefektyvnosti-shho-tse-oznachaye-dlya-derzhav/?print-posts=pdf>
12. Проєкт Закону про внесення змін до деяких законів України щодо імплементації норм європейського права з інтеграції

енергетичних ринків, підвищення безпеки постачання та конкурентоспроможності у сфері енергетики (реєстр. № 12087-д від 27.06.2025 року). *Верховна Рада України. Законопроекти*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56682>

References

1. Yakymchuk O.F., Postelzhuk O.P. Foreign experience in implementing sustainable energy security in market conditions. *Investments: practice and experience*. 2024. No. 15. pp. 140-146. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.15.140> (In Ukrainian).
2. Becker K., Ciucci M. Internal energy market. Fact Sheets on the European Union. *European Parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/45/internal-energy-market>
3. Vashchenko Yu.V. State regulation in the energy sector of Ukraine: administrative and legal aspect: abstract of dissertation ... Doctor of legal sciences: 12.00.07. Kyiv, 2015. 39 p (In Ukrainian).
4. Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on common rules for the internal market for electricity and amending Directive 2012/27/EU (recast) (Text with EEA relevance.). *EUR-Lex Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L0944>
5. Kazantseva A.O. Peculiarities of the legal status of the energy regulator in the Czech Republic. *Transcarpathian legal readings: Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference (2017, April 20-22, Uzhgorod)* / eds. V.I. Smolanka et al. 2017. Vol. 1. pp. 184-189. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fb07420d-c9da-4b2e-b83f-f38e608db707/content> (In Ukrainian).
6. Experience of energy supervision of Poland. *State Inspectorate of Energy Supervision of Ukraine*. URL: <https://sies.gov.ua/news/dosvid-energetychnoho-nahliadu-polshchi> (In Ukrainian).
7. Lohosha V.V. Experience of European Union countries in ensuring energy security of the state and the possibility of its implementation in Ukraine. *National Interests of Ukraine*. 2025. No. 9. pp. 951-962. DOI: 10.52058/3041-1793-2025-9(14)-951-962 (In Ukrainian).
8. Experience of energy supervision of Sweden. *State Inspectorate of Energy Supervision of Ukraine*. URL: <https://sies.gov.ua/news/dosvid-energetychnoho-nahliadu-ies-shvetsii> (In Ukrainian).
9. Voronenko V.I. et al. Energy efficiency as a way to ensure the energy security of Ukraine. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series Economics, Management*. 2025. No. 62. P. 24-30. DOI: 10.32782/2413-2675/2025-62-4 (In Ukrainian).
10. Directive (EU) 2023/1791 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 on energy efficiency and amending Regulation (EU) 2023/955 (recast) (Text with EEA relevance). *EUR-Lex Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2023/1791/oj/eng>
11. New Energy Efficiency Directive published: what it means for states. *Green Transformation of Ukraine Information resource on the European Green Deal and Ukraine*. URL: <https://greentransform.org.ua/opublikovano-novu-dyrektyvu-z-energoefektyvnosti-shho-tse-oznachayedylya-derzhav/?print-posts=pdf> (In Ukrainian).
12. Draft Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Implementation of European Law on the Integration of Energy Markets, Increasing Security of Supply and Competitiveness in the Energy Sector (Registration No. 12087-d of 27.06.2025). *Verkhovna Rada of Ukraine. Draft Laws*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56682> (In Ukrainian).

Ihor SAMSIN

Doctor of Legal Sciences, Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law; Honored Lawyer of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4118-8452>
e-mail: sam.kiev.ua@gmail.com

Roman HAVRIK

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Professor of department, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1557-0594>
e-mail: gavrik.roman@gmail.com

Iryna LYTVYENKO

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4948-1293>
e-mail: lytvynenko380@gmail.com

LEGAL ASPECTS OF IMPLEMENTING EUROPEAN EXPERIENCE OF STATE REGULATION IN THE SPHERE OF ELECTRICITY AND ENERGY EFFICIENCY

The paper studies the legal aspects of implementing European experience in state regulation in the field of electricity and energy efficiency. It is noted that the regulatory and legal basis for ensuring state regulation in the field of electricity and energy efficiency in the European Union is the directives of the EU Council and the European Parliament: on common rules for the internal electricity market; on energy efficiency; regulations: on the internal electricity market; on risk preparedness in the electricity sector; on the establishment of the European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators; European Commission regulation establishing guidelines for capacity allocation and congestion management. These documents constitute the so-called "fourth energy package", which, together with the documents of the previous three "energy packages", forms EU energy law. The paper indicates that an important feature of EU energy law is the introduction of the obligation of EU Member States to designate one or more authorized bodies entrusted with regulatory functions in the field of electricity, while they must be able to make decisions on all issues of energy regulation and energy efficiency for the proper functioning of the internal electricity market, must be completely independent of any other public or private interests (except for judicial review of decisions of these bodies or parliamentary oversight in accordance with the constitutional law of the Member States), including in terms of budgetary autonomy. The relevant regulatory bodies exercise both powers in the field of supervision, control over the activities of energy market entities, licensing their activities, certification of energy facilities, and establishment of rules and norms aimed at improving energy efficiency, while the appointment of the heads of these bodies requires the appropriate approval of several executive bodies. The paper also analyzes the content of the draft Law of Ukraine No. 12087-d (currently the law has been adopted in the second reading and sent for signature to the President of Ukraine), according to which the powers of the National Commission for State Regulation in the Energy and Utilities Sectors as a regulatory body are changed, and a legislative basis is created for the full market integration of Ukraine as a Contracting Party to the Energy Community into the single European electricity market.

Keywords: electric power, energy efficiency, energy regulator, public administration bodies, energy audit, energy management system, electricity market, regulatory body, state regulation of economic activity

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2026.5.3p>
УДК 342.8:342.72:342.5:351.74(477)

Олена Олександрівна ГАЛУС

к.ю.н., доцент, зав.кафедри, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5474-3323>

e-mail: elenhalus@gmail.com

СКАСУВАННЯ РЕЄСТРАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ У ЗВ'ЯЗКУ З НЕВИСУВАННЯМ КАНДИДАТІВ НА ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ТА ВИБОРАХ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ ДЕСЯТИ РОКІВ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті здійснено адміністративно-правовий аналіз підстав для скасування реєстрації політичної партії через невисування кандидатів на загальнодержавних виборах протягом десяти років. Розкрито конституційні засади діяльності політичних партій та проаналізовано сучасну судову практику стосовно тлумачення десятирічного строку як безперервного періоду. Обґрунтовано, що скасування реєстрації є юридичною констатацією відсутності політичної активності, а воєнний стан не впливає на перебіг строку. Зроблено висновок про значення цього механізму для забезпечення реальної політичної конкуренції.

Ключові слова: політична партія, адміністративне судочинство, виборчий процес, державний контроль за політичними партіями, конституційно-процесуальний строк, юридичні позиції Конституційного Суду України, судова практика, конституційно-правові засади

Стаття надійшла 18.04.2026

Статтю прийнято 27.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Сучасний розвиток політичної системи України вимагає забезпечення реальної, а не формальної діяльності політичних партій як ключових інститутів демократії. Одним з механізмів підтримання функціональності партійної системи є встановлення законодавчих вимог до участі політичних партій у виборах та можливість скасування їх реєстрації у разі тривалої бездіяльності. Особливої актуальності це питання набуває в умовах трансформації виборчого законодавства, посилення ролі адміністративної юстиції та формування сталої судової практики із застосування ст. 24 Закону України (ЗУ) «Про політичні партії в Україні» (далі – Закон).

У цьому контексті важливим є комплексний аналіз конституційних засад діяльності політичних партій, позицій Конституційного Суду України (КСУ), а також сучасної практики Верховного Суду України (ВСУ) та апеляційних адміністративних судів, які визначають підходи до тлумачення десятирічного строку невисування кандидатів та меж дискреції Міністерства юстиції України (далі – Мінюст).

МЕТА статті – здійснити комплексний адміністративно-правовий аналіз підстави для скасування реєстрації політичної партії у зв'язку з невисуванням кандидатів протягом десяти років, розкрити конституційні засади цього механізму, дослідити позиції КСУ, ВСУ та апеляційних адміністративних судів, а також визначити значення цієї практики для забезпечення реальної діяльності політичних партій та стабільності політичної системи.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових і спеціально-юридичних підходів, що забезпечують комплексне та системне вивчення інституту скасування реєстрації політичної партії. У роботі застосовано формально-юридичний аналіз для з'ясування змісту конституційних і законодавчих норм, системно-структурний підхід для визначення місця відповідної підстави в механізмі державного контролю за

діяльністю політичних партій, а також методи тлумачення права, які дали змогу розкрити логіку законодавця та співвіднести положення ст. 24 Закону з конституційними принципами. Порівняльно-правовий метод дав змогу зіставити позиції КСУ, ВСУ та апеляційних адміністративних судів, тоді як аналіз судової практики забезпечив виявлення сучасних тенденцій у застосуванні десятирічного строку невисування кандидатів і визначення меж дискреції Мінюсту.

РЕЗУЛЬТАТИ

Проблематика скасування реєстрації політичної партії є недостатньо дослідженою в науці конституційного та адміністративного права. Комплексне порівняльно-правове дослідження державного контролю за діяльністю політичних партій в Україні та країнах ЄС проведено А.Т. Тетянич [12]; анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії як вид політико-правової відповідальності досліджує Ю.П. Мельник [4]. Ю.В. Бевз, досліджуючи конституційно-правові засади організації та діяльності політичних партій, окрему увагу звертає на питання державного контролю за діяльністю політичних партій [1]. Водночас, попри наявність окремих наукових напрацювань, комплексний аналіз підстави скасування реєстрації партії у зв'язку з невисуванням кандидатів протягом десяти років залишається недостатньо розробленим, що зумовлює актуальність подальшого дослідження.

Питання скасування реєстрації політичної партії у зв'язку з невисуванням кандидатів на виборах Президента України та виборах народних депутатів України протягом десяти років є одним з ключових елементів сучасного адміністративно-правового регулювання діяльності політичних партій. Воно відображає прагнення законодавця забезпечити реальну, а не декларативну участь політичних партій у політичному процесі, а також підтримати функціональну спроможність партійної системи. Відповідно до ст. 24 Закону України «Про політичні партії в Україні» [10] така підстава є однією з трьох вичерпних підстав для скасування реєстрації партії, що свідчить про її особливу вагу в механізмі державного контролю за діяльністю політичних партій. Нага-

даємо, що до внесення змін ЗУ № 4017-IX від 10.10.2024 р. [9] відповідна процедура офіційно іменувалася анулюванням реєстраційного свідоцтва політичної партії, а тому вся судова практика, що аналізується у цій статті, стосується саме процедури анулювання, що застосовувалася до моменту законодавчого оновлення. Тому законодавча еволюція інституту скасування реєстрації партії підтверджує послідовне прагнення держави забезпечити реальне функціонування політичних партій як суб'єктів виборчого процесу.

Законодавець виходить з того, що політична партія за своєю природою є інститутом, що має брати участь у виборах, формувати політичну волю громадян та впливати на здійснення публічної влади. КСУ у рішенні від 12 червня 2007 р. № 2-рп/2007 прямо наголосив, що політичні партії забезпечують участь усіх громадян України в політичному житті суспільства, впливають на державну владу, беруть участь у формуванні органів влади і контролі за їх діяльністю [11]. Саме тому тривала відсутність участі у виборах протягом десяти років свідчить про фактичну втрату партією свого конституційного призначення.

Отже, конституційна доктрина підкреслює, що політична партія не може існувати формально, без реальної участі у виборчому процесі, оскільки це суперечить її природі як інструмента політичного представництва.

У цьому ж рішенні КСУ підкреслив, що право на свободу об'єднання у політичні партії не належить до переліку прав, які не можуть бути обмежені відповідно до ст. 64 Конституції України (КУ) [3]. Це означає, що законодавець має право встановлювати додаткові вимоги до створення та діяльності політичних партій, якщо такі вимоги відповідають принципам демократичного суспільства, мають легітимну мету та є пропорційними. Суд також наголосив, що держава вправі визначати засади утворення і діяльності політичних партій, оскільки це прямо передбачено п. 11 ч. 1 ст. 92 КУ [3].

Так, конституційний контроль підтверджує, що встановлення десятирічного строку невисування кандидатів є допустимим інструментом державного регулювання, спрямованим на забезпечення реальної діяльності партій.

У межах аналізу конституційності положень ст. 24 Закону КСУ розглянув аргументи суб'єкта подання, зокрема 70 народних депутатів України, які стверджували, що встановлення підстав для скасування реєстрації партії порушує свободу об'єднання. Однак Суд дійшов протилежного висновку, зазначивши, що такі вимоги є необхідними для забезпечення демократичності політичної системи та запобігання наявності формальних партій, які не виконують своїх функцій. Суд підкреслив, що політична партія не може бути лише як юридична оболонка без реальної політичної діяльності, оскільки це суперечить її природі та конституційному призначенню. Отже, конституційна юрисдикція підтвердила легітимність і пропорційність механізму скасування реєстрації партії у разі її тривалої політичної пасивності.

Особливої уваги заслуговує тлумачення КСУ поняття «всеукраїнський статус» політичної партії. У рішенні зазначено, що вимога до створення партій лише з таким статусом відповідає конституційним нормам, які гарантують свободу політичної діяльності, незабороненої КУ і законами України. Це тлумачення має

пряме значення для аналізу підстави невисування кандидатів, оскільки участь у загальнонаціональних виборах є ключовим критерієм підтвердження всеукраїнського характеру партії. Так, участь у загальнодержавних виборах є не лише формальною вимогою, а й підтвердженням відповідності партії її конституційній природі.

Суд також звернув увагу на те, що встановлення обов'язку політичної партії брати участь у виборах протягом певного періоду не порушує сутність права на свободу об'єднання, оскільки не позбавляє громадян можливості створювати нові партії або вступати до інших. Натомість таку вимогу спрямовано на забезпечення того, щоб зареєстровані партії виконували свої функції, а не існували формально. Так, підстава для скасування реєстрації у зв'язку з невисуванням кандидатів протягом десяти років є пропорційною та легітимною. Отже, законодавче регулювання спрямоване на підтримання реальної конкурентності політичної системи та запобігання існуванню «сплячих» партій.

У документі також міститься важливий фрагмент стосовно наслідків скасування реєстрації партії. Закон передбачає, що рішення суду тягне за собою припинення діяльності партії, розпуск її керівних органів, виключення відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, а також припинення членства в партії. Ці наслідки мають комплексний характер і спрямовані на повне припинення існування партії як суб'єкта публічного права. КСУ, аналізуючи попередню редакцію ст. 24, не заперечив проти таких наслідків, визнавши їх такими, що відповідають КУ. Тому можна констатувати, що правові наслідки скасування реєстрації партії є системними та узгодженими з конституційними засадами функціонування політичних інститутів.

Важливо також зазначити, що Кодексом адміністративного судочинства України у ст. 27 прямо визначено, що справи про скасування реєстрації політичної партії розглядаються окружним адміністративним судом, юрисдикція якого поширюється на м. Київ [2]. Це забезпечує єдність судової практики та унеможливорює різні підходи в різних регіонах, що відповідає принципу правової визначеності, та сприяє формуванню стабільної та передбачуваної судової практики.

У процесі розвитку законодавства про політичні партії важливу роль відіграла практика попереднього ВСУ. На момент ухвалення Рішення КСУ № 2-рп/2007 ст. 24 Закону передбачала, що подання про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії має розглядатися саме ВСУ. Це визначало особливий статус ВСУ як суду першої та останньої інстанції у справах про припинення діяльності політичних партій. Однак подальша судова реформа змінила модель судового контролю, передавши такі справи до адміністративних судів, що забезпечило більшу процесуальну гнучкість і доступність правосуддя.

Водночас сучасна практика ВСУ значно деталізувала механізм застосування ч. 1 ст. 24 Закону. Визначальним є рішення ВСУ від 19 грудня 2023 р. у справі № 640/2933/20 [6], в якому Суд відступив від попередньої позиції та сформував новий підхід до обчислення десятирічного строку невисування кандидатів. ВСУ висловив важливу позицію, що під десятирічним строком «неучасті» політичної партії у загальнодержавних

виборах, з яким приписи ч. 1 ст. 24 Закону №2365-III пов'язують умови для анулювання її реєстрації, треба розуміти той строк, який передує зверненню Мінюсту до суду з відповідним позовом. Інакше кажучи, в цій статті йдеться про останні десять років існування політичної партії, незалежно від того, якою була її участь у виборах Президента України та/або виборах народних депутатів України у минулі – поза десятирічним строком – роки її діяльності (за умови, що політична партія існує більше десяти років). Саме останні десять років, протягом яких зазвичай проводяться [принаймні] чергові загальнодержавні вибори як Президента України, так і народних депутатів України, можуть повністю вказати на те, чи політична партія є виразником політичної волі громадян та суб'єктом виборчого процесу, чи ні. З цієї позиції оцінювати діяльність політичної партії в аспекті її участі у загальнодержавних виборах за весь [минулий] період її існування, зокрема з дати створення (реєстрації), який подекуди може сягати й двадцяти років – тобто більше, як за останні десять років (за умови, що період існування партії перевищує ці десять років) – немає сенсу, адже ніяк не вдасться встановити чи сьогоденне існування зареєстрованої політичної партії досі відповідає меті, з якою Закон № 2365-III пов'язує право громадян на свободу об'єднання в політичні партії, а чи насправді ця партія залишається структурованою одиницею, яка сприяє творенню політичної волі громадян і своєю активною (але не забороненою законом) поведінкою її виражає [6]. Суд також підкреслив, що участь у виборах підтверджується лише фактом висування кандидатів, а не декларативними заявами чи намірами. Це рішення стало ключовим орієнтиром для подальшої судової практики, визначивши чіткі критерії оцінки політичної активності партій.

Цю позицію враховано Шостим апеляційним адміністративним судом у постанові від 10.02.2026 у справі № 640/2954/20 [8]. Позицію апеляційного суду зведено до того, що політична партія «Товариш» протягом визначеного Законом десятирічного строку не здійснила реальної участі у загальнодержавних виборах, оскільки ні в 2014 р., ні в 2020 р.і її дії не відповідали вимогам законодавства до належного висування та реєстрації кандидатів, а тому не можуть вважатися виконанням умов ч. 1 ст. 24 Закону України «Про політичні партії в Україні». Суд, застосувавши правові позиції ВСУ у справі № 640/2933/20, підкреслив, що десятирічний строк є єдиним послідовним періодом, який передує зверненню Мінюсту, а факт висування підтверджується лише поданням повного пакета документів до Центральної виборчої комісії (ЦВК), що засвідчує реальний намір і інституційну спроможність партії брати участь у виборчому процесі; встановивши відсутність таких дій та врахувавши додаткові висновки ВСУ у справах № 640/2878/20 та № 640/2919/20, апеляційний суд дійшов висновку про обґрунтованість позову Мінюсту та пропорційність анулювання реєстраційного свідоцтва партії як заходу державного реагування. Так, апеляційний суд підтвердив, що формальне подання відповідних документів до ЦВК без виконання всіх необхідних умов реєстрації (зокрема, внесення грошової застави) не може вважатися участю у виборчому процесі.

ВСУ у своєму Рішенні від 21.03.2024 р. у справі

№ 640/2878/20, розглядаючи справу про анулювання реєстрації політичної партії «Нова демократія», наголосив, що сам факт висування політичною партією кандидата (навіть після десяти років «неучасті» в них) потрібно оцінити на відповідність вимогам законодавства, зокрема, чи було це висування проявом дійсних намірів і, головне, інституційної спроможності політичної партії взяти участь у виборчому процесі, а не імітувати її, вдавшись до цього способу суто для формального, а не реального виконання вимог Закону [7]. Це рішення додатково підкреслило, що дії партії після подання позову не впливають на оцінювання десятирічного періоду, який уже минув.

Суд в цьому Рішенні також висловив позицію, що реєстрація кандидата у ЦВК на проміжних виборах народних депутатів України після пред'явлення Мінюстом позову не спростовує факту порушення десятирічного терміну і жодним способом не впливає на застосування ст. 24 Закону до спірних правовідносин.

За даними Мінюсту станом на 2025 р. Мінюстом подано 54 позовні заяви про скасування реєстрації політичних партій через невисування кандидатів на виборах Президента України та народних депутатів України протягом 10 років. З них уже набули чинності рішення про анулювання реєстрації 17 політичних партій [5]. Ці статистичні дані демонструють не лише масштабність застосування відповідного механізму, а й підтверджують його системний характер, що свідчить про актуальність проблеми тривалої політичної пасивності партій.

Цікавою в цьому контексті видається пропозиція А.Т. Тетянич, яка пропонує не відмовлятися від судового розгляду як такого, але доповнити чинний інститут анулювання реєстраційного свідоцтва досудовим механізмом, який би дозволяв політичній партії спершу усунути виявлені порушення або добровільно трансформуватися в громадську організацію. На її думку, Мінюст має спочатку надсилати партії повідомлення про виявлені підстави для анулювання та надавати строк для їх усунення; лише якщо партія не виправляє порушення і не ініціює реорганізацію, Мінюст звертається до суду. Такий підхід, як зазначає автор, вже застосовується в Польщі й дає змогу уникнути надмірного втручання держави, забезпечуючи баланс між контролем і свободою об'єднання [12].

Водночас запропонований механізм викликає низку застережень, оскільки суперечить природі політичної партії як суб'єкта, покликаною брати участь у здійсненні публічної влади, а не трансформуватися в громадську організацію у разі втрати політичної активності. Надання партії «досудового строку» для усунення підстав анулювання фактично нівелює превентивну функцію ст. 24 Закону та створює ризик формального імітування діяльності з метою уникнення відповідальності.

Крім того, такий підхід не узгоджується з правовою позицією ВСУ (справа № 640/2933/20), що наголошує, що анулювання реєстрації є юридичною констатацією фактичної відсутності політичної діяльності, а не санкцією, яку можна «відтермінувати» або «виправити».

Додатково трансформація політичної партії в громадську організацію суперечить конституційному розмежуванню цих інститутів, а запровадження досудо-

вого етапу може створити можливості для зловживань, затягування процедур та уникнення контролю, що підживляє принцип правової визначеності та ефективності державного нагляду у сфері політичних партій.

Введення воєнного стану не впливає на обчислення десятирічного строку невисування кандидатів, оскільки законодавство не містить жодної норми, яка б передбачала зупинення, переривання чи обнулення цього строку у зв'язку із запровадженням особливого правового режиму; відповідно до загального принципу публічного права строки можуть зупинятися лише у випадках, прямо визначених законом, а ст. 24 Закону таких положень не містить. Так, воєнний стан не може бути використано як підставу для уникнення відповідальності за попередню бездіяльність партії, оскільки не змінює ні правової природи строку, ні критеріїв його обчислення, ні обов'язку партії забезпечувати реальну участь у загальнодержавних виборах у межах визначеного законом періоду. Отже, навіть в умовах особливого правового режиму правила обчислення строків залишаються незмінними, а воєнний стан не може нівелювати юридичні наслідки тривалої політичної пасивності партії.

Узагальнюючи викладене, потрібно зазначити, що інститут скасування реєстрації політичної партії у зв'язку з невисуванням кандидатів протягом десяти років є важливим механізмом забезпечення реальної діяльності політичних партій, підтримання демократичних стандартів та стабільності політичної системи. Він ґрунтується на поєднанні конституційних норм, спеціального законодавства та усталеної судової практики, яка забезпечує однакове та пропорційне застосування відповідних правових норм.

ВИСНОВКИ

Інститут скасування реєстрації політичної партії у

зв'язку з невисуванням кандидатів на загальнодержавні вибори протягом десяти років є конституційно обґрунтованим механізмом забезпечення реальної діяльності політичних партій та недопущення існування формальних політичних утворень. КСУ підтвердив його відповідність принципам демократичного суспільства, наголосивши на необхідності фактичної участі партій у формуванні політичної волі громадян.

Сучасна практика ВСУ, зокрема рішення у справах № 640/2933/20 та № 640/2878/20, сформувавши чіткий підхід до тлумачення десятирічного строку як безперервного періоду, що передуює зверненню Міністерства юстиції до суду, та визначила критерії реальної участі партії у виборах. Апеляційні суди підтвердили, що формальне висування без виконання всіх вимог до реєстрації кандидатів не може вважатися виконанням вимог Закону.

Запровадження воєнного стану не впливає на обчислення десятирічного строку, оскільки Закон не передбачає його зупинення чи переривання. Тому особливий правовий режим не може бути використано як підставу для уникнення відповідальності за тривалу політичну пасивність.

Пропозиція з досудового механізму усунення порушень або трансформації партії в громадську організацію не узгоджується з природою політичної партії та може створити ризики зловживань, що суперечить превентивній меті ст. 24 Закону.

Узагальнюючи, поєднання конституційних норм, спеціального законодавства та усталеної судової практики формує цілісну й ефективну систему державного контролю, яка забезпечує реальну політичну конкуренцію, стабільність партійної системи та належну реалізацію громадянами права на участь у політичному житті.

Список використаних джерел

1. Бевз Ю.В. Конституційно-правові засади організації та діяльності політичних партій: дис. ... доктора філософії. Вінниця, 2024. 305 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>
4. Мельник Ю.П. Політична відповідальність суб'єктів виборчого процесу. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 66. С. 73-81. DOI: 10.32837/app.v0i66.710
5. Мін'юст ініціює позови проти фіктивних партій. 13 лютого 2025. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/323194-minyust-initsiuruet-iski-protiv-fiktivnykh-partiy>
6. Постанова Верховного Суду від 19.12.2023 у справі № 640/2933/20 (адмін. провадження № К/990/6509/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115761389>
7. Постанова Верховного Суду від 21.03.2024 у справі № 640/2878/20 (адмін. провадження № К/9901/34467/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117858826>
8. Постанова Шостою апеляційного адміністративного суду від 10.02.2026 у справі № 640/2954/20 (адмін. провадження № А/855/5178/25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134065149>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру»: Закон України від 10.10.2024 № 4017-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-20#n963>
10. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI «Заключні положення» Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення політичних партій в Україні) від 12.06.2007 № 2-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07#Text>
12. Тетянич А.Т. Конституційно-правові засади державного контролю за діяльністю політичних партій в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2018. 241 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/18112>

References

1. Bevz Yu.V. Constitutional and Legal Principles of the Organization and Activity of Political Parties : PhD thesis. Vinnytsia, 2024. 305 p. (in Ukrainian).
2. Code of Administrative Procedure of Ukraine No. 2747-IV dated July 6, 2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (in Ukrainian).
3. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254k/96-VR dated June 28, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (in Ukrainian).
4. Melnyk Yu.P. Political responsibility of the subjects of the electoral process. *Aktualni Problemy Polityky*. 2020, Issue 66, pp. 73–81. DOI:

10.32837/app.v0i66.710 (in Ukrainian).

5. Ministry of Justice of Ukraine. Ministry of Justice initiates lawsuits against fictitious parties. February 13, 2025. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/323194-minyust-initsiiruet-iski-protiv-fiktivnykh-partiy> (in Ukrainian).

6. Supreme Court of Ukraine. Ruling dated December 19, 2023 in case No. 640/2933/20 (administrative proceedings No. K/990/6509/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115761389> (in Ukrainian).

7. Supreme Court of Ukraine. Ruling dated March 21, 2024 in case No. 640/2878/20 (administrative proceedings No. K/9901/34467/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117858826> (in Ukrainian).

8. Sixth Administrative Court of Appeal. Ruling dated February 10, 2026 in case No. 640/2954/20 (administrative proceedings No. A/855/5178/25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134065149> (in Ukrainian).

9. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Law of Ukraine “On Administrative Procedure”: Law of Ukraine No. 4017-IX dated October 10, 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-20#n963> (in Ukrainian).

10. On Political Parties in Ukraine: Law of Ukraine No. 2365-III dated April 5, 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> (in Ukrainian).

11. Constitutional Court of Ukraine. Decision in the case on the constitutionality of certain provisions of the Law of Ukraine “On Political Parties in Ukraine” (case on the establishment of political parties in Ukraine) No. 2-rp/2007 dated June 12, 2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07#Text> (in Ukrainian).

12. Tetianych A.T. Constitutional and Legal Principles of State Control over the Activities of Political Parties in Ukraine and EU Countries: A Comparative Analysis: diss... PhD in legal sciences. Uzhhorod, 2018. 241 p. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/18112> (in Ukrainian).

Olena HALUS

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Head of department, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5474-3323>

e-mail: elenhalus@gmail.com

CANCELLATION OF A POLITICAL PARTY’S REGISTRATION DUE TO THE FAILURE TO NOMINATE CANDIDATES IN THE ELECTIONS OF THE PRESIDENT OF UKRAINE AND THE ELECTIONS OF THE PEOPLE’S DEPUTIES OF UKRAINE FOR TEN YEARS: CONSTITUTIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS AND ADMINISTRATIVE JUSTICE PRACTICE

Introduction. *The paper analyses the administrative and legal framework governing the cancellation of political party registration in Ukraine due to the failure to nominate candidates in nationwide elections over a ten-year period. The study outlines the constitutional foundations of party activity, as reflected in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, with emphasis on the constitutional purpose of political parties, the limits of freedom of association, and the requirement of continuous political participation as an element of democratic pluralism.*

The purpose of the paper *is to clarify the legal nature and constitutional justification of the ten-year non-nomination rule and to assess its practical application. The research aims to determine the legal meaning of this period, analyse whether martial law affects its calculation, and evaluate scholarly proposals concerning the introduction of pre-trial mechanisms for addressing violations.*

Results. *The paper demonstrates that recent case law of the Supreme Court and appellate administrative courts has established a uniform approach to interpreting the ten-year period as a continuous timeframe immediately preceding the Ministry of Justice’s application to the court. It is shown that cancellation of party registration is not a sanction but a legal acknowledgement of the factual absence of political activity. The analysis confirms that martial law does not suspend or interrupt the calculation of the period, as legislation provides no such exceptions. Academic proposals to introduce a pre-trial mechanism are critically assessed and found incompatible with the constitutional nature of political parties and the principle of legal certainty.*

Conclusion. *The paper concludes that the mechanism for cancelling political party registration is systemic, constitutionally grounded, and essential for ensuring genuine political competition and maintaining the stability of the party system. The ten-year non-nomination rule functions as an objective indicator of the absence of political activity and ensures that the register of political parties reflects entities that fulfil their constitutional role in a democratic society.*

Keywords: *political party, administrative justice, electoral process, state oversight of political parties, constitutional procedural time limit, legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, case law, constitutional and legal foundations*

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2026.5.4p>
УДК 342.553

Катерина Петрівна ВЛАДОВСЬКА

доктор філософії з права, доцент кафедри, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3857-9292>
e-mail: gorda2018@ukr.net

Ярослав Юрійович ЗАГОРОДНІЙ

аспірант, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7916-293X>
e-mail: zahorodnii_y@univer.km.ua

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕПУТАТІВ МІСЦЕВИХ РАД В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ВИКЛИКИ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено складники конституційно-правового статусу депутатів місцевих рад та природу представницького мандата. Проаналізовано подвійну сутність діяльності обранця як представника громади та члена ради. Розглянуто обсяг повноважень в окрузі та в колегіальному органі. Окремо досліджено трансформацію статусу в умовах воєнного стану та при передачі функцій рад військовим адміністраціям. Проаналізовано правові колізії, обмеження діяльності та проблеми дострокового складання мандата під час війни.

Ключові слова: депутат місцевої ради, представницький мандат, конституційно-правовий статус, воєнний стан, військова адміністрація, виключні повноваження, бюджетна сфера, правотворча діяльність, сектор безпеки і оборони, дистанційне засідання, повноважність ради

Стаття надійшла 20.04.2026

Статтю прийнято 27.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Місцеве самоврядування в Україні, що здійснюється територіальними громадами безпосередньо або через обрані ними органи, є фундаментом демократичного устрою держави. Ключовою постаттю у цій системі є депутат місцевої ради – виборна особа, наділена представницьким мандатом для вираження та захисту інтересів виборців. Проте в умовах повномасштабної збройної агресії проти України функціонування муніципальної влади зазнало суттєвих трансформацій, пов'язаних із запровадженням правового режиму воєнного стану.

Особливою актуальності це питання набуло у зв'язку з практикою передачі повноважень місцевих рад військовим адміністраціям, що фактично обмежує або призупиняє діяльність представницьких органів. На практиці це призвело до виникнення значних правових колізій та конфліктних ситуацій між депутатами, виборцями та державними органами (зокрема, НАЗК та військовими адміністраціями) стосовно обсягу прав і обов'язків народних обранців у нових реаліях. Розв'язання цих завдань є критично важливим як для забезпечення безперервності місцевого самоврядування, так і для чіткого правового регулювання статусу осіб, що виконують представницькі функції в умовах війни.

Незважаючи на ґрунтовні теоретичні напрацювання, досі залишається майже недослідженим питання фактичного змісту статусу депутата у випадках, коли рада як колегіальний орган не здійснює свої повноваження. Є діаметрально протилежні підходи до тлумачення «дієвості» депутатського мандата: від позиції про повне призупинення повноважень до тверджень про збереження обов'язків (наприклад, щодо декларування) за відсутності реальних прав на управління справами громади.

Невирішеною частиною проблеми залишається також відсутність у законодавстві чіткого механізму дострокового припинення повноважень депутата за власною заявою в умовах, коли неможливо скликати сесію ради

через відсутність кворуму чи бойові дії. Саме цим аспектам – колізіям між Законами України (ЗУ) «Про статус депутатів місцевих рад», «Про місцеве самоврядування» та «Про правовий режим воєнного стану» – і присвячено цю статтю.

МЕТА дослідження полягає у визначенні сутності, наявності та реального обсягу конституційно-правового статусу депутатів місцевих рад в умовах сучасних викликів, зокрема під час дії правового режиму воєнного стану та у випадках передачі повноважень місцевих рад військовим адміністраціям.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ця робота базується на працях вітчизняних вчених, чинному законодавстві, а також на матеріалах періодичних видань. У дослідженні застосовано методи аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення, а також низку інших методів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Депутат сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради (далі – депутат місцевої ради) є представником інтересів територіальної громади села, селища, міста чи їх громад, який відповідно до Конституції України (КУ) і Закону про місцеві вибори обирається на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування на строк, встановлений КУ [1].

Депутат (від пізньолат. *deputatus* – посланий, уповноважений) – особа, обрана виборцями до представницьких органів держави та місцевого самоврядування, іноді міжнародних представницьких органів. Депутатом називають і особу, яка уповноважена колективом (групою) для виконання певного доручення [2].

Депутат у системі місцевого самоврядування – це виборна особа, яка має подвійний статус: по-перше, представника територіальної громади, виборців свого виборчого округу, а по-друге, члена відповідної міс-

цевої ради – представницького органу місцевого самоврядування (ради). Водночас такий депутат працює в місцевій раді на громадських засадах, тобто заробітну плату за свою роботу не отримує [3, с. 176].

На нашу думку, депутат місцевої ради (сільської, селищної, міської, районної у місті, районної чи обласної) – це виборна особа, яка репрезентує інтереси відповідної територіальної громади або їх сукупності. Його статус ґрунтується на мандаті, отриманому внаслідок вільного волевиявлення громадян на засадах загального, рівного та прямого виборчого права у забезпеченні таємниці голосування. Повноваження депутата здійснюються протягом строку, чітко визначеного КУ.

Конституційно-правовий статус депутата місцевої ради в Україні є цілісною системою, що об'єднує кілька взаємопов'язаних елементів, кожен з яких забезпечує належне виконання представницьких функцій у системі місцевого самоврядування.

Правова природа депутатського мандата визначає фундамент статусу та характеризується подвійним характером. Депутат одночасно виступає як представник інтересів територіальної громади та виборців свого округу, і як повноважний член відповідної ради – колегіального представницького органу. У науковій доктрині цей статус визначено як вторинний (похідний) від статусу самої ради, оскільки повноваження депутата є лише доти, доки функціонує відповідний орган.

Система депутатських повноважень охоплює сукупність прав та обов'язків, які традиційно поділяються на дві групи за напрямом діяльності. Діяльність безпосередньо в раді та її органах включає право ухвального голосу, право обирати та бути обраним до керівних структур ради, внесення проєктів рішень, пропозицій до порядку денного та участь у дебатах. Стосовно роботи у виборчому окрузі – її зосереджено на підтриманні зв'язку з виборцями, проведенні прийому громадян, розгляді скарг та звернень, а також виконанні доручень громади. Важливою теоретичною формулою є обмеженість влади депутата виключно представницькими функціями: він має право вимагати усунення порушень законності, проте позбавлений особистих адміністративно-розпорядчих чи виконавчих повноважень.

Порядок виникнення та припинення повноважень встановлює часові рамки дії депутатського статусу. За загальним правилом вони розпочинаються з дня відкриття першої сесії ради нового скликання після офіційного оголошення результатів виборів і тривають до моменту відкриття першої сесії ради наступного скликання. Законодавство також регламентує процедури дострокового припинення повноважень, що може бути ініційовано як за власною заявою депутата, так і через механізм відкликання за народною ініціативою чи внаслідок набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

Гарантії депутатської діяльності спрямовано на створення умов для незалежного та ефективного виконання обранцем своїх обов'язків. До них належать правові гарантії, такі як захист від незаконного звільнення з основної роботи чи звільнення від виробничих обов'язків на час сесій, а також інформаційні гарантії з права на невідкладний прийом посадовими особами та доступ до необхідних документів у раді. Окремим фінансовим інструментом підтримки статусу є депутатський фонд,

кошти якого спрямовуються на вирішення нагальних потреб виборців округу.

Відповідальність депутата завершує структуру статусу, передбачаючи підзвітність особи перед територіальною громадою, політичною партією (у разі обрання за пропорційною системою) та державою. Юридична відповідальність включає адміністративний та кримінальний аспекти, зокрема у сфері запобігання корупції та дотримання вимог фінансового декларування. Політична відповідальність реалізується через можливість втрати мандата у разі невідповідності діяльності депутата програмі партії чи інтересам громади.

Запровадження воєнного стану суттєво вплинуло на діяльність органів місцевого самоврядування. Згідно із ЗУ «Про правовий режим воєнного стану», у разі утворення військових адміністрацій (ВА) повноваження відповідних рад можуть бути передані цим адміністраціям.

Це створило складну юридичну проблему стосовно обсягу статусу депутатів таких рад.

Крім того, виникла гостра проблема дострокового складання повноважень. В умовах війни багато депутатів не можуть звільнитися за власним бажанням, оскільки через відсутність кворуму рада не може прийняти відповідне рішення.

Повномасштабна агресія зумовила необхідність адаптації муніципального права до екстремальних умов.

18 червня 2024 р. Верховна Рада України ухвалила законопроект 9559-д «Про внесення змін до деяких законів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з підтримки сектору безпеки і оборони України» (реєстр. № 9559-д) [5], але він все ще знаходиться на підписі у Президента України. А також 27 січня 2026 р. зареєстровано законопроект «Про забезпечення повноважності місцевих рад в умовах воєнного стану» (реєстр. № 14405) [6]. Запропоновані законопроекти («Про забезпечення повноважності місцевих рад в умовах воєнного стану» та зміни щодо підтримки сектору безпеки) спрямовано на вирішення двох критичних завдань: надання громадам легальних інструментів допомоги ЗСУ та збереження легітимності представницької влади навіть за умови значного скорочення фактичної кількості депутатів.

Однією з найважливіших змін є розширення повноважень місцевих рад з підтримки сектору безпеки і оборони. Згідно з проєктом до виключної компетенції сільських, селищних та міських рад належатиме надання фінансової та матеріальної підтримки силам оборони під час воєнного чи надзвичайного стану і затвердження місцевих програм підтримки сектору безпеки і оборони. Депутати також отримують право контролювати виконання цих програм, які готують та реалізують виконавчі органи ради.

Законопроекти офіційно закріплюють право депутатів брати участь у засіданнях у режимі відеоконференції. Дистанційно можуть проводитися пленарні засідання ради, засідання виконавчих органів та постійних депутатських комісій.

До порядку денного таких засідань дозволено включати лише невідкладні питання: зміни до бюджету, ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій, заходи оборонної роботи, підтримка сектору безпеки та усунення символіки російської імперської політики. Дистанційно

заборонено розглядати питання розпорядження земельними та природними ресурсами, а також питання, що потребують таємного голосування. Депутат може брати участь у дистанційному засіданні лише за умови перебування на території України (за винятком тимчасово окупованих територій). У разі встановлення факту перебування депутата за кордоном, його голос не враховується, а протокол уточнюється.

Для громад, де вибори 2020 р. проходили за мажоритарною системою, пропонуються особливі правила збереження влади, а саме рада вважається повноважною, якщо до її складу входить не менше половини депутатів від загального складу. Якщо кількість депутатів стає меншою за половину, повноваження переходять до військової адміністрації населеного пункту. Сесію може бути скликано за ініціативою однієї третини депутатів. Для створення тимчасової контрольної комісії достатньо голосів однієї третини депутатів. Пропозиція кандидатури секретаря ради може вноситься половиною складу депутатів.

Стосовно соціальних гарантій та особливостей статусу депутатів законопроекти враховують специфіку служби та безпеки депутатів. До мобілізованих депутатів не застосовуються вимоги з обов'язкової присутності на засіданнях та виконання доручень ради/комісії (ст. 49 Закону про місцеве самоврядування). Ради отримують право змінювати форму, спосіб та терміни звітування депутатів перед виборцями з огляду на безпекові фактори. Посадові особи місцевого самоврядування, які перебувають у відпустці без збереження зарплати або у простої, отримують право призначатися на посади у військових адміністраціях без порушення антикорупційних обмежень.

Прийняття даних законопроектів суттєво трансформувало статус депутата місцевої ради, перетворюючи його з суто цивільного обранця на активного суб'єкта оборонної спроможності громади. Основними змінами є легалізація дистанційної роботи, жорсткий контроль за перебуванням депутата в Україні під час голосувань та спрощення процедур прийняття рішень для збереження легітимності місцевого самоврядування в умовах війни. Це дає змогу уникнути паралічу влади у громадах, де частина депутатів вибула через бойові дії чи мобілізацію.

Список використаних джерел

1. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 липня 2002 року (із наступними змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text>
2. Депутат. Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. кол. Ю.С. Шемшученко та ін. Київ, 1998. Т. 2. 744 с. URL: <https://cycolp.com.ua/content/view/1038/58/1/9/#9882>
3. Максименко Ю. Статус і повноваження депутатів місцевих рад. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 175-179. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.2.32
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. (із наступними змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з підтримки сектору безпеки і оборони України: проект Закону (реєстр. № 9559-д від 20 серпня 2023 р.), прийнято 11 квітня 2024 р. *Законопроекти*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/42648>
6. Про забезпечення повноважності місцевих рад в умовах воєнного стану: проект Закону (реєстр. № 14405 від 27 січня 2026 року). *Законопроекти*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69537>

References

1. On the status of deputies of local councils: Law of Ukraine of July 11, 2002 (with subsequent amendments and additions). *Legislation of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text> (In Ukrainian).
2. Deputy. Legal encyclopedia: in 6 vols. / ed. Yu.S. Shemshuchenko et al. Kyiv, 1998. Vol. 2. 744 p. URL: <https://cycolp.com.ua/content/view/1038/58/1/9/#9882> (In Ukrainian).
3. Maksymenko Yu. Status and powers of deputies of local councils. *Entrepreneurship, economy and law*. 2021. No. 2. pp. 175-179. DOI:

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу зрозуміти, що конституційно-правовий статус депутата місцевої ради є цілісною системою, що базується на вільному волевиявленні громадян. Його визначальною особливістю є подвійна природа: депутат одночасно є представником інтересів територіальної громади (виборців округу) та повноважним членом колегіального представницького органу – ради. У науковій доктрині обґрунтовано концепцію вторинності (похідності) статусу депутата від статусу самої ради, що означає неможливість здійснення повноважень обранця поза межами функціонування відповідного органу. Правовий режим воєнного стану спричинив суттєву трансформацію депутатської діяльності, виявивши низку правових колізій між профільними законами. Передача повноважень місцевих рад військовим адміністраціям фактично обмежує або припиняє діяльність представницьких органів, створюючи ситуацію «критичного розриву» між роботою депутата в раді та в окрузі. Гострою проблемою залишається відсутність дієвого механізму дострокового припинення повноважень за власною заявою в умовах відсутності кворуму, що блокує право депутатів на звільнення. Сучасні законодавчі ініціативи (законопроекти № 9559-д та № 14405) спрямовано на адаптацію муніципального права до екстремальних умов шляхом розширення оборонних повноважень з надання депутатам права затверджувати програми фінансової та матеріальної підтримки сектору безпеки і оборони, легалізації дистанційної роботи шляхом запровадження засідань у режимі відеоконференцій для вирішення невідкладних питань (бюджет, оборона, ліквідація НС) за умови перебування депутата на території України, а також встановлення нових правил кворуму для громад з мажоритарною системою, що дає змогу уникнути паралічу влади у разі вибуття частини депутатів.

Так, можна зробити висновок, що прийняття нових законодавчих актів докорінно змінює роль місцевого обранця, перетворюючи його з суто «цивільного» представника на активного суб'єкта забезпечення оборонної спроможності громади. Це дає змогу зберегти легітимність представницької влади та забезпечити безперервність місцевого самоврядування в умовах війни, попри фактичне призупинення традиційних форм депутатської діяльності.

10.32849/2663-5313/2021.2.32 (In Ukrainian).

4. On the legal regime of martial law: Law of Ukraine of May 12, 2015 (with subsequent amendments and supplements). *Legislation of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (In Ukrainian).

5. On amendments to certain laws of Ukraine regarding the expansion of the powers of local self-government bodies to support the security and defense sector of Ukraine: draft Law (reg. No. 9559-d of 2023, August 20), adopted on April 11, 2024. *Draft laws*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/42648> (In Ukrainian).

6. On ensuring the authority of local councils under martial law: draft law (reg. No. 14405 of 2026, January 27). *Draft laws*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69537> (In Ukrainian).

Kateryna VLADOVSKA

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3857-9292>

e-mail: gorda2018@ukr.net

Yaroslav ZAHORODNII

postgraduate student, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7916-293X>

e-mail: zahorodnii_y@univer.km.ua

**CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF DEPUTIES OF LOCAL COUNCILS IN UKRAINE:
THEORETICAL PRINCIPLES AND CHALLENGES OF MARTYR STATE**

The paper analyzes the constitutional and legal status of deputies of local councils as elected representatives of territorial communities, endowed with a representative mandate to exercise local self-government functions. The multifaceted structure of the deputy status is studied, which includes the legal nature of the mandate, the system of powers (rights and obligations), a clear procedure for their emergence and termination, as well as an extensive system of guarantees of activity and legal responsibility of elected officials. Special attention is paid to revealing the dual nature of the status of a deputy, who simultaneously acts as a representative of the interests of voters in his district and as a full member of the relevant council - a collegial body of municipal government. The paper theoretically substantiates the concept of the secondary (derivative) status of a deputy from the status of the council itself: it is proven that the powers of an elected official cannot exist outside the functioning of the relevant body. The systemic conflicts between the Laws of Ukraine "On the Status of Deputies of Local Councils", "On Local Self-Government" and "On the Legal Regime of Martial Law" are identified and investigated. The situation of a critical disconnect between the work of a deputy in the council and in the district is analyzed: the actual impossibility of implementing such tools as a deputy's request or working with voters' instructions without holding a session of the council is proven. The acute practical problem of early termination of powers in front-line regions is considered, where the impossibility of convening a session due to the lack of a quorum blocks the right of deputies to resign at their own request. The need for the legislative implementation of a simplified mechanism for drawing up a mandate through administrative acts of council chairmen or heads of military administrations and the return to the Verkhovna Rada of powers regarding the official interpretation of laws in emergency conditions is substantiated.

Keywords: local council member, representative mandate, constitutional and legal status, martial law, military administration, exclusive powers, budgetary sphere, law-making activity, security and defense sector, remote meeting, council authority

Олексій Дмитрович **ПАЦЮК**
аспірант, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8944-7414>
e-mail: patsiuk_o@univer.km.ua

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПІД ЧАС ВИРОБНИЦТВА ТА ОБІГУ ЦЕМЕНТУ В УКРАЇНІ

У статті досліджено нормативно-правові акти, що передбачають відповідальність за порушення законодавства під час виробництва та обігу цементу в Україні як одного з ключових сегментів промисловості, що впливає на економічну стабільність, конкурентоспроможність ринку будівельних матеріалів, якість інфраструктурного розвитку та рівень безпеки будівництва. Актуальність теми зумовлено зростанням обсягів будівництва в умовах воєнного та післявоєнного відновлення держави, поширенням випадків реалізації неякісної та фальсифікованої продукції, недотриманням технічних регламентів, а також необхідністю підвищення ефективності державного контролю. Система відповідальності у досліджуваній сфері має комплексний характер і охоплює адміністративну, господарсько-правову, цивільно-правову та кримінальну площину.

Ключові слова: виробництво цементу, обіг цементу, цементна галузь, будівництво, сертифікація, відповідальність, державний контроль, технічні регламенти, фальсифікована продукція, господарське законодавство, захист прав споживачів, правозастосування, економічна безпека

Стаття надійшла 20.04.2026

Статтю прийнято 27.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Цемент – це стратегічний будівельний матеріал, який є фундаментальним складником будівництва та інфраструктурних проєктів. Через свою важливість для економіки та життєдіяльності суспільства виробництво та обіг цементу підлягає суворому правовому регулюванню. Невиконання законодавчих вимог може призвести до економічних збитків, загрози безпеці громадян та порушення конкурентних умов на ринку.

У зв'язку з цим виникає необхідність проаналізувати законодавство, типові порушення, стимули їх вчинення, наслідки та ризики для держави, бізнесу та споживачів. Виявити ключові проблеми та шляхи реалізації притягнення до відповідальності, роль та ефективність державного нагляду у виявленні порушення законодавства, доказуванні порушень та притягненні до відповідальності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини під час виробництва та обігу цементу, предметом є правові норми та практика їх застосування стосовно юридичної відповідальності за відповідні правопорушення. Наукова новизна полягає у комплексному економіко-правовому аналізі інституту відповідальності у сфері цементної продукції з урахуванням сучасних умов будівельного ринку та вимог європейської інтеграції.

МЕТА статті – з'ясування змісту, обсягу та практичної ефективності правової відповідальності за порушення законодавства у сфері виробництва та обігу цементу в Україні; визначення кола суб'єктів відповідальності; виявлення проблем правозастосування; аналіз взаємодії адміністративної, цивільно-правової, господарсько-правової та кримінальної відповідальності; формування пропозицій з удосконалення законодавства та механізмів його реалізації.

РЕЗУЛЬТАТИ

Правове регулювання виробництва та обігу цементу в Україні має комплексний міжгалузевий характер і здійснюється нормами господарського, адміністративного,

екологічного та цивільного права, а також законодавством у сфері технічного регулювання та захисту прав споживачів. Базовими актами загального характеру є Господарський кодекс України [1], що визначає правові засади здійснення господарської діяльності, та Цивільний кодекс України [2], що регулює договірні відносини у сфері постачання продукції, відповідальність за порушення зобов'язань і відшкодування шкоди. Важливе значення має також Закон України «Про захист прав споживачів» [3], що встановлює вимоги до безпечності та якості продукції, а також механізми захисту прав споживачів у разі реалізації неякісного цементу. Ключову роль у регулюванні виробництва та обігу цементу відіграє законодавство у сфері технічного регулювання. Насамперед йдеться про Закони України «Про стандартизацію» [4], «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [5], «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» [6]. Зазначені акти встановлюють правові засади розроблення та застосування стандартів, обов'язкових технічних регламентів, процедур оцінювання відповідності продукції та повноваження органів державного нагляду. У контексті цементної галузі особливе значення мають технічні регламенти та національні стандарти, гармонізовані з європейськими нормами, що визначають вимоги до складу, фізико-механічних властивостей, маркування та пакування цементу.

Суттєвим елементом нормативного регулювання є екологічне законодавство, зокрема Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» [7], «Про оцінку впливу на довкілля» [8], «Про охорону атмосферного повітря» [9], «Про відходи» [10]. Виробництво цементу належить до екологічно небезпечних видів діяльності, що зумовлює підвищені вимоги до дотримання екологічних стандартів, отримання дозволів, проведення оцінювання впливу на довкілля та впровадження заходів зі зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Окреме місце посідають підзаконні нормативно-правові акти, зокрема постанови

Кабінету Міністрів України, накази центральних органів виконавчої влади у сфері економіки, екології, регіонального розвитку та будівництва, які деталізують порядок здійснення державного контролю, сертифікації, маркування продукції та застосування санкцій за порушення законодавства. Аналіз чинної нормативно-правової бази свідчить про її багаторівневий і фрагментарний характер, з одного боку, це забезпечує комплексне охоплення різних аспектів виробництва та обігу цементу, а з іншого боку ускладнює правозастосування через наявність прогалів, колізій та дублювання повноважень контролюючих органів. У контексті євроінтеграції особливої актуальності набуває проблема гармонізації національних стандартів і технічних регламентів із правом ЄС, що потребує подальшого вдосконалення нормативної бази та інституційних механізмів її реалізації.

Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері виробництва та обігу цементу має комплексний характер і охоплює адміністративну, господарсько-правову, цивільно-правову, кримінальну та екологічну відповідальність. Адміністративна відповідальність настає за порушення правил виробництва, зберігання, транспортування, реалізації продукції, вимог до маркування, сертифікації та дотримання технічних регламентів. Вона реалізується, зокрема, шляхом накладення штрафів, застосування адміністративно-господарських санкцій, тимчасового зупинення реалізації продукції або її вилучення з обігу. Особливе значення має діяльність органів державного контролю, які наділено повноваженнями з перевірки відповідності цементу обов'язковим вимогам та застосування заходів реагування у разі виявлення порушень.

Господарсько-правова відповідальність виникає у зв'язку з порушенням договірних зобов'язань у сфері поставки цементу, зокрема стосовно якості, кількості, строків поставки та відповідності продукції встановленим стандартам. Вона реалізується у формі відшкодування збитків, стягнення неустойки (штрафів, пені), застосування оперативного-господарських санкцій, розірвання договорів. Така відповідальність має компенсаторний характер і спрямована на відновлення порушених прав та законних інтересів учасників господарських відносин.

Цивільно-правову відповідальність тісно пов'язано з господарсько-правовою, однак поширюється також на відносини з участю фізичних осіб, тобто споживачів цементної продукції. Вона реалізується шляхом відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок реалізації неякісного або небезпечного цементу, а також застосування заходів захисту прав споживачів, передбачених законодавством.

Кримінальна відповідальність може наставати тоді, коли порушення законодавства у сфері виробництва та обігу цементу мають суспільно небезпечний характер і спричиняють тяжкі наслідки, зокрема шкоду життю та здоров'ю людей, довкіллю або значні матеріальні збитки. Такі діяння можуть кваліфікуватися, зокрема, як порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпечністю, порушення вимог екологічної безпеки, забруднення атмосферного повітря чи випуск на ринок небезпечної продукції.

Екологічна відповідальність реалізується у формі зас-

тосування заходів впливу за порушення природоохоронного законодавства, зокрема шляхом відшкодування шкоди довкіллю, застосування штрафних санкцій, призупинення діяльності підприємств та анулювання дозвільних документів. У цементній галузі вона має особливе значення у зв'язку з високим рівнем викидів пилу, оксидів азоту, діоксиду вуглецю та утворення промислових відходів.

Підставами юридичної відповідальності у цій сфері є вчинення правопорушень, що полягають у порушенні обов'язкових вимог законодавства, стандартів і технічних регламентів, невиконанні або неналежному виконанні договірних зобов'язань, заподіянні шкоди довкіллю, життю, здоров'ю та майну осіб. Особливістю відповідальності у сфері обігу цементу є її тісний зв'язок з технічними нормами та результатами експертних досліджень, що зумовлює необхідність залучення спеціальних знань при встановленні факту правопорушення та причинно-наслідкового зв'язку між діями і негативними наслідками.

Аналіз практики діяльності органів державного нагляду, судових органів та суб'єктів господарювання свідчить про наявність системних проблем у реалізації норм відповідальності за порушення законодавства у сфері виробництва та обігу цементу.

По-перше, характерною є складність доведення факту невідповідності цементу вимогам технічних регламентів і стандартів. Це зумовлено необхідністю проведення лабораторних досліджень, експертиз та залучення спеціалістів, що потребує значних фінансових і часових ресурсів [11]. У результаті органи контролю не завжди мають можливість оперативно реагувати на порушення, а суб'єкти господарювання уникати відповідальності через формальні недоліки у процедурах перевірки.

По-друге, на практиці спостерігається нецілісність державного контролю, обумовлена розмежуванням повноважень між різними органами (економічними, екологічними, споживчими, митними), що ускладнює координацію дій і призводить до дублювання перевірок або, навпаки, до прогалів у надгляді. Це негативно позначається на ефективності превентивної функції відповідальності та створює передумови для поширення неякісної та фальсифікованої продукції на ринку.

По-третє, у судовій практиці простежується неоднозначність підходів до кваліфікації правопорушень у сфері обігу цементу та застосування санкцій. Зокрема, виникають труднощі у визначенні співвідношення адміністративної та господарсько-правової відповідальності, а також у доведенні причинно-наслідкового зв'язку між реалізацією неякісного цементу та завданою шкодою. Це знижує рівень правової визначеності та прогнозованості правозастосування.

По-четверте, проблемним аспектом є недостатня ефективність санкцій, передбачених законодавством. У багатьох випадках розмір штрафів є економічно невідчутним для великих виробників і дистриб'юторів цементу, що не забезпечує належного стримувального ефекту. Крім того, процедура вилучення з обігу неякісної продукції та відшкодування шкоди споживачам залишається складною та малоефективною.

Зазначені проблеми свідчать про необхідність комплексного вдосконалення правового регулювання та

практики застосування норм про відповідальність у сфері виробництва та обігу цементу з урахуванням економічних, технічних та екологічних аспектів функціонування галузі.

З метою підвищення ефективності юридичної відповідальності як інструменту економіко-правового регулювання доцільно реалізувати комплекс заходів нормативного, інституційного та практичного характеру.

По-перше, необхідним є подальше вдосконалення законодавства у сфері технічного регулювання шляхом гармонізації національних стандартів і технічних регламентів з правом ЄС, уточнення вимог до маркування, пакування та інформаційного супроводу цементної продукції, а також посилення відповідальності за випуск на ринок неякісного та небезпечного цементу. Доцільним є також запровадження ризик-орієнтованих підходів до державного контролю та нагляду, що дасть змогу зосередити ресурси на найбільш проблемних сегментах ринку.

По-друге, важливим напрямом є вдосконалення інституційних механізмів координації діяльності органів державного нагляду у сфері економіки, технічного регулювання та екологічної безпеки. Створення єдиних інформаційних баз, спільних процедур перевірок та міжвідомчих механізмів обміну інформацією сприятиме підвищенню ефективності виявлення та припинення правопорушень, а також зменшенню адміністративного навантаження на сумлінних суб'єктів господарювання.

По-третє, доцільним є посилення превентивної функції відповідальності шляхом підвищення рівня правової культури учасників ринку цементу, розвитку механізмів добровільної сертифікації, корпоративної відповідальності та саморегулювання. Важливу роль у цьому процесі можуть відігравати галузеві асоціації, професійні об'єднання та органи місцевого самоврядування.

По-четверте, потребує вдосконалення судова та адміністративна практика застосування норм про відповідальність у сфері обігу цементу. Зокрема, доцільним є формування узагальнень судової практики, розроблення методичних рекомендацій для органів контролю із кваліфікації правопорушень та застосування санкцій, а також удосконалення процедур експертного забезпечення доказування у справах цієї категорії.

У сукупності реалізація зазначених напрямів спри-

ятиме підвищенню ефективності юридичної відповідальності як інструменту економіко-правового регулювання, забезпеченню належної якості та безпечності цементної продукції, захисту прав споживачів і формуванню добросовісної конкуренції на ринку будівельних матеріалів.

ВИСНОВКИ

У статті здійснено комплексне дослідження юридичної відповідальності за порушення законодавства під час виробництва та обігу цементу в Україні. Встановлено, що нормативно-правове регулювання цієї сфери має міжгалузевий характер і охоплює норми господарського, адміністративного, екологічного та цивільного права, а також законодавство у сфері технічного регулювання та захисту прав споживачів. Водночас чинна система характеризується фрагментарністю, наявністю прогалин і колізій, що ускладнює ефективне правозастосування.

Обґрунтовано, що юридична відповідальність у сфері виробництва та обігу цементу реалізується у формах адміністративної, господарсько-правової, цивільно-правової, кримінальної та екологічної відповідальності, які мають різну правову природу, але спільну мету, забезпечення дотримання обов'язкових вимог, захист прав і законних інтересів учасників ринку та суспільства загалом. Водночас на практиці ефективність цих інститутів знижується через складність доказування, фрагментарність державного контролю, неоднозначність судової практики та недостатню стримувальну силу санкцій.

Запропоновано напрями підвищення ефективності юридичної відповідальності у сфері виробництва та обігу цементу, зокрема шляхом удосконалення законодавства у сфері технічного регулювання, продовження гармонізації його з правом ЄС, розвитку ризик-орієнтованих підходів до державного нагляду, посилення інституційної координації, формування єдиної правозастосовної практики та підвищення рівня правової культури суб'єктів господарювання. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню якості та безпечності цементної продукції, зміцненню довіри до ринку будівельних матеріалів і забезпеченню сталого розвитку будівельної галузі в Україні.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (втратив чинність на підставі закону № 4196-IX від 09.01.2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
2. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Про захист прав споживачів. *Офіційний вебпортал парламенту*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
4. Про стандартизацію. *Офіційний вебпортал парламенту*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>
5. Про технічні регламенти та оцінку відповідності. *Офіційний вебпортал парламенту*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text>
6. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції. *Офіційний вебпортал парламенту*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2735-17#Text>
7. Про охорону навколишнього природного середовища. *Офіційний вебпортал парламенту*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
8. Про оцінку впливу на довкілля. *Офіційний вебпортал парламенту*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>
9. Про охорону атмосферного повітря. *Офіційний вебпортал парламенту*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>
10. Про відходи. *Офіційний вебпортал парламенту*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>
11. Пашок О.Д. Проблеми адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу цементу в Україні. *Правові засади здійснення публічної влади: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., присвячена 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 31 березня 2023 р.)*. Хмельницький, 2023. С. 422.

References

1. Commercial Code of Ukraine dated 16.01.2003 No. 436-IV (repealed by Law No. 4196-IX dated 09.01.2025). URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].

2. Civil Code of Ukraine: Code of Ukraine dated 16.01.2003 No. 435-IV: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

3. On Consumer Rights Protection. *Official Parliament Web Portal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> [in Ukrainian].

4. On Standardization. *Official Parliament Web Portal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> [in Ukrainian].

5. On technical regulations and conformity assessment. *Official web portal of the Parliament*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text> [in Ukrainian].

6. On state market supervision and control of non-food products. *Official web portal of the Parliament*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2735-17#Text> [in Ukrainian].

7. On environmental protection. *Official web portal of the Parliament*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [in Ukrainian].

8. On environmental impact assessment. *Official web portal of the Parliament*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> [in Ukrainian].

9. On atmospheric air protection. *Official web portal of the Parliament*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> [in Ukrainian].

10. On waste. *Official web portal of the parliament*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> [in Ukrainian].

11. Patsiuk O.D. Problems of administrative and legal regulation of cement production and circulation in Ukraine. *Legal principles of the exercise of public power: materials of the VI international scientific and practical conference dedicated to the 85th anniversary of the birth of the doctor of legal sciences, professor, academician-founder of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, the first Chairman of the Constitutional Court of Ukraine Leonid Petrovich Yuzkov (Khmelnyskyi, 2023, March 31)*. Khmelnytskyi, 2023. P. 422. [in Ukrainian].

Oleksii PATSIUK

postgraduate student, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8944-7414>

e-mail: patsiuk_o@univer.km.ua

LIABILITY FOR VIOLATION OF LEGISLATION IN THE PRODUCTION AND CIRCULATION OF CEMENT IN UKRAINE

The paper examines regulatory legal acts that provide for liability for violations of legislation in the production and circulation of cement in Ukraine as one of the key segments of the industry, which affects economic stability, competitiveness of the building materials market, quality of infrastructure development and the level of construction safety. The relevance of the topic is due to the growth of construction volumes in the conditions of military and post-war reconstruction of the state, the spread of cases of sale of low-quality and counterfeit products, non-compliance with technical regulations, as well as the need to increase the efficiency of state supervision. The system of liability in the studied area is complex and covers administrative, economic and legal, civil and criminal spheres. The practical significance of the results obtained lies in the possibility of their use in regulatory activities, the practice of regulatory bodies and business entities, as well as in the scientific and educational process. The system of bringing to justice for violations of legislation in the production and circulation of cement in Ukraine clearly regulates this area within the framework of existing legislation and the circumstances that have developed in the market of building materials, taking into account the consequences of military aggression against Ukraine. However, there is also an understanding that this system of legislation needs to be improved: strengthening the institutional capabilities of regulatory bodies; improving the system of certification and traceability of products; increasing the personalized responsibility of market entities; adjusting the sanction policy taking into account the economic feasibility of violations, as well as further harmonization with European standards in the context of the recovery of the Ukrainian economy.

Keywords: cement production, cement circulation, cement industry, construction, certification, responsibility, state control, technical regulations, counterfeit products, economic legislation, consumer protection, law enforcement, economic security

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2026.5.6p>
УДК 352.07:620.9

Володимир Васильович ЗАХАРКЕВИЧ

здобувач, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2676-9063>

e-mail: vova31000@gmail.com

КОМПЕТЕНЦІЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ

У статті досліджено та проаналізовано правові засади компетенції органів місцевого самоврядування у сфері енергоефективності. Розглянуто нормативно-правову базу, що регулює повноваження місцевих рад та їх виконавчих органів у контексті реалізації державної політики енергоефективності, зокрема положення Закону України «Про енергетичну ефективність» № 1818-ІХ від 21 жовтня 2021 р. та суміжного законодавства. Виявлено прогалини та суперечності чинного законодавства, що перешкоджають ефективному здійсненню муніципальної енергетичної політики. Досліджено практику реалізації відповідних повноважень та євроінтеграційний вимір муніципальної енергетичної компетенції. Розроблено рекомендації з удосконалення правового регулювання компетенції органів місцевого самоврядування у сфері енергоефективності.

Ключові слова: міське самоврядування, енергоефективність, компетенція, повноваження, енергетична політика, комунальна власність, децентралізація, ЕСКО

Стаття надійшла 20.04.2026

Статтю прийнято 27.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Забезпечення енергоефективності є одним з пріоритетних завдань державної політики України в умовах воєнного часу, необхідності зменшення залежності від імпортованих енергоресурсів та євроінтеграційного курсу держави. Органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у реалізації цієї політики: саме на муніципальному рівні зосереджено значну частину енергоспоживання – будівлі комунальної власності, системи тепlopостачання, водopостачання та водовідведення, зовнішнє освітлення, соціальна інфраструктура. Водночас нормативно-правове регулювання компетенції органів місцевого самоврядування у зазначеній сфері залишається недостатньо розробленим: наявні законодавчі акти нерідко суперечать одне одному, не чітко розмежовують повноваження між різними рівнями публічної влади та не повністю відповідають стандартам ЄС, до яких Україна наближає своє законодавство в рамках виконання Угоди про асоціацію [1; 2].

На думку дослідників [1–5], неефективне правове регулювання у зазначеній сфері призводить до розпорошення фінансових ресурсів, дублювання функцій різних органів влади та відсутності системного підходу до планування заходів з енергозбереження, що є особливо відчутним в умовах, коли питання енергетичної незалежності набуває стратегічного значення для національної безпеки. Правові аспекти реалізації повноважень органів місцевого самоврядування у сфері енергетики та енергоефективності розглядалися у працях М.О. Баймуратова, В.М. Кампо, П.Д. Біленчука та інших фахівців муніципального права. Водночас комплексне дослідження цієї проблематики з урахуванням Закону України (ЗУ) «Про енергетичну ефективність» № 1818-ІХ від 21 жовтня 2021 р. (далі – Закон) та завдань воєнного й повоєнного відновлення залишається актуальним науковим завданням [3].

МЕТА роботи – дослідити та проаналізувати правові засади компетенції органів місцевого самоврядування у сфері енергоефективності, виявити прогалини та суперечності законодавства, а також розробити про-

позиції з удосконалення правового регулювання у цій сфері.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано порівняльно-правовий аналіз, системний аналіз, формально-юридичний метод, метод тлумачення права, структурний аналіз, узагальнення та синтез. Нормативну основу дослідження склали Конституція України (КУ), ЗУ «Про міське самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, ЗУ «Про енергетичну ефективність» від 21 жовтня 2021 р. № 1818-ІХ, ЗУ «Про житлово-комунальні послуги» від 9 листопада 2017 р. № 2189-VIII, ЗУ «Про Фонд енергоефективності» від 8 червня 2017 р. № 2095-VIII, профільні директиви ЄС у сфері енергоефективності та Угода про асоціацію між Україною та ЄС.

РЕЗУЛЬТАТИ

Правова основа компетенції органів місцевого самоврядування у сфері енергоефективності є багаторівневою та охоплює норми конституційного, адміністративного та господарського права. У КУ (ст.ст. 140-146) закріплено право територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення, зокрема в галузі комунального господарства, що охоплює й питання енергоефективності [4]. Базовим законодавчим актом, що визначає повноваження органів місцевого самоврядування, є ЗУ «Про міське самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. Відповідно до ст. 26 цього Закону до виключної компетенції місцевих рад належать затвердження програм соціально-економічного розвитку, прийняття рішень стосовно об'єктів комунальної власності та місцевого бюджету, що безпосередньо стосується й питань фінансування заходів з підвищення енергоефективності [5].

Профільним законодавчим актом у зазначеній сфері є Закон, прийнятий з метою імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради 2012/27/ЄС про енергоефективність у редакції Директиви (ЄС) 2018/2002. Відповідно до ч. 10 ст. 4 цього Закону органи місцевого самоврядування наділено такими повноваженнями: розробляють та затверджують місцеві енергетичні плани та середньострокові цільові програми з

їх виконання; приймають рішення щодо впровадження систем енергетичного менеджменту на території відповідної територіальної громади; мають право створювати місцеві цільові фонди для фінансової підтримки енергоефективних заходів; реалізують енергоефективні заходи у відповідних населених пунктах. Крім того, Закон зобов'язує органи місцевого самоврядування дотримуватись принципу «енергоефективність насамперед» під час прийняття рішень зі стратегічного та енергетичного планування, фінансування та інвестицій (ч. 3 ст. 3) [1].

Важливе значення мають також норми ЗУ «Про житлово-комунальні послуги» від 9 листопада 2017 р. № 2189-VIII, яким визначено повноваження місцевих рад у сфері регулювання відносин у житлово-комунальному господарстві, включаючи теплопостачання та енергозбереження у багатоквартирних будинках, що є одним із найбільших секторів споживання енергії на муніципальному рівні.

Стосовно механізмів залучення приватних інвестицій, суттєву роль відіграє ЗУ «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації» від 9 квітня 2015 р. № 327-VIII, що заклав правові основи механізму ЕСКО (Energy Service Company) в бюджетній сфері, надавши муніципальним замовникам право укладати енергосервісні договори строком понад один рік і здійснювати оплату за рахунок досягнутої економії паливно-енергетичних ресурсів. Підтримку реалізації муніципальних проєктів з термомодернізації забезпечує Фонд енергоефективності, створений відповідно до ЗУ від 8 червня 2017 р. № 2095-VIII [1; 3].

Аналіз чинного законодавства дає змогу виявити низку суттєвих проблем у правовому регулюванні компетенції органів місцевого самоврядування у сфері енергоефективності, які взаємопов'язані та посилюють одна одну. Насамперед норми Закону та ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» не містять вичерпного переліку власних та делегованих повноважень органів місцевого самоврядування у зазначеній сфері, що призводить до дублювання функцій між обласними державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування, а також породжує правову невизначеність під час реалізації конкретних проєктів [2]. Наведена проблема поглиблюється відсутністю фінансової визначеності: законодавство покладає на органи місцевого самоврядування обов'язки у сфері підвищення енергоефективності, однак не встановлює достатніх механізмів їх фінансового забезпечення, а відповідно до Бюджетного кодексу України витрати на енергоефективність не віднесено до захищених статей видатків місцевих бюджетів.

Попри наявність законодавчої основи, практика укладання ЕСКО-контрактів органами місцевого самоврядування залишається обмеженою через недосконалість відповідного правового регулювання та недостатній рівень поінформованості муніципальних посадовців. Не менш важливою є проблема колізій між Законом та галузевим законодавством: окремі його норми потребують узгодження з положеннями ЗУ «Про теплопостачання» від 2 червня 2005 р. № 2633-IV, ЗУ «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» від 10 січня 2002 р. № 2918-III та ЗУ «Про

природні монополії» від 20 квітня 2000 р. № 1682-III в частині регулювання діяльності комунальних підприємств та встановлення тарифів на їхні послуги, що ускладнює правозастосування [5].

Системним недоліком залишається й відсутність ефективних механізмів відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування за невиконання місцевих планів та програм з енергоефективності, що суттєво знижує дієвість усієї системи муніципального енергетичного управління.

У контексті євроінтеграційного виміру зазначеної проблематики слід зазначити, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС, ратифікована Верховною Радою України 16 вересня 2014 р., передбачає зближення українського законодавства з *acquis communautaire* у сфері енергетики. Директива 2012/27/ЄС про енергоефективність, яку Закон покликано імплементувати, встановлює вимогу щорічної реновації не менше 3% загальної площі опалюваних будівель центральних органів влади держав-членів та заохочує поширення аналогічних підходів на рівень місцевих органів влади.

У рамках Зеленого курсу ЄС (European Green Deal) та пакету «Fit for 55» муніципальний рівень управління розглядається як ключовий для досягнення кліматичних цілей. Досвід держав – членів ЄС, зокрема Польщі, Чехії та країн Балтії свідчить про важливість чіткого законодавчого визначення муніципальних повноважень у сфері теплопостачання та місцевого енергетичного планування [2; 3].

Важливим інструментом залучення органів місцевого самоврядування до реалізації кліматичної та енергетичної політики є ініціатива «Угода мерів з клімату та енергетики» (Covenant of Mayors), до якої станом на 2023 р. приєдналися понад 100 українських міст і громад. Учасники цієї ініціативи розробляють Плани дій зі сталої енергетики та клімату (SEAP/SECAP), що є де-факто муніципальними програмними документами у сфері енергоефективності та відновлюваної енергетики. Паралельно діє Фонд енергоефективності України, що надає гранти співвласникам квартир у багатоквартирних будинках для їх термомодернізації, що опосередковано підтримує муніципальну енергетичну політику [1].

З метою вдосконалення правового регулювання компетенції органів місцевого самоврядування у сфері енергоефективності доцільно здійснити комплекс взаємопов'язаних законодавчих та організаційних заходів. У законодавчій сфері першочерговим є внесення змін до ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» із закріпленням вичерпного переліку повноважень органів місцевого самоврядування у сфері енергоефективності та чітким розмежуванням власних і делегованих повноважень.

Необхідно вдосконалити правове регулювання ЕСКО-механізму шляхом внесення змін до ЗУ «Про публічні закупівлі» та Бюджетного кодексу України в частині порядку укладання та фінансового обліку енергосервісних контрактів органами місцевого самоврядування. Усунення колізій між Законом та галузевим законодавством у сфері теплопостачання й природних монополій є необхідною умовою для усунення правової невизначеності, з якою стикаються муніципальні органи під час реалізації відповідних проєктів [4; 5].

В організаційній сфері необхідно розширити мандат

та ресурсне забезпечення Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України в частині методичної та технічної підтримки органів місцевого самоврядування, запровадити єдину інформаційну платформу моніторингу енергоспоживання об'єктів комунальної власності з публічним відображенням даних, а також розробити та затвердити типову методологію розроблення місцевих енергетичних планів, передбачених ч. 10 ст. 4 Закону.

Розширення участі органів місцевого самоврядування в ініціативі «Угода мерів» та активація застосування фінансових механізмів міжнародних організацій – ЄБРР, ЄІБ, KfW, програм ЄС з відновлення України – для фінансування муніципальних проєктів з підвищення енергоефективності є важливими напрямками міжнародного співробітництва, реалізація яких не вимагає додаткових законодавчих змін і може розпочатись у найближчій перспективі [3].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження свідчить про те, що система правового регулювання компетенції органів місцевого самоврядування у сфері енергоефективності в Україні є багаторівневою та охоплює норми конституційного, адміністративного і господарського права. Прийняття ЗУ «Про енергетичну ефективність» № 1818-IX від 21 жовтня 2021 р. стало важливим кроком у формуванні законодавчої основи муніципальної енергетичної компетенції: Закон вперше чітко визначив повноваження

органів місцевого самоврядування у цій сфері, зобов'язав їх дотримуватись принципу «енергоефективність насамперед» і надав право, що не позбавлено системних недоліків – нечіткість розмежування повноважень між рівнями публічної влади, відсутність ефективних фінансових механізмів, колізії між галузевими законами та недостатній рівень відповідальності за виконання муніципальних енергетичних програм.

Євроінтеграційний курс України вимагає не лише формальної транспозиції директив ЄС у сфері енергоефективності, але й розвитку реальних адміністративних спроможностей органів місцевого самоврядування для їх реалізації. Практика участі понад 100 українських громад в ініціативі «Угода мерів», функціонування ЕСКО-механізму та Фонду енергоефективності показує реальний потенціал муніципального рівня, який, проте, реалізується переважно у найбільших містах, тоді як більшість громад залишається пасивною через правові та організаційні перешкоди. Запропоновані заходи – законодавче закріплення вичерпного переліку муніципальних повноважень у сфері енергоефективності, вдосконалення ЕСКО-механізму, усунення законодавчих колізій, посилення методичної підтримки та розвиток міжнародного співробітництва – є взаємопов'язаними і спрямовані на формування дієвої системи муніципального енергетичного управління, здатної забезпечити ефективне використання енергетичних ресурсів та сприяти енергетичній незалежності України.

Список використаних джерел

1. Про енергетичну ефективність: Закон України від 21.10.2021 р. № 1818-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20>
2. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27.06.2014 р., ратифікована Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
3. Баймуратов М.О. Місцеве самоврядування в Україні: становлення і розвиток. Одеса, 2009. 198 с.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
6. Директива Європейського Парламенту та Ради 2012/27/ЄС про енергоефективність від 25.10.2012 р. (у редакції Директиви (ЄС) 2018/2002). *Official Journal of the European Union*. L 315. 14.11.2012 р.
7. Про теплопостачання: Закон України від 02.06.2005 р. № 2633-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15>
8. Про Фонд енергоефективності: Закон України від 08.06.2017 р. № 2095-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2095-19>
9. Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації: Закон України від 09.04.2015 р. № 327-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-19>

References

1. Law of Ukraine 'On Energy Efficiency' dated October 21, 2021, № 1818-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20> (In Ukrainian).
2. Association Agreement between Ukraine and the European Union dated June 27, 2014, ratified by Law of Ukraine № 1678-VII of September 16, 2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (In Ukrainian).
3. Baimuratov M.O. Local self-government in Ukraine: formation and development. Odesa, 2009. 198 p. (In Ukrainian).
4. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 (as amended by Law № 2680-VIII of February 7, 2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (In Ukrainian).
5. Law of Ukraine 'On Local Self-Government in Ukraine' dated May 21, 1997, № 280/97-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (In Ukrainian).
6. Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council on energy efficiency dated October 25, 2012 (as amended by Directive (EU) 2018/2002). *Official Journal of the European Union*. L 315. 14.11.2012.
7. Law of Ukraine 'On Heat Supply' dated June 2, 2005, № 2633-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15> (In Ukrainian).
8. Law of Ukraine 'On the Energy Efficiency Fund' dated June 8, 2017, № 2095-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2095-19> (In Ukrainian).
9. Law of Ukraine 'On Introducing New Investment Opportunities, Guaranteeing Rights and Legitimate Interests of Business Entities for Carrying Out Large-Scale Energy Modernisation' dated April 9, 2015, № 327-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-19> (In Ukrainian).

Volodymyr ZAKHARKEVYCH

applicant, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2676-9063>

e-mail: vova31000@gmail.com

COMPETENCE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF ENERGY EFFICIENCY

Introduction. Local self-government bodies play a key role in the implementation of Ukraine's energy efficiency policy, since a significant share of energy consumption is concentrated at the municipal level – communal property buildings, heat supply systems, water supply and sanitation, street lighting, and social infrastructure. The normative and legal regulation of the competence of local self-government bodies in this field remains insufficiently developed: existing legislative acts often conflict with each other, do not clearly delineate powers between different levels of public authority, and do not fully comply with EU standards.

The purpose of the paper is to investigate and analyse the legal foundations of the competence of local self-government bodies in the field of energy efficiency, identify existing gaps and contradictions in legislation, and develop proposals for improving legal regulation in this area.

Results. The study establishes that the key legislative act defining the competence of local self-government bodies in the field of energy efficiency is the Law of Ukraine 'On Energy Efficiency' No. 1818-IX of October 21, 2021, adopted to implement Directive 2012/27/EU. Under Article 4(10) of this Law, local self-government bodies are empowered to develop and approve local energy plans and medium-term target programmes, decide on introducing energy management systems in the territory of the respective community, create local target funds for financial support of energy efficiency measures, and implement energy efficiency measures. The study identifies interconnected systemic problems: unclear delineation of powers between levels of public authority, absence of effective financial mechanisms, conflicts with sectoral legislation (Laws on Heat Supply, on Natural Monopolies, on Drinking Water), limited use of the ESCO mechanism under Law No. 327-VIII of 2015, and the absence of effective accountability mechanisms. The EU integration dimension is analysed with reference to Directive 2012/27/EU and the Association Agreement. The participation of over 100 Ukrainian municipalities in the Covenant of Mayors initiative is highlighted as a proven practical instrument.

Conclusion. The proposed measures – legislative consolidation of an exhaustive list of municipal powers in the field of energy efficiency, improvement of the ESCO mechanism, elimination of legislative conflicts with sectoral laws, strengthening methodological support from the State Agency on Energy Efficiency, and expansion of international cooperation – are complementary and aimed at building an effective system of municipal energy management capable of ensuring rational use of energy resources and contributing to Ukraine's energy independence.

Keywords: local self-government, energy efficiency, competence, powers, energy policy, communal property, decentralisation, ESCO

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2026.5.7p>
 УДК 341.171(477):327.7

Андрій Григорович **КОНОВАЛЕНКО**

здобувач, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5971-015X>

e-mail: Andrey0114@icloud.com

ПРОГРАМНІ ДОКУМЕНТИ У СФЕРІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті досліджено та систематизовано програмні документи у сфері євроінтеграційної політики України – від перших концептуальних актів початку 1990-х рр. до сучасних стратегічних документів, прийнятих після отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС у 2022 р. Розглянуто правову природу, юридичну силу та практичне значення програмних документів у системі джерел євроінтеграційного права. Виявлено еволюцію підходів до програмування євроінтеграційної діяльності держави, зміну пріоритетів та механізмів реалізації євроінтеграційного курсу. Досліджено зміст, структуру та виконання ключових програмних документів у цій сфері. Розроблено рекомендації з удосконалення системи програмних документів євроінтеграційної політики України в умовах підготовки до членства в ЄС.

Ключові слова: євроінтеграційна політика, програмні документи, Угода про асоціацію, кандидат на членство в ЄС, національна програма, план дій, адаптація законодавства

Стаття надійшла 20.04.2026

Статтю прийнято 27.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Євроінтеграційна політика є одним зі стратегічних пріоритетів України з моменту проголошення незалежності. Протягом більш ніж тридцяти років держава послідовно формувала систему програмних документів, що визначають цілі, пріоритети та механізми зближення з ЄС. Ця система зазнала кардинальних змін після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2014 р. та особливо – після набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС у червні 2022 р. [1].

Програмні документи у сфері євроінтеграційної політики є особливим різновидом нормативно-правових та квазінормативних актів, що поєднують риси стратегічних документів державного планування, юридично обов'язкових зобов'язань та політичних декларацій. Їхня правова природа, місце в системі джерел права та механізми реалізації є предметом наукової дискусії у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці [2].

Як зазначають науковці [1–5], система програмних документів у сфері євроінтеграції відображає не лише правові, але й політичні та суспільні трансформації в Україні. Еволюція цих документів – від декларативних заяв про прагнення до євроінтеграції до конкретних планів імплементації *acquis communautaire* – свідчить про глибокі зміни в характері відносин між Україною та ЄС і в розумінні змісту євроінтеграційного курсу.

Теоретико-правові засади євроінтеграційного процесу та місце програмних документів у його забезпеченні досліджував І.В. Яковюк, який в [3] комплексно розкрив правову природу інструментів зближення національного права з правом ЄС. У колективній монографії [4] окреслено конституційно-правові межі реалізації євроінтеграційного курсу. Питанням адаптації законодавства та виконання міжнародно-правових зобов'язань України присвячені роботи О.В. Задорожнього, Т.В. Комарової та інших представників науки міжнародного та європейського права.

МЕТА роботи – дослідити та систематизувати програмні документи у сфері євроінтеграційної політики України, розкрити їх правову природу та значення, виявити закономірності еволюції системи таких документів та розробити рекомендації з її вдоскона-

лення в умовах підготовки до членства в ЄС.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів: порівняльно-правовий аналіз, системний аналіз, формально-юридичний метод, хронологічний метод, метод правового моделювання, контент-аналіз нормативно-правових актів та доктринальних джерел. Нормативну основу дослідження склали Конституція України (КУ), законодавчі акти з питань євроінтеграції та адаптації законодавства, Угода про асоціацію між Україною та ЄС, рішення Ради асоціації Україна-ЄС, а також програмні документи євроінтеграційної політики різних часових періодів. У роботі також застосовано матеріали офіційних звітів Європейської Комісії з прогресу України на шляху до членства в ЄС та документацію *Ukrainian Facility*.

РЕЗУЛЬТАТИ

Програмні документи у сфері євроінтеграційної політики являють собою різномірну за правовою природою групу актів, що об'єднані спільним предметом – визначенням цілей, завдань та заходів із забезпечення євроінтеграційного курсу України. З огляду на їх юридичну силу та місце в системі джерел права їх може бути поділено на кілька видів.

Першу групу становлять законодавчі акти програмного характеру. До них належать закони України, що визначають стратегічні засади євроінтеграційного курсу. Зокрема, Закон України (ЗУ) «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411-VI закріплює набуття членства в ЄС як одну із засад зовнішньої політики. Конституційні зміни 2019 р., якими до ст. 102 КУ включено норму про підтвердження стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в ЄС та НАТО, надали найвищої юридичної сили євроінтеграційному курсу [4].

Другу групу складають програмні акти органів виконавчої влади: укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України (КМУ). Ці акти зазвичай мають характер комплексних програмних документів, що конкретизують напрями та завдання євроінтеграційної діяльності на певний часовий

горизонт, а також планів конкретних заходів з їхньої реалізації.

Третю групу утворюють міжнародно-правові документи, що визначають рамки та зміст євроінтеграційної діяльності: Угода про асоціацію та її складові, рішення Ради асоціації Україна-ЄС, Порядок денний асоціації. Правова природа цих документів є подвійною: з одного боку, вони є джерелами міжнародного права та зобов'язують Україну на міжнародному рівні; з іншого – є підставою для прийняття внутрішніх програмних документів [5].

Четверту групу становлять документи квазінормативного характеру: концепції, стратегії, доктрини, що ухвалюються органами публічної влади та визначають загальні підходи до реалізації євроінтеграційного курсу, не маючи водночас чітко вираженої нормативної структури та механізмів примусового виконання.

З огляду на хронологію та зміст програмних документів можна виділити чотири основні етапи їх еволюції: формування засад євроінтеграційної орієнтації (1991-1998); поглиблення партнерства та визначення стратегічних цілей (1998-2013); імплементація Угоди про асоціацію (2014-2022); підготовка до членства в ЄС (2022 – дотепер).

Перший етап характеризується поступовим формуванням євроінтеграційного вектора зовнішньої політики України на тлі широкої невизначеності з її геополітичних пріоритетів та пошуку балансу між різними напрямками зовнішньої політики. На цьому етапі закладено концептуальні засади курсу на зближення з європейськими спільнотами.

Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, підписана 14 червня 1994 р. та ратифікована Верховною Радою України ЗУ від 10 листопада 1994 р. № 237/94-ВР (набрано чинності 1 березня 1998 р.), стала першим базовим програмним документом, що визначив правові рамки відносин між Україною та ЄС. Угода заклала основи для розвитку торговельно-економічних, правових та культурних відносин, хоча ще не ставила конкретної мети набуття членства в ЄС [1].

Стратегія інтеграції України до ЄС, затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98, стала першим комплексним програмним документом, що визначив довгострокову мету – набуття членства в ЄС. Стратегія окреслила пріоритетні напрями інтеграції: адаптацію законодавства, економічну інтеграцію, розвиток інфраструктури, участь у програмах ЄС, однак мала переважно декларативний характер та не містила конкретних механізмів, строків і показників реалізації [2].

Концепція адаптації законодавства України до законодавства ЄС, схвалена постановою КМУ від 16 серпня 1999 р. № 1496, вперше системно окреслила підходи до гармонізації вітчизняного законодавства з правом ЄС. Документ визначив пріоритетні галузі для адаптації, механізми проведення правової експертизи законопроектів та інституційну основу процесу адаптації. Попри свій концептуальний характер, цей документ відіграв важливу роль у формуванні методологічних засад адаптаційної роботи [3].

Другий етап відзначається активацією програмного забезпечення євроінтеграційної діяльності та переходом від загальних декларацій до більш конкретних

планів та заходів. Водночас цей етап характеризується суперечливістю євроінтеграційних прагнень та реальної геополітичної орієнтації різних президентських адміністрацій.

Програма інтеграції України до ЄС, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2000 р. № 1072/2000, стала найбільш деталізованим на той час програмним документом у сфері євроінтеграції. Програма охоплювала широкий спектр напрямів – від зовнішньої та безпекової політики до внутрішньої реформи, містила конкретні завдання та їх виконавців, однак механізми моніторингу реалізації були недостатньо розробленими. Важливим кроком стало прийняття ЗУ «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. Цим Законом визначено мету, пріоритети, механізми та інституційне забезпечення процесу адаптації, а також встановив перелік пріоритетних сфер та календарний план гармонізації. Попри певні недоліки реалізації, Закон заклав системну основу для адаптаційної роботи [4].

Після Помаранчевої революції 2004 р. євроінтеграційна риторика значно посилилась, що знайшло відображення у низці програмних документів. Порядок денний Україна-ЄС, схвалений у грудні 2005 р. в рамках Європейської політики сусідства, містив конкретні орієнтири зближення на два роки, хоча система моніторингу виконання залишалась недосконалою. Розпочати у 2008 р. переговори про Угоду про асоціацію відкрили новий вимір програмного забезпечення євроінтеграції. Планом дій з лібералізації візового режиму між Україною та ЄС, переданим Україні у жовтні 2010 р., вперше запроваджено механізм оцінювання прогресу з чіткими умовами та показниками [5].

Третій етап розпочався з підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2014 р., що ознаменувало якісно новий рівень відносин та визначило найбільш деталізовану тоді програму зближення, засновану на принципі «більше за більше» – отримання підтримки від ЄС в обмін на конкретний прогрес у реформах [1]. Угода про асоціацію, набравши чинності у повному обсязі 1 вересня 2017 р., стала за масштабом та деталізацією зобов'язань одним з найбільш розгорнутих документів у відносинах між ЄС та третьою країною. Вона охоплює практично всі сфери суспільного життя та містить детальні зобов'язання з адаптації законодавства до *acquis* ЄС. Особливу роль відіграє Додаток XVII, що містить перелік актів законодавства ЄС, до яких Україна зобов'язалась адаптувати своє законодавство в чітко визначені строки.

Порядок денний асоціації Україна-ЄС, що регулярно оновлювався, визначав пріоритети двостороннього співробітництва на дво-трирічний горизонт. На відміну від самої Угоди, що є юридично обов'язковим договором, Порядок денний є гнучким програмним документом, що дає змогу фокусуватись на пріоритетних сферах та адаптуватись до змінюваних обставин [2]. Урядовий офіс координації євроінтеграційної та євроатлантичної політики, створений у 2015 р. в структурі Секретаріату КМУ, розробив систему щорічних звітів про виконання Угоди про асоціацію, що стали важливим інструментом моніторингу та містять не лише оцінку минулого прогресу, але й плани на наступний рік. Щорічні плани за-

ходів з виконання Угоди про асоціацію, що затверджувались розпорядженнями КМУ, забезпечували трансляцію положень Угоди в конкретні завдання органів виконавчої влади з визначенням строків та відповідальних виконавців [3].

Четвертий етап розпочався після отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС – рішення, прийнятого Європейською Радою 23 червня 2022 р., – що докорінно змінило характер євроінтеграційного процесу та систему програмних документів, що його забезпечують. Відтепер йдеться не про зближення, а про повноцінне членство як кінцеву мету, що передбачає якісно інший масштаб реформ [4]. Висновки Ради ЄС від 13 грудня 2022 р. визначили сім умов для початку переговорів про вступ України до ЄС, зокрема реформу Конституційного Суду України, судову реформу, антикорупційні заходи, законодавство щодо олігархів, реформу медіазаконодавства, захист прав національних меншин та реформу Вищої ради правосуддя. На підставі позитивного висновку Комісії щодо прогресу України у їх виконанні Рада ЄС 14 грудня 2023 року прийняла рішення про відкриття переговорів про вступ [4].

Ukraine Plan – програмний документ, підготовлений Урядом України відповідно до вимог Регламенту (ЄС) 2024/792 від 29 лютого 2024 р. про Ukrainian Facility, – визначає пріоритети відновлення, реконструкції та модернізації України, а також реформи в рамках процесу вступу до ЄС на 2024–2027 рр. Документ структуровано у 15 секторальних розділах та схвалено Радою ЄС 14 травня 2024 р.; його реалізацію прив'язано до виконання 69 реформ та 10 інвестиційних заходів, що є умовою для отримання фінансування [5].

Ukrainian Facility, запроваджений Регламентом (ЄС) 2024/792 і чинний з 1 березня 2024 р., передбачає до €50 млрд стабільного фінансування для України на 2024–2027 рр. у формі грантів та позик і організований за трьома опорами: пряма бюджетна підтримка в рамках Ukraine Plan (більше €38 млрд), Ukrainian Investment Framework для мобілізації інвестицій, а також технічна допомога у сфері реформ та підтримки громадянського суспільства. Скринінг *acquis communautaire*, розпочатий у 2023 р., охоплює 35 переговорних розділів і є обов'язковою процедурою підготовки переговорних позицій України [5].

Аналіз системи програмних документів євроінтеграційної політики України дозволяє виявити низку системних проблем, що знижують ефективність програмного забезпечення євроінтеграційного курсу. Впродовж десятиліть у зазначеній сфері прийнято численні програмні документи різного рівня, значна частина яких дублює одне одного або залишається нереалізованою, тоді як єдиної ієрархічної системи з чітким розподілом функцій між актами різного рівня досі немає. Більшість програмних документів перших двох етапів містили нереалістичні строки та завдання, що не враховували реальну адміністративну спроможність органів влади та наявні фінансові ресурси, результатом чого стала системна практика перенесення строків та нормального виконання завдань без досягнення реального результату [2].

Суттєвою проблемою залишається слабкість механізмів моніторингу та звітності. До 2014 р. системи зві-

тування про виконання програмних документів практично не було. Хоча після підписання Угоди про асоціацію ситуація покращилась, звіти й нині нерідко зосереджуються на формальних показниках – кількості прийнятих законів, – а не на реальному впливі на правозастосування та суспільне життя. Реалізація програмних документів потребує скоординованих дій великої кількості органів виконавчої влади, що нерідко мають конкуруючі інтереси або різне розуміння пріоритетів; при цьому інституційна архітектура координації євроінтеграційної діяльності неодноразово змінювалась, що негативно впливало на спадкоємність та ефективність процесу [3].

Програмні документи у сфері євроінтеграції традиційно розроблялись переважно на рівні органів виконавчої влади без широкого залучення громадянського суспільства, бізнесу та академічної спільноти, що знижувало їхню суспільну легітимність та ускладнювало реалізацію реформ, що потребують широкої підтримки. Нарешті, правовий статус більшості програмних документів у системі джерел права залишається нечітким: вони не є нормативно-правовими актами у строгому сенсі, проте мають юридичне значення, що ускладнює контроль за їх виконанням та притягнення посадових осіб до відповідальності за невиконання [5].

З урахуванням виявлених проблем та завдань підготовки до членства в ЄС пропонується комплекс заходів з удосконалення системи програмних документів євроінтеграційної політики України. У законодавчій сфері доцільно прийняти окремий законодавчий акт або внести зміни до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23 березня 2000 р. № 1602-III з метою включення програмних документів євроінтеграційної спрямованості до загальної системи державного програмування з чіткими вимогами до їх змісту, порядку розроблення, затвердження та моніторингу виконання. Статус Національної програми адаптації законодавства до *acquis* ЄС потребує законодавчого закріплення як основного програмного документу у сфері адаптації з обов'язковими вимогами до її змісту та прив'язкою до вимог процесу вступу до ЄС. Необхідно також передбачити в Бюджетному кодексі України механізм фінансування заходів, визначених у програмних документах євроінтеграційної спрямованості, з чіткою прив'язкою бюджетних коштів до конкретних результатів [4].

В організаційній та інституційній сфері першочерговим завданням є запровадження єдиної цифрової платформи для розроблення, координації та моніторингу виконання всіх програмних документів євроінтеграційної спрямованості, що забезпечить прозорість і відкритість даних для суспільства та міжнародних партнерів. Урядовий офіс координації євроінтеграційної та євроатлантичної політики потребує посилення ролі та повноважень як центрального органу координації, зокрема шляхом надання права блокувати нормативні акти, що суперечать взятим євроінтеграційним зобов'язанням. Запровадження системи регулярного незалежного оцінювання виконання програмних документів із залученням міжнародних експертів та представників громадянського суспільства, результати якого підлягали б обов'язковому розгляду Верховною Радою України, дасть змогу суттєво підвищити якість контролю. Важ-

ливим елементом є також розроблення методології оцінювання регуляторного та соціально-економічного впливу актів законодавства ЄС, що підлягають імплементації, з метою визначення реалістичних строків та ресурсних потреб, а також забезпечення системного навчання державних службовців, відповідальних за розроблення та реалізацію євроінтеграційних програмних документів [3].

У сфері участі суспільства та комунікації необхідно запровадити обов'язкові публічні консультації під час розроблення програмних документів євроінтеграційної спрямованості з чітко визначеними строками та механізмами врахування пропозицій, розробити систему вимірюваних індикаторів успіху для кожного програмного документу та забезпечити регулярне публічне інформування про прогрес виконання, зокрема через ув'язку з функціонуючим Ukraine Plan scoreboard в рамках Ukrainian Facility [5].

ВИСНОВКИ

Дослідження системи програмних документів у сфері євроінтеграційної політики України свідчить про те, що ця система пройшла тривалий еволюційний шлях від загальних декларацій початку 1990-х рр. до детальних планів виконання конкретних умов членства в ЄС. Зазначена еволюція відображає зміни як у характері відносин між Україною та ЄС, так і в розумінні змісту та механізмів євроінтеграційного процесу. Правова природа програмних документів є неоднорідною та охоплює законодавчі акти, підзаконні нормативні акти, міжнародно-правові зобов'язання та квазінормативні документи, тоді як відсутність чіткої ієрархії та правового

визначення їхнього статусу залишається системною проблемою, що знижує ефективність програмного забезпечення євроінтеграційного курсу.

Отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС у 2022 р. поставило перед системою програмного забезпечення євроінтеграції якісно нові завдання. Йдеться вже не про поступове зближення, а про підготовку до повноправного членства, що потребує значно ширшого охоплення *acquis communautaire*, більш жорстких механізмів контролю та незрівнянно більшого адміністративного потенціалу. Ukraine Plan та Ukrainian Facility утворили принципово нову архітектуру програмного забезпечення євроінтеграції, прив'язавши конкретні виплати до виконання 69 реформ і тим самим надавши програмним зобов'язанням фінансово-правового характеру.

Ефективна методологія програмного забезпечення євроінтеграційної політики залежить від встановлення чіткої ієрархії програмних документів з розмежуванням функцій між актами різного рівня та їхньою взаємною узгодженістю, реалістичної прив'язки кожного документу до конкретних ресурсів і вимірюваних показників успіху, запровадження дієвих механізмів моніторингу та незалежного оцінювання, а також широкої участі громадянського суспільства і розвитку адміністративних спроможностей органів виконавчої влади. Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме підвищенню якості та ефективності програмного забезпечення євроінтеграційного курсу України, прискоренню процесу підготовки до членства в ЄС та успішному виконанню умов, визначених Радою ЄС.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27.06.2014, ратифікована Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
2. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
3. Яковюк І.В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз: монографія. Харків, 2013. 760 с.
4. Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції: монографія / за заг. ред. Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк. Харків, 2012. 336 с.
5. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. *Official Journal of the European Union*. L. 29.02.2024.
6. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>
7. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>
8. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

References

1. Association Agreement between Ukraine and the European Union dated June 27, 2014, ratified by Law of Ukraine No. 1678-VII of September 16, 2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (In Ukrainian).
2. Law of Ukraine 'On the Principles of Domestic and Foreign Policy' dated July 1, 2010, № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (In Ukrainian).
3. Yakoviuk I.V. Legal foundations of integration into the EU: general theoretical analysis: monograph. Kharkiv, 2013. 760 p. (In Ukrainian).
4. State sovereignty in conditions of European integration: monograph / eds. Yu.P. Bytyak, I.V. Yakoviuk. Kharkiv, 2012. 336 p. (In Ukrainian).
5. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. *Official Journal of the European Union*. L. 29.02.2024.
6. Law of Ukraine 'On the National Programme of Adaptation of Ukrainian Legislation to EU Legislation' dated March 18, 2004, № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (In Ukrainian).
7. Law of Ukraine 'On State Forecasting and Development of Economic and Social Development Programmes of Ukraine' dated March 23, 2000, № 1602-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14> (In Ukrainian).
8. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 (as amended by Law № 2680-VIII of February 7, 2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (In Ukrainian).

Andrii KONOVALENKO

applicant, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5971-015X>

e-mail: Andrey0114@icloud.com

PROGRAM DOCUMENTS IN THE FIELD OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION POLICY

Introduction. European integration policy has been one of Ukraine's strategic priorities since independence. The system of program documents in this field has undergone fundamental changes after the signing of the Association Agreement in 2014 and especially after Ukraine obtained EU candidate status in June 2022. Program documents in the field of European integration policy represent a heterogeneous group of acts in terms of their legal nature, combining features of strategic state planning documents, legally binding obligations and political declarations.

The purpose of the paper is to investigate and systematize program documents in the field of Ukraine's European integration policy, reveal their legal nature and significance, identify patterns in the evolution of the system of such documents, and develop recommendations for its improvement in the context of EU membership preparation.

Results. The paper classifies program documents into four groups by legal force and identifies four main stages of their evolution: formation of European integration orientation (1991–1998), deepening of partnership (1998–2013), implementation of the Association Agreement (2014–2022), and preparation for EU membership (2022–present). Key documents analyzed include the Partnership and Cooperation Agreement (1994), the EU Integration Strategy (1998), the Law on the State Programme of Adaptation of Legislation (2004), the Association Agreement (2017), and the Ukraine Plan under Regulation (EU) 2024/792, which conditions disbursements of up to €50 billion on the implementation of 69 reforms and 10 investments. Systemic problems identified include fragmentation of the document system, insufficient realism, weak monitoring mechanisms, inadequate inter-agency coordination, limited civil society participation, and legal uncertainty of the status of program documents.

Conclusion. The proposed measures – anchoring program documents in state planning legislation, strengthening the Governmental Office for EU and Euro-Atlantic Integration, establishing an independent evaluation mechanism, ensuring mandatory public consultations, and linking reporting to the Ukraine Plan scoreboard – are aimed at improving the quality, realism and enforceability of program documents, and will contribute to Ukraine's successful progress on its EU accession path.

Keywords: European integration policy, program documents, Association Agreement, EU candidate, national program, action plan, legislation adaptation

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2026.5.8p>
УДК 341.1/.8

Діана Вікторівна БОНДАРЕНКО

студентка, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9722-6082>
e-mail: dianamusic214@gmail.com

Аліна Сергіївна РУЧКО

студентка, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6736-0739>
e-mail: alina.ruchko2004@gmail.com

Владислава Вікторівна ЛУТАЙ

студентка, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7997-3069>
e-mail: vlada2004kh@gmail.com

ІМУНІТЕТ ВИЩИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ОБМЕЖЕНІСТЬ ТА АБСОЛЮТНІСТЬ

У статті досліджено правову природу імунітету та проведено розмежування його двох форм – *ratione personae* та *ratione materiae*. Порівняльний аналіз застосування імунітету у судовій практиці виявив розбіжності в домінуючих підходах. Розглянуто останні напрацювання Комісії МП ООН – передусім в аспекті винятків з функціонального імунітету в контексті прогресивного розвитку міжнародного права. Міжнародний вимір імунітету відображає превалювання принципу індивідуальної відповідальності над імунітетами та свідчить про пріоритизацію захисту фундаментальних цінностей. Зроблено висновок щодо зазнавання концепцією імунітету на сучасному етапі процесу трансформації.

Ключові слова: імунітет вищих посадових осіб держав, імунітет *ratione personae*, імунітет *ratione materiae*, кримінальна юрисдикція, Комісія міжнародного права ООН

Стаття надійшла 17.04.2026

Статтю прийнято 24.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Важливу роль у забезпеченні стабільності міжнародних відносин відіграють правові засоби, що за безпечують рівність їх учасників. Попри широке застосування терміна «імунітет» у міжнародному праві, він досі немає загальноприйнятого нормативного чи доктринального визначення. Особливо гостро ця проблема постає стосовно вищих посадових осіб держави. Дискусії охоплюють широке коло питань: від переліку осіб, на яких поширюється цей статус, і меж його дії до доцільності створення єдиної дефініції замість окремого аналізу імунітетів *ratione personae* та *ratione materiae*. Окрему увагу заслуговує реалізація цього інституту та практика різних держав щодо можливості або неможливості посилення на нього. З огляду на це, дослідження суті та меж імунітету є актуальним як у теоретичному, так і у практичному вимірах.

МЕТА дослідження – з'ясування правової природи імунітету вищих посадових осіб, меж його прояву та можливості обмеження. Для її досягнення необхідно вирішити такі завдання: вивчити типологію імунітетів, співвіднести поняття імунітет *ratione personae* та імунітет *ratione materiae*, проаналізувати практику міжнародного співтовариства з цього питання та окреслити сучасні тенденції розвитку цього інституту.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічну базу роботи становить комплекс загальнонаукових та спеціальних методів. Зокрема, застосування порівняльно-правового методу та системного аналізу дозволило всебічно розглянути імунітет як багатогранне явище міжнародного права в його діалектичному розвитку.

РЕЗУЛЬТАТИ

Раніше імунітет глав держав розглядали крізь призму верховенства суверена, однак сучасне міжнародне право апелює до принципу державної рівності. В основі цього підходу лежить принцип «*par in parem non habet imperium*», згідно з яким жодна держава не може здійснювати владних повноважень стосовно іншої рівної їй держави.

Якщо імунітет вищих посадових осіб розглядається як похідна суверенних прав держави, то сама особа є лише суб'єктом використання цього привілею. Правовласником імунітету є держава, вона зберігає виключне повноваження наділяти ним посадовця або позбавляти його цього статусу. Головною метою такого правового захисту є забезпечення безперешкодного, належного та повного виконання ним своїх функціональних обов'язків на міжнародному рівні. У п. 54 рішення у справі Міжнародного Суду ООН «Про ордер на арешт» (*Democratic Republic of the Congo v. Belgium*) зазначено, що функції міністра закордонних справ такі, що протягом усього терміну його повноважень він/вона, коли знаходяться за кордоном, користуються повним імунітетом від кримінальної юрисдикції й недоторканністю. Крім того, Суд наголошує, що у звичайному міжнародному праві імунітети, якими наділяються міністри закордонних справ, надаються не для їхньої особистої вигоди, а для забезпечення ефективного виконання ними своїх функцій від імені їхніх держав (п.п. 37-38) [1].

Розглядаючи поняття та межі застосування імунітету, також необхідно провести відмінність між:

- діючими та колишніми главами держав та
- імунітетом *ratione materiae* (функціональним імунітетом) та *ratione personae* (особистим імунітетом).

Перше розрізнення видається очевидним, оскільки цілком логічно, що діючі глави держав, які виконують

суверенні обов'язки, мають інший статус, ніж колишні глави держав, які вже не займають офіційних посад. Друге розрізнення доповнює це: тоді як імунітет *ratione personae* слугує для захисту глав держав від іноземної кримінальної юрисдикції протягом терміну перебування на посаді як стосовно офіційних, так і приватних дій; імунітет *ratione materiae* забороняє державам здійснювати свою кримінальну юрисдикцію стосовно колишніх глав іноземних держав за офіційні дії, вчинені під час перебування на посаді [2].

Зупинимось на основних відмінностях. Імунітет *ratione materiae* охоплює всі офіційні дії, здійснені в офіційній якості від імені держави. Бенефіціарами є глави держав та інші державні посадовці, які виконують дії певного характеру в рамках своїх обов'язків. Сенс наявності цієї форми імунітету полягає у забезпеченні виконання офіційних обов'язків вищими посадовими особами без побоювання переслідування чи кримінальної відповідальності. З огляду на характер захищених дій, імунітет *ratione materiae* не припиняється з припиненням виконання функцій, особа зберігає право на імунітет стосовно офіційних дій, здійснених під час її перебування на посаді. В принципі, ця форма імунітету унеможлиблює будь-яке кримінальне переслідування колишніх глав держав іноземними національними судами, якщо тільки держава, від імені якої він діяв, не відмовиться від його/її права на імунітет. Однак за сучасним міжнародним звичаєвим правом це може не відповідати дійсності: тому залишається питання, чи може функціональний імунітет становити перешкоду для переслідування в іноземних національних судах стосовно міжнародних злочинів. Що стосується МКС або спеціальних трибуналів, як-от Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ), на це питання слід відповісти негативно, оскільки судова практика показала, що колишні глави держав насправді можуть бути притягнуті до відповідальності. Це питання буде розглянуто нижче.

Друга категорія – це імунітет *ratione personae*. Його надання пов'язане зі статусом посадовця як представника держави, і як такий тимчасово обмежується терміном перебування на посаді. На відміну від імунітету *ratione materiae*, захист, що надається імунітетом *ratione personae*, є абсолютним: він поширюється на будь-які дії незалежно від офіційного чи приватного характеру. Його особиста сфера застосування обмежується т.зв. «триюкою» – главою держави, главою уряду та міністром закордонних справ. Підставою для визнання саме цих посадовців носіями імунітету *ratione personae* є той факт, що всі вони виконують функцію представництва держави у сфері міжнародних відносин. Не слід забувати, що цю функцію закріплено в міжнародному праві як таку, що ці особи виконують її автоматично і що водночас не виникає необхідності в якомусь офіційному акті вручення їм повноважень з боку держави, яку вони представляють [3, с. 23].

Довгий час було усталеною нормою міжнародного звичаєвого права, що діючі та колишні глави держав, а також інші високопосадовці користуються повним імунітетом від кримінального переслідування за кордоном як з боку національних, так і міжнародних судів. Однак нині залишається спірним питання, чи є виняток, зокрема стосовно імунітету *ratione materiae* за міжнародним зви-

чаєвим правом стосовно міжнародних злочинів, оскільки такі злочини зачіпають інтереси всього міжнародного співтовариства.

З метою більш повного розкриття питання застосування імунітетів у міжнародному кримінальному праві доцільно звернутися до порівняльного аналізу різних підходів, які сформувалися у сучасній практиці. Видається, що саме зіставлення найбільш контрастних моделей дає змогу краще зрозуміти не лише зміст відповідної концепції, але й логіку її застосування.

У справі стосовно ордеру на арешт від 11 квітня 2002 р. (*Democratic Republic of the Congo v. Belgium*) Суд фактично підтвердив збереження повного персонального імунітету за чинними високопосадовцями [1]. Ситуація, що стала предметом розгляду, виглядала доволі показово: Бельгія видала ордер на арешт міністра закордонних справ Демократичної Республіки Конго, не зважаючи на його статус. Однак Суд дійшов висновку, що такі дії суперечать міжнародному праву, оскільки не враховують імунітет від кримінальної юрисдикції та недоторканність, які належать такій посадовій особі. Відповідно Бельгію зобов'язали скасувати ордер. На перший погляд, це рішення виглядає доволі формалістичним, однак воно чітко демонструє, що імунітет продовжує відігравати вагомий роль у міждержавних відносинах.

Деяку іншу логіку можна спостерігати у праві США. Тут, як видається, зберігається більш традиційне бачення інституту імунітетів. Закон про імунітет іноземних суверенів (FSIA) чітко регулює питання імунітету держави, тоді як імунітети посадових осіб залишаються значно у сфері судової практики. У цьому зв'язку часто згадують справу *Samantar v. Yousuf* (2010) [4]. У ній Верховний суд США дійшов висновку, що FSIA не поширюється на індивідуальні дії посадовців, навіть якщо вони вчинялися від імені держави. Водночас Суд не відмовився від ідеї імунітету як такої, а лише переніс її у площину загального права. Це, зі свого боку, означає, що значну роль у вирішенні подібних питань відіграє позиція виконавчої влади. Такий підхід виглядає менш формалізованим, але водночас більш гнучким.

Європейські держави, зі свого боку, демонструють тенденцію до поступового обмеження імунітетів у справах про міжнародні злочини. Важливо звернути увагу на рішення у справі «Король проти магістратів Боу-стріт» (*R v. Bow Street Magistrates, ex parte Pinochet*) [5]. Чилійського диктатора Аугусто Піночета затримано у Лондоні за запитом Іспанії про екстрадицію за звинуваченнями у катуваннях та вбивствах під час його правління. Піночет стверджував, що як колишній глава держави має імунітет (*ratione materiae*) від юрисдикції іноземних судів. Палата лордів ухвалила, що імунітет не поширюється на діяння, які є міжнародними злочинами (катування), оскільки такі дії не можуть вважатися законними функціями глави держави. Піночет міг бути екстрадований, але через стан здоров'я його відпустили у Чилі. Це рішення стало важливим прецедентом.

Отже, інститут імунітету сьогодні навряд чи можна вважати статичним. Швидше навпаки – він перебуває у процесі трансформації, і цей процес супроводжується очевидними суперечностями. З одного боку, є прагнення забезпечити невідворотність відповідальності за міжнародні злочини; з іншого – зберігається необхідність по-

ваги до суверенітету держав. Саме між цими двома полюсами і формується сучасна практика, яка, як видається, ще тривалий час залишатиметься неоднорідною.

У контексті горизонтальної дії імунітету доречно також зупинитися на діяльності Комісії міжнародного права ООН, яка ще у 2007 р. під час своєї 59-ої сесії прийняла рішення про включення питання імунітету посадових осіб від іноземної кримінальної юрисдикції до своєї програми роботи [6].

Станом на сьогодні опрацювання Проекту з 18 статей досі триває. В загальному вигляді документ структуровано на 4 частини: ч. 1 присвячено визначенню ключових понять стосовно посадових осіб і функцій, пов'язаних з представництвом держави; ч.ч. 2 і 3 містять статті, які визначають коло осіб, які користуються відповідно персональним чи функціональним імунітетом, а також їх обсяги; ч. 4 містить процедурні положення [7].

З аналізу коментарів та зауважень до проектів статей вбачається, що значну увагу приділено питанню винятків з імунітету. Водночас, якщо стосовно імунітету *ratione personae* члени комісії та держави в переважній більшості мали спільну позицію стосовно абсолютного характеру такого виду імунітету і відповідно відсутності будь-яких винятків з його дії, то процес обговорення наявності тих чи інших обмежень імунітету *ratione materiae* мав більш виражений дискусійний характер.

Так, підходи різнилися від заперечення таких винятків взагалі, аргументуючи це відсутністю відповідної норми міжнародного права та непослідовністю міжнародної практики, а втім, прибічників такої думки була меншість, до визнання необхідності існування винятків з функціонального імунітету з метою забезпечення притягнення до відповідальності за найсерйозніші міжнародні злочини. Як такі, зокрема, розглядалися злочини геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин агресії, серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, катування та насильницьке зникнення. Однак деякі держави посилалися на інші винятки з імунітету, такі як акти саботажу, шпигунства або іншу шкоду, завдану посадовою особою іноземної держави на території держави суду [8]. Крім цього, Спеціальним доповідачем висувалася пропозиція стосовно включення до цього переліку корупції [8].

Проміжним результатом роботи Комісії стало попереднє прийняття Редакційним комітетом Проекту в 2017 р. Зокрема, ст. 7, присвячену цьому аспекту, викладено і надалі прийнято у першому читанні в такому вигляді: «*Імунітет ratione materiae від здійснення іноземної кримінальної юрисдикції не застосовується до наступних міжнародних злочинів: а) злочин геноциду, б) злочини проти людяності, в) воєнні злочини; д) злочин апартеїду, е) катування, ф) насильницькі зникнення*» [10].

Як бачимо, в цій редакції застосовано більш стриманий підхід до визначення злочинів, у разі вчинення яких функціональний імунітет в національних судах не мав би діяти, порівняно з тим, що обговорювався. Поза тим зауваження від держав та деяких членів комісії викликало невнесення до переліку злочину агресії. Потреба включення останнього обґрунтовувалась, зокрема, тяжкістю цього злочину, закріпленням в кримінальному законодавстві значної кількості країн, включенням самою Комісією злочину агресії до Проекту ко-

дексу злочинів проти миру та безпеки людства 1996 р., а також передбаченість Римським статутом. Комісія ж, зі свого боку, базувала таке своє рішення, покладаючись на специфіку злочину агресії: необхідність національних судів констатувати вчинення акту агресії іноземною державою, політичність його природи як «злочину лідерів», а також відсутність рішення Асамблеї держав-учасниць про активацію юрисдикції МКС стосовно злочину агресії на час надання цих пояснень [11]. Україна разом з іншими державами, такими як Австрія, Естонія, Литва, Латвія, Румунія, Польща, Швейцарія тощо у своїх коментарях висловлювали сумніви стосовно такого підходу. Зокрема, вказували на відсутність переконливих аргументів, оскільки висунутим самою ж Комісією критеріям – тяжкості злочину та закріпленню в Римському статуті злочин агресії вже відповідав (тобто аргумент з часом втратив актуальність). Так само політичний характер навряд можливо назвати таким, що становить перешкоду, оскільки його можна простежити і в інших міжнародних злочинах, включно з тими, що вже передбачено в переліку винятків. Крім того, йшлося про доповнення переліку й такими злочинами як рабство та работоргівля, заборона яких визнана імперативними нормами [6].

Вищенаведене враховано Комісією – станом нині ст. 7 Проекту передбачає розширений перелік злочинів, які становлять винятки з функціонального імунітету, включаючи злочини агресії, рабства й работоргівлі та попередньо прийнятий Редакційним комітетом у другому читанні [12].

Попри висвітлення в цій роботі передусім обговорення Комісією винятків з імунітету *ratione materiae*, важливо також відмітити, що дискусії виникали з численної кількості питань: кола осіб, на яких поширюється імунітет, темпоральної дії, сутності «офіційного акту», процесуальних гарантій, а в контексті винятків, також стосовно того, чи має встановлюватися саме вичерпний перелік злочинних діянь та безлічі інших. Так, аналіз матеріалів, оприлюднених Комісією міжнародного права ООН, дає змогу стверджувати про відсутність єдиного підходу до концепції імунітету від іноземної кримінальної юрисдикції дотепер. Фактично цим і обумовлено складність досліджуваної концепції. Також слід зазначити, що діяльність КМП ООН в цій сфері не має сприйматися як кодифікація міжнародного звичаєвого права, а все ж являє собою прогресивний розвиток міжнародного права. Такий, хоч і контраверсійний, але ґрунтовний глобальний діалог, на нашу думку, має перспективи поступово, з плином часу дійти до певної консолідованої позиції. Це є важливим для формування послідовної практики національних судів.

Стосовно міжнародного виміру імунітету, то, як відомо, ст. 27 Римського статуту Міжнародного кримінального суду закріплено доволі категоричне правило: посадове становище особи – незалежно від рівня – не звільняє її від кримінальної відповідальності [13]. Інакше кажучи, сам собою статус глави держави, члена уряду чи іншої посадової особи не має правового значення для вирішення питання про відповідальність у межах юрисдикції Суду. До того ж імунітети або спеціальні процесуальні гарантії, передбачені національним чи міжнародним правом, не повинні перешкоджати здійсненню цієї юрисдикції. У цьому сенсі можна гово-

рити про свідоме «винесення за дужки» класичного інституту імунітету в межах міжнародного кримінального правосуддя.

Якщо звернутися до українського контексту, ситуація виглядає дещо проміжною. З одного боку, ратифікація Римського статуту у 2024 р. свідчить про готовність держави імплементувати міжнародні стандарти, зокрема й стосовно обмеження імунітетів, а з іншого – чинне законодавство поки що не пропонує чіткого і системного вирішення цього питання саме у площині міжнародних злочинів. Конституційні положення про недоторканність зазвичай орієнтовано на внутрішньо-державні відносини і не враховують специфіку міжнародного кримінального переслідування. Неможна не відзначити й те, що практика Конституційного Суду України у цій частині залишається доволі обмеженою. У результаті складається враження, що відповідна модель лише формується, причому цей процес ще далекий від завершення.

ВИСНОВОК

Отже, сучасний стан міжнародного права свідчить про поступовий відхід від традиційного розуміння абсолютності імунітету вищих посадових осіб та поступове формування підходу до його обмеження, першочергово в контексті відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини.

Водночас, на нашу думку, така трансформація має безумовно позитивний характер, оскільки сприяє утвердженню принципу невідворотності відповідальності та, що важливо, дає змогу відійти від застарілих підходів, які формувалися в умовах, що вже не відповідають сучасним реаліям міжнародного правопорядку та відповідно втратили свою актуальність. Саме відмова від цих «пережитків» абсолютного імунітету забезпечує більш справедливий баланс між суверенітетом держав і захистом фундаментальних цінностей міжнародного співтовариства.

Варто окремо звернути увагу на те, що хоча класична доктрина тривалий час виходила з повного захисту як

чинних, так і колишніх посадовців, сучасна практика та зусилля міжнародного співтовариства, зокрема в межах Комісії міжнародного права ООН, демонструють тенденцію до визнання винятків з функціонального імунітету стосовно певних видів злочинів, які зачіпають інтереси всього міжнародного співтовариства.

Водночас персональний імунітет і надалі зберігає більш стійкий та майже абсолютний характер стосовно чинних високопосадовців, що підтверджується і судовою практикою, зокрема рішенням Міжнародного Суду ООН у справі про ордер на арешт 2002 р., що попередньо проаналізовано. Це свідчить про наявність балансу між необхідністю забезпечення ефективного функціонування держав у міжнародних відносинах і потребою у притягненні винних до відповідальності.

Особливе значення у цьому контексті має міжнародне кримінальне правосуддя, насамперед система Міжнародного кримінального суду, що фактично нівелює значення імунітету, закріплюючи принцип індивідуальної кримінальної відповідальності незалежно від офіційного статусу особи. Такий підхід відображає трансформацію міжнародного права у бік превалювання захисту фундаментальних цінностей міжнародного співтовариства.

Водночас відсутність єдиного універсального підходу, розбіжності у практиці держав та незавершеність процесу узгодження позицій зумовлюють збереження правової невизначеності у цій сфері, що є негативним явищем. Український контекст також демонструє перехідний характер регулювання: попри приєднання до Римського статуту, національна правова система ще не виробила узгодженої моделі співвідношення імунітетів та міжнародної кримінальної відповідальності.

Так, інститут імунітету вищих посадових осіб перебуває у стані еволюції: від концепції абсолютності до поступового визнання його обмеженості, що, однак, не є завершеним процесом і потребує подальшого розвитку як на рівні міжнародного, так і національного права.

References

1. Case concerning the Arrest Warrant, Democratic Republic of the Congo v. Belgium, ICJ (11 April 2000). URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/121/121-20020214-JUD-01-00-EN.pdf>
2. Salgado Doval I. The immunity of acting and former heads of State from national and international criminal Courts, 09/20 EN. URL: <https://jean-monnet-saar.eu/wp-content/uploads/2020/09/Immunity-of-acting-and-former-heads-of-state-from-national-and-international-criminal-courts.pdf>
3. Escobar H. Concepción, Immunity of State Officials from Foreign Criminal Jurisdiction, Second report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction (Doc. A/CN.4/661, 4 April 2013). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/748850?ln=ru&v=pdf>
4. Samantar v. Yousuf, 560 U.S. 305 (2010). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/560/305/>
5. See Regina v. Bow St. Metropolitan Stipendiary Magistrate, ex parte Pinochet Ugarte (No. 3) [1999]. URL: <https://www.uniset.ca/other/cs5/2000AC147.html>
6. International Law Commission, «Second report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction by Claudio Grossman Guiloff, Special Rapporteur» (14 April–30 May and 30 June–31 July 2025) A/CN.4/780. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g25/012/32/pdf/g2501232.pdf>
7. International Law Commission, «Immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction» (18 April–3 June and 4 July–5 August 2022) A/CN.4/L.969. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/ldt/g22/353/99/pdf/g2235399.pdf>
8. International Law Commission. Fifth report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction, by Concepción Escobar Hernández, Special Rapporteur. Geneva, 14 June 2016. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_701.pdf
9. International Law Commission. Titles of Parts Two and Three, and texts and titles of draft article 7 and annex provisionally adopted by the Drafting Committee at the sixty-ninth session (1 May–2 June and 3 July–4 August 2017). URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/ldt/g17/186/33/pdf/g1718633.pdf>
10. International Law Commission. Texts and titles of the draft articles adopted by the Drafting Committee on first reading (18 April–3 June and 4 July–5 August 2022). URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/ldt/g22/353/99/pdf/g2235399.pdf>
11. Chapter VII. Report of the International Law Commission on the work of its sixty-ninth session. URL: <https://legal.un.org/ilc/reports/2017/english/chp7.pdf>
12. International Law Commission. Texts and titles of draft articles 7, 8 and 9 as provisionally adopted by the Drafting Committee on 12 May 2025. A/CN.4/L.1017. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/ldt/g25/076/63/pdf/g2507663.pdf>
13. The Rome Statute of the International Criminal Court of 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (in Ukrainian).

Diana BONDARENKO

student, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9722-6082>

e-mail: dianamusic214@gmail.com

Alina RUCHKO

student, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6736-0739>

e-mail: alina.ruchko2004@gmail.com

Vladyslava LUTAI

student, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7997-3069>

e-mail: vlada2004kh@gmail.com

IMMUNITY OF HIGH-RANKING OFFICIALS IN INTERNATIONAL LAW: LIMITATION AND ABSOLUTENESS

Introduction. Legal mechanisms that ensure the equality of state participants play a crucial role in maintaining the stability of international relations. Despite the widespread use of the term “immunity” in international law, it still lacks a universally accepted normative or doctrinal definition. This issue is particularly acute when it comes to high-ranking state officials.

The purpose of the paper is to clarify the legal nature of immunity for high-ranking officials, the limits of its application, and the possibilities for its restriction. To achieve this, the following tasks must be addressed: to examine the typology of immunities, to compare the concepts of immunity *ratione personae* and immunity *ratione materiae*, to analyze the international community’s practice regarding this issue, and to outline current trends in the development of this institution.

Results. A key distinction exists between immunity *ratione personae*, which provides absolute and temporary protection to incumbent high-ranking officials, and immunity *ratione materiae*, which applies to official acts and may persist after leaving office.

Conclusion. The contemporary development of international law demonstrates a gradual shift away from the traditional concept of absolute immunity of high-ranking state officials toward its limitation, particularly in the context of accountability for serious international crimes. While immunity *ratione personae* largely retains its absolute and temporary character for incumbent officials, *ratione materiae* is increasingly subject to exceptions, especially where acts constitute crimes of concern to the international community as a whole.

Keywords: immunity of high-ranking state officials, immunity *ratione personae*, immunity *ratione materiae*, criminal jurisdiction, United Nations International Law Commission

Наталія Петрівна ГОЛОТА

к.ю.н., доцент, Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4113-7743>

e-mail: n.golota@wunu.edu.ua

DE-RISKING У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ТА МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ КЛІЄНТІВ

Статтю присвячено правовому аналізу феномену де-рискінгу (de-risking) в банківському секторі України. Досліджено суперечність між вимогами AML-комплаєнсу та забезпеченням фінансової інклюзії. Виявлено системні недоліки чинного законодавства та відсутність ефективного механізму оскарження рішень банків про відмову в обслуговуванні. Запропоновано законодавчі зміни з метою збалансування ризико-орієнтованого підходу та захисту прав клієнтів.

Ключові слова: де-рискінг, фінансовий моніторинг, AML-комплаєнс, захист прав клієнтів, ризикоорієнтований підхід

Стаття надійшла 09.04.2026

Статтю прийнято 15.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Феномен де-рискінгу (англ. de-risking) (відмова фінансових установ від встановлення або продовження ділових відносин з цілими категоріями клієнтів з метою уникнення регуляторного ризику, а не його управління) набув глобального масштабу як одна з ключових проблем у сфері фінансового права і регуляторної політики [1]. В Україні ця проблема набуває особливої гостроти в умовах активної євроінтеграції, посиленого регуляторного тиску у сфері протидії відмиванню коштів (AML) та одночасної необхідності забезпечення доступу до фінансових послуг для широкого кола осіб.

Вітчизняний банківський сектор після прийняття Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [2] (далі – Закон № 361-IX) та Положення НБУ «Про здійснення банками фінансового моніторингу» [3] (далі – Постанова НБУ № 65), формально запровадив ризик-орієнтований підхід до нагляду за клієнтами. Проте практика свідчить про системне застосування банками найбільш консервативних підходів, що фактично перетворює ризик-менеджмент на ризик-уникнення.

МЕТА статті – здійснити правовий аналіз феномену де-рискінгу в банківському секторі України, виявити законодавчі прогалини, що уможливають системне виключення окремих категорій клієнтів з доступу до банківських послуг, та запропонувати законодавчі зміни, спрямовані на відновлення балансу між вимогами AML-комплаєнсу та правом на банківське обслуговування.

Зв'язок з останніми дослідженнями і публікаціями. Проблематика де-рискінгу активно досліджується у зарубіжній правовій літературі. Серед ключових праць слід виокремити роботи Ю. Люо (Y. Luo), Л. Хаар (L. Naag), К. Атухаїри (C. Atuhaire), Б. Кйюкусімі (B. Kyokusiima), Л. де Кокера (L. de Koker), А. Аль-Куліш (A. Al. Qulish) та ін. В Україні проблема ще не отримала належного наукового відображення. Невирішеним залишається питання правового механізму оскарження де-рискових рішень банків та законодавчого забезпечення пропорцій-

ності AML-заходів. Саме цим питанням присвячено цю статтю.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових і спеціально-правових методів. Метод системного аналізу застосовано для встановлення взаємозв'язку між нормами вітчизняного законодавства у сфері протидії відмиванню коштів та міжнародними AML/CFT-стандартами. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення підходів до регулювання де-рискінгу в Україні та зарубіжних юрисдикціях. Формально-догматичний метод застосовано у тлумаченні норм національного законодавства і підзаконних актів регулятора. Метод правового моделювання застосовано для вироблення пропозицій з удосконалення законодавства.

РЕЗУЛЬТАТИ

FATF визначає де-рискінг як «відмову від встановлення або рішення про припинення ділових відносин з клієнтами або категоріями клієнтів» з метою уникнення ризику, а не його управління. FATF у своїх оновлених настановах 2023 р. прямо кваліфікує масштабний де-рискінг як хибне застосування ризик-орієнтованого підходу. Така практика не усуває ризик, а переносить фінансові потоки в тіньовий сектор, ускладнюючи їх відстеження правоохоронними органами [4].

У правовому розумінні де-рискінг є феноменом на перетині кількох сфер права: фінансового (регулювання банківських послуг), адміністративного (повноваження регулятора та оскарження рішень), конституційного (право на підприємницьку діяльність та рівний доступ до публічних послуг). Цивільно-правовий аспект полягає у тому, що договір банківського рахунку відповідно до ст.ст. 1066–1074 Цивільного кодексу України [5] є публічним за своєю природою: банк за загальним правилом зобов'язаний укласти його з будь-якою особою, що звернулася з відповідною заявою. Де-рискінг фактично функціонує як вилучення цілих категорій осіб з-під дії цього принципу публічності на підставі не індивідуалізованих, а категоріальних оцінок ризику.

Чинне законодавство України у сфері AML/CFT ґрунтується на двох ключових нормативних актах: За-

коні № 361-IX [2] та Постанові НБУ № 65 [3]. Закон № 361-IX імплементує вимоги Четвертої та П'ятої АМЛ-Директив ЄС і визначає ризик-орієнтований підхід як основу фінансового моніторингу [6]. Відповідно до ст. 1 Закону «ризик-орієнтований підхід» – це визначення, оцінювання та управління ризиками відмивання коштів у спосіб і в обсязі, що забезпечують зниження таких ризиків з урахуванням їхнього рівня [2].

Постанова НБУ № 65 розвиває ці положення, встановлюючи в п. 34 обов'язок банку впроваджувати ризик-орієнтований підхід, пропорційний характеру та масштабу діяльності. Додаток 6 до Постанови визначає посилені заходи належної перевірки клієнта (ПЗНП) як обов'язкові лише стосовно клієнтів з «високим ризиком» ділових відносин [3]. Так, і закон, і підзаконний акт формально забороняють застосування однакових підходів до всіх клієнтів без урахування їхнього індивідуального ризик-профілю. Проте практика свідчить про системне недотримання цих вимог.

Ключовою передумовою де-рискінгу є неоднозначність санкційного режиму. Ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [7] надає НБУ широкі повноваження до застосування заходів впливу за будь-які порушення АМЛ-законодавства, тоді як чіткі критерії розмежування формальних (процедурних) та змістовних порушень законом не встановлено. У практиці НБУ фіксуються штрафи, зокрема за несвоєчасне виявлення статусу політично значущої особи (РЕР), навіть у ситуаціях, коли фактичного ризику відмивання коштів не встановлено. Це породжує у банків раціональний стимул до гіперконсерватизму: витрати від надмірного комплаєнсу (втрата клієнтів) є нижчими за прогнозовані витрати від регуляторних санкцій.

Центральною правовою проблемою є відсутність в Україні ефективної досудової процедури оскарження рішень банків, пов'язаних з де-рискінгом. Чинне законодавство не передбачає спеціального порядку оскарження до НБУ рішень банків про відмову у відкритті рахунку, блокування операцій або розірвання договору банківського рахунку з АМЛ-мотивів. Скарги, що подаються до НБУ, переважно відхиляються з посиланням на те, що банки самостійно, керуючись ризик-орієнтованим підходом, приймають рішення про можливість встановлення або продовження ділових відносин. НБУ, будучи регулятором і суб'єктом, відповідальним за стандарти АМЛ-комплаєнсу, одночасно відмовляється від ролі арбітра у спорах між банками та клієнтами.

Список використаних джерел

1. Термін «Де-рискінг». *Термінологія законодавства. Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/de-ryskinh>
2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6.12.2019 р. № 361-IX. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
3. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: Постанова Правління Національного банку України від 19.05.2020 р. № 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text>
4. Jurisdictions under Increased Monitoring. 27 October 2023. *FATF*. URL: <https://fatf-gafi.org/>
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
6. FATF Recommendations. FATF. 2026. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/topics/fatf-recommendations.html>
7. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7.12.2000 р. № 2121-III. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy. Term “De-risking”. Terminology of legislation. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/de-ryskinh> (in Ukrainian).
2. Law of Ukraine “On prevention and counteraction to the legalization (laundering) of proceeds from crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction” of 6.12.2019 No. 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (in

З правового погляду це породжує парадоксальну ситуацію: банк, зобов'язаний застосовувати ризик-орієнтований підхід, фактично не несе відповідальності за його необґрунтовано широке застосування, оскільки регулятор декларує невтручання у ці рішення. Клієнт, позбавлений банківського обслуговування, може захистити свої права лише в судовому порядку.

Такий підхід суперечить міжнародним стандартам. Зокрема, FATF у своїх настановах 2023 р. рекомендує, щоб країни запроваджували чіткі процедури перегляду рішень про відмову або закриття рахунків [6].

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна сформулювати такі висновки.

1. Де-рискінг в Україні є структурно обумовленою правовою проблемою. Її першопричиною є не відсутність нормативного закріплення ризик-орієнтованого підходу, а системна невідповідність між формальними вимогами закону та регуляторними стимулами: асиметричний санкційний режим формує раціональну поведінку банків у напрямі максимального уникнення будь-якого ризику замість його управління.

2. Відсутність ефективного досудового механізму оскарження рішень банків у сфері АМЛ суперечить як міжнародним стандартам, зокрема оновленим настановам FATF 2023 р., так і загальним принципам правової держави.

З метою усунення виявлених законодавчих прогалин пропонуються такі зміни: 1) внести доповнення до Закону України «Про Національний банк України» та Закону № 361-IX стосовно запровадження обов'язкової процедури досудового розгляду скарг стосовно де-рискінгових рішень банків з наданням НБУ повноважень давати обов'язкові приписи; 2) визначити у ст. 73 Закону «Про банки і банківську діяльність» критерій «реального ризику відмивання коштів» як необхідну умову застосування санкцій; 3) встановити обов'язковий строк «посиленого нагляду» стосовно РЕР після припинення публічних функцій (не більше 36 місяців), після закінчення якого збереження статусу «високого ризику» обумовлюється індивідуальним обґрунтованим рішенням; 4) зобов'язати банки надавати письмове мотивоване обґрунтування кожного рішення про відмову у відкритті рахунку або розірвання договору у зв'язку з оцінкою ризику відмивання коштів.

Ukrainian).

3. Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine “On approval of the Regulation on the implementation of financial monitoring by banks” of 19.05.2020 No. 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text> (in Ukrainian).

4. FATF. Jurisdictions under Increased Monitoring. 27 October 2023. URL: <https://fatf-gafi.org/>

5. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of 16.01.2003 No. 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (in Ukrainian).

6. FATF Recommendations. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/topics/fatf-recommendations.html>

7. Law of Ukraine “On Banks and Banking Activity” of 7.12.2000 No. 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (in Ukrainian).

Nataliia HOLOTA

PhD in Law, Associate Professor, Vinnytsia Educational and Scientific Institute of the Economics of West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4113-7743>

e-mail: n.golota@wunu.edu.ua

DE-RISKING IN THE UKRAINIAN BANKING SECTOR: A LEGAL ANALYSIS OF THE RISK-BASED APPROACH AND CLIENT PROTECTION MECHANISMS

Introduction. *The paper examines the legal phenomenon of de-risking in Ukraine’s banking sector as a structurally conditioned problem arising at the intersection of financial, administrative, and constitutional law.*

The purpose of the paper *is to analyse de-risking legally; to identify legislative gaps enabling systemic financial exclusion; and to propose amendments restoring the balance between AML compliance and the protection of clients’ rights.*

Results. *It is established that despite the formal legislative consolidation of a risk-based approach under Law No. 361-IX and NBU Regulation No. 65, banks systematically substitute risk management with risk avoidance, applying blanket refusals rather than individualised client assessments. The paper demonstrates that this practice is driven by an asymmetric sanctions regime that penalises formal procedural violations regardless of actual money laundering risk, creating rational incentives for hyperconservatism in compliance. It is proven that the absence of an effective pre-trial complaint mechanism contradicts both the updated 2023 FATF Guidance and general principles of the rule of law. The lifelong application of enhanced PEP supervision without proportionate review is identified as a further source of systemic financial exclusion.*

Conclusions. *Addressing systemic de-risking requires introducing a mandatory NBU complaint procedure with binding review powers, conditioning sanctions on actual AML risk, establishing a statutory maximum period of enhanced PEP supervision not exceeding 36 months, and imposing a duty on banks to provide written individualised reasoning before any service refusal on AML grounds.*

Keywords: *de-risking, financial monitoring, AML compliance, protection of clients’ rights, risk-based approach*

Антоніна Євгенівна ЗУБАРЕВА

к.ю.н., доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3994-2698>

e-mail: antonina.zubareva@lnu.edu.ua

ВИЗНАННЯ БАТЬКІВСТВА З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ: ВИЗНАЧЕННЯ ЗАСТОСОВНОГО ПРАВА ТА ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

У статті досліджено особливості визначення застосовного права у справах про визнання батьківства з іноземним елементом та окремі проблеми правозастосування, що виникають під час розгляду цієї категорії спорів. Обґрунтовано, що такі справи мають не лише сімейно-правовий, а й колізійно-правовий характер, оскільки потребують попереднього визначення права, що підлягає застосуванню до встановлення походження дитини. Проаналізовано положення ст. 65 Закону України «Про міжнародне приватне право» та значення особистого закону дитини на момент її народження як основної колізійної прив'язки. Розкрито значення належної матеріально-правової кваліфікації вимоги, оцінювання іноземних документів, а також процесуальних аспектів доказування, зокрема у разі одержання доказів за кордоном. На підставі судової практики показано, що ефективне вирішення таких спорів потребує комплексного підходу.

Ключові слова: визнання батьківства, іноземний елемент, особистий закон дитини, застосовне право, міжнародне приватне право

Стаття надійшла 08.04.2026

Статтю прийнято 13.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Інститут визнання батьківства належить до тих категорій сімейних справ, в яких питання особистого статусу дитини безпосередньо пов'язане з виникненням взаємних прав та обов'язків між дитиною і батьками. За наявності іноземного елемента такі правовідносини виходять за межі суто внутрішнього сімейно-правового регулювання та набувають значення для міжнародного приватного права, оскільки потребують визначення права, що підлягає застосуванню до встановлення походження дитини. Актуальність дослідження зумовлено тим, що в цій категорії спорів вибір застосовного права безпосередньо впливає не лише на підстави визнання батьківства, а й на вирішення пов'язаних питань доказування, оцінювання іноземних документів, процесуального одержання доказів за кордоном і меж судового захисту заявленої вимоги. Водночас судова практика у справах про визнання батьківства з іноземним елементом залишається обмеженою, що посилює значення системного аналізу положень Закону України «Про міжнародне приватне право» (далі – Закон), Сімейного кодексу України (СКУ) та наявних підходів правозастосування. У зв'язку з цим науковий інтерес становить дослідження колізійної прив'язки, яка визначає застосовне право у справах цієї категорії, а також окремих проблем правозастосування, що виникають під час їх розгляду.

МЕТА статті – з'ясування особливостей визначення застосовного права у справах про визнання батьківства з іноземним елементом та аналіз окремих проблем правозастосування, пов'язаних із розглядом цієї категорії спорів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі дослідження застосовано сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу положень Закону та СКУ, що регулюють визначення застосовного права і матеріально-правову кваліфікацію вимог у справах про визнання батьківства з

іноземним елементом. Системно-структурний метод дав змогу з'ясувати співвідношення колізійних, матеріально-правових і процесуальних норм у цій сфері. За допомогою логіко-юридичного методу виявлено особливості тлумачення норм, що визначають порядок встановлення походження дитини, а також окремі проблеми їх практичного застосування. Порівняльно-правовий метод застосовано в аналізі доктринальних підходів до визначення походження дитини, особистого закону дитини та транскордонного визнання сімейного статусу у міжнародному приватному праві.

РЕЗУЛЬТАТИ

Визнання батьківства з іноземним елементом постає складником ширшої проблематики визначення походження дитини у транскордонних приватноправових відносинах. Такі справи потребують не лише з'ясування підстав відповідної вимоги за сімейним законодавством, а й попереднього визначення застосовного права.

Наявність іноземного елемента у справах про визнання батьківства може бути пов'язана з різним громадянством батьків, проживанням сім'ї у третій державі, народженням дитини або реєстрацією її народження за кордоном, а також з необхідністю визнання в іншій державі документів, що підтверджують її походження [1]. За таких умов визначення батьківства перестає бути виключно внутрішньодержавною справою, оскільки відповідні правовідносини виявляються пов'язаними з кількома юрисдикціями [1]. Правове регулювання визначення походження дитини має комплексний, міжгалузевий характер, а за наявності іноземного елемента додатково постає питання вибору правопорядку та застосування норм матеріального права іншої держави з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав дитини [1]. З огляду на це, наявність іноземного елемента змінює юридичну природу спору про визнання батьківства, оскільки зумовлює необхідність попереднього визначення права, що підлягає застосуванню.

У науковій доктрині зазначається, що питання дійсності сімейного зв'язку, набутого за кордоном, нале-

жить до сфери міжнародного приватного права, оскільки одним із фундаментальних завдань цієї галузі є забезпечення безперервності особистого статусу особи у транскордонних правовідносинах та запобігання ситуаціям, коли відповідний статус визнається в одному правопорядку, але не породжує правових наслідків в іншому [2]. У цьому контексті норми міжнародного приватного права визначають, за яких формальних і матеріальних умов іноземне судове рішення або офіційний документ, зокрема свідоцтво про народження, може бути визнаний в іншій державі [2]. Розвиваючи цей підхід, у сучасній доктрині міжнародного приватного права наголошено, що невизнання правового зв'язку між дитиною та її батьками, встановленого за кордоном, може призводити до ситуації т.зв. «кульгавого» батьківства («limping parentage»), коли відповідний сімейний статус є в одному правопорядку, але не породжує належних правових наслідків в іншому. Саме тому питання визнання походження дитини в транскордонних відносинах пов'язується не лише з технікою колізійного регулювання, а й із забезпеченням безперервності правового статусу дитини та правової визначеності її сімейного становища [3]. Отже, у справах про визнання батьківства з іноземним елементом колізійно-правовий вимір охоплює не лише визначення застосовного права до самого питання походження дитини, а й проблему транскордонного визнання сімейного статусу, набутого або підтвердженого за кордоном.

У національному законодавстві України колізійно-правове регулювання відносин, пов'язаних із визначенням батьківства, закріплене у ст. 65 Закону, відповідно до якої встановлення та оскарження батьківства визначаються особистим законом дитини на момент її народження [4]. Зміст особистого закону дитини розкрито у ст. 16 Закону, яка пов'язує його насамперед із правом держави громадянства, а в окремих випадках – із правом держави найбільш тісного зв'язку, місця проживання або перебування [4]. Отже, у таких справах вирішальним є той правопорядок, який визначається через особистий закон дитини на момент її народження, що забезпечує визначеність застосовного права та унеможливає його зміну внаслідок подальшої зміни громадянства чи місця проживання дитини.

Водночас у вітчизняній доктрині звертається увага на те, що міжнародний аспект визначення походження дитини полягає не лише у виборі правопорядку та юрисдикції, а й у необхідності врахування прав дитини та її найкращих інтересів у транскордонних правовідносинах. У зв'язку з цим у науковій літературі висловлено позицію, що колізійне регулювання у цій сфері має бути більш гнучким і дозволяти застосування не лише особистого закону дитини на момент її народження, а й права, тісніше пов'язаного з відповідними відносинами, якщо воно є більш сприятливим для дитини [1]. Так, навіть за наявності фіксованої колізійної прив'язки питання визначення застосовного права у справах цієї категорії не є суто технічним, оскільки воно безпосередньо впливає на рівень захисту прав та інтересів дитини.

З матеріально-правового погляду спори про походження дитини від батька не є однорідними. У цій сфері слід розмежовувати принаймні кілька моделей

вимог: по-перше, визнання батьківства за рішенням суду за відсутності заяви, право на подання якої передбачене ст. 126 СКУ (ст. 128 СКУ); по-друге, оспорювання батьківства, коли в актовому записі про народження вже зазначено певну особу як батька дитини (ст. 136, 138 СКУ); по-третє, ситуації, в яких для належного захисту права необхідне поєднання двох вимог – виключення попереднього запису про батька та одночасне визнання батьківства іншої особи, що найбільш виразно простежується у моделі спору, передбаченій ст. 129 СКУ, а правовим наслідком вирішення такого спору є внесення відповідних змін до актового запису про народження дитини згідно зі ст. 134 СКУ [5]. Отже, у справах цієї категорії суд має попередньо з'ясувати не лише те, яке право підлягає застосуванню, а й те, яка саме матеріально-правова модель вимоги відповідає характеру спірних правовідносин, оскільки саме від цього залежить належний спосіб судового захисту та межі доказування.

Зазначені аспекти виразно простежуються у судовій практиці українських судів, зокрема у справі № 569/2213/22, в якій Гоцанський районний суд Рівненської області визнав громадянина Королівства Бельгії батьком дитини, народженої в Україні, та постановив внести відповідні зміни до актового запису про її народження [6], а Рівненський апеляційний суд залишив такий підхід без змін [7]. У цій справі суди виходили з того, що за ст. 65 Закону встановлення та оскарження батьківства визначаються особистим законом дитини на момент її народження [4], а тому з огляду на народження дитини в Україні та обставини її державної реєстрації застосуванню підлягало право України. Особливий інтерес у цій справі становить юридична роль бельгійського свідоцтва про допологове визнання: суд не виходив з того, що цей документ сам собою автоматично зумовлює зміну актового запису про народження дитини в Україні, а оцінив його як іноземний офіційний документ, який підтверджує попереднє визнання походження дитини від конкретної особи та підлягає врахуванню у сукупності з іншими доказами. Доказове використання бельгійського свідоцтва про допологове визнання також пов'язане з дією Конвенції 1961 р., що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів, оскільки відповідно до її ст. 2 документи, на які вона поширюється, звільняються від дипломатичної або консульської легалізації, а згідно зі ст. 3 єдиною формальною процедурою, що може вимагатися, є проставлення апостиля [8]. Саме тому вирішення спору ґрунтувалося не на самостійному правовому ефекті цього документа, а на його оцінюванні разом з іншими доказами у справі, зокрема з висновком молекулярно-генетичної експертизи, що в підсумку дало підстави для визнання батьківства та внесення змін до актового запису про народження дитини [6; 7]. З наведеного вбачається, що у транскордонних спорах про батьківство іноземний документ не підміняє судове вирішення спору, але може відігравати важливу роль у доказуванні походження дитини та в оцінюванні вже сформованого сімейного статусу.

Окремий практичний аспект розгляду справ про визнання батьківства з іноземним елементом пов'язано з необхідністю вчинення процесуальних дій за межами України. Це простежується, зокрема, в ухвалі Дніпровського апеляційного суду у справі № 227/3077/20, пос-

тановленій у спорі про визнання батьківства та внесення змін до актового запису про народження дитини, де позивач перебував у Нідерландах і не мав можливості особисто прибути в Україну для відібрання біологічних зразків [9]. За таких обставин суд розглядав питання про направлення судового доручення до іноземної держави, виходячи з положень ст. 80 Закону [4] та ст. 498 ЦПК України [10], які допускають звернення суду України до компетентного органу іноземної держави у разі необхідності отримання доказів або вчинення окремих процесуальних дій за кордоном. У випадках, коли необхідне одержання доказів за межами України, застосування механізмів міжнародної правової допомоги здійснюється й з урахуванням положень Конвенції про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970 р., відповідно до ст. 1 якої судовий орган однієї договірної держави може звернутися до компетентного органу іншої договірної держави шляхом судового доручення для отримання доказів або вчинення іншої судової дії [11]. Отже, ця справа ілюструє, що за наявності іноземного елемента встановлення фактичного походження дитини може вимагати звернення суду до механізмів міжнародної правової допомоги для одержання доказів за кордоном.

Практика у справах про визнання батьківства з іноземним елементом свідчить, що їх розгляд потребує одночасного вирішення кількох взаємопов'язаних питань: визначення застосовного права, оцінювання юридичного значення іноземних документів, встановлення фактичного походження дитини та належної процесуальної організації доказування, зокрема за межами України. Саме така сукупність елементів зумовлює підвищену складність цієї категорії справ і показує, що іноземний елемент впливає не лише на колізійно-правову характеристику правовідносин, а й на весь механізм їх судового розгляду. У зв'язку з цим окремого аналізу потребують проблеми правозастосування, що виникають у визначенні належного правопорядку, кваліфікації вимоги та реалізації процесуальних механізмів у трансграничній ситуації.

Однією з ключових проблем правозастосування у справах про визнання батьківства з іноземним елементом є необхідність одночасного вирішення колізійного, матеріально-правового та процесуального питань, які в реальному судовому розгляді тісно переплітаються. Національне законодавство України пов'язує встановлення та оскарження батьківства з особистим законом дитини на момент її народження [4], однак саме визначення такого права ще не дає відповіді на питання про належну матеріально-правову модель вимоги. Це зумовлено тим, що СКУ передбачено різні способи судового захисту у справах стосовно батьківства, зокрема визнання батьківства, оспорування батьківства, а в окремих випадках – поєднання вимог про виключення попереднього запису про батька та визнання батьківства іншої особи [5]. Саме тому практична складність у цій категорії справ полягає не лише у формальному застосуванні колізійної норми, а насамперед у правильній кваліфікації вимоги, встановленні належного способу судового захисту та визначенні кола обставин, що підлягають доказуванню.

Ще однією проблемою правозастосування у справах про визнання батьківства з іноземним елементом є за-

безпечення належного доказування у випадках, коли окремі процесуальні дії має бути вчинено за межами України. У таких ситуаціях складність полягає не лише в установленні фактичного походження дитини, а й у процесуальній можливості одержати відповідні докази в іншій державі. Як свідчить практика, за відсутності можливості особистої участі сторони в експертних процедурах на території України суд змушений звертатися до механізмів міжнародної правової допомоги, зокрема до направлення судового доручення компетентному органу іноземної держави на підставі ст. 80 Закону та ст. 498 ЦПК України [4; 9; 10]. Це означає, що у справах цієї категорії ефективність судового захисту залежить не лише від правильного визначення застосовного права, а й від реальної можливості за безпечити виконання процесуальних дій у трансграничному вимірі.

Не менш важливим питанням правозастосування у справах про визнання батьківства з іноземним елементом є належна правова кваліфікація заявленої вимоги у співвідношенні з наявним актовим записом про народження дитини. Це зумовлено тим, що походження дитини від батька за законодавством України може визначатися як за спільною заявою батьків, так і за рішенням суду [5], а внесення змін до вже наявного актового запису можливе лише за наявності належної правової підстави, зокрема судового рішення [5]. У доктрині обґрунтовано, що розширення можливостей генетичного тестування у спорах про батьківство не знімає процесуальних проблем, а лише змінює їх конфігурацію: поряд зі встановленням біологічного походження на перший план виходять питання допустимості відповідних доказів, меж їх доказової сили, згоди на оброблення генетичної інформації та забезпечення належних процесуальних гарантій під час одержання й використання таких результатів [12]. Отже, навіть наявність генетичного висновку не усуває потреби у належній правовій кваліфікації заявленої вимоги, оскільки біологічне підтвердження походження дитини саме собою ще не визначає ні належного способу судового захисту, ні меж судового розгляду. В таких умовах суд має не лише встановити факт походження дитини від певної особи, а й правильно визначити, чи йдеться про визнання батьківства, оспорування наявного запису про батька, чи про необхідність одночасного вирішення обох питань у межах одного провадження. Саме від цього залежить як зміст судового захисту, так і подальша можливість внесення змін до актового запису про народження дитини..

ВИСНОВКИ

Визнання батьківства з іноземним елементом є не лише сімейно-правовим, а й колізійно-правовим питанням, оскільки його вирішення передбачає попереднє визначення права, що підлягає застосуванню. Основною колізійною прив'язкою у цій сфері виступає особистий закон дитини на момент її народження, закріплений у ст. 65 Закону України «Про міжнародне приватне право», що забезпечує визначеність застосовного права. Водночас проведений аналіз показує, що самого визначення застосовного права недостатньо для правильного вирішення спору, оскільки воно має поєднуватися з належною матеріально-правовою кваліфікацією вимоги відпо-

відно до сімейного законодавства України. Саме від розмежування визнання батьківства, оспорювання батьківства та поєднання відповідних вимог залежить належний спосіб судового захисту і межі доказування.

Судова практика підтверджує, що у справах цієї категорії іноземний елемент впливає не лише на вибір застосовного права, а й на оцінювання іноземних документів, можливість одержання доказів за кордоном та загальну процесуальну конструкцію спору. Іноземні документи про походження дитини можуть мати істотне доказове значення, однак їх юридичний ефект у внутрішньому правопорядку потребує окремого су-

дового оцінювання. Так само й генетичний висновок не підміняє належної правової кваліфікації вимоги, оскільки біологічне підтвердження походження дитини саме собою не визначає ні способу судового захисту, ні меж судового розгляду. Отже, ефективне вирішення спорів про визнання батьківства з іноземним елементом можливе лише за умови комплексного підходу, в межах якого колізійне регулювання, матеріально-правова кваліфікація та доказування розглядаються у взаємозв'язку з урахуванням потреби належного захисту прав та інтересів дитини.

Список використаних джерел

1. Лефтерова О.І. Визначення походження дитини в міжнародному приватному праві : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Одеса, 2026. 259 с. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/items/849594c8-aafc-4def-90d0-66d8d531a2b6>
2. Den Haese S., Verhellen J. Personal status across borders: family reunification procedures meet private international law. Family reunification in Europe: exposing inequalities / ed. by E. Desmet et al. London, 2024. pp. 43–61. DOI: 10.4324/9781003503217-4
3. Albornoz M.M. Parentage and International Surrogacy – Common solutions for a contentious issue? The Elgar Companion on the Hague Conference on Private International Law / eds. Thomas John et al. 2019. URL: <https://ssrn.com/abstract=3396176>
4. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
5. Сімейний кодекс України: Кодекс України; Закон від 10.01.2002 № 2947-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
6. Рішення Гошанського районного суду Рівненської області від 20.07.2023 у справі № 569/2213/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112305305>
7. Постанова Рівненського апеляційного суду від 21.11.2023 у справі № 569/2213/22, провадження № 22-ц/4815/1100/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115222432>
8. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів: Конвенція; Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 05.10.1961. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082#Text
9. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 12.09.2023 у справі № 227/3077/20, провадження № 22-ц/803/1464/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113417226>
10. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
11. Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах: Конвенція від 18.03.1970. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_922#Text
12. Coppo L. New missing persons identification methods and paternity disputes. *BioLaw Journal – Rivista di BioDiritto*. 2022. Special Issue 1. pp. 173–193. DOI: 10.15168/2284-4503-2315

References

1. Lefterova O.I. Determination of the Child's Parentage in Private International Law: thesis ... PhD in legal sciences. Odessa, 2026. 259 p. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/items/849594c8-aafc-4def-90d0-66d8d531a2b6> [in Ukrainian].
2. Den Haese S., Verhellen J. Personal status across borders: family reunification procedures meet private international law. Family reunification in Europe: exposing inequalities / ed. by E. Desmet et al. London, 2024. pp. 43–61. DOI: 10.4324/9781003503217-4
3. Albornoz M.M. Parentage and International Surrogacy – Common solutions for a contentious issue? The Elgar Companion on the Hague Conference on Private International Law / eds. Thomas John et al. 2019. URL: <https://ssrn.com/abstract=3396176>
4. On Private International Law: Law of Ukraine of 23.06.2005 No. 2709-IV. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> [in Ukrainian].
5. Family Code of Ukraine: Code of Ukraine; Law of 10.01.2002 No. 2947-III. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
6. Decision of the Hoshcha District Court of Rivne Region of 20.07.2023 in case No. 569/2213/22. *Unified State Register of Court Decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112305305> [in Ukrainian].
7. Resolution of the Rivne Court of Appeal of 21.11.2023 in case No. 569/2213/22, proceeding No. 22-ts/4815/1100/23. *Unified State Register of Court Decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115222432> [in Ukrainian].
8. Convention Abolishing the Requirement of Legalisation for Foreign Public Documents: Convention; Hague Conference on Private International Law, 05.10.1961. Database "Legislation of Ukraine". *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082#Text [in Ukrainian].
9. Ruling of the Dnipro Court of Appeal of 12.09.2023 in case No. 227/3077/20, proceeding No. 22-ts/803/1464/23. *Unified State Register of Court Decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113417226> [in Ukrainian].
10. Civil Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine; Law of 18.03.2004 No. 1618-IV. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
11. Convention on the Taking of Evidence Abroad in Civil or Commercial Matters: Convention; 18.03.1970. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_922#Text (accessed: 04.04.2026) [in Ukrainian].
12. Coppo L. New missing persons identification methods and paternity disputes. *BioLaw Journal – Rivista di BioDiritto*. 2022. Special Issue 1. pp. 173–193. DOI: 10.15168/2284-4503-2315

Antonina ZUBAREVA

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3994-2698>

e-mail: antonina.zubareva@lnu.edu.ua

RECOGNITION OF PATERNITY WITH A FOREIGN ELEMENT: DETERMINATION OF THE APPLICABLE LAW AND CERTAIN ISSUES OF LEGAL ENFORCEMENT

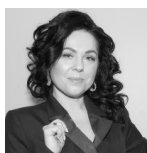
Introduction. Recognition of paternity belongs to the category of family law disputes in which the child's personal status is directly linked to the emergence of mutual rights and obligations between the child and the parents. Where a foreign element is present, such disputes acquire significance for private international law, since they require a prior determination of the law applicable to the establishment of the child's origin. The relevance of the study lies in the fact that the determination of the applicable law affects not only the legal grounds for recognition of paternity, but also issues of proof, assessment of foreign documents, obtaining evidence abroad, and the scope of judicial protection.

The purpose of the paper is to clarify the peculiarities of determining the applicable law in cases concerning recognition of paternity with a foreign element and to analyse certain issues of law application arising in the course of adjudication of such disputes.

Results. The paper substantiates that disputes concerning recognition of paternity with a foreign element are of both family-law and conflict-of-laws nature. It is established that Article 65 of the Law of Ukraine "On Private International Law" determines the child's personal law at the time of birth as the principal connecting factor for establishing and contesting paternity. At the same time, determination of the applicable law alone is insufficient for the proper resolution of the dispute, since it must be combined with the proper substantive qualification of the claim under the Family Code of Ukraine. Particular attention is paid to the distinction between recognition of paternity, contestation of paternity, and combined claims involving both the exclusion of a previous record of paternity and the recognition of another person's paternity. The paper also examines judicial practice concerning the assessment of foreign documents, including a Belgian prenatal recognition certificate, and procedural issues related to obtaining evidence abroad.

Conclusions. It is concluded that effective resolution of disputes concerning recognition of paternity with a foreign element requires a comprehensive approach combining conflict-of-laws regulation, substantive qualification of the claim, and evidentiary procedure. Foreign documents concerning the child's origin may have significant evidentiary value, but their legal effect within the domestic legal order requires separate judicial assessment. Likewise, a genetic expert report does not replace proper legal qualification of the claim and cannot by itself determine the scope of judicial protection.

Keywords: recognition of paternity, foreign element, child's personal law, applicable law, private international law

Оксана Олегівна ХОРВАТОВА

к.ю.н., доцент, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1467-3797>e-mail: ksenja-mail@ukr.net

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ СУДУ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ТА МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

У статті досліджено сучасні проблеми української системи виконання рішень суду про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, де відповідачем є росія як держава-агресор. Визначено, що нині формується практика задоволення позовів фізичних та юридичних осіб про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією росії; кількість цивільних справ вже налічує понад півтори тисячі. Зроблено висновок про те, що проблема виконання винесених судових рішень про відшкодування шкоди виникає через низку об'єктивних причин та відсутність дієвого механізму примусового виконання рішень такої категорії. Як альтернативний спосіб забезпечення фізичних та юридичних осіб від матеріальної та моральної шкоди через збройну агресію може застосовуватись інститут страхування ризиків, страхування життя та здоров'я, що в умовах воєнного стану набуває особливого значення як ефективний інструмент захисту.

Ключові слова: рішення суду, виконавче провадження, виконання рішення суду, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, матеріальна шкода, моральна шкода, судова практика, воєнний стан, збройна агресія, цивільне судочинство, страхування ризиків, страхування життя та здоров'я

Стаття надійшла 04.04.2026

Статтю прийнято 10.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Внаслідок повномасштабної агресії росії проти України, починаючи з 24 лютого 2022 р., значна частина населення держави та бізнесу зазнала матеріальних і моральних збитків: руйнування житла, інфраструктури, втрата майна, а також тілесні та психоемоційні травми тощо. Все це призвело до широкого звернення до судових органів з позовами про стягнення компенсації з держави-агресора. Впродовж останніх чотирьох років (2022-2026 рр.) судами України винесено значно велику кількість рішень з відшкодування шкоди проти росії: так, за даними відкритих джерел [1] станом на квітень 2025 р. українські суди винесли 1482 рішення у справах стосовно відшкодування збитків, завданих збройною агресією, і ця кількість постійно зростає. І динаміка збільшується постійно, адже ще у 2022 р. таких рішень було лише 52, проте лише за перші місяці 2025 р. вже ухвалено 213 рішень. Зауважимо, що станом на 31.03.2026 р. дані офіційної статистики обмежені через тривалий в державі воєнний стан [2]. Однак винесенні рішення про відшкодування матеріальної та моральної шкоди мають проблему на стадії виконання через низку об'єктивних проблем, відсутність дієвого механізму примусового виконання цих рішень, що, зрозуміло, створює суттєві правові та практичні проблеми для постраждалих.

Аналіз останніх наукових досліджень, публікацій та практичного аналізу свідчить про те, що питання відшкодування шкоди, заданої росією Україні внаслідок збройної агресії, та механізм виконання судових рішень цієї категорії є вельми актуальними. Серед науковців та практиків можна відмітити: Г.О. Блінову [3], І.М. Городиського, М.В. Бем, С.Р. Косаревича, С.О. Верланова, Н.В. Василечко, А.А. Слюсар [4], М.В. Мазур, Н.С. Стефанів [5], І.Р. Мудра [6], С.В. Клименко [7], В.І. Дьордяй, Я.В. Фенич [8] та ін. Втім, якими б змістовними, науково обґрунтованими та позитивними не були дослідження, практична реалізація відшкодування

майнової та моральної шкоди, завданої фізичним та юридичним особам збройною агресією росії, на етапі виконання судового рішення, викликає безліч проблем.

МЕТА роботи – аналіз проблем виконання рішень суду про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У роботі застосовано метод аналізу для вивчення наявного стану звернень до відповідних органів стосовно відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої збройною агресією росії. Застосовано статистичний метод для визначення кількості та характеру судових рішень з відшкодування моральної та матеріальної шкоди. Метод узагальнення дав змогу сформулювати висновки та пропозиції у сфері особливостей виконавчого провадження рішень суду про відшкодування моральної та матеріальної шкоди.

РЕЗУЛЬТАТИ

З моменту утворення України як незалежної держави та становлення власного законодавства, зокрема й у сфері виконання рішень суду, стосовно самої процедури виникає достатня кількість запитань. Повномасштабне вторгнення росії в Україну спричинило зміни та нові виклики у сфері виконавчого провадження окремих рішень суду, а тому справедливим й необхідним є новий як теоретичний, так і практичний погляд.

Передусім відмітимо той факт, що на підставі Постанов Касаційного суду у складі Верховного Суду України від 14 квітня 2022 р. [9] та від 18 квітня 2022 р. [10] судам держави надано можливість відступу від принципу суверенного (юрисдикційного) імунітету у разі держави-агресора. Буквально це означає дозвіл вітчизняної системи правосуддя приймати рішення у справах позовного провадження про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої росією, на користь фізичних та юридичних осіб. Так, за три роки

(2022-2025 рр.) судами України прийнято рішень та задоволено позовних вимог на сотні мільярдів гривень.

За окремими офіційними даними [11], суди задовольняють до 85% позовних вимог юридичних осіб. Лише у прифронтових областях за цей час винесено 311 рішень на загальну суму понад 386 млрд грн, що становить половину від загальної кількості рішень у подібних справах у судах. Наприклад, у 2022 р. на користь юридичних осіб та бізнесу було ухвалено рішень на суму лише 260 млн грн, проте вже у 2023 р. сума відшкодування за рішеннями судів зросла майже до 77 млрд грн, у 2024 – понад 297 млрд грн. Однак до реального відшкодування завданої шкоди справи поки що не дійшли через те, що виконання має відбуватися через фактичне стягнення коштів чи майна відповідача – росії. Оскільки на території України нині такого майна практично немає, то й виконати рішення суду складно, а часом й неможливо.

Враховуючи той факт, що боржником у виконавчому провадженні згідно зі ст. 15 Закону України «Про виконавче провадження» [12] є визначена виконавчим документом фізична або юридична особа, або держава, на яких покладається обов'язок з виконання рішення – в цьому разі держава росія, а виконавчі дії провадяться державним виконавцем за місцем проживання, перебування, роботи боржника або за місцезнаходженням його майна (ч. 1 ст. 24 Закону), – механізм виконання російських рішень українських судів про відшкодування матеріальної та моральної шкоди завданої збройною агресією видається складним. Тут слід погодитись з думкою С.В. Клименко [7] про те, що кожна держава вибудовує власні механізми відшкодування шкоди завданої вчиненням воєнних злочинів за результатами прийняття відповідних рішень як міжнародними судовими інституціями, так і за результатами рішень органів державної влади чи суду окремих держав.

Враховуючи вимоги чинного законодавства у сфері виконання судових рішень, зокрема, Цивільного кодексу України [13], Цивільного процесуального кодексу України [14] та Законів України «Про виконавче провадження» [12] та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [15], – логічно виникають запитання з визначення органу виконавчої служби для відкриття виконавчого провадження, а також на яке конкретно майно та грошові кошти росії слід звернути стягнення, як реально це можливо зробити, якими засобами доказування можливо підтвердити факт права власності росії на визначене майно тощо. Частинаю відповідей можна знайти в Законі України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності російської федерації та її резидентів» [16], однак, відверто кажучи, позивачам фізичним та юридичним особам, на користь яких суди України вже прийняли рішення про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією росії, навряд чи можна розраховувати на відшкодування саме з майна росії, що знаходиться на території України. Річ у тім, що вилучене майно на підставі ч. 3 ст. 4 цього Закону [16] переходить у власність держави, а механізм звернення стягнення на нього лише у процесі розроблення.

Також норми міжнародного права, зокрема Європейська конвенція про імунітет держав від 16 травня

1972 р. та Додатковий протокол до неї від 16 травня 1972 р. [17] та Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності [18], які, хоч і не набрали законної сили, але активно застосовуються суддями як такі, що містять норми звичаєвого міжнародного права [19], свідчать про обмеження кола майна держави-відповідача, на яке реально може бути звернуто стягнення. Так, ст. 19 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності [18] закріплює положення про те, що для виконання судового рішення може використовуватися майно, що належить на праві власності саме державі, а не конкретним фізичним особам-громадянам держави-відповідача. Причому згадане майно повинно використовуватися в спеціальних цілях, як то здача в оренду, державна некомерційна діяльність тощо.

С.В. Попоко, досліджуючи тенденції розвитку юрисдикційного імунітету іноземної держави за континентальним правом [20] робить висновок, що судова практика базується на окремих конкретних справах, проте, враховуючи, що потенційних позивачів у всьому світі може бути набагато більше, очевидно, що неможливо розглянути всі відповідні справи у судовому порядку, зокрема наявність та обсяг індивідуального права на репарації воєнного часу є предметом дискусій. Це, зі свого боку, створює проблему вибірковості: присудження компенсації лише тій частині потерпілих, які здатні витримати тривалу судову тяганину на національному рівні, може вважатися лише зовні справедливим. Прийняття національних законів у цій сфері вирішило б багато спірних питань й сприяло б удосконаленню правового регулювання зазначених відносин.

І дійсно проблема тут полягає в тому, що, починаючи з 24 лютого 2022 р. та дотепер, мільйони українців, що реально постраждали від збройної агресії, виїхали закордон і нині не мають жодної можливості позиватися до національного суду за захистом своїх порушених прав в частині відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Тому в реальності проблема розмірів компенсації та можливості виконання рішень суду набагато складніша.

З іншого боку, закономірно виникає питання про можливість звернення стягнення на майно держави-боржника закордоном. Так, теоретична можливість є, оскільки виконання рішень українських судів за кордоном здійснюється на підставі міжнародних договорів між Україною та конкретною іноземною державою про взаємодопомогу у розгляді та вирішенні цивільних справ, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Таких договорів є достатньо.

До того ж норми процесуального законодавства багатьох держав з кодифікованою системою права містять схожі норми з ч. 2 ст. 464 ЦПК України [14], де закріплено можливість надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду за місцем знаходження майна боржника в Україні. Однак в кінцевому підсумку питання зупиняється на етапі визначення кола майна чи заарештованих активів держави-відповідача, на яке реально може бути звернуто стягнення. Практично це може означати роки судових процедур та відсутність гарантованого результату.

Сьогодні експерти-практики, які активно працюють в цій сфері [22], наголошують на окремих перспективах виконання рішень українських судів про відшкоду-

вання матеріальної та моральної шкоди фізичним та юридичним особам, завданої збройною агресією росії, зокрема:

1) іноземні держави мають визнати рішення українського суду через застосування процедури визнання та допуску його до примусового виконання на території своєї держави за умови, що на її території є майно держави-відповідача;

2) можливість виконання рішення українського суду через застосування загальних процедур примусового виконання та об'єднаного виконавчого провадження за участі Міністерства юстиції України;

3) через застосування Міжнародного реєстру збитків [23], завданих агресією росії проти України, який нині ще тільки створюється.

Зазначимо, що Реєстр призначено для обліку всіх прийнятих заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих внаслідок агресії росії в Україні або проти України, використовує виключно електронні документи та працює на захищеній цифровій платформі для прийому, оброблення та класифікації заяв і доказів. Важливим критерієм відповідності заяви Реєстру є те, що завдані збитки, втрати чи шкоди мають бути завдані з 24 лютого 2022 р. або пізніше, виключно на території України в її міжнародно-визнаних кордонах, включаючи територіальні води, та міжнародно-правовими діями росії в Україні або проти України.

Слід також наголосити на тому, що Реєстр не роз-

глядає безпосередньо та не оцінює отримані заяви у суті, не визначає та не встановлює вартість та розмір збитків чи виплат. У суті Реєстр є лише одним з етапів на довгому шляху створення механізму компенсації.

ВИСНОВКИ

Аналіз ситуації у сфері виконання рішення суду про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої росії фізичним та юридичним особам збройною агресією, починаючи з 24 лютого 2022 р., свідчить про складний стан у частині реальної реалізації через об'єктивні міжнародні фактори, замалу кількість практичних міжнародних кейсів, неоднозначне тлумачення або застосування норм міжнародного права. До того ж процес ускладнено правовим статусом відповідача як держави. Нині серед світової спільноти постали кардинально нові виклики та необхідність зміни практики міжнародних судових інстанцій з питання можливості держави-агресорки бути відповідачем в суді іншої держави, питання про новий виклад основних норм та принципів міжнародного права загалом, та трансформації інституту судового імунітету держав зокрема.

Як позитивний та реально дієвий спосіб забезпечення фізичних та юридичних осіб від матеріальної та моральної шкоди через збройну агресію, можна запропонувати інститут страхування ризиків, страхування життя та здоров'я, що в умовах воєнного стану, дійсно, набуває особливого значення як інструмент захисту.

Список використаних джерел

1. Виконання рішень судів за позовами проти росії: пропозиції щодо вирішення проблеми. *Центр Дністрянського*. 24 квітня 2025 р. URL: <https://dc.org.ua/news/vykonannya-rishen-sudiv-za-pozovamy-proty-rosiyi-propozyciyi-schodo-vyrishennya-problemy#::~text>
2. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України № 4757-IX 14 січня 2026 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4757-20#Text>
3. Блінова Г.О. Фіксація майнової та немайнової шкоди, завданої в результаті ведення бойових дій: процесуальний, процедурний, інформаційний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3, С. 700-705.
4. Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики. Аналітична доповідь / І.М. Гордиський та ін. Львів, 2023. 103 с.
5. Мазур М.В., Стефанів Н.С. Відшкодування шкоди, заподіяної РФ внаслідок збройної агресії громадянам та юридичним особам в Україні. *Верховний Суд України*. 23 грудня 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1725794/
6. Мудра І.Р. Інституційні та правові механізми відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії: дис. ... д-ра філософії. Київ, 2025. 241 с.
7. Клименко С.В. Міжнародна та зарубіжна практика відшкодування шкоди за вчинення воєнних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. С. 358-364.
8. Дьордай В.І., Феніч Я.В., Деякі особливості здійснення виконавчих проваджень у період правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 317-322.
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 квітня 2022 року справа № 308/9708/19 провадження № 61-18782св21: Єдиний Державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 травня 2022 року справа № 760/17232/20-ц провадження № 61-15925св21. Єдиний Державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312?fbclid=IwAR019XLYnBlrZ_evkY1ysERpk_NKSvxSXmiY8OdCDqeNjwxenvQbuCN_eAE
11. В Україні суди ухвалили, що росія має відшкодувати 386 мільярдів гривень компаніям із прифронтових територій. *УкрІнФорм*, 10.12.2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/4068097-v-ukraini-sudi-uhvalili-so-rosia-mae-vidskoduvati-386-milardiv-kompaniam-iz-prifrontovih-regioniv.html>
12. Про виконавче провадження: Закон України № 1404-VIII від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 30. ст. 542.
13. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 40-41, 42. ст.492.
15. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України № 1403-VIII від 2 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 29. ст.535.
16. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: Закон України № 2116-IX від 3 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#top>
17. Європейська конвенція про імунітет держав від 16 травня 1972 р. та Додатковий протокол до неї від 16 травня 1972 р. Базель 16 травня 1972 р., неофіційний переклад. URL: <https://rm.coe.int/1680073139>
18. Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності прийнята Резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї від 2 грудня 2004 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU04277>
19. Мазур М.Ф. Юрисдикційний імунітет держав: міжнародний і іноземний досвід. Національна школа суддів України. 2026. 26 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_Jurisdike_imun_mignar_inoz_dosvid.pdf

20. Попко С.В. Тенденції розвитку юрисдикційного імунітету іноземної держави за континентальним правом. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 335-345.
21. Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливостей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану: Закон України № 3048-IX від 11 квітня 2023 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2023, № 68, ст. 236.
22. Суд проти країни-агресора: чому виграти справу легше, ніж отримати компенсацію від рф. *Судово-юридична газета*. 11 січня 2026 р. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/350477-sud-protiv-strany-agressora-pochemu-vyigrat-delo-legche-chem-poluchit-kompensatsiyu-ot-rf>
23. Реєстр збитків для України: офіційний сайт. *Council of Europe*. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/home>

References

1. Enforcement of court decisions on claims against Russia: proposals for solving the problem. Dniester Center, April 24, 2025. URL: [https://dc.org.ua/news/vykonannya-rishen-sudiv-za-pozovamy-proty-rosiyi-propozyciyi-schodo-vyrishennya-problemy#:~:text=\(in%20Ukrainian\)](https://dc.org.ua/news/vykonannya-rishen-sudiv-za-pozovamy-proty-rosiyi-propozyciyi-schodo-vyrishennya-problemy#:~:text=(in%20Ukrainian)).
2. On approval of the Decree of the President of Ukraine "On the extension of the term of martial law in Ukraine: Law of Ukraine No. 4757-IX of January 14, 2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4757-20#Text> (in Ukrainian).
3. Blinova H.O. Fixation of property and non-property damage caused as a result of hostilities: procedural, procedural, informational aspects. *Legal Scientific Electronic Journal*. 2025. No. 3. pp. 700-705. (in Ukrainian).
4. Compensation for Ukraine: models, prospects, challenges. Analytical report / I.M. Horodyskyi et al. Lviv, 2023. 103 p. (in Ukrainian).
5. Mazur M.V., Stefaniv N.S. Compensation for damage caused by the Russian Federation as a result of armed aggression against citizens and legal entities in Ukraine. *Supreme Court of Ukraine*. 2024. December 23. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1725794/ (in Ukrainian).
6. Mudra I.R. Institutional and legal mechanisms of compensation for damage caused as a result of armed aggression: ... PhD dissertation. Kyiv, 2025. 241 p. (in Ukrainian).
7. Klymenko S.V. International and foreign practice of compensation for damage for war crimes. *Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University*. 2024. pp. 358-364. (in Ukrainian).
8. Diordiia V.I., Fenysh Ya.V., Some features of enforcement proceedings during the period of the legal regime of martial law. *Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University, LAW Series*. 2024. Issue 83. Part 3. pp. 317-322. (in Ukrainian).
9. Resolution of the Supreme Court composed of the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation dated April 14, 2022, case No. 308/9708/19, proceedings No. 61-18782cb21. *Unified State Register of Court Decisions*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (in Ukrainian).
10. Resolution of the Supreme Court composed of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation dated May 18, 2022, case No. 760/17232/20-ts, proceedings No. 61-15925cb21. *Unified State Register of Court Decisions*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312?fbclid=IwAR019XLYnBlrZ_evkY1ysERpk_NKSvXSMiY8OdCDqeNjwxenvQbuCN_eAE (in Ukrainian).
11. In Ukraine, courts ruled that Russia must compensate 386 billion hryvnias to companies from frontline territories. *UkrInForm*. 10.12.2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/4068097-v-ukraini-sudi-uhvalili-so-rosia-mae-vidskoduvati-386-milardiv-kompaniam-iz-prifrontovih-regioniv.html> (in Ukrainian).
12. On enforcement proceedings: Law of Ukraine No. 1404-VIII of June 2, 2016 No. 1404-VIII. *Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*. 2016. No. 30, Art. 542. (in Ukrainian).
13. Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 No. 435-IV. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 2003. No. 40-44. Art. 356. (in Ukrainian).
14. Civil Procedure Code of Ukraine of March 18, 2004 No. 1618-IV. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 2004. No. 40-41, 42, Art. 492. (in Ukrainian).
15. On bodies and persons carrying out compulsory execution of court decisions and decisions of other bodies: Law of Ukraine No. 1403-VIII of June 2, 2016. *Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*. 2016. No. 29. art. 535. (in Ukrainian).
16. On the basic principles of forced seizure in Ukraine of objects of property of the Russian Federation and its residents: Law of Ukraine No. 2116-IX of March 3, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#top> (in Ukrainian).
17. European Convention on State Immunity of 16 May 1972 and its Additional Protocol of 16 May 1972. Basel 16 May 1972, unofficial translation. URL: <https://rm.coe.int/1680073139> (in Russian).
18. The UN Convention on Jurisdictional Immunities of States and their Property was adopted by General Assembly Resolution 59/38 of December 2, 2004. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU04277> (in Russian).
19. Mazur M.F. Jurisdictional immunity of the state: international and foreign experience. *National School of Judges of Ukraine*. 2026. 26 p. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_Jurisdikc_imun_mignar_inoz_dosvid.pdf (in Ukrainian).
20. Popko Y.V. Trends in the development of jurisdictional immunity of a foreign state under continental law. *Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University, Series LAW*. 2024. Issue 81. Part 3. pp. 335-345. (in Ukrainian).
21. On amendments to some laws of Ukraine regarding certain features of the organization of compulsory execution of court decisions and decisions of other bodies during martial law: Law of Ukraine No. 3048-IX of April 11, 2023. *Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*. 2023. No. 68, art. 236. (in Ukrainian).
22. Court against the aggressor country: why it is easier to win the case than to receive compensation from the Russian Federation. *Judicial and Legal Newspaper*. 2026. January 11. <https://sud.ua/uk/news/publication/350477-sud-protiv-strany-agressora-pochemu-vyigrat-delo-legche-chem-poluchit-kompensatsiyu-ot-rf> (in Ukrainian).
23. Register of losses for Ukraine: official website. *Council of Europe*. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/home> (in Ukrainian).

Oksana KHORVATOVA

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, State University of Information and Communication Technologies

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1467-3797>

e-mail: ksenja-mail@ukr.net

CURRENT PROBLEMS OF ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS ON COMPENSATION FOR MATERIAL AND MORAL DAMAGE CAUSED AS A RESULT OF ARMED AGGRESSION

The paper examines the current problems of the Ukrainian system of enforcement of court decisions on compensation for material and moral damage caused to individuals and legal entities, where Russia as the aggressor state is the defendant. It is established that as a result of Russia's full-scale aggression against Ukraine, starting from February 24, 2022, a significant part of the population of the state and business suffered material and moral losses: destruction of housing, infrastructure, loss of property, as well as physical and psycho-emotional injuries, etc. This situation has led to widespread appeals by victims to judicial bodies to recover compensation from the aggressor state.

It is determined that today a national practice of satisfying claims of individuals and legal entities for compensation for damage caused by the armed aggression of the Russian Federation is already being formed; and the number of civil cases is over one and a half thousand.

It is proven that decisions on compensation for material and moral damage have a problem at the stage of their implementation due to a number of objective problems. At the same time, the lack of an effective mechanism for the enforcement of such decisions creates significant legal and practical problems for the victims.

It is concluded that the following prospects for the enforcement of decisions of Ukrainian courts on compensation for material and moral damage to individuals and legal entities caused by the armed aggression of the Russian Federation can be considered: recognition by foreign states of the decision of the Ukrainian court through the application of the procedure for recognition and admission to enforcement on the territory of their state, provided that there is property of the defendant state on its territory; the possibility of enforcing the decision of the Ukrainian court through the application of general procedures for enforcement and joint enforcement proceedings with the participation of the Ministry of Justice of Ukraine; through the application of the International Register of Damages Caused by the Russian Federation's Aggression against Ukraine, which is currently still being created.

As an alternative way to protect individuals and legal entities from material and moral damage due to armed aggression, the institution of risk insurance, life and health insurance can be used, which in conditions of martial law acquires particular importance as an effective tool of protection.

Keywords: court decision, enforcement proceedings, execution of court decision, compensation for material and moral damage, material damage, moral damage, judicial practice, martial law, armed aggression, civil proceedings, risk insurance, life and health insurance

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2026.5.12p>
УДК 340.12:159.9:34(477)(091)

Володимир Олександрович ПАВЛОВ
старший викладач, Київський університет права НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3319-9015>
e-mail: pavlovvova333@gmail.com

Олена Миколаївна РОМАНОВА
к.і.н., доцент, зав. кафедри, Київський університет права НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7634-3438>
e-mail: helenaromanova21@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ В ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ

У статті проаналізовано психологічні аспекти формування правосвідомості в історії держави і права України. Правосвідомість розглянуто як психолого-правовий феномен, що поєднує когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти. Показано, що її розвиток зумовлювався національною ментальністю, історичною пам'яттю, звичаєво-правовими традиціями, рівнем довіри до держави та досвідом боротьби за свободу. Простежено еволюцію правосвідомості від Київської Русі й козацької доби до імперського, радянського та сучасного європейсько-демократичного етапу.

Ключові слова: правосвідомість, історія держави і права України, правова культура, правова ментальність, психологія, історична пам'ять, правовий нігілізм

Стаття надійшла 20.04.2026

Статтю прийнято 27.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Сучасне українське суспільство переживає глибокі трансформації, пов'язані одночасно з європейським цивілізаційним вибором, воєнними випробуваннями, кризою безпеки, посиленням громадянської суб'єктності та загостренням запиту на справедливість. У цих умовах право дедалі частіше сприймається не лише як система офіційних норм, а як спосіб організації колективного життя, гарантування гідності, свободи, відповідальності й довіри. Однак реальне функціонування права залежить не тільки від змісту законів або ефективності інституцій, а й від того, як саме право переживається, осмислюється і внутрішньо приймається людьми. Саме тому проблема правосвідомості набуває особливої ваги.

У традиційних історико-правових дослідженнях увагу переважно зосереджено на еволюції державних форм, нормативних актів, інститутів влади та джерел права. Такий підхід є необхідним, але недостатнім, якщо йдеться про пояснення того, чому в одні історичні періоди норми права ставали внутрішньо легітимними, а в інші – сприймалися як зовнішній примус або формальність. Історія права – це не лише історія норм та установ, а й історія ставлення до права, довіри або недовіри до нього, історія масових психологічних установок стосовно законності, справедливості, свободи, обов'язку, відповідальності.

Для України ця проблема має особливий характер. Українська правосвідомість формувалася в умовах тривалої бездержавності, співіснування різних правових традицій, колоніального тиску, соціальних травм, політичних репресій, а також досвіду самоорганізації, самоврядування і боротьби за свободу. Тому її неможна пояснити лише через формальну логіку розвитку законодавства. Необхідне залучення психологічної оптики, яка дає змогу побачити, як історична пам'ять, ментальні архетипи, колективні емоції, травматичний досвід, довіра до інституцій та моральні уявлення суспільства впливають на сприйняття права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Впродовж останніх років в українському науковому просторі з'явилася низка праць, які дають змогу наново осмислити правосвідомість як багатовимірний феномен. Я. Богів розглядає правосвідомість як одну з основ побудови правової держави, підкреслюючи, що вона виявляється не лише у знанні норм, а й у правових ідеях, почуттях, оцінках та установках [2]. О. Базаєв аналізує правосвідомість як філософсько-правову категорію і показує, що її сучасне розуміння неможливе без урахування психологічного й соціального виміру [1]. В. Сушкова та А. Пазич наголошують на зв'язку правосвідомості з демократичністю суспільства, рівнем ціннісної зрілості та правової культури [18].

Важливий внесок у розроблення проблеми зроблено працями, присвяченими правовій ментальності, правовій традиції та історико-культурним чинникам правового розвитку. А. Іванов обґрунтовує, що українська правова ментальність є тривало сформованим способом колективного переживання права, що не зводиться до формального знання норм [6]. М. Шевчук підкреслює роль правової традиції та правової культури як основи національно-патріотичного і громадянського виховання [20]. І. Криховецький демонструє, як громадські й просвітницькі інституції впливали на формування національної правосвідомості у першій половині ХХ ст. [8]. М. Луцький акцентує на значенні історико-правової традиції у сучасному правотворчому процесі України [10].

Окремий блок становлять дослідження правової культури, національно-правових цінностей, довіри до інституцій та правового нігілізму. О. Піголенко аналізує чинники розвитку правової культури України, звертаючи увагу на їхній аксіологічний і світоглядний характер [13]. А. Міщенко досліджує довіру громадян до державних інституцій як чинник легітимності в умовах війни, що є важливим і для розуміння сучасних змін пра-

восвідомості [11]. Д. Стрілко, Р. Сухацький, Н. Вахнюк і П. Бородайко розкривають природу правового нігілізму, його суб'єктів, соціально-психологічні наслідки та можливі шляхи подолання [3; 4; 16; 17]. В. Тимошенко звертається до деформованої правосвідомості як передумови протиправної поведінки [19].

Попри наявність зазначених праць, психологічні аспекти формування правосвідомості саме в історії держави і права України ще не стали предметом цілісного міждисциплінарного узагальнення. У цьому й полягає наукова ніша даного дослідження.

МЕТА роботи – виявлення психологічних аспектів і чинників формування правосвідомості в історії держави і права України та простеження історичної еволюції психологічних установок стосовно права в різні періоди української державності.

Для досягнення поставленої мети у статті передбачено вирішення таких завдань:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до розуміння правосвідомості як складного психологічного та правового феномена.

2. Визначити психологічні чинники формування правосвідомості та простежити їхній вплив на її розвиток у різні історичні періоди державності України.

3. Обґрунтувати значення психологічного підходу для пояснення трансформацій правосвідомості, деформацій правового сприйняття та формування сучасної правової культури українського суспільства.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Матеріалами дослідження стали сучасні наукові публікації з історії держави і права України, філософії права, юридичної психології, соціальної психології та правової культурології, в яких аналізуються правосвідомість, правова ментальність, правова культура, історична пам'ять, довіра до державних інституцій і правовий нігілізм. Дослідження виконано послідовно: спочатку здійснено теоретичне уточнення змісту поняття правосвідомості, далі виокремлено її психологічні компоненти та чинники, після чого простежено їх прояв у різні історичні періоди українського державотворення.

У статті застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-наукових методів. Історико-правовий метод дав змогу простежити еволюцію правосвідомості у зв'язку зі змінами форм державності, джерел права та політичних режимів. Системний метод застосовано для аналізу правосвідомості як цілісного феномена, що поєднує когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий виміри. Структурно-функціональний підхід дав змогу з'ясувати роль окремих психологічних чинників у формуванні ставлення до права. Герменевтичний метод застосовано для інтерпретації наукових текстів і правових традицій у їхньому культурно-історичному контексті. Порівняльний метод допоміг виявити відмінності між історичними типами правосвідомості в різні епохи. Міждисциплінарний підхід забезпечив інтеграцію положень історії держави і права, юридичної психології, філософії права, соціальної психології та правової культурології.

РЕЗУЛЬТАТИ

Правосвідомість доцільно розуміти як складний психолого-правовий феномен, в якому поєднуються знання про право, емоційно-оцінне ставлення до нього та го-

товність діяти відповідно до правових норм або всупереч їм. Таке розуміння дає їм змогу вийти за межі суто нормативного бачення. Якщо право наявне як зовнішня система правил, то правосвідомість є внутрішнім способом його переживання. Саме вона визначає, чи буде норма визнана справедливою, чи викликати довіру, чи стане підставою для самоконтролю та відповідальної поведінки [13].

У структурі правосвідомості можна виокремити три взаємопов'язані компоненти. Когнітивний компонент охоплює знання про право, уявлення про законність, розуміння прав і обов'язків, правових процедур та інституцій. Емоційно-ціннісний компонент включає довіру або недовіру до права, почуття справедливості чи несправедливості, моральну підтримку або відторгнення правових норм, переживання гідності, свободи, відповідальності, безпеки. Поведінковий компонент відображає готовність дотримуватися закону, відстоювати свої права, брати участь у правомірних формах соціальної активності або, навпаки, демонструвати байдужість, обхід закону, толерантність до правопорушення. Саме така триєдина структура дає змогу розглядати правосвідомість як явище, що водночас належить і до правової, і до психологічної реальності [1; 2].

Психологічні чинники формування правосвідомості мають історичний характер. Вони не виникають миттєво, а накопичуються в колективному досвіді суспільства. До найважливіших з них належать національна ментальність, історична пам'ять, звичаєво-правова традиція, рівень довіри до інституцій, досвід свободи або підпорядкування, а також колективні травми. Національна ментальність у цьому контексті є не набором абстрактних рис, а відносно стійким способом сприйняття влади, справедливості, примусу, порядку, свободи та спільного блага. В українському випадку правова ментальність формувалася під впливом поєднання індивідуалістичних і громадських начал, поваги до свободи, сильного морального чуття та водночас недовіри до надмірно централізованої влади [5; 6].

Важливим чинником є історична пам'ять. Правосвідомість не твориться лише школою або державою; вона значно успадковується через колективні уявлення про справедливість і несправедливість, про «свій» і «чужий» закон, про легітимну й нелегітимну владу. Там, де історична пам'ять містить досвід самоврядування, опору примусу, боротьби за гідність і свободу, формується більш виразна чутливість до порушення прав. Там, де історичний досвід пов'язано з репресіями, страхом, політичним насильством, підміною права ідеологією, може зміцнюватися правовий песимізм, недовіра або схильність сприймати право як інструмент сильного. У сучасних умовах війни пам'ять стає не лише культурним ресурсом, а й механізмом мобілізації, солідарності та моральної легітимації правових вимог суспільства [7].

Не менш значущою є традиція звичаєвого права. Для українського історичного розвитку характерно те, що право тривалий час було не тільки у формі державних приписів, а й у формі звичаю, громадського визнання, моральної авторитету спільноти. Це означає, що для української правосвідомості типово оцінювати норму не лише за формальною чинністю, а й за її моральною справедливістю та відповідністю уявленням громади про належне. Саме звідси походить стійка орієнтація на

«правду» як морально-правову категорію, що часто сприймається не менш важливою, ніж «закон» у його формальному значенні.

У добу Київської Русі психологічні підвалини правосвідомості формувалися в умовах, коли правові, моральні та релігійні норми ще не було різко відмежовано одна від одної. Право функціонувало не тільки як наказ державної влади, а як усталений порядок життя, підтримуваний авторитетом звичаю, громади, роду, християнської етики та уявлень про справедливу відплату. Така модель не передбачала абстрактного ставлення до права; право переживалося як частина морально впорядкованого світу. Це зумовлювало високу роль колективного оцінювання, громадської думки, репутації, почуття честі та сорому. Руська правда, виростаючи на ґрунті звичаєвого права, відображала не лише юридичні норми, а й певний психологічний тип правового сприйняття, в якому покарання пов'язувалося з відновленням порушеної рівноваги, а не тільки з каральною функцією держави [12].

Литовсько-польська доба та поширення магдебурзького права у містах України стали важливим етапом диференціації правосвідомості. З одного боку, посилилася роль писаного права, процедурності, статусних відмінностей, судового врегулювання. З іншого боку, звичаєва основа суспільного життя не зникла, а продовжувала співіснувати з офіційними правовими формами. Це сприяло формуванню складнішого типу правосвідомості, в якому поряд з повагою до правового порядку зберігалася установка на моральне коригування формального закону. Уже в цей період можна простежити одну з характерних рис українського сприйняття права: легітимним визнається не будь-який припис влади, а той, що не суперечить уявленню про справедливість, звичай і гідність.

Особливо виразно психологічні засади української правосвідомості виявилися в козацьку добу. Самоврядні практики, виборність, військова демократія, культ свободи, братерства й особистої честі сформували уявлення про право як про простір колективної участі, а не лише одностороннього владного наказу. Козацький правовий світ засновано на поєднанні звичаю, військової дисципліни, релігійно-моральних норм і громадського контролю. Це породжувало специфічну психологічну модель: право визнається тоді, коли воно сприймається як «своє», вироблене спільнотою, пов'язане з честю, гідністю, вірністю й відповідальністю перед товариством. Саме козацька доба зміцнила в українській правосвідомості уявлення про свободу не як анархічну всюдозволеність, а як поєднання автономії та обов'язку перед громадою. Ця традиція надалі стала одним із культурно-психологічних джерел модерного уявлення про права, самоврядування і громадянську участь [10; 12].

Водночас наступні імперські періоди стали часом значних деформацій правосвідомості. Коли право дедалі більше асоціювалося з чужою адміністративною волею, централізованим контролем, бюрократичним примусом та обмеженням місцевих традицій, у масовій свідомості посилювався розрив між формальною законністю й внутрішнім почуттям справедливості. У психологічному сенсі це означало закріплення амбівалентного ставлення до права. З одного боку, право визнавалося як неминуча зовнішня сила, а з іншого – воно переставало сприйматися як власна цінність і морально

виправданий порядок. Так формується ґрунт для правового відчуження, коли людина навчається не жити в праві, а пристосовуватися до нього, обходити його або шукати паралельні неформальні механізми регуляції. Для українського історичного досвіду така подвійність стала доволі тривалою.

Ще глибших деформацій правосвідомість зазнала в радянський період. Радянська правова система декларувала ідею законності, однак фактично право було підпорядковане політичній доцільності, ідеології та інтересам держави. В таких умовах право втрачало самостійну цінність як простір свободи й гарантій. Психологічно це породжувало кілька наслідків. По-перше, формувалася стійкий розрив між офіційним і неофіційним: одне говорилося публічно, інше вважалося реальним у повсякденності. По-друге, посилювалися страх, конформізм, звичка до мовчазного пристосування. По-третє, закріплювалася недовіра до інституцій, адже закон асоціювався не із захистом, а з контролем і санкцією. По-четверте, виникало те, що сьогодні позначається як деформована правосвідомість і правовий нігілізм: право перестає викликати повагу як морально обов'язковий порядок, натомість сприймається як формальність або інструмент сильнішого [16; 19].

Правовий нігілізм в українському контексті неможна тлумачити лише як індивідуальну правову неграмотність. Це явище має глибокі історичні й психологічні корені. Воно виникає там, де суспільство тривалий час не має досвіду справедливої правової державності, де закон не збігається з правдою, а інституції не викликають довіри. За таких умов право сприймається як щось зовнішнє, ситуативне, неавтентичне. Людина може знати норму, але не вважати її внутрішньо зобов'язувальною. У цьому полягає одна з найнебезпечніших рис деформованої правосвідомості: вона руйнує не лише правовий порядок, а й моральну основу суспільної взаємодії. Сучасні українські автори слушно пов'язують правовий нігілізм з кризою довіри, байдужістю до закону, зниженням авторитету суду й державних інституцій, а також із практиками виправдання неправомірної поведінки в повсякденному житті [3; 4; 17].

Період незалежності України започаткував нову фазу розвитку правосвідомості. Відновлення державності, конституційне оформлення прав і свобод, розвиток громадянського суспільства, поступова європеїзація правової системи створили підстави для переорієнтації суспільства з моделі підданства на модель громадянської участі. Проте зміни у правосвідомості відбуваються значно повільніше, ніж нормативні реформи. У суспільній психології продовжували зберігатися залишки патерналістських очікувань, інституційної недовіри, звички до неформальних практик, скепсису стосовно рівності всіх перед законом. Саме тому правові реформи в Україні неодноразово стикалися з проблемою недостатнього внутрішнього прийняття – як на рівні населення, так і на рівні інституційної культури.

Водночас незалежна Україна стала простором поступового повернення історико-правової пам'яті. У суспільному дискурсі знову набули ваги ідеї місцевого самоврядування, громадянської відповідальності, людської гідності, національно-правової традиції. Це означало не просто «відродження минулого», а психологічне відновлення зв'язку між історичною пам'яттю і сучасним

праворозумінням. У цьому контексті правосвідомість починає виконувати не тільки регулятивну, а й ідентифікаційну функцію: право сприймається як частина власного цивілізаційного вибору, засіб самозбереження політичної нації, гарантія гідності та свободи [14; 20].

Сучасний етап, особливо в умовах повномасштабної війни, характеризується складною, але дуже показовою трансформацією правосвідомості. З одного боку, війна загострює чутливість до права, оскільки ставить у центр питання справедливості, відповідальності, захисту, людської гідності, міжнародної легітимності, прав людини, воєнних злочинів, колективної безпеки. З іншого боку, війна підсилює емоційне навантаження, тривожність, втоми, нетерпимість до інституційної слабкості, підвищує ризики поляризації та правової радикалізації. У такій ситуації особливого значення набуває не формальна присутність правових норм, а довіра до тих інституцій, які уособлюють державу, захист і справедливість.

Дослідження сучасної довіри до інституцій показують, що в умовах війни легітимність держави значно пов'язується з інституціями, які безпосередньо забезпечують безпеку, опір агресії та суспільну солідарність, тоді як ставлення до інших структур залишається неоднорідним [11]. Це має прямий зв'язок із правосвідомістю. Довіра стає психологічним містком між нормою і її внутрішнім прийняттям. Якщо право спирається на інституції, яким не довіряють, воно сприймається як слабе, вибіркоче або декларативне. Якщо ж інституції демонструють дієвість, відповідальність і моральну переконливість, суспільство значно охочіше інтегрує правові норми у власну поведінку.

У сучасній Україні простежується ще одна важлива тенденція: посилення зв'язку між правосвідомістю і національною правовою культурою. Війна радикально актуалізувала питання не тільки про державу як інституцію, а й про державу як цінність. Це означає, що право дедалі частіше сприймається як механізм захисту національного існування, а дотримання права – як форма відповідальності перед суспільством. Такий процес особливо важливий для професійних і службових груп, зокрема військових, управлінців, публічних службовців, педагогів, юристів, адже саме вони є посередниками між державою, правом і громадянином [9; 15].

Так, історія правосвідомості в Україні постає як історія складної взаємодії права, моралі, пам'яті, травми, свободи, недовіри, гідності й самоорганізації. В різні епохи домінували різні психологічні установки: у давньоруський період – злиття правового та морального

порядку; у козацьку добу – свобода, честь і колективна відповідальність; в імперський і радянський періоди – відчуження від права, недовіра та подвійна мораль; у сучасний період – суперечливе, але стійке відновлення права як цінності, пов'язаної зі свободою, державністю та справедливістю. Це дає підстави стверджувати, що ефективність права в Україні завжди залежала не тільки від тексту закону, а й від глибших психологічних механізмів його соціального прийняття.

ВИСНОВКИ

Правосвідомість є не другорядним супутником права, а його внутрішньою соціально-психологічною умовою. Вона охоплює знання про право, емоційно-ціннісне ставлення до нього та готовність діяти відповідно до правових приписів. Саме тому історія держави і права України має досліджуватися не лише через еволюцію норм, інституцій і політичних форм, а й через зміну психологічних установок суспільства стосовно законності, справедливості, свободи, обов'язку та держави.

Встановлено, що формування української правосвідомості відбувалося під визначальним впливом національної ментальності, історичної пам'яті, традицій звичаєвого права, рівня довіри до інституцій, а також травматичного досвіду бездержавності, репресій, насильства й боротьби за свободу. У добу Київської Русі правосвідомість була тісно пов'язана з морально-звичаєвим ладом; у козацький період посилювалися установки на свободу, гідність і колективну участь; імперський і радянський періоди спричинили відчуження від права, закріпили недовіру та правовий нігілізм; сучасний етап характеризується складною, але виразною трансформацією правосвідомості під впливом європейських цінностей, демократичних процесів і воєнних викликів.

Отже, правосвідомість є історично зумовленим і психологічно детермінованим явищем, ефективність якого залежить не лише від якості правових норм, а й від рівня їхнього внутрішнього прийняття суспільством. Перспективним напрямом подальших досліджень є поглиблення міждисциплінарних підходів, поєднання історико-правового аналізу з юридичною психологією, соціальною психологією та культурологією, а також інтеграція психологічного знання в юридичну освіту і правопросвітницьку практику. Саме це може сприяти формуванню високого рівня правової культури, зрілої громадянської відповідальності та стійкої правомірної поведінки в сучасному українському суспільстві.

Список використаних джерел

1. Базаєв О.Д. Правосвідомість як філософсько-правова категорія: історичні та сучасні інтерпретації. *Проблеми законності*. 2024. Вип. 167. С. 6–24. DOI: 10.21564/2414-990X.167.319129
2. Богів Я.С. Правосвідомість як основа побудови правової держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2022. Вип. 33. С. 196–202. DOI: 10.5281/zenodo.7457683
3. Бородайко П.К. Протидія правовому нігілізму через програми (проекти) правового заохочення: успішний досвід України. *Право та державне управління*. 2024. № 3. С. 184–189. DOI: 10.32782/pdu.2024.3.26
4. Вахнюк Н. Суб'єкти правового нігілізму в правовій культурі України. *Юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 242–248. DOI: 10.32782/yuv.v1.2024.26
5. Гордійчук О.О. Вплив ментальності та політичних традицій українців на зміст та ефективність політичної комунікації. *Політичне життя*. 2025. № 1. С. 94–103. DOI: 10.31558/2519-2949.2025.1.6
6. Іванов А.О. Українська правова ментальність: підходи до визначення. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2024. Т. 12. С. 13–22. DOI: 10.18523/2617-2607.2023.12.13-22.
7. Комих Н.Г. Дискурси соціальної пам'яті в умовах російсько-української війни: теоретико-методологічні засади дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1(128). С. 94–99.
8. Криховецький І.З. Роль спортивно-просвітних організацій Галичини у формуванні національної правосвідомості та правової

культури в першій половині ХХ ст. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право.* 2023. Вип. 15(27). С. 72–80. DOI: 10.33098/2078-6670.2023.15.27.1.72-80

9. Ларіна Н., Сніжко Д. Формування правосвідомості у публічних службовців: понятійне поле, види, структура. *Аспекти публічного управління.* 2021. Т. 9, № 4. С. 13–19. DOI: 10.15421/152132

10. Луцький М.І. Рецепція історико-правової традиції у сучасному правотворчому процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 7. С. 351–354. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-7/79

11. Міщенко А.Б. Дипломатичний шлях завершення російсько-української війни крізь призму довіри громадян до державних інституцій як інструменту легітимації переговорів. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти.* 2024. № 14. С. 152–167. DOI: 10.31866/2616-745X.14.2024.319367

12. Пеца Д.Д., Переш І.Є., Щока С.В. Роль звичаєвого права у розвитку українського державотворення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2026. Вип. 1(92). DOI: 10.24144/2307-3322.2025.92.1.16

13. Піголенко О.І. Філософсько-правовий аналіз чинників розвитку правової культури України. *Проблеми законності.* 2025. Вип. 171. С. 326–346. DOI: 10.21564/2414-990X.171.344291

14. Романова А. Правосвідомість та національна ідея – основа стабільного державно-правового розвитку суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2023. № 38. DOI: 10.23939/law2023.38.085

15. Саєнко О. Особливості національно-правової культури військових фахівців. *Українська професійна освіта.* 2025. № 18. DOI: 10.33989/2519-8254.2025.18.347712

16. Стрілько Д. Правовий нігілізм та шляхи його подолання в сучасних умовах. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 3. С. 216–220. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.3.35

17. Сухачький Р.П. Проблема правового нігілізму та його вплив на розвиток сучасного суспільства. *Держава та регіони.* 2025. № 1. С. 180–184. DOI: 10.32782/1813-338X-2025.1.25

18. Сущова В. В., Пазыч А. В. Правосвідомість як елемент демократичності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 4. С. 91–94. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-4/17

19. Тимошенко В.І. Деформована правосвідомість як передумова протиправної поведінки. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2020. Т. 31(70), № 4. С. 27–32. DOI: 10.32838/1606-3716/2020.4/05

20. Шевчук М.Я. Правова традиція та правова культура в системі національно-патріотичного виховання молоді. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право.* 2023. Вип. 15(27). С. 106–111. DOI: 10.33098/2078-6670.2023.15.27.1.106-111

References

1. Bazaiev O.D. Legal consciousness as a philosophical and legal category: historical and modern interpretations. *Problems of Legality.* 2024. Issue 167. pp. 6–24. DOI: 10.21564/2414-990X.167.319129 [in Ukrainian].

2. Bohiv Ya.S. Legal consciousness as the basis for building a rule-of-law state. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law.* 2022. Issue 33. pp. 196–202. DOI: 10.5281/zenodo.7457683 [in Ukrainian].

3. Borodaiko P.K. Counteracting legal nihilism through legal incentive programs/projects: successful experience of Ukraine. *Law and Public Administration.* 2024. No. 3. pp. 184–189. DOI: 10.32782/pdu.2024.3.26 [in Ukrainian].

4. Vakhniuk N. Subjects of legal nihilism in the legal culture of Ukraine. *Legal Bulletin.* 2024. No. 1. pp. 242–248. DOI: 10.32782/yuv.v1.2024.26 [in Ukrainian].

5. Hordiichuk O.O. The influence of Ukrainians' mentality and political traditions on the content and effectiveness of political communication. *Political Life.* 2025. No. 1. pp. 94–103. DOI: 10.31558/2519-2949.2025.1.6 [in Ukrainian].

6. Ivanov A.O. Ukrainian legal mentality: approaches to definition. *NaUKMA Research Papers. Law.* 2024. Vol. 12. pp. 13–22. DOI: 10.18523/2617-2607.2023.12.13-22 [in Ukrainian].

7. Komykh N.H. Discourses of social memory in the context of the Russian-Ukrainian war: theoretical and methodological foundations of the study. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.* 2024. No. 1(128). pp. 94–99 [in Ukrainian].

8. Krykhovetskyi I.Z. The role of sports and educational organizations of Galicia in the formation of national legal consciousness and legal culture in the first half of the twentieth century. *Scientific and Informational Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi. Series: Law.* 2023. Issue 15(27). pp. 72–80. DOI: 10.33098/2078-6670.2023.15.27.1.72-80 [in Ukrainian].

9. Larina N., Snizhko D. Formation of legal consciousness among public servants: conceptual field, types, structure. *Aspects of Public Administration.* 2021. Vol. 9, No. 4. pp. 13–19. DOI: 10.15421/152132 [in Ukrainian].

10. Lutskyi M.I. Reception of the historical and legal tradition in the modern law-making process of Ukraine. *Legal Scientific Electronic Journal.* 2025. No. 7. pp. 351–354. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-7/79 [in Ukrainian].

11. Mishchenko A.B. The diplomatic path to ending the Russian-Ukrainian war through the prism of citizens' trust in state institutions as a tool for legitimizing negotiations. *International Relations: Theory and Practical Aspects.* 2024. No. 14. pp. 152–167. DOI: 10.31866/2616-745X.14.2024.319367 [in Ukrainian].

12. Petsa D.D., Peresh I.Ye., Shchoka S.V. The role of customary law in the development of Ukrainian state-building. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law.* 2026. Issue 1(92). DOI: 10.24144/2307-3322.2025.92.1.16 [in Ukrainian].

13. Piholenko O.I. Philosophical and legal analysis of factors in the development of Ukraine's legal culture. *Problems of Legality.* 2025. Issue 171. pp. 326–346. DOI: 10.21564/2414-990X.171.344291 [in Ukrainian].

14. Romanova A. Legal consciousness and the national idea as the basis of stable state and legal development of society. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences.* 2023. No. 38. DOI: 10.23939/law2023.38.085 [in Ukrainian].

15. Saienko O. Features of the national legal culture of military specialists. *Ukrainian Professional Education.* 2025. No. 18. DOI: 10.33989/2519-8254.2025.18.347712 [in Ukrainian].

16. Strilko D. Legal nihilism and ways to overcome it in modern conditions. *Entrepreneurship, Economy and Law.* 2021. No. 3. pp. 216–220. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.3.35 [in Ukrainian].

17. Sukhatskyi R.P. The problem of legal nihilism and its influence on the development of modern society. *State and Regions.* 2025. No. 1. pp. 180–184. DOI: 10.32782/1813-338X-2025.1.25 [in Ukrainian].

18. Sushkova V.V., Pazych A.V. Legal consciousness as an element of democracy. *Legal Scientific Electronic Journal.* 2024. No. 4. pp. 91–94. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-4/17 [in Ukrainian].

19. Tymoshenko V.I. Deformed legal consciousness as a prerequisite for unlawful behavior. *Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Legal Sciences.* 2020. Vol. 31(70), No. 4. pp. 27–32. DOI: 10.32838/1606-3716/2020.4/05 [in Ukrainian].

20. Shevchuk M.Ya. Legal tradition and legal culture in the system of national-patriotic education of youth. *Scientific and Informational Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi. Series: Law.* 2023. Issue 15(27). pp. 106–111. DOI: 10.33098/2078-6670.2023.15.27.1.106-111 [in Ukrainian].

Volodymyr PAVLOV

Senior Lecturer, Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3319-9015>

e-mail: pavlovvova333@gmail.com

Olena ROMANOVA

PhD in History, Associate Professor, Head of department, Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7634-3438>

e-mail: helenaromanova21@gmail.com

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF LEGAL CONSCIOUSNESS IN THE HISTORY OF THE STATE AND LAW OF UKRAINE

The paper examines the psychological aspects of the formation of legal consciousness in the history of the state and law of Ukraine. The relevance of the study is determined by the fact that the effectiveness of law depends not only on the quality of legal norms and institutions, but also on the way law is perceived, experienced, evaluated, and internalized by society. Legal consciousness is interpreted as a complex psychological and legal phenomenon that combines cognitive, emotional-value, and behavioral components. The cognitive component includes knowledge of law, legal procedures, rights and duties; the emotional-value component reflects trust or distrust in law, the sense of justice, dignity, freedom, and responsibility; the behavioral component reveals readiness to act lawfully, protect one's rights, or, conversely, tolerate legal nihilism. The purpose of the paper is to identify the key psychological factors that influenced the development of legal consciousness in different periods of Ukrainian statehood. The paper applies historical-legal, systemic, structural-functional, comparative, hermeneutic, and interdisciplinary methods. It is argued that Ukrainian legal consciousness was shaped by national mentality, historical memory, customary legal traditions, collective experience of freedom and subordination, trust in state institutions, and traumatic historical experiences, including statelessness, political repression, imperial domination, Soviet ideological pressure, and war. The paper traces the evolution of legal consciousness from Kyivan Rus, where law was closely connected with custom, morality, religion, reputation, and communal authority, to the Cossack era, which strengthened ideas of freedom, dignity, self-government, collective responsibility, and participation in public life. Particular attention is paid to the imperial and Soviet periods, which caused serious deformations of legal consciousness, alienation from law, institutional distrust, double morality, conformism, and legal nihilism. The modern stage of Ukrainian legal development is characterized by a gradual restoration of law as a social value connected with human dignity, national identity, European democratic principles, civic responsibility, and resistance to aggression. The paper concludes that legal consciousness is historically conditioned and psychologically determined. Its formation requires not only legal reforms, but also the strengthening of legal culture, institutional trust, civic education, historical memory, and responsible lawful behavior in contemporary Ukrainian society.

Keywords: historical memory, legal consciousness, legal culture, legal nihilism, mentality, psychology, Ukraine

Ольга Юрійвна ШЕРЕМЕТЬЄВА

к.ю.н., доцент, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6657-7214>

e-mail: o.sheremetieva@kubg.edu.ua

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ВАЛЮТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВАЛЮТНИХ ВІДНОСИН І СКЛАДНИКА СВІТОВОЇ ВАЛЮТНОЇ СИСТЕМИ

Валютна система України, як і інші державні (національні) валютні системи, являє собою державно-правову форму організації валютних відносин і входить до складу світової валютної системи. Мета статті – визначити та охарактеризувати етапи становлення валютної системи України як державно-правової форми організації валютних відносин і складника світової валютної системи. У статті визначено етапи становлення валютної системи України з правового погляду, тобто як державно-правової форми організації валютних відносин в країні. Результати проведеного дослідження може бути застосовано у науковій та практичній діяльності в процесі подальшого вдосконалення валютного законодавства України.

Ключові слова: валютна система України, державно-правова форма організації валютних відносин, світова валютна система, валютні відносини, національна валютна система, принцип валютного суверенітету

Стаття надійшла 20.04.2026

Статтю прийнято 27.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Після розпаду СРСР і становлення України як держави, перед країною постало питання формування власної національної валютної системи на основі запровадженної національної валютної одиниці – гривні. Оскільки національна валютна система є не лише економічним, а й правовим явищем, це потребувало комплексного економіко-правового підходу та відповідного правового забезпечення. Перед державою постала і продовжує існувати задача формування адекватного правового поля, яке б сприяло становленню та розвитку національної валютної системи як державно-правової форми організації валютних відносин. У здійсненні праворегулювального впливу на національну валютну систему необхідно враховувати, що вона функціонує не обособлено, а є складником світової валютної системи, яка підпадає під міжнародно-правове регулювання. Отже, відповідні міжнародно-правові норми, що регулюють відносини в межах світової валютної системи, певно впливають і на національну валютну систему.

Світова валютна система, що сформувалася на початок III тисячоліття, на наш погляд, – це складна сукупність міждержавних, державних (національних) і приватної валютних систем. А валютна система України як державна (національна) валютна система є складником світової валютної системи поряд з іншими державними (національними) валютними системами.

Основні дослідження стосовно національної та світової валютної системи проведено здебільшого представниками економічної науки. Зокрема, А.С. Гальчинський, В.І. Міщенко, В.А. Ющенко вивчали основні аспекти як національної, так і світової валютної системи. С.В. Ткач здійснив дослідження концептуальних основ організації валютної системи держави, а О.В. Лаврінченко охарактеризував національну валютну систему та трансформацію її елементів в умовах глобалізації. Водночас О.А. Бутко, Д.Р. Кержковська, Т.А. Коротка, Ю.М. Лисенков, О.М. Мозговий, У.І. Моторнок, В.А. Свічкар, С. Слободяник, О. Стирська провадили дослідження

світової валютної системи, а О.М. Шаров вивчав питання, пов'язані з подальшим розвитком міжнародної валютної системи в умовах глобалізації. М.Е. Прохорова аналізувала проблеми європейської валютної системи. Серед іноземних вчених, які досліджували міжнародну валютну систему, варто виділити Табіту Бені (Т.М. Benney) і Бенджаміна Коуена (В.І. Cohen).

Правові аспекти національної та світової валютної системи досліджували також і правники. Зокрема, Л.К. Воронова, О.А. Костюченко, Ю.А. Крохіна, М.П. Кучерявенко вивчали окремі аспекти національної валютної системи, А.Б. Альтшулер, І.І. Дахно та В.Ф. Опришко – світової валютної системи, а Ж.В. Завальна і М.В. Старинський досліджували як національну, так і світову валютні системи. Серед іноземних науковців варто виділити Вернера фон Ебке (Verner von Ebke), який провів доволі ґрунтовні дослідження світової валютної системи та її міжнародно-правового регулювання.

Однак, в роботах науковців не було чітко визначено етапи становлення валютної системи України як державно-правової форми організації валютних відносин та складника світової валютної системи, що являє науковий та практичний інтерес, і є необхідним для аналізу позитивних і негативних аспектів на попередніх етапах її розвитку, для врахування у подальшому вдосконаленні національного валютного законодавства.

МЕТА статті – визначити та охарактеризувати етапи становлення валютної системи України як державно-правової форми організації валютних відносин і складника світової валютної системи.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідження застосовано методи аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння, а також ретроспективний метод. За допомогою формально-логічного методу досліджено національні нормативно-правові акти. Застосовуючи ці методи дослідження, автор отримала відповідні результати, зробила певні висновки та досягла поставленої мети наукової роботи.

РЕЗУЛЬТАТИ

Як і валютні правовідносини, сучасні форми їх державно-правової організації виникли не відразу. Вони пройшли певний еволюційний шлях розвитку. Загально-визнано, що історично спочатку виникли національні державно-правові форми організації валютних відносин – національні валютні системи, закріплені національним законодавством держав з урахуванням у процесі їх подальшого розвитку правових принципів і норм міжнародного права. Участь держав у формуванні національних валютних систем дає підстави розглядати валютні системи не тільки як економічну (політичну, соціальну), але й як правову категорію, тобто як державно-правову форму організації валютних відносин на внутрішньодержавному рівні. Відзначаючи складність валютної системи України у правовому та економічному аспекті, С.О. Алісов доходить висновку, що в сучасній спеціальній літературі досягнуто розуміння поняття валютної системи, по-перше, як сукупності економічних відносин, пов'язаних із функціонуванням валюти, історично сформованої на підставі інтеграції господарських зв'язків; по-друге, як державно-правової форми організації валютних відносин [1].

Системна сутність та сфера дії національної валютної системи яскраво виявляється у її цілях та функціях. Сукупність національних норм, що закріплюють зміст цілей і функції національної валютної системи визначає конкретна держава на підставі прийнятих нею законів та інших нормативно-правових актів. Унаслідок цього національну валютну систему та її функції необхідно розглядати як правові категорії. Так, правовою основою формування цілей і функцій валютної системи України відповідно можна визначити ст.ст. 1-3, 8, 9, 18, 92, 99, 100 Конституції України [2], Закон України «Про валюту та валютні операції» від 21 червня 2018 р. [3], Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. [4] та Основні засади грошово-кредитної політики на певний період, що мають щорічно розроблятися НБУ. Визначаючи зміст та цільову спрямованість валютної системи України, нормативно-правові акти про валютне регулювання встановлювали: загальні цілі та принципи валютного регулювання; правовий режим здійснення валютних операцій на території України відповідно до норм міжнародних конвенційних валютних угод, ратифікованих Верховною Радою України; порядок здійснення валютного контролю для забезпечення валютної безпеки держави та відповідальність за порушення національного валютного законодавства.

Як свідчить історичний досвід переходу України до ринкової економіки, валютна система нашої держави формувалася за досить суперечливих і важких соціально-економічних умов перехідного періоду й пройшла, на нашу думку, декілька етапів. Перший етап розпочався прийняттям 16 квітня 1991 р. Верховною Радою України Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [5], яким закладено нормативно-правові умови регулювання і управління валютною сферою. У результаті прийняття цього Закону первинні господарські ланки отримали право на самостійну участь у галузі валютних відносин на міжнародних ринках, але водночас не сформовано систему принципів і норм регулювання валютних відносин. Як результат виникла парадоксальна та не-

безпечна для України правова й економічна ситуація: оскільки на момент прийняття Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [5] Україна входила до рубльової зони і не мала своєї національної валюти, головною валютною цінністю визначено іноземну валюту в будь-якому вигляді без назви країни-емітента. Це поставило економіку України в залежність не тільки від російської валюти, але й від валюти майже всіх розвинених країн. Без необхідних нормативно-правових актів з регулювання валютних відносин та контролю за валютною діяльністю розпочався вплив за кордон іноземної валюти, особливо нафто-, газодоларів, які отримували через перепродаж до ЄС російської нафти та газу за значно більшими цінами, ніж ціна їхньої закупівлі, а також процес відмивання «брудних грошей». Негативні наслідки правового вакууму, що виник на першому та наступних етапах становлення національної валютної системи, Україна відчуває і сьогодні.

Одним з негативних наслідків цього періоду сформовано функціонуючий «тіньовий» валютний ринок, на якому основними не тільки розрахунковими, але й кредитними грошовими коштами поставала іноземна валюта, а також здійснювався нелегітимний конвертаційний бізнес. Головна причина формування та розростання «тіньового» валютного ринку, використання «одноразових» та офшорних комерційних організацій для прикриття нелегальних валютних операцій (переведення валюти за кордон, відмивання «брудних грошей», конвертації валют тощо), на нашу думку, – це недовраховання органами державної влади під час розроблення та прийняття Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [5], інших нормативно-правових актів [6-7], а також у процесі їх повсякденної діяльності, закономірностей формування ринкової економіки й національних валютних систем на підставі норм права, адекватних реальним економічним процесам у конкретних соціально-економічних умовах. Виходячи з досвіду багатьох країн, зокрема й України, протиріччя між інтересами держави та учасників «тіньового» валютного ринку, масштаби здійснюваних на «тіньовому» ринку валютних операцій, котрі фактично не регулюються й не контролюються державою, не тільки порушує рівновагу національної валютної системи, але й призводить до виникнення валютно-кризових ситуацій в країні, виснажуючи її промисловий, економічний, фінансово-валютний та соціальний потенціал.

Стосовно безпосереднього валютного контролю, то його *de jure* почали провадити в Україні відразу після проголошення її незалежності та виходу з рубльової зони в листопаді 1992 р., переходу до застосування як кредитно-розрахункової одиниці національних грошових знаків. Однак нормативно-правові акти, прийняті тоді, мали швидше тимчасовий, частковий, а не комплексний характер. Прогалини у законодавстві та відсутність налагоджено дієвої системи державних органів валютного регулювання і контролю, призвели до того, що валютний контроль за проведенням валютних операцій на перших етапах становлення валютної системи України *de facto* не здійснювався.

Другий етап охоплює період з листопада 1992 р. і до кінця 1993 р. На цьому етапі почала формуватися принципово нова правова система валютного регулювання. Головним юридичним документом у цій сфері

став Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. [8], яким створено деякі основні правові засади переходу валютної системи України на ринкові умови функціонування. Порівняно із Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [5] Декретом внесено суттєві зміни в ціннісну оцінку національної та іноземної валют. Так, аналіз поняття «валютні цінності» в різних нормативно-правових актах, наприклад, у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та Декреті, дає змогу зробити висновок, що головною валютною цінністю відповідно до Декрету є валюта України у будь-якому вираженні, а не іноземна валюта в будь-якому вираженні, яка, безумовно, є структурним елементом валютних цінностей, але не виконує на внутрішньому ринку України функції кредитно-розрахункового засобу. Закріплено положення про те, що випуск національної валюти України (емісія грошових знаків) – це прерогатива держави. Так, Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» нормативно закріплено важливий принцип валютного права – принцип валютного суверенітету України як держави. Однак і на другому етапі законодавчо не вирішене питання про створення такого правового механізму регулювання та здійснення валютних операцій, який би і *de jure*, і *de facto* припинив нелегальне використання на внутрішньому ринку України валют інших держав (особливо американського долара, німецької марки, французького франка, а пізніше й євро) як кредитно-розрахункового засобу. Продовжувала існувати ситуація, що склалася на «тіньовому» ринку, з широким використанням в обхід закону іноземної валюти як кредитно-розрахункового засобу, загрозлива стосовно підризу встановленого Декретом валютного суверенітету України та можливістю порушення валютної рівноваги, що, зі свого боку, сприяло загостренню широкого спектра валютних протиріч та настанню негативних для держави валютних наслідків, тобто різкому зниженню курсу національної валюти, збільшенню небезпеки від прояву валютних ризиків та відповідних загроз для економіки в цілому.

Проведений аналіз становлення валютної системи України показує, що характерною ознакою її формування на перших етапах є широке відкриття національних кордонів в інтересах розвитку економічної, зокрема й валютної, співпраці за *de facto* відсутності встановленого державою національного валютного правопорядку та системи валютного контролю як комплексного правового явища. В цих умовах за сформованої недовіри населення до держави, а отже, й до стабільності національної валюти внаслідок допущених помилок, прорахунків та зловживань під час проведення приватизації, ринкових реформ загострились економічні, політичні, соціальні, правові, валютні протиріччя. Їх розвиток проявився як система економічних, політичних, соціальних, правових, фінансових та валютних ризиків, що спричинили дестабілізацію платоспроможності суб'єктів господарювання, різке падіння виробництва, зuboжіння широких верств населення, глибоку диференціацію суспільства. «Ні для кого не секрет, – відзначили члени правління Української фондової біржі, – що вітчизняне підприємництво зовсім недавно вийшло із підпілля, а отже, має відтінок напівлегальності, а по-

декуди й злочинності» [9]. Але одночасно з негативними явищами національне законодавство протягом 1993-1994 рр. поступово вдосконалювалося.

Третій етап становлення валютної системи України розпочався з 1994 р. Суть його полягає, з одного боку, в подальшій лібералізації валютного ринку, встановленні єдиного обмінного курсу для готівкових розрахунків, а з іншого – у підготовці передумов для введення гривні, створенні необхідного правового режиму, що визначає порядок використання іноземної валюти як кредитно-розрахункового засобу та засобу нагромадження під контролем держави.

Суттєве значення в цьому напрямі мало прийняття 23 вересня 1994 р. Верховною Радою України Закону «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» [10]. В ньому законодавець визначив строки зарахування валютної виручки на валютні рахунки в уповноважених банках, а також розміри пені в разі порушення цих термінів. Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1994 р., безумовно, відіграв значну роль у формуванні національної валютної системи. Проте основне завдання – акумулювання державою валютних коштів з метою використання їх для підтримання курсу національної валюти, її стабільності та конвертованості, а також спрямування їх на розвиток пріоритетних галузей економіки з урахуванням внутрішніх і зовнішніх факторів під час підписання цього Закону не повністю вирішене, оскільки все ще не було національної валютної одиниці – гривні, а тільки готувалися передумови для її введення, зокрема й правові. Крім цього, характерною рисою і цього періоду залишається вплив валютних коштів за кордон.

У зв'язку з цим Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо повернення в Україну валютних цінностей, що незаконно знаходяться за її межами» від 18 червня 1994 р. [11] встановлювалось обов'язкове декларування усіма суб'єктами підприємницької діяльності України, незалежно від форм власності наявності (або відсутності) з визначенням сум усіх належних їм валютних цінностей, які знаходяться за межами України, зокрема одержаних у результаті здійснення підприємницької діяльності за межами України. Також цим Указом Президент зобов'язав усіх суб'єктів підприємницької діяльності України подавати Головній державній податковій інспекції України декларацію про суми на їх рахунках в іноземних банках. Декларування мало бути щоквартальним. Проте не вироблено необхідного правового механізму, який би забезпечував дієвий контроль органів податкової інспекції та інших державних органів за виконанням приписів Указу Президента України від 18 червня 1994 р. [11], що надало йому більш декларативного, ніж праворегульовального, характеру.

На нашу думку, на третьому етапі створено принципово новий для України і специфічний суб'єкт валютного права – Українська міжбанківська валютна біржа (УМВБ), яка активно включилася у валютну діяльність та внесла в систему валютного регулювання певні організаційно-правові засади з подолання багатьох недоліків перших етапів, пов'язаних з фактичною відсутністю ефективного праворегульовального впливу держави на процес формування валютного ринку. Слід заз-

начити, що власне саму УМВБ створено не на підставі закону, а на підставі Постанови Правління НБУ від 8 червня 1993 р. [12] як постійно діючий центр з проведення на території України операцій з купівлі-продажу іноземної валюти уповноваженими комерційними банками, цінних паперів, а також як центр з підготовки пропозицій Правлінню НБУ про встановлення єдиного валютного курсу, діючого в Україні. Її роль та значення відзначено Постановою НБУ від 24 жовтня 1994 р. «Про уніфікацію курсу карбованця до іноземних валют та лібералізацію валютного ринку України» [13], в якій проголошено, що офіційний курс визначається на підставі результатів торгів на УМВБ. Порядок визначення й використання курсу карбованця встановлено на підставі листа НБУ від 2 листопада 1994 р. [14].

Відповідне правове забезпечення валютного регулювання, що сформувалося внаслідок прийняття Верховною Радою України законів, постанов Кабінету Міністрів України з валютного регулювання та контролю, указів Президента України, Декрету Кабінету Міністрів України «Про валютне регулювання та валютний контроль», нормативно-правових актів НБУ та інших державних органів, дало змогу здійснити у вересні 1996 р. грошову реформу [15]. У зв'язку зі здійсненням грошової реформи одним з найважливіших напрямів валютного регулювання стало курсоутворення [16]. Проте прийняті нормативно-правові акти не систематизовано належно, містили багато суперечливих положень та прогалин, що і призвело до виникнення стихійних явищ у процесі курсоутворення та до виникнення масових зловживань у роботі валютно-обмінних пунктів.

Однак можна вважати, що в 1996-1997 рр. національна валютна система України була і *de jure*, і *de facto* сформованою. Вона має економічний зміст й правову форму як цілісну систему правових норм і правових інструментів, що регулюють валютні правовідносини. Як і будь-яка валютна система, валютна система України постійно еволюціонує, фокусуючи на собі потреби вирішення виникаючих валютних протиріч, захисту інтересів держави та інших учасників валютних правовідносин від валютних ризиків, розвитку національної економіки у процесі її входження до світової економіки, а також під впливом тих змін, яких зазнає світова валютна система та валютні системи інших країн.

Подальший розвиток валютної системи України відбувався під впливом важливих факторів. Так, на цьому етапі валютна система України стикнулася з низкою викликів. Зокрема, відбулося декілька світових та регіональних валютно-фінансових та економічних криз. Особливо потужною була світова фінансова криза 2008 р., що потребувало адекватної правової реакції з боку держави. Під впливом світової фінансової кризи, яка серед інших чинників сприяла значній девальвації гривні, насамперед Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та НБУ вимушено вносили зміни до національного валютного законодавства значно жорсткішого характеру. Зокрема, основні зміни у валютному регулюванні спрямовано на стабілізацію курсу національної валюти та підтримку банківської системи. А саме вводилися обмеження на валютне кредитування, приймалися заходи, які обмежували видачу кредитів в іноземній валюті фізичним особам, а пізніше й забороняли. Також введено заборону на дострокове розторгнення депозитних договорів, щоб зупинити відтік коштів з банківської системи. Крім цього, внесено зміни до порядку організації і здійснення валютно-обмінних операцій та використання готівкової іноземної валюти на території України [17-23].

Всі ці заходи сприяли стабілізації валютної системи України, яка поступово оговтувалася після світової фінансово-еко-номічної кризи.

Ще одним викликом для національної валютної системи на цьому етапі стали події на Майдані у 2013-2014 рр., проведення АТО та їхні наслідки. Всі ці події істотно вплинули на економічну та валютну ситуацію в країні. Внаслідок цих подій національна валюта України – гривня дуже суттєво девальвувала відносно ключових резервних валют, насамперед, долара США та євро. Так, курс гривні відносно долара США знизився з приблизно 8 грн до 18-28 грн за дол. США, тобто в 3,5 рази. Така девальвація гривні істотно вплинула на економіку країни, потужно вдаривши по населенню, імпортерам, позичальникам в банках та інших фінансових установах, особливо тих, що мали кредитні договори в іноземній валюті, а також іншим фізичним і юридичним особам, насамперед суб'єктам господарювання. Зрозуміло, що уся ця ситуація потребувала впливу держави стосовно її стабілізації, а отже й прийняття державою відповідних нормативно-правових актів, тобто адекватного і ефективного правового регулювання. Зокрема, в цей період відбувалися дебати, розроблено і прийнято в декількох читаннях, але пізніше відхилено законопроект № 1558-1 «Про реструктуризацію зобов'язань по кредитах в іноземній валюті». Згідно з ним всі валютні кредити мали бути примусово переведені у гривневі за офіційним курсом, який був на момент підписання кредитного договору.

Загалом цей період характеризувався введенням жорстких обмежень НБУ, які передусім спрямовано на стабілізацію курсу гривні в умовах політичної нестабільності в державі. Введено обмеження валютних операцій, зокрема й для іноземних інвесторів, для запобігання відтоку капіталу; обов'язковий продаж валютних надходжень експортерами та встановлено доволі стислі строки; встановлено ліміти на зняття готівки у валюті та купівлю іноземної валюти на одну особу протягом доби; обмеження обсягу та підстав для здійснення валютних переказів; заборонено дострокове повернення сум депозитів в іноземній валюті та дострокове виконання зобов'язань за кредитними договорами; здійснено перехід від фіксованого курсу до гнучкого, а також деякі зміни до бухгалтерського обліку [24-27].

Всі запроваджені НБУ заборони та обмеження у негативному напрямі відбилися на здійсненні експортно-імпортних операцій, залученні іноземних інвестицій в країну, українських інвестицій за кордон, іноземному кредитуванні українських суб'єктів господарювання. Загалом все це негативно вплинуло на розвиток національної економіки та валютну систему. Враховуючи те, що валютна лібералізація є ключовим аспектом інтеграції країни в світову економіку, підвищення її конкурентоздатності та залучення іноземних інвестицій в країну, наша держава була вимушена поступово рухатися цим шляхом.

Тому можна говорити про четвертий етап становлення та розвитку валютної системи України, який розпочався із прийняттям Закону України «Про валюту і

валютні операції» від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII [3]. Прийняття цього Закону викликано прагненням та потребою лібералізації валютного законодавства України. Про це зокрема йдеться в преамбулі Закону, де зазначено, що метою цього Закону є забезпечення єдиної державної політики у сфері валютних операцій та вільного здійснення валютних операцій на території України. Цей Закон визначає правові засади здійснення валютних операцій, валютного регулювання та валютного нагляду, права та обов'язки суб'єктів валютних операцій і уповноважених установ та встановлює відповідальність за порушення ними валютного законодавства.

На цьому етапі на валютну систему країни та розвиток валютних відносин, суттєво вплинули активні воєнні дії, що розпочалися 24 лютого 2022 р., та оголошення воєнного стану в Україні. 24 лютого 2022 р. НБУ прийняв Постанову № 18 «Про роботу банківської системи в період введення військового стану», якою істотно обмежив операції в банківській системі та на валютному ринку країни. Основною метою було збереження банківської системи та забезпечення стабільності національної валюти. Але це дуже негативно відбилася на національній економіці, і вже 2 жовтня 2023 р. відбувся перехід від режиму жорсткого фіксованого офіційного курсу до «плаваючого» відповідно до результатів торгів на міжбанківському валютному ринку, а також послаблені деякі інші обмеження.

А вже Постанова НБУ № 56 від 3 травня 2024 р. ознаменувала новий етап валютної лібералізації, яка спростила ведення бізнесу в Україні та залучення інвестицій. Зокрема, забезпечується можливість бізнесу купувати та переводити іноземну валюту за кордон для здійснення імпорتنих та експортних операцій, робіт та послуг; забезпечується можливість бізнесу репатріювати дивіденди за корпоративними правами або акціями за кордон, які нараховано за результатами діяльності, починаючи з 1 січня 2024 р.; забезпечується можливість переводу коштів за кордон для розрахунків за договорами лізингу та оренди; пом'якшено обмеження з купівлі резидентами валюти з метою обслуговування та повернення зовнішніх позик, кошти за якими надійшли в іноземній валюті з-за кордону після 20 червня 2023 р.; пом'якшені умови погашення відсотків за зовнішніми кредитами, які згідно з умовами кредитного договору підлягали сплаті з 24 лютого 2022 р.; пом'якшено обмеження з переводу іноземної валюти від представництв на користь своїх материнських компаній.

На сьогодні під впливом пануючої політичної ситуації в країні НБУ в 2024 р. внесено зміни до зовнішнього вигляду банкнот та монет. Крім цього, в подальшому планується заміна копійок на шаги.

Отже, валютна система України на сучасному етапі трансформується під впливом тих викликів, які виникають в той чи інший проміжок часу. Це говорить про певну гнучкість національної валютної системи та її здатність до трансформацій, викликаних потребами часу.

ВИСНОВКИ

Валютна система кожної країни є важливим складником її економічної системи, але вона має не лише економічний, але й правовий аспект. Оскільки валютні відносини в межах державної (національної) валютної

системи урегульовані нормами національного законодавства. Тому вона являє собою державно-правову форму організації валютних відносин. Це стосується і валютної системи України, яка як державно-правова форма організації валютних відносин, поряд з іншими державними (національними) валютними системами входить до складу світової валютної системи.

Загалом вважаємо, що національне валютне законодавство доволі громіздке, суперечливе і потребує кодифікації, тобто прийняття не множинності, а розроблення одного універсального нормативно-правового акту – Валютного кодексу України [28-30]. Зрозуміло, що це питання стосується майбутнього розвитку національної валютної системи, а не сьогодення, яке характеризується значною турбулентністю, а отже, є потреба швидких, нестандартних рішень. Тоді як розроблення і прийняття Валютного кодексу потребує стабільної, установлені ситуації у національній валютній системі та економіці загалом.

Підводячи підсумок, зазначимо, що в ХХ ст. та на початку ХХІ ст. дифузія валютних систем різних країн в умовах інтернаціоналізації та інтеграції світової економіки призводила до їх руйнації, особливо в економічно менш розвинутих країнах, частково або повної відмови від використання у розрахунках та як засобу нагромадження національної валюти, та використання замість неї в обігу в межах держави, іноземної або колективної валюти, а також до створення регіональних і міжнародної валютних систем. Тобто самі держави у принципово нових умовах розвитку світової спільноти частково відмовляються від одного з важливих принципів – принципу валютного суверенітету. Хоча на сьогодні, враховуючи особливо доволі проваджену санкційну політику низкою західних держав та зміну ліберальних тенденцій на протекціоністську політику в багатьох державах, спостерігається тренд на посилення ролі національних валют в міжнародних розрахунках, національних та світовій валютних системах та регіональних об'єднаннях держав.

Водночас потрібно враховувати те, що характерною ознакою розвитку валютних правовідносин за нових умов стає посилення дії на валютні системи від центрових і доцентрових сил через властиві їм протиріччя та здатності валютних протиріч виходити за межі національних кордонів. Це зумовлено тим, що, з одного боку, держави у протекціоністських цілях намагаються захистити національні валютні системи від зовнішнього впливу, зберегти усталені між державами межі державно-правової форми організації валютних відносин, а з іншого – на валютні відносини впливає дія законів світового валютного ринку і міжнародно-правової форми організації валютних відносин. На наш погляд, наслідком цього суперечливого процесу є порушення автономії функціонування національних валютних систем, посилення їх взаємозалежності та залежності від міжнародно-правової форми організації валютних відносин, тобто світової валютної системи. Зумовлено це рухом валютних цінностей на внутрішньому та міжнародному рівнях як особливою об'єкта (предмета) економічного й правового регулювання з боку держав та валютними протиріччями, притаманними всім видам валютних систем. Останнє потрібно враховувати надалі під час трансформації та розвитку

національної валютної системи та вдосконалення валютного законодавства України в інтересах забезпечення її економічної й валютної безпеки.

Список використаних джерел

1. Алисов Е.А. Правовое регулирование валютных отношений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харьков, 1996. С. 126.
2. Конституція України: прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. № 254К/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про валюту та валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 30. Ст. 239.
4. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-14. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.
5. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-12. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 29. Ст. 377.
6. Про державну податкову службу в Україні: Закон України від 5 грудня 1990 р. № 509-12. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 6. Ст. 37.
7. Про банки й банківську діяльність: Закон України від 20 березня 1991 р. № 872-12. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 281 (втратили чинність).
8. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 15-93. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 17. Ст. 184 (втратив чинність).
9. Цінні папери в Україні / кер. авт. кол. В.В. Оскольський. Київ, 1993. С. 3.
10. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 23 вересня 1994 р. № 185/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 40. Ст. 364 (втратив чинність).
11. Про невідкладні заходи щодо повернення в Україну валютних цінностей, що незаконно знаходяться за її межами: Указ Президента України від 18 червня 1994 р. № 319/94. *Урядовий кур'єр*. 1994 р. 23 черв. (№ 96-97) (втратив чинність).
12. Про Українську міжбанківську валютну біржу: постанова Правління Національного банку України від 8 червня 1993 р. № 50. *Зб. нормат. актів Національного банку України (1992-1993)* / укл. Г.С. Афанасьєва. Київ, 1995. С. 207-208 (втратила чинність).
13. Про уніфікацію курсу карбованця до іноземних валют та лібералізацію валютного ринку України: постанова Правління Національного банку України від 22 жовтня 1994 р. № 174-А. *Зб. нормат. актів Національного банку України (1992-1993)* / укладач Г.С. Афанасьєва. Київ, 1995. С. 191-192 (втратила чинність).
14. Порядок визначення і використання курсу карбованця: лист Національного банку України від 02 листопада 1994 р. № 205. *Зб. нормат. актів Національного банку України (1992-1993)* / укл. Г.С. Афанасьєва. Київ, 1995. С. 195-202 (втратив чинність).
15. Про грошову реформу в Україні: Указ Президента України від 25 серпня 1996 р. № 762/96. *Урядовий кур'єр*. 1996 р. 29 серп. (№ 161).
16. Ющенко В.А., Лисицький В.І. Курсоутворення в Україні та уроки інших країн з перехідною економікою. *Вісник Національного банку України*. 1997. № 7. С. 3-9.
17. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: постанова Правління Національного банку України від 27 лютого 2008 р. № 47. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
18. Про додаткові заходи щодо діяльності банків: постанова Правління Національного банку України від 11 жовтня 2008 р. № 319 (втратила чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
19. Про внесення змін до деяких законів України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи: Закон України від 23 червня 2009 р. № 1533-VI. URL: <https://president.gov.ua>
20. Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 31 жовтня 2008 р. № 639-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
21. Про затвердження Порядку участі держави у капіталізації банків: постанова Кабінету Міністрів України від 4 листопада 2008 р. № 960 (втратила чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
22. Про запровадження Національним банком України валютних аукціонів: постанова Правління Національного банку України від 29 грудня 2008 р. № 469 (втратила чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
23. Про порядок рефінансування банків у період фінансово-економічної кризи: постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 29 січня 2009 р. № 44 (втратила чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
24. Про заходи щодо діяльності банків та проведення валютних операцій: постанова Правління Національного банку України від 06 лютого 2014 р. № 49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
25. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 06 лютого 2014 року № 49: постанова Правління Національного банку України від 27 лютого 2014 р. № 104. URL: <https://bank.gov.ua>
26. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: постанова Правління Національного банку України від 28 березня 2014 р. № 172. URL: <https://bank.gov.ua>
27. Про введення додаткових механізмів для стабілізації грошово-кредитного та валютного ринків України: постанова Правління Національного банку України від 29 серпня 2014 р. № 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
28. Шереметьєва О.Ю. Регулювання та управління валютними ризиками: правовий аспект: монографія. Київ, 2017. 213 с.
29. Шереметьєва О.Ю. Правові основи регулювання валютних ризиків: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 263 с.
30. Шереметьєва О.Ю. Правові основи регулювання валютних ризиків: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 21 с.

References

1. Alisov E.A. Legal regulation of currency relations: Candidate's thesis: 12.00.07. Kharkiv, 1996. P. 126. (in Russian).
2. Constitution of Ukraine: adopted on 28 June 1996. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. No. 30. Art. 141. (in Ukrainian).
3. On currency and currency operations: Law of Ukraine dated 21.06. 2018. No. 2473-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2018. No. 30. Art. 239. (in Ukrainian).
4. On the National Bank of Ukraine: Law of Ukraine dated 20.05. 1999. No. 679-XIV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1999. No. 29. Art. 238. (in Ukrainian).
5. On foreign economic activity: Law of Ukraine dated 16.04. 1991. No. 959-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1991. No. 29. Art. 377. (in Ukrainian).
6. On the State Tax Service in Ukraine: Law of Ukraine dated 5.12. 1990. No. 509-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1991. No. 6. Art. 37 (in Ukrainian).
7. On banks and banking activity: Law of Ukraine dated 20.03.1991. No. 872-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1991. No. 25. Art. 281 (no longer in force) (in Ukrainian).
8. On the system of currency regulation and control: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 19.02.1993 No. 15-93. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. No. 17. Art. 184 (no longer in force) (in Ukrainian).
9. Securities in Ukraine. Kyiv, 1993. P. 3. (in Ukrainian).
10. On the procedure for settlements in foreign currency: Law of Ukraine dated 23.09.1994. No. 185/94-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1994. No. 40. Art. 364 (no longer in force). (in Ukrainian).
11. On urgent measures to return currency valuables to Ukraine, which are illegal without it's borders: Decree of the President of Ukraine dated 18.06.1994. No. 319/94. *Uriadovi kurier*. 1994 (no longer in force). (in Ukrainian).
12. On the Ukrainian Interbank Currency Exchange: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 8.06.1993. No. 50. *Zbirnyk normatyvnykh aktiv Natsionalnoho banku Ukrainy (1992-1993)*. Kyiv, 1995. pp. 207-208 (no longer in force). (in Ukrainian).

13. On unification of the karbovanets exchange rate and liberalization of the foreign exchange market of Ukraine.: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 22.10.1994. No. 174-A. *Zbirnyk normatyvnykh aktiv Natsionalnoho banku Ukrainy (1992–1993)*. Kyiv, 1995. pp. 191–192 (no longer in force). (in Ukrainian).
14. Procedure for determining and using the karbovanets exchange rate: Letter of the National Bank of Ukraine dated 2.11.1994. No. 205. *Zbirnyk normatyvnykh aktiv Natsionalnoho banku Ukrainy (1992–1993)*. Kyiv, 1995. pp. 195–202 (no longer in force). (in Ukrainian).
15. On monetary reform in Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated 25.08.1996. No. 762/96. *Uriadovyi kurier*. 29 August 1996. No. 161. (in Ukrainian).
16. Yushchenko V.A., Lysytskiy V.I. Exchange rate formation in Ukraine and lessons from transition economies. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*. 1997. No 7. pp. 3–9. (in Ukrainian).
17. On amendments to certain regulatory acts of the National Bank of Ukraine: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 27.02.2008. No. 47. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
18. On additional measures regarding banking activity: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 11.10. 2008. No. 319 (no longer in force). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
19. On amendments to certain laws of Ukraine to overcome the negative consequences of the financial crisis: Law of Ukraine dated 23.06.2009. No. 1533-VI. URL: <https://president.gov.ua> (in Ukrainian).
20. On urgent measures to prevent negative consequences of the financial crisis: Law of Ukraine dated 31.10.2008. No. 639-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
21. On approval of the procedure for state participation in bank capitalization: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 4.11.2008. No. 960 (no longer in force). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
22. On introduction of foreign exchange auctions by the National Bank of Ukraine: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 29.12.2008. No. 469 (no longer in force). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
23. On refinancing procedure for banks during the financial crisis: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the National Bank of Ukraine dated 29.01.2009. No. 44 (no longer in force). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
24. On measures regarding banking activity and foreign exchange operations: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 6.02.2014. No. 49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
25. On amendments to the Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine of 6 February 2014. No. 49: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 27.02.2014. No. 104. URL: <https://bank.gov.ua> (in Ukrainian).
26. On amendments to certain regulatory acts of the National Bank of Ukraine: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 28 March 2014. No. 172. URL: <https://bank.gov.ua> (in Ukrainian).
27. On introduction of additional mechanisms for stabilization of monetary and foreign exchange markets of Ukraine: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 29.08.2014. No. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
28. Sheremetieva O.Yu. Regulation and management of currency risks: legal aspect: monograph. Kyiv, 2017. 213 p. (in Ukrainian).
29. Sheremetieva O.Yu. Legal basis of regulation of foreign exchange risks: diss. ... PhD in legal sciences: 12.00.07. Kyiv, 2007. 263 p. (in Ukrainian).
30. Sheremetieva O.Yu. Legal basis of regulation of foreign exchange risks: abstract of diss. ... PhD in legal sciences: 12.00.07. Kyiv, 2007. 21 p. (in Ukrainian).

Olga SHEREMETIEVA

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6657-7214>

e-mail: o.sheremetieva@kubg.edu.ua

STAGES OF THE FORMATION OF THE CURRENCY SYSTEM OF UKRAINE AS A STATE-LEGAL FORM OF ORGANIZATION OF CURRENCY RELATIONS AND A COMPONENT OF THE WORLD CURRENCY SYSTEM

The currency system of each country is an important component of its economic system, but it has not only an economic but also a legal aspect, since currency relations within the state (national) currency system are regulated by the norms of national legislation. Therefore, it is a state-legal form of organization of currency relations. This also applies to the currency system of Ukraine, which, as a state-legal form of organization of currency relations, hand in hand with other state (national) currency systems, is part of the world currency system. The purpose of the paper is to identify and characterize the stages of the formation of the currency system of Ukraine as a state and legal form of organizing currency relations and a component of the world currency system. The paper identifies the stages of the formation of the currency system of Ukraine from a legal point of view, that is, as a state-legal form of organizing currency relations in the country. To summarize, we note that in the 20th and early 21st centuries, the diffusion of currency systems of different countries in the context of internationalization and integration of the world economy led to their destruction, especially in economically less developed countries. This is manifested through partial or complete abandonment of the use of national currency in settlements and as a means of accumulation, and the use instead of it in settlements within the state and in settlements between different states, foreign or collective currency. The tendency towards the diffusion as well as the distraction of national currency systems is also manifested through the creation of regional and partial international currency systems. That is, the states themselves, in fundamentally new conditions of development of the world community, are partially abandoning one of the important principles - the principle of monetary sovereignty. Although, today, especially considering the arbitrary sanctions policy pursued by a number of Western states, and the change from liberal tendencies to protectionist policies in many states, there is a trend towards a strengthening of the role of national currencies in international settlements, national and world currency systems, and regional associations of states. The results of the research can be used in scientific and practical activities in the process of further improving the currency legislation of Ukraine.

Keywords: *currency system of Ukraine, state and legal form of organization of currency relations, world currency system, currency relations, national currency system, principle of monetary sovereignty*

Олена АНТОНОВА

к.е.н., доцент, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5732-2647>
e-mail: antonova.olena1205@gmail.com

Віктор ІЛЬЧЕНКО

к.е.н., Національне антикорупційне бюро України
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6097-1471>

Анжела ТЯЖИНА

старший викладач, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6863-2384>
e-mail: ang12@ukr.net

ЕКОНОМІЧНА КОРУПЦІЯ В СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ: ПРИРОДА, РУШІЙНІ СИЛИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИЧИН

У статті досліджено економічну корупцію як складне явище, що негативно впливає на економіку України, інвестиційний клімат і довіру до інститутів. Проаналізовано її сутність, типи та форми за різними критеріями. Визначено фундаментальні, організаційні та соціокультурні причини корупції, а також три рівні її прояву. Запропоновано модель розподілу ресурсів з урахуванням корупційних чинників. Результати дослідження окреслюють наслідки корупції та створюють основу для розроблення ефективних антикорупційних механізмів.

Ключові слова: економічна корупція, неправомірна вигода, неправомірна вигода, державні службовці, політична корупція, корпоративна корупція, типологія корупції, соціально-економічні чинники, антикорупційна політика, економічна безпека

Стаття надійшла 01.04.2026

Статтю прийнято 08.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Економічна корупція сьогодні залишається однією з найгостріших проблем, що негативно впливають на ефективність економічного розвитку, інвестиційний клімат, соціальну справедливість та довіру до державних інститутів. Незважаючи на численні міжнародні та національні дослідження, є значна наукова дискусія стосовно сутності економічної корупції, її рушійних сил та факторів виникнення.

У сучасних умовах глобалізації, цифровізації економіки та інтеграції держав у міжнародні економічні процеси корупційні практики набувають нових форм і масштабів, що ускладнює їх виявлення та протидію. Науковці відзначають, що економічна корупція – це не лише злочинна або неправомірна діяльність, а й складне соціально-економічне явище, яке формується під впливом багатьох факторів: економічних, політичних, культурних та правових [1-3].

Попри значну кількість досліджень, у науковій літературі недостатньо систематизовано розглянуто:

- внутрішню природу економічної корупції;
- ключові рушійні сили, що стимулюють її виникнення;
- класифікацію причин, які формують умови для поширення корупційних практик у різних сферах економіки.

Так, проблема полягає у необхідності комплексного аналізу економічної корупції, що поєднує теоретичне визначення явища з ідентифікацією основних рушійних сил та причин, що сприяють її виникненню. Це дасть змогу не лише глибше зрозуміти механізми корупції, а й створити ефективні засади для антикорупційної політики та економічного регулювання в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Сучасна наукова література з проблеми економічної корупції є досить широкою та багатоаспектною. Значну кількість досліджень спрямовано на розуміння сутності корупційних явищ, їхнього впливу на соціально-економічні процеси, а також на ідентифікацію рушійних сил і причин, що обумовлюють поширення корупції як глобального та локального феномена.

Так, у міжнародних працях корупція розглядається як складне соціально-економічне явище, що проявляється внаслідок дисбалансів у розподілі повноважень і ресурсів, слабкості інституцій та асиметрії інформації між різними учасниками ринку. Дослідники відзначають, що корупція є не лише питанням кримінальної правопорушеності, а й складником неформальних економічних відносин, які можуть негативно впливати на ефективність ринкових механізмів, рівень інвестицій та якість державного регулювання.

Українські науковці також активно розробляють проблематику економічної корупції. Зокрема, у працях Я. Погорілого [4], О.В. Скочиляс-Павлів [5], С.І. Мельника, Т.В. Яворської та Р.Є. Яремчука [2] підкреслено, що рівень корупції визначається не лише окремими випадками зловживань, а взаємодією численних корупціогенних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища (економічних, політичних, соціокультурних, правових). У цьому контексті авторами наголошено на необхідності системного підходу до вивчення корупції, що включає аналіз інституційних дефектів, організаційних механізмів та соціальних установок, які формують сприятливий ґрунт для корупційних практик.

В українській юридичній науці велику увагу приділено правовому визначенню корупції та механізмам відповідальності за корупційні правопорушення. Праці з правознавства підтверджують, що українське законо-

давство, зокрема Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII (далі – Закон про запобігання корупції), визначає корупцію як зловживання владою та службовим становищем з метою отримання неправомірної вигоди, що узгоджується з міжнародними стандартами, включно з Конвенцією ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. (далі – Конвенція ООН). Водночас правники підкреслюють, що правове визначення корупції потребує подальшого уточнення з метою підвищення ефективності практичного застосування антикорупційних норм.

З огляду на вищезазначене, сучасна наукова думка підкреслює необхідність комплексного, міждисциплінарного підходу до вивчення економічної корупції, що поєднує економічний, соціальний, правовий та інституційний аналіз для розроблення дієвих антикорупційних стратегій і політик.

МЕТА дослідження – комплексне дослідження економічної корупції в сучасних умовах, що передбачає визначення сутності та природи економічної корупції; ідентифікацію основних рушійних сил та чинників, що стимулюють її виникнення; класифікацію причин економічної корупції з урахуванням сучасних економічних, соціальних та політичних умов; формування науково обґрунтованих висновків, які може бути застосовано для розроблення ефективних антикорупційних механізмів та економічної політики.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано комплекс теоретичних, системних, класифікаційних, причинно-наслідкових та моделювальних методів, що дало змогу аналізувати сутність, типологію, причини та наслідки економічної корупції та розробити авторську концептуальну модель розподілу ресурсів з урахуванням корупційних чинників.

РЕЗУЛЬТАТИ

Корупція (від лат. *corrumpere* – «розбещувати») – це використання посадовою особою своїх владних повноважень та довірених їй прав з метою особистої вигоди, що суперечить законодавству та встановленим правилам. Як зазначав Т. Гоббс, корупція є коренем, з якого в усі часи випливало презирство до законів [6].

Дослідження показало, що категорія «корупція» в українському контексті найчастіше застосовується до дій державних службовців, політичних діячів та посадових осіб органів місцевого самоврядування. Водночас в європейських мовах поняття «корупція» має ширший зміст і може охоплювати як приватний, так і публічний сектор.

В українській науково-правовій літературі корупція трактується як використання посадовими особами своїх службових повноважень та довірених їм прав з метою одержання неправомірної вигоди, що підриває законність і довіру до системи державного управління. Це положення відображено, зокрема, у Законі про запобігання корупції, де зазначено, що корупційні правопорушення містять ознаки зловживання повноваженнями та одержання неправомірної вигоди службовими особами. Законом про запобігання корупції визначено сутність корупції через конкретні склади правопорушень, що мають характер зловживань службовим становищем та отримання неправомірної вигоди, і є основним нормативно-

правовим джерелом для розуміння цього явища в Україні [7; 8].

На основі тлумачень, наведених у сучасних правничих словниках, корупція також розглядається як підкупність, продажність державних службовців, посадових осіб та політичних діячів у широкому значенні, що відповідає міжнародним підходам до визначення корупції як явища, пов'язаного зі зловживанням владою в особистих цілях [9].

Так, корупцію в українському правовому полі розуміють не лише як окремі випадки неправомірної вигоди, а як системне явище, що включає в себе широке коло дій посадовців та службових осіб, спрямованих на власну користь всупереч вимогам закону та службовій етиці.

Конвенцією ООН визначено корупцію як зловживання державною владою з метою одержання особистої вигоди» [10].

Відповідно до Закону про запобігання корупції корупція визначається як:

а) зловживання посадовим становищем, одержання або надання неправомірної вигоди, зловживання повноваженнями, комерційний підкуп або інше незаконне використання посадовою особою свого службового становища всупереч законним інтересам суспільства та держави з метою отримання вигоди у вигляді грошей, цінностей, іншого майна або послуг майнового характеру для себе чи третіх осіб;

б) вчинення таких дій від імені або в інтересах юридичної особи [11].

На думку низки економістів, корупція є явищем, що виходить за межі простого зловживання владою. Зокрема, її розглядають як своєрідну ренту, яка виникає внаслідок монопольного становища окремих державних посадових осіб [12]. Інші фахівці вважають корупцію одним з головних і динамічно зростаючих секторів економіки України. За їхніми оцінками, в останні роки річні доходи від ділової корупції більш ніж вдвічі перевищують сумарні доходи від експорту сирої нафти, нафтопродуктів і природного газу. Крім того, зазначено, що корупція пронизує політичні, адміністративні, економічні та соціальні відносини, зачіпає всі етапи ведення бізнесу – від реєстрації до можливого захоплення власності або руйнування підприємств чиновниками, що призводить до руйнівних наслідків у різних сферах соціального та економічного життя [12].

Нині література з економічних аспектів корупції та її взаємозв'язку з політичними режимами й соціальним становищем у різних країнах налічує кілька тисяч наукових статей, низку монографій і збірників, зокрема довідники [13]. У цих роботах розглянуто як мікро-, так і макроекономічні моделі корупційних взаємодій, а також численні статистичні та економетричні моделі протидії корупції, що дають змогу дослідникам аналізувати закономірності виникнення та поширення корупційних явищ у суспільстві [13; 14].

У науковій літературі зазначено, що корупція не обмежується лише діями державних службовців чи політиків, а може виникати за участі будь-якої особи, яка має повноваження розпоряджатися чужими ресурсами і використовує це положення для власної вигоди. Такий підхід відповідає сучасним уявленням про корупцію як «зловживання довіреною владою для особистої вигоди», що може включати представників різних соціальних і професійних груп – посадових осіб, депутатів, суддів,

адміністраторів, педагогів, медиків та інших суб'єктів з репресивними або розподільчими функціями [15].

В таких умовах основним мотивом корупційної поведінки є прагнення отримати додаткову вигоду (ренту), пов'язану з використанням владних повноважень, а головним стримуючим фактором – ризик викриття та покарання. Як зазначає український дослідник С.П. Мельник, корупція є специфічним видом економічних відносин, що виникає у результаті заміщення ринковими механізмами тих суспільних відносин, які за своєю природою не є економічними [16]. З погляду інституціональної теорії корупція розглядається як неформальний економічний інститут, що проявляється у продажі або використанні посадових повноважень для приватної вигоди як у державному, так і в приватному секторі економіки. Вона визначається як контрактна взаємодія між економічними агентами з метою зловживання владою. Слабкість державних інститутів, недосконалість економічного середовища та правових норм формують попит на такі «блага», а морально-етичні прогалини – пропозицію на них [17; 18].

Починаючи з XVII-XVIII ст., у більшості країн утвердилося переконання, що головною метою держави є забезпечення загального добробуту та безпеки населення, зокрема через протидію корупції. У зв'язку з численними кризовими явищами у національних і світових економіках стали формуватися спеціальні інститути, які здійснюють заходи проти корупції в економічній сфері та виконують функцію забезпечення економічної безпеки.

За визначенням А.П. Дикого, економічна безпека – це такий стан економіки та державних інститутів, за якого гарантується захист національних інтересів, забезпечується соціально орієнтований розвиток країни та достатній оборонний потенціал навіть у найскладніших умовах зовнішніх і внутрішніх процесів [19]. Ступінь захищеності національних інтересів залежить від здатності державних інститутів створювати ефективні механізми реалізації та захисту інтересів національної економіки, підтримувати соціально-політичну стабільність у суспільстві та знижувати рівень корупції.

Наприкінці 1970-х рр. з'явилися перші економічні дослідження корупції, в яких вивчалися механізми її виникнення, причини, наслідки та вплив на економіку.

О.Ю. Кузьміна зазначає, що корупція – це складне економічне явище, що характеризується корисливим використанням влади, можливостей або становища в суспільстві в особистих інтересах, обходячи чинне законодавство або прийняті суспільством моральні та етичні принципи [20]. Сучасні вчені виділяють безліч причин, які сприяють виникненню корупції, коріння якої дуже глибоке і сягає у вікове минуле, обумовлені традиційними та культурними цінностями і нинішнім соціально-

економічним та політичним станом життя такого народу (або народності).

Серед основних причин корупції виділяють:

- недостатній розвиток ринкової системи, що змушує суб'єктів господарської діяльності шукати необхідні ресурси;
- використання незаконних джерел та надмірне адміністративне регулювання окремих сфер суспільної діяльності;
- нестабільність державної політики стосовно приватного сектору економіки;
- монополізацію влади з боку держави;
- низький рівень професіоналізму чиновництва;
- слабкість фіскальних органів, що стимулює ухилення від сплати податків і мит;
- недоліки в організаційній та виховній роботі правоохоронних структур [4].

Крім того, корупція найчастіше проявляється у країнах, де державні інститути є слабкими, а економічна політика не сприяє формуванню ефективного ринку.

Для аналізу причин корупції часто застосовується модель «поручитель (принципал) – виконавець (агент) – підопічний (клієнт)» (рис. 1).

В рамках цієї моделі *поручитель (принципал)* – це особа або інституція, яка передає повноваження (ресурси, владу, контроль) іншій стороні для досягнення певних цілей. У контексті корупції – це держава, орган влади чи керівник організації, який очікує, що виконавець буде діяти у загальних інтересах.

Агент (виконавець) – особа або організація, яка отримує повноваження і ресурси від принципала для виконання завдань. Агент часто має асиметричну інформацію і можливість діяти на користь власних інтересів, що може призвести до корупційних проявів.

Клієнт (підопічний) – це кінцевий отримувач послуг або ресурсів від агента, який може стати частиною корупційної схеми, наприклад, через неправомірну вигоду, підкуп або створення неформальних угод.

Застосування наведеної моделі в межах проведеного дослідження корупції дало змогу: по-перше, класифікувати фундаментальні причини; по-друге, виокремити причини, що зумовлюють організаційні чинники; і, по-третє, визначити причини, які можна охарактеризувати як соціокультурні.

В основі фундаментальних причин виникнення корупції лежать недосконалість економічних інститутів та неефективність реалізації економічної політики.

Організаційні причини пов'язані з т.зв. «слабкістю держави», що проявляється у відсутності чіткого законодавства, недостатньому рівні контролю, частих змінах економічного законодавства, а також низькому рівні оплати праці державних службовців.

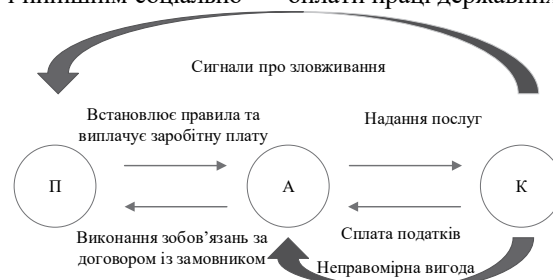

Рис. 1. Модель «поручитель (принципал) – виконавець (агент) – підопічний (клієнт)»

Соціальні причини виникнення корупції пов'язані з рівнем суспільної свідомості, особливостями бюрократичної поведінки державних службовців, а також поблажливим ставленням суспільства до корупційних проявів. До соціокультурних чинників належать історичне минуле держави та народу, усталені традиції, рівень культурного розвитку, а також індивідуальні характеристики державного службовця – зокрема його принципів, рішучість і моральні якості.

Українські науковці, зокрема Я. Погорілий, О. Скочиляс-Павлів, С. Мельник, Т. Яворська, Р. Яремчук, дотримуються позиції, що рівень корупції визначається впливом сукупності корупціогенних чинників як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

До *зовнішніх чинників*, що впливають на рівень корупції в державних органах України, належать: протиправна економічна діяльність юридичних і фізичних осіб, яка завдає шкоди економічним інтересам держави; прагнення міжнародних і національних злочинних угруповань, а також окремих осіб із протиправними намірами впливати на діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування і їх посадових осіб з метою створення сприятливих умов для здійснення незаконних операцій і вчинення злочинів; недостатній рівень матеріального забезпечення та правового захисту посадових осіб державних органів і органів місцевого самоврядування, а також осіб, які сприяють правоохоронним органам; порушення принципу ієрархії нормативно-правових актів.

До *внутрішніх чинників*, що впливають на рівень корупції в державних органах України, належать: низька ефективність контролю за повсякденною діяльністю державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування з боку керівників різних рівнів, що створює передумови для зловживання службовим становищем і порушення вимог законодавства; недоліки в управлінських і виховних процесах у колективах, які спричиняють порушення трудової та службової дисципліни; відхилення від встановлених процедур і стандартів під час здійснення службової діяльності; порушення трудового законодавства та принципу справедливості у вирішенні кадрових, соціальних і побутових питань, що допускаються окремими керівниками; недоліки у підборі та розстановці кадрів, а також несприятливий морально-психологічний клімат у колективах; прогалини в нормативно-правовому забезпеченні, зокрема відсутність або недосконалість актів, що визначають правовий статус органів виконавчої влади, їх класифікацію та порядок видання ними актів; відсутність чітко визначених загальних правил діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування; неврегульованість порядку розгляду звернень громадян і організацій; відсутність належного механізму інформаційної взаємодії органів влади з громадянами та організаціями; нечіткість у визначенні правового статусу органів місцевого самоврядування; а також відсутність належної узгодженості між обсягом повноважень органів місцевого самоврядування та покладеними на них функціями й обов'язками [21].

У науковій літературі немає однозначної відповіді на питання про те, наскільки корупція шкідлива або корисна для економіки та суспільства. Деякі економісти

вважають, що корупція може мати певний «позитивний» ефект у країнах з високим рівнем бюрократичних бар'єрів, оскільки в таких умовах вона нібито дає змогу подолати зайві адміністративні обмеження та перешкоди, що уповільнюють економічну активність підприємців, знижують ефективність оподаткування або сприяють низькому рівню заробітної плати [22; 23].

На думку низки дослідників, корупція спричиняє значну економічну неефективність, гальмує розвиток ринків, накладає додаткові транзакційні витрати на підприємницьку діяльність, перешкоджає розвитку торгівлі та залученню інвестицій, спотворює функціонування вільного ринку, призводить до неефективного розподілу ресурсів, ускладнює реалізацію урядових програм та економію бюджетних коштів, сприяє несправедливому розподілу доходів і впливає на принципи підбору кадрів. Підбір персоналу здійснюється часто з урахуванням не професійних якостей, а здатності «вписатися» у корупційну систему, що створює передумови для функціонування кримінальних структур. Корупція також завдає значної моральної шкоди, усунення якої потребує багаторічної, послідовної та терплячої роботи з виховання нового покоління [2; 24].

Більшість науковців дійшли висновку, що корупція гальмує розвиток економіки та спотворює принципи соціальної справедливості. У разі, якщо окремі випадки неправомірної вигоди укріплюють свої позиції, корумпований посадовець схильний вимагати ще більші, формуючи «культуру» беззаконня, яка, зі свого боку, призводить до неефективної роботи ринку. У рамках поточного дослідження запропоновано авторську концептуальну модель розподілу ресурсів в економіці з урахуванням впливу корупційних чинників, що ілюструє механізми трансформації ресурсних потоків та їх наслідки для ефективності ринкових процесів (рис. 2).

У цій моделі стає очевидним вплив корупції на скорочення обсягу державних послуг (Q). Державний орган пропонує товар або послугу з урахуванням кривої попиту D(P). Реалізація цих товарів або послуг здійснюється державним службовцем, який може впливати на споживчі характеристики продуктів.

У нашому дослідженні механізм протидії корупції як загрози економічній безпеці України розглянуто як систему організаційних інститутів, специфічних форм і методів управління, а також правових засад, відповідно до яких здійснюється діяльність із забезпечення економічної безпеки структур різного рівня.

У дослідженні виділено та проаналізовано такі типи корупції:

– за *сферами поширення*: економічна корупція (безпосередньо пов'язана з тінговою економікою), політична корупція (у політичних колах), корупція державних службовців;

– за суб'єктами: підкуп з ініціативи отримувача послуг або державної особи, вимагання неправомірної вигоди державними службовцями;

– за об'єктами: неправомірна вигода з боку громадян, підприємницька неправомірна вигода (з боку офіційно зареєстрованих організацій), кримінальний підкуп (з боку кримінальних структур, пов'язаних із проституцією, наркотиками тощо) (табл. 1).

Q – обсяг виробництва державного товару, MR – граничний дохід

Рис. 2. Модель розподілу ресурсів в економіці з корупцією (складено автором)

Таблиця 1 – Класифікація корупційних відносин (складено автором)

Тип	Підстава/критерій
Економічна корупція (тісно пов'язана з тіншовою економікою), політична корупція (корупційні дії політичних діячів) та корупція державних службовців.	Хто зловживає службовим становищем і в якій сфері
Підкуп за ініціативою прохача або посадової особи; вимагання неправомірної вигоди за ініціативою керівника.	Хто є ініціатором корупційних відносин
Індивідуальна неправомірна вигода (з боку громадянина), підприємницька неправомірна вигода (з боку легальної організації) та кримінальний підкуп (з боку кримінальних структур, наприклад, наркомафії).	Хто є давачем неправомірної вигоди
Грошова неправомірна вигода; надання або отримання послуг на основі патронажу чи непотизму.	Форма неправомірної вигоди, яку отримує особа внаслідок корупційних дій
Неправомірна вигода, яка стимулює порушення службових обов'язків (щоб отримувач неправомірної вигоди діяв всупереч своїм посадовим обов'язкам); неправомірна вигода «за прихильне ставлення» (щоб отримувач неправомірної вигоди утримувався від необґрунтованих претензій до особи, що пропонує неправомірну вигоду).	Мотиви та цілі отримання неправомірної вигоди з боку особи, що пропонує неправомірну вигоду
Централізована корупція «знизу вгору» – ситуація, коли неправомірна вигода, що надходить від громадян або підприємств, систематично збирають нижчі за рангом державні службовці та розподіляють їх між собою і своїми керівниками. Децентралізована корупція – випадки, коли особа, що пропонує неправомірну вигоду діє самостійно, без системного розподілу між чиновниками.	Ступінь централізації корупційних відносин
Низова корупція – корупційні практики у нижньому та середньому ешелонах влади. Централізована корупція «зверху вниз» – ситуація, коли неправомірна вигода, що регулярно надходить до вищих чиновників, частково передаються їхнім підлеглим. Корупція у верхівці – корупційні дії серед вищих посадових осіб та політиків. Міжнародна корупція – корупційні практики, що здійснюються із залученням іноземних осіб, організацій або державних структур.	Рівень поширення корупційних відносин

За характером отримуваної неправомірної вигоди корупційні дії поділяють на грошову неправомірну вигоду та надання послуг (патронаж, протекціонізм, лобізм).

За основними цілями виділяють:

- гальмівна неправомірна вигода, – коли отримувач неправомірної вигоди порушує свої службові обов'язки на користь особи, що пропонує неправомірну вигоду;
- неправомірна вигода «за попередження претензій

до особи, що пропонує неправомірну вигоду» – коли отримувач неправомірної вигоди утримується від надуманих претензій до особи, що пропонує неправомірну вигоду.

За рівнем централізації корупції розрізняють:

- вертикальну корупцію, – коли неправомірна вигода передається від підлеглих державних службовців до їхніх керівників;

– дерегульовану корупцію, – коли особи, що пропонують неправомірну вигоду та отримувачі регулюють свої дії самостійно, без системного розподілу.

За рівнем дії корупції виділяють:

– первинну (побутову) корупцію, – пов'язану з низовими посадами державних службовців;

– корупцію середнього рівня, – коли неправомірна вигода, що збирається молодшими чиновниками, передаються їхнім керівникам;

– корупцію вищих посадових осіб у вищих державних чиновників та політиків, які обіймають ключові державні посади.

В основі фундаментальних причин корупційних відносин, наведених у таблиці, лежить недосконалість економічних інститутів та економічної політики у сфері протидії корупції.

До соціокультурних факторів корупції належать історичне минуле держави, традиції, рівень культурного розвитку, а також характер (індивідуальні якості) конкретного державного службовця – його принциповість, рішучість, моральність тощо.

На основі типології корупційних відносин структуру корупції можна подати трьома взаємопов'язаними рівнями дій:

Перший рівень. Корупцію спрямовано на формування фінансової бази впливових тіньових угруповань влади та пов'язано з незаконним фінансуванням, зокрема політичних кампаній, партій, громадських організацій та інших державних структур.

Другий рівень. Корупція проявляється як патологія «дозвільних» функцій різних інститутів адміністративної системи держави. Чим ширша номенклатура таких функцій, тим сильніше зростає корупція, яка здатна надавати ліцензії на експорт стратегічно важливих ресурсів, призначати «уповноважені» фінансові організації тощо.

Третій рівень. Корупція проявляється як патологія регулюючих функцій інститутів адміністративної системи, наприклад, встановлення рівня податків на експорт та імпорту у окремих галузях економіки, визначення квот або інших регуляторних параметрів.

Отже, слід зазначити, що корупція як соціальне явище виникла і розвивалася насамперед у контексті економіки та економічних процесів, зокрема фінансових і товарних потоків. Вона відображає специфічні форми економічних відносин між представниками економічних еліт, фінансово-промисловими групами та корпораціями, а також окремими особами.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає змогу сформулювати висновки стосовно сутності, механізмів і наслідків економічної корупції в сучасних умовах України, а також

визначити чинники, що сприяють її поширенню.

Економічна корупція є однією з ключових проблем сучасної України, яка негативно впливає на економічний розвиток, інвестиційний клімат, соціальну справедливість та довіру до державних інститутів. Її поширення ускладнює ефективне функціонування ринкових механізмів і реалізацію державної політики.

Корупція в Україні розглядається як системне соціально-економічне явище, що включає зловживання владними повноваженнями державних службовців, політичних діячів та інших осіб, наділених ресурсами й повноваженнями. Вона формується під впливом економічних, політичних, правових та соціокультурних чинників.

У дослідженні класифіковано корупційні відносини за сферами поширення, суб'єктами, об'єктами, характером вигоди та рівнем централізації. Виокремлено економічну, політичну та корупцію державних службовців; підкуп та вимагання неправомірної вигоди; індивідуальна, підприємницька та кримінальна неправомірна вигода; грошова та нефінансова неправомірна вигода; вертикальну, дерегульовану, низову, верхівкову та міжнародну корупцію.

Основними причинами корупції є недосконалість економічних інститутів і політики, організаційні слабкості держави та управлінських механізмів, а також соціокультурні чинники – історичні традиції, рівень культурного розвитку та моральні якості державних службовців.

Механізми поширення корупції в Україні проявляються на трьох рівнях: формування фінансової бази тіньових угруповань, патологія «дозвільних» функцій державних інститутів і патологія регулюючих функцій, що включає встановлення податків, квот та інших регуляторних параметрів.

Економічні наслідки корупції включають зниження ефективності державних послуг, збільшення трансакційних витрат, сповільнення розвитку ринків та інвестицій, порушення принципів соціальної справедливості і формування «культури беззаконня».

Запропонована авторська концептуальна модель розподілу ресурсів в економіці з урахуванням корупційних чинників дає змогу системно аналізувати механізми трансформації ресурсних потоків і взаємодію суб'єктів корупції, а також оцінювати їх вплив на ефективність ринкових процесів.

Комплексне вивчення економічної корупції та її руйнівних чинників створює наукову основу для розроблення ефективних антикорупційних механізмів, удосконалення державного регулювання і забезпечення економічної безпеки України.

Список використаних джерел

- Rose-Ackerman S. International Handbook on the Economics of Corruption. Cheltenham, 2006. 512 p.
- Мельник С.І., Яворська Т.В., Яремчук Р.Є. Корупція як суспільно-економічний феномен: генезис та сучасні особливості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2023. № 1. С. 39-47. DOI: 10.32782/2311-844X/2023-1-6
- Savka O., Keier O., Oliinyk A., Kuibida V., Vorotin V. Current practice of interpreting corruption and anti-corruption policies concerning providing importer advantage: European experience. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. Vol. 12. Iss. 1, Special XXVI. pp. 16-24.
- Погорілий Я. Проблеми інтерпретації та визначення корупційних ризиків у сучасній науковій літературі та нормативно-правових актах України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2024. № 19(1). С. 102-110. DOI: 10.17721/2616-9193.2024/19-17/22
- Скочиляс-Павлів О.В. Протидія корупції в контексті зміцнення національної безпеки країни в умовах динамічного зовнішнього середовища. *Академічні візії*. 2024. № 27. С. 1-7.
- Hobbes T. *Leviathan, or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civil*. London, 1651. 512 p.

7. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. № 12. Ст. 127.
8. Словник іншомовних слів / гол. ред. М.С. Корєва. Ірпін, 2008. 960 с.
9. Словник української мови: у 11 т. / І. Канівець та ін. Київ, 1970-1980. Т. 1.
10. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 31 жовтня 2003 р. ООН. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/convention.html>
11. Закон України «Про запобігання корупції»: від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47-48. Ст. 322.
12. Коваленко В.І., Петренко С.О. Корупція в економіці України: проблеми та наслідки. Київ, 2021. 248 с.
13. Андрущенко О.В., Гончаренко М.П. Економіка корупції та антикорупційні стратегії: монографія. Київ, 2020. 312 с.
14. Антонова О.М. Корупція як внутрішня загроза економічній безпеці національної економіки України *Проблеми та перспективи забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку: Збірник наукових праць. Серія «Економіка»*. 2018. Т. XIX, Вип. 306. С. 164-172.
15. Kaufmann D. et al. Governance Matters VI: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996-2006. *World Bank Policy Research Working Paper Series*. Washington, DC, 2007. № 4280. 44 p.
16. Мельник С.П. Корупційні відносини в економіці України: монографія. Київ, 2016. 312 с.
17. Іваненко О.В. Інституціональна природа корупції та її вплив на економічний розвиток. *Економіка та право*. 2018. № 7. С. 45-52.
18. Петренко Л.М. Корупція як неформальний інститут у публічному управлінні. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2019. Вип. 3. С. 78-87.
19. Дикий А.П. Державна політика запобігання та протидії економічній злочинності в системі гарантування економічної безпеки України: дис. ... д-ра екон. наук: 21.04.01. Житомир, 2023. 550 с.
20. Кузьміна О.Ю. Економічна безпека держави та механізми протидії корупції. Київ, 2016. 280 с.
21. Панасюк О.П. Протидія корупції в Україні: концептуальні підходи та стратегічні пріоритети. *Центральнорайонський вісник права та публічного управління*. 2025. № 3. С. 90-99. DOI: 10.32782/cuj-2025-3-10
22. Bjørnskov C. *Corruption and Social Capital: Working Paper 03-13*. Aarhus, 2003. 31 p. URL: http://www.hha.dk/nat/wper/03-13_chbj.pdf
23. Broadman H.G., Recanatini F. *Seeds of Corruption: Do Market Institutions Matter?* Policy Research Working Paper No. 2368. Washington, DC, 2000. 16 p. URL: <https://hdl.handle.net/10986/19833>
24. Саричев В., Гаєєва О., Пікуліна О. Аналіз впливу корупції на економічну безпеку країни в умовах сьогодення. *Сталий розвиток економіки*. 2023. № 2(47). С. 203-208. DOI: 10.32782/2308-1988/2023-47-29

References

1. Rose-Ackerman S. *International Handbook on the Economics of Corruption*. Cheltenham, 2006. 512 p.
2. Melnyk S.I., Yavorska T.V., Yaremchuk R.E. Corruption as a socio-economic phenomenon: genesis and modern features. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Economic Series*. 2023. No. 1. pp. 39-47. DOI: 10.32782/2311-844X/2023-1-6 (in Ukrainian).
3. Savka O., Keier O., Oliinyk A., Kuibida V., Vorotin V. Current practice of interpreting corruption and anti-corruption policies concerning providing improper advantage: European experience. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. Vol. 12. Iss. 1, Special XXVI. pp. 16-24.
4. Pohorilyi Ya. Problems of interpretation and definition of corruption risks in modern scientific literature and regulatory legal acts of Ukraine. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. State Administration*. 2024. No. 19(1). pp. 102-110. DOI: 10.17721/2616-9193.2024/19-17/22 (in Ukrainian).
5. Skochylas-Pavliv O.V. Counteraction to corruption in the context of strengthening the country's national security in a dynamic external environment. *Academic Visions*. 2024. No. 27. pp. 1-7. (in Ukrainian).
6. Hobbes T. *Leviathan, or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civil*. London, 1651. 512 p.
7. Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" dated 14.10.2014 No. 1700-VII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2024. No. 12. Art. 127. (in Ukrainian).
8. *Dictionary of Foreign Words* / editor-in-chief M.S. Koreva. Irpin, 2008. 960 p. (in Ukrainian).
9. *Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 volumes* / I. Kanivets et al. Kyiv, 1970-1980. Vol. 1. (in Ukrainian).
10. United Nations Convention against Corruption: adopted by the UN General Assembly on October 31, 2003. UN. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/convention.html> (in Ukrainian).
11. Law of Ukraine "On Prevention of Corruption": dated October 14, 2014 No. 1700-VII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2014. No. 47-48. Art. 322. (in Ukrainian).
12. Kovalenko V.I., Petrenko S.O. *Corruption in the Economy of Ukraine: Problems and Consequences*. Kyiv, 2021. 248 p. (in Ukrainian).
13. Andrushchenko O.V., Honcharenko M.P. *The Economics of Corruption and Anti-Corruption Strategies: Monograph*. Kyiv, 2020. 312 p. (in Ukrainian).
14. Antonova O.M. *Corruption as an Internal Threat to the Economic Security of the National Economy of Ukraine Problems and Prospects for Ensuring Stable Socio-Economic Development*. Collection of Scientific Papers. Series "Economy". 2018. Vol. 19, Issue 306. P. 164-172. (in Ukrainian).
15. Kaufmann D. et al. *Governance Matters VI: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996-2006*. *World Bank Policy Research Working Paper Series*. Washington, DC, 2007. № 4280. 44 p.
16. Melnyk S.P. *Corruption relations in the economy of Ukraine: monograph*. Kyiv, 2016. 312p. (in Ukrainian).
17. Ivanenko O.V. *The institutional nature of corruption and its impact on economic development*. *Economics and law*. 2018. No. 7. pp. 45-52. (in Ukrainian).
18. Petrenko L.M. *Corruption as an informal institution in public administration*. *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*. 2019. Issue 3. pp. 78-87. (in Ukrainian).
19. Dykyi A.P. *State policy of preventing and combating economic crime in the system of ensuring the economic security of Ukraine: dissertation ... Doctor of Economic sciences: 21.04.01*. Zhytomyr, 2023. 550 p. (in Ukrainian).
20. Kuzminova O.Yu. *Economic security of the state and mechanisms for combating corruption*. Kyiv, 2016. 280 p. (in Ukrainian).
21. Panasiuk O.P. *Combating corruption in Ukraine: conceptual approaches and strategic priorities*. *Central Ukrainian Bulletin of Law and Public Administration*. 2025. No. 3. pp. 90-99. DOI: 10.32782/cuj-2025-3-10 (in Ukrainian).
22. Bjørnskov C. *Corruption and Social Capital: Working Paper 03-13*. Aarhus, 2003. 31 p. URL: http://www.hha.dk/nat/wper/03-13_chbj.pdf
23. Broadman H.G., Recanatini F. *Seeds of Corruption: Do Market Institutions Matter?* Policy Research Working Paper No. 2368. Washington, DC, 2000. 16 p. URL: <https://hdl.handle.net/10986/19833>
24. Sarychev V., Hapicieva O., Pikulina O. *Analysis of the impact of corruption on the economic security of the country in the current conditions*. *Sustainable Development of the Economy*. 2023. No. 2(47). pp. 203-208. DOI: 10.32782/2308-1988/2023-47-29 (in Ukrainian).

Olena ANTONOVA

PhD in Economics, Associate Professor, State University of Information and Communication Technologies

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5732-2647>

e-mail: antonova.olenal205@gmail.com

Viktor ILCHENKO

PhD in Economics, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6097-1471>

Anzhela TIAZHYNIA

Senior Lecturer, State University of Information and Communication Technologies

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6863-2384>

e-mail: angl2@ukr.net

**ECONOMIC CORRUPTION IN THE CONTEMPORARY CONTEXT:
NATURE, DRIVING FORCES, AND CLASSIFICATION OF CAUSES**

The paper examines economic corruption as a complex socio-economic phenomenon that negatively impacts Ukraine's economic development, investment climate, social justice, and trust in state institutions. The essence of corruption, its typology, and classification by sphere of prevalence, actors, objects, nature of benefits, and level of centralization are analyzed. It distinguishes between economic, political, and state corruption; individual, entrepreneurial, and criminal forms of illicit benefits; monetary and non-financial benefits; as well as vertical, deregulated, bottom-up, top-down, and international corruption.

The fundamental, organizational, and sociocultural causes of corruption are examined. Fundamental causes are linked to the imperfection of economic institutions and policies; organizational causes – to «state weakness» and the low effectiveness of governance mechanisms; and sociocultural causes – to historical traditions, the level of cultural development, and the moral qualities of officials. Three levels of corruption manifestation have been identified: the formation of the financial base of shadow groups and illegal financing; the pathology of the “permissive” functions of state institutions; and the pathology of the regulatory functions of state bodies, in particular the determination of taxes, quotas, and regulatory parameters.

The authors propose a conceptual model of resource allocation in the economy that takes corruption factors into account, demonstrating the impact of corruption on the transformation of resource flows and the efficiency of market processes. A comprehensive analysis of economic corruption allows us to identify its driving forces and consequences, and also creates a scientific basis for developing effective anti-corruption mechanisms, improving state regulation, and ensuring Ukraine's economic security.

Keywords: economic corruption, illicit gains, public officials, political corruption, corporate corruption, typology of corruption, socio-economic factors, anti-corruption policy, economic security

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2026.5.2e>
УДК 336.71

Юлія Павлівна ВЛАДИКА

к.е.н., доцент, Київський авіаційний інститут
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7260-5146>
e-mail: Yulja81@ukr.net

Наталія Миколаївна ЗАДЕРАКА

старший викладач, Київський авіаційний інститут
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0503-7972>
e-mail: natalia.zaderaka@npp.kai.edu.ua

Лариса Леонідівна ТУРОВА

старший викладач, Київський авіаційний інститут
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3479-5019>
e-mail: larysa.turova@npp.kai.edu.ua

РОЛЬ ФІНТЕХ-КОМПАНІЙ У ТРАНСФОРМАЦІЇ ТРАДИЦІЙНИХ БАНКІВ

У статті досліджено вплив фінансових технологій (фінтех) на трансформацію традиційних банківських послуг і розвиток цифрового фінансового середовища. Проаналізовано основні напрями інновацій, такі як мобільні та онлайн-банківські сервіси, необанки, цифрові платежі, P2P-кредитування, технології блокчейну, криптовалюти, а також сучасні інструменти забезпечення безпеки даних, включаючи біометричну ідентифікацію, блокчейн і багаторівневу автентифікацію. Увагу зосереджено на зміні поведінки клієнтів і бізнесу, збільшенні доступності та персоналізації фінансових послуг, а також на оцінюванні впливу фінтех на банківські процеси та економіку загалом. Подано зразки успішної цифровізації в Україні та за її межами з акцентом на важливості регуляторної політики й заходів кібербезпеки у відповідь на зростаючу активність кіберзлочинців. У дослідженні наголошено, що фінансові технології не лише підвищують ефективність і зручність банківських послуг, але й створюють нові моделі взаємодії між фінансовими установами та клієнтами, сприяючи зміцненню довіри й стабільності фінансової системи.

Ключові слова: фінансові технології, цифрова трансформація, банківські послуги, банки, мобільний банкінг, криптовалюта, блокчейн

Стаття надійшла 17.04.2026

Статтю прийнято 22.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Сучасний етап розвитку світової економіки відзначає інтенсивною цифровізацією фінансового сектору, яка спричиняє масштабну трансформацію традиційних банківських послуг. Центральну роль у цих змінах відіграють фінансові технології (фінтех), що охоплюють широкий спектр інноваційних рішень для надання, управління та регулювання фінансових послуг. Впровадження фінтех сприяє підвищенню ефективності банківських операцій, ширшому доступу до фінансових ресурсів і створенню нових моделей взаємодії між фінансовими організаціями та їх клієнтами.

Актуальність цього питання обумовлено швидкими темпами розвитку цифрових сервісів, таких як мобільний і онлайн-банкінг, необанки, системи миттєвих платежів, P2P-кредитування, а також активним застосуванням технологій блокчейну та криптовалют. Ці нововведення не лише змінюють структуру фінансового ринку, а й суттєво впливають на поведінку споживачів фінансових послуг, які все більше орієнтуються на швидкість, зручність і персоналізацію пропонованих сервісів.

Водночас цифровізація фінансового сектору супроводжується зростанням кіберризиків. Це висуває підвищені вимоги до систем кібербезпеки, зокрема до впровадження біометричної ідентифікації, багаторівневої автентифікації та інших сучасних методів захисту даних.

Не менш важливим є питання державного регулювання фінансових інновацій. Регулювання має забезпечити оптимальний баланс між стимулюванням розвитку фінтех і захистом усіх учасників фінансового ринку. Отже, дослідження впливу фінансових технологій на трансформацію банківської системи є вкрай актуальним і

має важливе значення як з теоретичного, так і з практичного погляду, для розуміння сучасних тенденцій розвитку фінансового сектору.

МЕТА дослідження – всебічний аналіз впливу фінансових технологій на трансформацію традиційних банківських послуг, а також розвиток сучасного цифрового фінансового середовища.

У рамках дослідження розглянуто ключові напрями розвитку фінансових інновацій, їхній вплив на ефективність банківських операцій, поведінку споживачів фінансових послуг і функціонування фінансового ринку загалом. Особливу увагу приділено ролі цифрових технологій у забезпеченні доступності, оперативності та підвищенні якості фінансових сервісів, а також всебічному аналізу ризиків, які пов'язані з питаннями кібербезпеки та необхідністю вдосконалення механізмів регулювання.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У ході дослідження застосовано загальнонаукові, спеціалізовані економічні та емпіричні методи, які забезпечили можливість всебічного аналізу процесів цифрової трансформації фінансового сектору. Завдяки цьому оцінено вплив фінтех на розвиток банківських послуг та узагальнено сучасні тенденції формування цифрового фінансового середовища.

РЕЗУЛЬТАТИ

У сучасному світі зміни відбуваються надзвичайно швидкими темпами, зокрема через стрімкий розвиток інноваційних технологій. Фінтех стали одним з головних чинників, що трансформують фінансовий сектор. Вони інтегрують сучасні інформаційно-технологічні рішення у сферу фінансових послуг, створюючи нові моделі спів-

праці між організаціями та клієнтами, підвищуючи ефективність банківських операцій і докорінно змінюючи традиційні підходи до здійснення фінансових транзакцій.

Відповідно до визначення Оксфордського словника фінтех – це комп'ютерні програми та інші технічні інструменти, що застосовуються для підтримки або реалізації банківських і фінансових послуг [4]. На сьогодні фінтех охоплюють широкий спектр напрямів, серед яких електронні платежі, онлайн-кредитування, іншуртех (страхові технології), управління активами, блокчейн, криптовалюти та розвиток цифрових банків. Завдяки цьому фінансові послуги стають більш доступними, швидкими і персоналізованими, суттєво впливаючи як на структуру світової економіки, так і на фінансові звички користувачів.

Розвиток фінтех помітно полегшив життя клієнтів, надаючи їм більше свободи, оперативності й зручності у вирішенні фінансових питань. Сучасні рішення роблять фінансові послуги доступними в будь-який час і в будь-якому місці, усуваючи необхідність витратити час на довгі поїздки до банків чи стояння в чергах. Традиційні банківські операції, що раніше вимагали фізичної присутності та значних часових ресурсів, поступово перейшли у цифровий формат [2]. Мобільні додатки та онлайн-банкінг перетворили фінансові установи з фізичних локацій на зручні цифрові платформи, доступні «на відстані одного кліка». Поява таких рішень значно скоротила кількість відвідувань банківських відділень і зробила фінансові послуги ближчими до кожного користувача.

У сучасних умовах розвитку фінансового сектору України дедалі важливішим стає впровадження прозорого, ефективного та інклюзивного регулювання діяльності небанківських фінансових установ. З цією метою Національний банк України (НБУ) розробив проєкт змін до нормативно-правових актів, що спрямовано на вдосконалення методів нагляду та підвищення стандартів якості фінансових послуг. Зокрема, документ передбачає вимоги до забезпечення фізичної та інформаційної доступності приміщень фінансових установ для людей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення відповідно до принципів інклюзивності, визначених НБУ [5].

Відповідно до проєкту фінансові установи мають створити щонайменше 50% інклюзивних представництв у кожному регіоні своєї діяльності, а також забезпечити доступну інформацію про їх місцезнаходження, контактні дані та графік роботи на офіційному вебсайті, мобільних додатках і платіжних пристроях. Крім того, ініціатива охоплює низку новацій у сфері регулювання небанківських установ, таких як спрощення процедур погодження керівників страхових компаній, уточнення критеріїв бізнес-репутації ключових осіб та власників істотної участі, а також удосконалення механізмів безвізного нагляду.

Окрему увагу заслуговує роль криптовалюти у розвитку фінтех. В українському законодавстві вона класифікується як віртуальний актив – цифрове відображення вартості, яке можна використовувати для торгівлі, переказів, платежів або інвестицій [3]. Криптовалюта відкриває нові можливості для руху грошей, платіжних операцій і ведення інвестиційної діяльності. Її вплив на фінансову галузь проявляється у стимулюванні створення

платформ для транзакцій без банківських посередників, впровадженні нових підходів до управління активами завдяки прозорості блокчейн-технологій та появі нових сервісів, таких як децентралізовані біржі й інтегровані платіжні системи глобального масштабу. У результаті криптовалюта не лише розширює функціонал фінансових ринків, але й стимулює традиційні банки модернізувати свої послуги відповідно до нових цифрових реалій.

Сучасний ринок фінансових послуг зазнає істотної трансформації, що ознаменовується переходом від традиційних бізнес-моделей до впровадження інноваційних підходів. Новітні моделі характеризуються таким розвитком:

- Окремі банки продовжують вдосконалюватися, зосереджуючись на потребах клієнтів і поступово перетворюючись на цифрових персональних менеджерів. Прогрес цієї моделі передбачає вихід за межі традиційної галузі та еволюцію у формат екосистемного гравця. Цього можна досягти завдяки налагодженню нових партнерств і створенню відкритих екосистем або ж шляхом придбання інших учасників ринку та розроблення унікальних продуктів і сервісів у рамках закритої екосистеми. Проте слід зазначити, що закриті екосистеми обмежують можливість для конкуренції та співпраці в межах ринку.

- Інші суб'єкти ринку зосереджено на розвитку унікальних ніш, спеціалізуючись на індивідуальних продуктах і набуваючи статусу т.зв. цифрових «кіллерів».

- Частина учасників, втрачаючи провідні позиції на ринку, змінює свою роль, стаючи провайдерами фінансових продуктів, які надають свої послуги іншим компаніям за принципом сервісного забезпечення.

- Також набувають популярності відкриті платформні оператори, котрі діють як агрегатори фінансових послуг і продуктів. Визначальною рисою таких операторів є надання доступу до платформи партнерським організаціям без фокусу на просуванні власних продуктів, що відрізняє їх від екосистемних гравців.

Ці тенденції відображають динаміку сектору, що прагне до більшої адаптивності, інноваційності та гнучкості в умовах зростаючої конкуренції та змінних очікувань клієнтів.

Фінтех поступово трансформують сучасну банківську систему, забезпечуючи ефективне обслуговування клієнтів через цифрові платформи, мобільні додатки та інноваційні продукти. Проте їх масове впровадження супроводжується певними ризиками, які несуть системний характер і можуть впливати на стабільність традиційних банківських установ. Наприклад, цифрові рішення призводять до скорочення депозитної бази класичних банків через відтік клієнтів у напрямі фінтех-платформ для здійснення платежів, кредитування чи інвестицій. Це створює значні труднощі для підтримання ліквідності та кредитної активності банків, особливо у невеликих регіональних установах із обмеженими ресурсами для адаптації до технологічних змін.

Актуалізація фінтех водночас загострює проблему соціальної нерівності. Для осіб з недостатнім рівнем цифрової грамотності або обмеженим доступом до сучасних технічних засобів цифрові фінансові сервіси залишаються недосяжними. Так, хоч, на перший погляд, такі технології сприяють більшій інклюзивності фінансової системи, на практиці вони створюють нові бар'єри для окремих соціальних груп.

У трансформації банківських моделей під впливом фінтех простежуються й економічні наслідки. Якщо традиційні банки здебільшого зосереджувалися на одержанні доходів шляхом стягнення комісій та відсотків, то конкуренція з боку цифрових платформ змушує їх знижувати тарифи та шукати альтернативні джерела прибутків [1]. Такі зміни нерідко призводять до закриття фізичних відділень і скорочення штату працівників, що, зі свого боку, зменшує доступ до банківських послуг для людей старшого віку та жителів віддалених регіонів.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження встановлено, що фінтех є важливим чинником трансформації сучасного банківського сектору та побудови цифрового фінансового середовища. Їхнє застосування кардинально змінює традиційні підходи до надання банківських послуг, сприяючи підвищенню доступності, швидкості й якості обслуговування клієнтів. Показано, що розвиток мобільного та онлайн-банкінгу, необанків, цифрових платіжних рішень, P2P-кредитування, блокчейн-технологій і криптовалют підвищує ефективність фінансових операцій і розширює можливості як для клієнтів, так і для бізнесу.

Водночас цифровізація фінансової галузі породжує нові виклики, серед яких особливу увагу слід приді-

лити питанням кібербезпеки та захисту персональної інформації.

Дослідження також виявило зміни у поведінці споживачів фінансових послуг, які дедалі частіше надають перевагу дистанційним, персоналізованим та комфортним сервісам. Це створює додатковий стимул для фінансових установ активно впроваджувати інноваційні технології та переглядати свої бізнес-моделі.

Доведено, що для успішного розвитку фінтех необхідно вдосконалювати регуляторну базу та зміцнювати заходи кібербезпеки, що має бути забезпечено на рівні держави та банківської системи.

Загалом фінтех не лише підвищують продуктивність роботи банків, але й сприяють їхній модернізації та підвищенню стійкості у контексті розвитку цифрової економіки.

Фінтех мають подвійний вплив: вони суттєво підвищують зручність, швидкість і доступність фінансових послуг, але одночасно створюють ризики для стабільності банківської системи, захисту даних і забезпечення соціальної інклюзії. Тому однією з ключових задач є досягнення гармонії між впровадженням інновацій та регуляторним контролем. Це сприятиме ефективній інтеграції цифрових технологій у фінансову систему й забезпечуватиме стійкий розвиток банківського сектору.

References

1. Oxford English Dictionary. Financial technology, n. Oxford University Press, 2022. URL: https://www.oed.com/dictionary/financial-technology_n
2. The National Bank initiates the regulation of P2P lending. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-initsiyuyevregulyuvannya-pitannya-p2pkredituvannya>.
3. Vladyka Y., Turova L., Zaderaka N. Management accounting and internal economic control of the warehouse control systems at the enterprise. *Azov Economic Bulletin*. 2024. №2 (38). DOI: 10.32782/2522-4263/2024-2-3
4. Vladyka Y., Holubchikov A., Mushtyn S. Financial mechanism of electronic trading on the stock market and ways of their improvement. *Three Seas Economic Journal*. Vol. 6 No. 2 (2025). DOI: 10.30525/2661-5150/2025-2-5
5. Mobile Banking Statistics 2025: How Digital Finance is Redefining Banking. URL: <https://coinlaw.io/mobile-banking-statistics/>

Yuliia VLADYKA

PhD in Economics, Associate Professor, Kyiv Aviation Institute
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7260-5146>
e-mail: Yulja81@ukr.net

Nataliia ZADERAKA

Senior Lecturer, Kyiv Aviation Institute
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0503-7972>
e-mail: nataliia.zaderaka@npp.kai.edu.ua

Larysa TUROVA

Senior Lecturer, Kyiv Aviation Institute
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3479-5019>
e-mail: larysa.turova@npp.kai.edu.ua

THE ROLE OF FINTECH COMPANIES IN THE TRANSFORMATION OF TRADITIONAL BANKS

The paper explores the transformative influence of financial technologies (FinTech) on traditional banking services and the evolution of a digital financial ecosystem. Key areas of innovation are examined, including advancements in mobile and online banking, the emergence of neobanks, the integration of digital payment systems, P2P lending platforms, as well as the utilization of blockchain technology and cryptocurrencies. Particular attention is devoted to contemporary approaches to information security, such as biometric identification, multi-factor authentication, and cryptographic solutions. The discussion centers on transforming customer and business behaviors, improving the accessibility and personalization of financial services, and evaluating the broader effects of FinTech on banking operations and the economy. It highlights successful examples of digitalization in Ukraine and other countries, stressing the critical role of regulatory policies and cybersecurity measures to counteract the rising challenges posed by cybercriminal activities. The analysis underlines how financial technologies enhance the efficiency and user-friendliness of banking services while fostering innovative interaction models between financial institutions and customers, ultimately reinforcing trust and stability within the financial system. Additionally, the paper highlights the impact of digitalization on consumer behavior and business operations within the financial sector. It observes a growing demand for fast, accessible, and personalized financial products. The analysis underscores how FinTech facilitates the optimization of banking processes, enhances the operational efficiency of financial institutions, and contributes to broader economic growth.

Keywords: financial technologies, digital transformation, banking services, banks, mobile banking, cryptocurrency, blockchain

Тетяна Олександрівна **ГАВРИЛКО**

к.е.н., доцент, Київський авіаційний інститут

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2010-307X>

e-mail: 0678986116@ukr.net

Анна Володимирівна **ХМАРУК**

студентка, Київський авіаційний інститут

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5238-3026>

e-mail: 8040203@stud.kai.edu.ua

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В УПРАВЛІННІ СТРАХОВИМ ПОРТФЕЛЕМ КОМПАНІЇ

У статті досліджено актуальну проблему – управління страховим портфелем вітчизняних страхових компаній в умовах динамічних процесів розвитку цифрових технологій. Розглянуто особливості інтеграції цифрових інновацій в страхову сферу. Проведено аналіз та здійснено порівняння традиційного та цифрового управління страховим портфелем. Окреслено ключові бар'єри впровадження цифрових сервісів у діяльність страхових компаній та умови їх подолання для збільшення лояльності клієнтів та зменшення страхових ризиків. Надано пропозиції із забезпечення результативності цифровізації управління страховими портфелями страхових компаній та оцінено переваги інтеграції вітчизняного страхового ринку до європейського страхового простору.

Ключові слова: страхування, страхова компанія, страховий портфель, управління страховим портфелем, цифрові технології

Стаття надійшла 17.04.2026

Статтю прийнято 22.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

В умовах стрімкого розвитку цифрової економіки та глобалізації фінансових ринків страхова галузь зазнає значних змін, адаптуючись до нових викликів сучасності. Впровадження цифрових технологій (ЦТ) кардинально трансформує підходи до організації бізнес-процесів, управління ризиками та структурування страхового портфеля. Традиційні методи аналізу та управління страховою діяльністю поступово поступаються місцем інноваційним цифровим рішенням, які забезпечують вищу ефективність, пришвидшують оброблення інформації та сприяють прийняттю обґрунтованих управлінських рішень.

Особливого значення набуває застосування таких технологій, як великі дані (Big Data), штучний інтелект (AI), алгоритми машинного навчання (ML), блокчейн та хмарні обчислення. Ці технології дають змогу страховикам точніше аналізувати ризики, прогнозувати ймовірність страхових випадків і оптимізувати формування страхового портфеля. У підсумку це сприяє підвищенню фінансової стійкості страхових компаній, а також посиленню їх конкурентоспроможності в умовах мінливого ринку страхових послуг.

Однак цифровізація страхового сектору породжує й низку викликів, серед яких особливій уваги потребують питання забезпечення кібербезпеки, захист персональних даних клієнтів, необхідність значних вкладень у розвиток технологічної інфраструктури та постійне підвищення кваліфікації персоналу. Тому актуальним стає комплексне дослідження впливу ЦТ на управління страховим портфелем компаній.

МЕТА статті полягає в оцінюванні ролі цифрових технологій у процесах управління страховим портфелем компанії, визначення їх потенційних переваг і можливих ризиків, а також надання рекомендацій, які сприятимуть підвищенню ефективності функціонування страхових компаній в умовах цифрової трансформації.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У ході дослідження ЦТ в управлінні страховим

портфелем компанії застосовано низку загальнонаукових і спеціалізованих методів, що сприяли ґрунтовному аналізу обраної теми. Методи аналізу та синтезу застосовано для узагальнення теоретичних підходів до управління страховим портфелем і визначення ролі ЦТ у цьому процесі. Системний підхід дав змогу розглядати страховий портфель як складну, динамічну систему, що перебуває під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Порівняльний метод дав змогу проаналізувати традиційні та цифрові підходи до управління страховими продуктами, виявивши їх переваги та обмеження. Економіко-статистичні методи забезпечили дослідження ефективності діяльності страхових компаній і оцінювання впливу цифровізації на ключові фінансові показники.

Для формулювання висновків з ефективності впровадження ЦТ у страхову діяльність застосовано метод узагальнення. Логічний метод забезпечив послідовність і чіткість викладення матеріалу. Завдяки комплексному застосуванню зазначених методів вдалося всебічно розкрити суть цифровізації управління страховим портфелем і довести її важливість для підвищення конкурентоспроможності страхових компаній.

РЕЗУЛЬТАТИ

У сучасному економічному середовищі ЦТ відіграють важливу роль у трансформації фінансового сектору, особливо в галузі страхування. Страхові компанії все активніше впроваджують інноваційні рішення, спрямовані на підвищення ефективності управління страховими портфелями, оптимізацію бізнес-процесів та покращення якості обслуговування клієнтів.

Процес управління страховим портфелем включає створення, аналіз і оптимізацію структури страхових договорів для забезпечення фінансової стабільності компанії та мінімізації ризиків. Традиційно такі процеси базувалися на статистичних методах і обмежених обсягах даних. Проте завдяки розвитку ЦТ, таких як Big Data, AI, ML та хмарні обчислення, можливості страховиків суттєво розширилися.

Технології Big Data дають змогу обробляти значні

обсяги структурованої та неструктурованої інформації, що допомагає більш точно оцінювати ризики та прогнозувати страхові випадки. Алгоритми ML автоматизують процеси андеррайтингу, сегментації клієнтів і ціноутворення страхових продуктів, підвищуючи точність управлінських рішень та сприяючи формуванню збалансованого страхового портфеля.

За рахунок застосування цифрових платформ та мобільних додатків забезпечується інтерактивна взаємодія з клієнтами. Вони не лише покращують загальний клієнтський досвід, а й надають компаніям доступ до актуальних даних про поведінку страхувальників, що є критично важливим для адаптивного управління портфелем.

Однак цифровізація управління страховими портфелями супроводжується певними ризиками. До них належать кіберзагрози, що можуть призвести до витоку конфіденційної інформації, технічні несправності та складнощі через низьку якість даних або недоліки в алгоритмах. Також варто враховувати значні фінансові витрати на впровадження нових технологій і необхідність підвищення кваліфікації персоналу.

Серед актуальних викликів виділяється необхідність забезпечення відповідності діяльності страховиків нормам законодавства, особливо у сфері захисту персональних даних. Це потребує розроблення ефективних механізмів управління ризиками, які виникають у процесі цифрової трансформації.

У сучасних умовах глобалізації, стрімкого економічного розвитку та інтенсивного технологічного прогресу відзначається активна цифровізація майже всіх аспектів суспільного життя. Цей процес стає визначальним фактором трансформації економічних систем, інституційних механізмів та бізнес-середовища. Цифрові інновації дедалі глибше інтегруються у виробничі, управлінські та комунікаційні процеси, сприяючи підвищенню ефективності, продуктивності, прозорості та адаптивності господарських операцій. Особливого значення цифровізація набуває у фінансовій сфері, зокрема в галузі страхування, де запровадження цифрових рішень поступово змінює традиційні моделі надання послуг, підходи до оцінювання ризиків та формати взаємодії між страховими компаніями і клієнтами.

Попри значний прогрес у цифровій трансформації, страхова галузь все ще стикається з низкою викликів, які впливають на темпи та ефективність її розвитку. Серед основних проблем можна відзначити зростання конкуренції між традиційними страховими компаніями та інноваційними InsurTech-стартапами, постійну потребу в адаптації до змін у регуляторному середовищі, а також еволюцію споживчих очікувань, що сприяє зростанню попиту на більш персоналізовані, оперативні та зручні послуги [1]. В таких умовах особливого значення набуває впровадження інноваційних підходів до управління клієнтськими відносинами, модернізація бізнес-процесів і активне використання цифрових каналів взаємодії.

Сучасна динаміка розвитку страхового сектору відображає глобальні зміни в економіці, швидке впровадження новітніх технологій та адаптацію до нових соціальних запитів. Цифровим рішенням у страховій сфері належить особлива роль у розширенні доступу до страхових продуктів, зростанні гнучкості й якості обслуговування

клієнтів, а також формуванні інноваційного конкурентного середовища [2]. Водночас такі рішення відкривають нові можливості для сталого розвитку галузі, зміцнення її фінансової стабільності та підвищення репутаційного капіталу.

Однак у впровадженні інструментів інтернет-страхування можуть виникати певні труднощі. Зокрема, це стосується необхідності перегляду внутрішніх бізнес-процесів, адаптації організаційної структури, навчання персоналу та забезпечення високого рівня кібербезпеки. Ці зміни є неминучими, оскільки вони суттєво трансформують саму модель надання страхових послуг [3]. Проте успішність їх реалізації значно залежить від стратегічних рішень страхових компаній, рівня їхньої готовності до цифрових змін і координації дій між гравцями ринку. У довгостроковій перспективі ці інноваційні заходи сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності, розширенню клієнтської бази, зростанню доходів та зміцненню позицій компаній на ринку страхових послуг.

Цифровізація суттєво трансформує способи взаємодії страхових компаній з клієнтами, партнерами та регуляторними органами. Сучасні технології, зокрема AI, блокчейн, оброблення BigData та Інтернет речей (IoT), охоплюють усі аспекти діяльності страхових установ – від збирання й аналізу інформації до оцінювання ризиків, створення нових страхових продуктів і дотримання нормативних вимог [4]. Інтеграція автоматизованих систем сприяє формуванню єдиної інформаційної екосистеми, що забезпечує ефективний обмін даними між страховими компаніями, клієнтами й контролюючими органами. Внаслідок цього ринок стає прозорішим, комунікація – простішою, а моніторинг процесів можна здійснюватися в режимі реального часу.

Цифрові інновації не лише змінюють окремі бізнес-процеси, а й трансформують саму концепцію страхування. Страховий ринок поступово переходить від традиційних моделей покриття ризиків до клієнтоорієнтованих підходів, які акцентуються на довгострокових взаємовідносинах і створенні комплексних сервісів. AI відіграє все більшу роль не тільки в оцінюванні ризиків, а й у прогнозуванні поведінкових моделей споживачів. Це дає змогу розробляти страхові продукти формату «на вимогу», адаптовані до потреб конкретного клієнта, та надавати їм максимально персоналізований сервіс.

Доцільним є аналіз традиційного та цифрового управління страховим портфелем для розуміння переваг, які виникають за рахунок застосування цифрового інструментарію (табл. 1).

Одним з ключових бар'єрів на шляху розвитку цифрових сервісів залишається низький рівень довіри громадян до онлайн-послуг, особливо у сфері страхування. Багато українців все ще ставляться з обережністю до цифрових платформ, побоюючись можливого шахрайства та фінансових ризиків. Така недовіра стримує перехід від традиційних способів обслуговування до сучасних цифрових рішень [5].

Невпевненість у надійності та зручності онлайн-інструментів змушує людей утримуватись від їх застосування, що сповільнює розвиток цифрової інфраструктури в галузі страхування. Для подолання цієї проблеми необхідно запускати освітні ініціативи як на державному, так і на корпоративному рівнях, проводити інформаційні кам-

Таблиця 1– Порівняльна характеристика традиційного та цифрового управління страховим портфелем (на основі [5,10])

Параметри порівняння	Традиційне управління	Цифрова трансформація (InsurTech)
Джерела даних	Статистична звітність, історичні дані, паперові анкети	Big Data, IoT-пристрої, телематика, соціальні мережі
Оцінювання ризиків	Ручне оброблення, базується на широких групах	AI, аналіз індивідуальної поведінки
Ціноутворення	Статичні тарифи, незмінні протягом терміну угоди	Динамічне ціноутворення (Pay-as-you-drive/live)
Взаємодія	Фізичні офіси, страхові агенти, паперові поліси	Мобільні додатки, чат-боти, цифрові кабінети 24/7
Оброблення збитків	Тривалі перевірки, збір фізичних копій документів	Автоматичне врегулювання, застосування фото/відео AI
Модель бізнесу	Орієнтація на продукт (продаж поліса)	Орієнтація на клієнта (персоналізований сервіс)

панії, спрямовані на зміцнення довіри до цифрових сервісів, а також розробляти прості й інтуїтивно зрозумілі платформи та додатки, створені для користувачів з мінімальним досвідом у роботі з сучасними технологіями.

Застосування BigData надає страховим компаніям можливість будувати довгострокові стратегії на основі точних прогнозів поведінки клієнтів. Аналіз сезонних коливань попиту на страхові послуги, наприклад, дає компаніям змогу оперативно змінювати свої пропозиції, сприяючи зростанню прибутковості та стабільності бізнесу.

ЦТ стають драйвером розвитку страхового ринку України. Вони створюють умови для оптимізації управлінських процесів, підсилення конкурентних переваг і розширення спектра страхових послуг, які максимально відповідають потребам сучасного клієнта [6].

На тлі активної цифрової трансформації світової економіки страхування переживає суттєві зміни. Ці тенденції пов'язані з впровадженням новітніх технологій і переосмисленням відносин між страховиками та їх клієнтами. Особливо помітним напрямом цих змін є інтеграція IoT у сферу страхування здоров'я. Носимі пристрої, що відстежують фізичну активність, рівень стресу або якість сну, дають змогу компаніям пропонувати гнучкі страхові програми з динамічними тарифами [7]. Такий підхід мотивує клієнтів до підтримки здорового способу життя, адже вони можуть отримувати бонуси, знижки чи спеціальні пільги. Це не лише збільшує лояльність клієнтів, але й сприяє зниженню страхових ризиків.

Україна володіє значним потенціалом для активного впровадження передових міжнародних практик у сфері цифровізації страхового бізнесу. Ця перспектива здатна стати фундаментом для формування конкурентоспроможного, відкритого та орієнтованого на потреби клієнтів ринку страхових послуг [8]. Однак ефективна реалізація зазначеного потенціалу потребує продуманого системного підходу, що охоплює кілька ключових напрямів, серед яких створення чіткої нормативно-правової бази, розвиток сучасної технічної інфраструктури та комплексна підготовка усіх учасників страхових процесів до умов цифрових трансформацій.

Одним із пріоритетних та багатообіцяючих кроків у цьому контексті є запровадження єдиного реєстру страхових угод, ініціатива якого належить Національному банку України. Цей реєстр буде служити централізованою платформою для зберігання даних про всі укладені страхові договори, тим самим надаючи змогу значно підвищити рівень прозорості страхових операцій [9]. Додатково впровадження такого реєстру стане дієвим механізмом для мінімізації ризиків шахрайства та забезпечення більш суворого контролю з боку державних органів.

Переваги такого підходу безпосередньо вплинуть

на глобальне позиціонування України у міжнародному страхуванні. Це сприятиме інтеграції українського ринку до європейського страхового простору, водночас забезпечуючи відповідність високим стандартам міжнародного нагляду та регулювання у цій сфері [10]. У довгостроковій перспективі цифровізація страхового бізнесу стане каталізатором його розвитку та позитивно позначиться на економічній стабільності країни.

Для успішної цифровізації управління страховими портфелями компаніям слід запроваджувати комплексні стратегії, орієнтовані на інтеграцію сучасних технологій у всі ключові бізнес-процеси. Не менш важливим є розвиток експертних аналітичних навичок, інвестиції у кібербезпеку та підвищення рівня цифрової грамотності працівників. Отже, впровадження ЦТ відкриває перспективи для оптимізації управління страховим портфелем. Однак ефективне їх застосування вимагає системного підходу, усвідомлення потенційних ризиків і готовності адаптуватися до динамічних умов цифрового середовища.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження показали, що ЦТ відіграють ключову роль у сучасному управлінні страховим портфелем компаній. Вони сприяють підвищенню ефективності, гнучкості та здатності страхового бізнесу адаптуватися до швидкоплинних умов ринку. Завдяки застосуванню таких інноваційних інструментів, як BigData, AI, ML та хмарні технології, суттєво вдосконалюються процеси аналізу ризиків, оптимізації та управління страховим портфелем.

Цифровізація довела свою здатність покращувати якість андеррайтингу, підвищувати точність прогнозування страхових випадків, ефективніше управляти страховими резервами та зменшувати операційні витрати. Крім того, впровадження цифрових платформ дає змогу автоматизувати бізнес-процеси, пришвидшити оброблення інформації та покращити взаємодію з клієнтами, що позитивно впливає на рівень їх задоволеності та лояльності.

Однак впровадження ЦТ супроводжується певними викликами. Це включає забезпечення кібербезпеки, захист персональних даних, значні фінансові інвестиції в модернізацію IT-інфраструктури та необхідність залучення висококваліфікованих фахівців для роботи з новими технологіями.

Так, ефективне застосування ЦТ у управлінні страховим портфелем стає ключовою передумовою для підвищення конкурентоспроможності страхових компаній і забезпечення їхнього сталого розвитку. Подальші дослідження у цьому напрямі доцільно зосередити на детальному вивченні інноваційних цифрових рішень та розробленні практичних рекомендацій з їх впровадження в операційну діяльність страхових компаній.

Список використаних джерел:

1. Журавка О.С., Кожушко І.О., Рябушка Л.Б. Процес управління страховим портфелем страхової компанії. *Проблеми сучасних трансформацій*. 2023. Вип. 9. DOI: 10.54929/2786-5738-2023-9-08-02
2. Євтушенко Н.М., Кривенко Ю.В., Стеценко Д.І. Цифрові технології у страхуванні. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2024. №43. С. 105-114. DOI: 10.36074/grail-of-science.06.09.2024.011
3. Головні технологічні тренди 2024 року, які вплинуть на ефективність компаній. URL: <https://forinsurer.com/news/23/11/24/43278>
4. Владика Ю., Шубіна І. Управління страховими ризиками страховика (за матеріалами страхової компанії «УСГ»). *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-55-12
5. Гавадзин Н.О. та ін. Цифровізація страхування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 48. С. 14-17. DOI: 10.32782/2413-9971/2023-48-2
6. Гаврилко Т.О., Мельничук О.П. Діяльність страхових компаній в умовах ризик-середовища воєнної економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2022. Вип. 78. С. 95-102. URL: http://bses.in.ua/journals/2022/78_2022/17.pdf
7. Середя О. Сучасні тенденції розвитку страхування та методологія дослідження страхового ринку. *Економіка та суспільство*. 2025. №80. DOI: 10.32782/2524-0072/2025-80-47
8. Digital transformation: A review and research agenda 2022. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0263237322001219>
9. Khalatur S., Tvaronavicieni M., Dovgal O., Levkovich O., Vodolazska O. Impact of selected factors on digitalization of financial sector. *Entrepreneurship and Sustainability*. 2022. Vol. 10 (1). pp. 358—377. DOI: 10.9770/jesi.2022.10.1(19)
10. Панченко О., Акінчиць О. Загрози та виклики цифровізації ринку страхових послуг в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2025. Вип. 1(41). С. 386-395. DOI: 10.25140/2411-5215-2025-1(41)-386-395

References

1. Zhuravka O.S., Kozhushko I.O., Riabushka L.B. The process of managing the insurance portfolio of an insurance company. *Problems of modern transformations*. 2023. Issue 9. DOI: 10.54929/2786-5738-2023-9-08-02 (in Ukrainian).
2. Yevtushenko N.M., Kryvenko Yu.V., Stetsenko D.I. Digital technologies in insurance. *International scientific journal "Grail of science"*. 2024. No. 43. pp. 105-114. DOI: 10.36074/grail-of-science.06.09.2024.011 (in Ukrainian).
3. The main technological trends of 2024 that will affect the efficiency of companies. URL: <https://forinsurer.com/news/23/11/24/43278> (in Ukrainian).
4. Vladyka Yu., Shubina I. Insurance risk management of the insurer (based on materials from the insurance company "USG"). *Economy and Society*. 2023. No. 55. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-55-12 (in Ukrainian).
5. Gavadin N.O. et al. Digitalization of insurance. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*. 2023. No. 48. pp. 14-17. DOI: 10.32782/2413-9971/2023-48-2 (in Ukrainian).
6. Gavrylko T.O., Melnychuk O.P. Activities of insurance companies in the risk environment of the military economy. *Black Sea Economic Studies*. 2022. Issue 78. pp. 95-102. URL: http://bses.in.ua/journals/2022/78_2022/17.pdf (in Ukrainian).
7. Sereda O. Modern trends in insurance development and methodology for researching the insurance market. *Economy and Society*. 2025. No. 80. DOI: 10.32782/2524-0072/2025-80-47 (in Ukrainian).
8. Digital transformation: A review and research agenda. 2022. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0263237322001219> (in Ukrainian).
8. Digital transformation: A review and research agenda 2022. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0263237322001219>
9. Khalatur S., Tvaronavicieni M., Dovgal O., Levkovich O., Vodolazska O. Impact of selected factors on digitalization of financial sector. *Entrepreneurship and Sustainability*. 2022. Vol. 10 (1). pp. 358—377. DOI: 10.9770/jesi.2022.10.1(19)
10. Panchenko O., Akinchys O. Threats and challenges of digitalization of the insurance services market in Ukraine. Problems and prospects of economy and management. 2025. Issue 1(41). pp. 386-395. DOI: 10.25140/2411-5215-2025-1(41)-386-395 (in Ukrainian).

Tetiana HAVRYLKO

PhD in Economics, Associate Professor, Kyiv Aviation Institute

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2010-307X>

e-mail: 0678986116@ukr.net

Anna KHMARUK

student, Kyiv Aviation Institute

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5238-3026>

e-mail: 8040203@stud.kai.edu.ua

DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE MANAGEMENT OF THE COMPANY'S INSURANCE PORTFOLIO

The paper examines the specifics of implementing digital technologies in the process of managing insurance portfolios of companies in the context of the digital transformation of the economy. It was found that the integration of modern information solutions is a determining factor in increasing the efficiency of insurance companies, ensuring their financial stability and competitiveness in the market. The key areas of digitalization of the insurance business are analyzed, such as the use of Big Data analysis technologies, artificial intelligence, machine learning, cloud services and automated risk management systems. It is proven that the use of digital tools contributes to a more accurate definition of insurance risks, better optimization of the insurance portfolio structure, improving the quality of underwriting and more effective management of insurance reserves. Special attention is paid to the personalization of insurance products, which allows for a more flexible response to the individual needs of customers, contributing to the growth of their loyalty. It was established that thanks to digital platforms, companies receive quick access to the necessary information, automate business processes and reduce operating costs. At the same time, the main challenges of digitalization were identified, including issues of ensuring cybersecurity, personal data protection, significant capital investments and the need to increase the level of digital competence of employees. In the context of Ukraine, the successful implementation of these technologies also requires the development of a comprehensive ecosystem of support for digital transformation, including state initiatives and public-private partnerships, to overcome barriers related to legacy systems and limited resources. Furthermore, the integration of advanced AI solutions opens new opportunities for real-time risk monitoring and dynamic portfolio rebalancing, which significantly enhances the resilience of insurance companies in volatile market conditions. It was concluded that the effective use of digital technologies in insurance portfolio management is becoming an important condition for the sustainable development of insurance companies and their adaptation to modern financial market conditions.

Keywords: insurance, insurance company, insurance portfolio, insurance portfolio management, digital technologies

Андрій Володимирович ПЕХНИК

к.е.н., доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9171-7354>e-mail: apekhnyk7@ukr.net**ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

Транснаціоналізація – одна з основних тенденцій розвитку світової економіки, що сформувала її у сучасному вигляді. Транснаціональні корпорації (ТНК) – не просто невід’ємна частина глобальної економіки, а радше її уособлення. За політичною могутністю провідні ТНК змагаються з окремими державами, а економічно перевищують більшість з них. Транснаціоналізацію детерміновано розвитком корпорації, якій стає «тісно» на національному ринку; з іншого боку, ТНК стрімко зростають саме завдяки активній транснаціоналізації, що забезпечує максимальну ефективність та прибутковість. Центри базування ТНК – США, ЄС, Японія та Китай. Корпорації кожного регіону мають унікальні риси, зумовлені його історичними, культурними, ментальними та політичними особливостями.

Ключові слова: транснаціоналізація, транснаціональні корпорації, ТНК, світова економіка, міжнародні економічні відносини, міжнародний бізнес

Стаття надійшла 20.04.2026

Статтю прийнято 27.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Транснаціоналізація є однією з основних тенденцій розвитку світової економіки, котра власне і сформувала її у сучасному вигляді. В наш час транснаціональні корпорації (ТНК) є не просто невід’ємною частиною глобальної економіки системи – вони у суті й є, як це далі обґрунтовано у статті, цією глобальною економікою чи принаймні дуже значною її частиною.

За своєю політичною могутністю та впливом на глобальне суспільство провідні ТНК можуть змагатися з окремими державами, а за економічними показниками перевищують більшість з них. Тому вивчення такого явища як транснаціоналізація і відповідно ТНК, котрі її уособлюють, в наш час набуває особливої актуальності.

Об’єктом дослідження є транснаціоналізація та транснаціональні корпорації, а предметом дослідження – історія становлення ТНК, їх роль та особливості розвитку у сучасній світовій економіці.

У світовій економічній науці діяльність ТНК досліджували такі вчені, як С. Агарваль, П. Баклі, Д. Беннет, Г. Вейнріч, Р. Вернон, С. Гаймер, Дж.-Ф. Геннарт, Ч. Гілл, Ч. Гофер, Дж. Даннінг, Д. Датта, М. Кассон, Р. Кейвз, Ч. Кіндельбергер, Дж. Лі, М. Міллер, Ф. Модільяні, Т. Моран, Т. Озава, К. Омае, Х. Пітеліс, М. Портер, П. Рана, Р. Рейч, С. Рольф, Дж. Ротгеб, Ф. Рут, М. та С. Толчін, Ф. Тромпенаарс, А. Шапіро, К. Шарп; у вітчизняній науці окремі аспекти діяльності ТНК вивчали О. Білорус, О. Будкін, В. Буткевич, С. Войтко, О. Гавриш, В. Геєць, І. Гладій, Б. Губський, В. Дикань, О. Корогорова, В. Кисіль, М. Лизун, В. Мельник, Т. Моїсеєнко, А. Мокій, К. Нерода-Березка, Ю. Пахомов, К. Панченко, Ж. Поплавська, О. Рогач, А. Семенов, К. Семенов, С. Соколенко, А. Філіпенко, В. Шевчук, О. Шнирков, І. Шуміло та ін. Водночас, незважаючи на велику кількість досліджень діяльності ТНК, з огляду на складність та багатогранність цього явища, багато аспектів та закономірностей транснаціоналізації і досі потребують подальших досліджень.

МЕТА дослідження – виявити закономірності розвитку та особливості діяльності транснаціональних корпорацій у світовій економіці.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для вирішення поставлених завдань застосовано загальнонаукові та спеціальні пізнавальні методи. Теоретико-методологічною основою дослідження є праці іноземних та вітчизняних фахівців у галузі транснаціоналізації та діяльності ТНК. У дослідженні застосовано такі методи: системний підхід (вивчення принципів та закономірностей транснаціоналізації світової економіки); фінансово-економічний та порівняльний аналіз (вивчення загальних закономірностей та тенденцій розвитку ТНК та їх національних особливостей).

РЕЗУЛЬТАТИ

Однією з найхарактерніших особливостей сучасної світової економіки є наявність в ній ТНК, тобто компаній, які:

забезпечують свою виробничу, складальну, торгівельну або сервісну присутність у двох або більше країнах;

інвестують або інвестували значну частину активів у закордонні філіали;

забезпечують значну частину обороту і прибутків за кордоном;

мають ефективний відпрацьований механізм міжнародної координації діяльності закордонних філіалів;

застосовують глобальні стратегії при прийнятті управлінських рішень;

розглядають можливості інвестування активів у будь-якій країні світу.

ТНК є одним з найважливіших феноменів світової економіки кінця ХХ ст., однак витoki цього явища слід шукати значно раніше.

Так, прообразами сучасних транснаціональних компаній були ломбардські, флорентійські та венеціанські банківські доми, що мали свої відділення у всій середньовічній Європі (наприклад, банк відомої флорентійської родини Медічі мав 16 відділень, розкиданих у всій Європі). Функції ТНК були притаманні і релігійним лицарським орденам, – наприклад, створеному у 1118 р. «Ордену лицарів храму царя Соломона», представники якого більш відомі під назвою тамплієрів. Відділення ордену охоплювали територію від Малої Азії на сході до Ірландії на заході і від північної Аф-

рики на півдні до Норвегії та Швеції на півночі. Військова могутність ордену підсилювала його можливості посередницької діяльності у переведенні грошових коштів, поштових доставок і збройного супроводу, і навпаки – зростання попиту на таку діяльність сприяло підсиленню ордену. Коли у XIII ст. тамплієри за 13 тижнів доставили дипломатичну депешу з Палестини у Лондон, це було загальноновизнаним рекордом швидкості для тогочасного світу. Загальноновизнана нейтральність та імунітет тамплієрів під час різноманітних феодалних міжусобиць теж сприяли авторитету ордену як банкіра та фінансового посередника. Зрештою саме фінансова могутність ордену наклікала на нього заздрощі монархів і спричинила ліквідацію ордену у 1307 р.

З початком Великих географічних відкриттів та розвитком колоніальної торгівлі почався і розвиток мереж закордонних представництв провідних торгівельних компаній, приватних (наприклад, у Великій Британії та Голландії) чи контрольованих державою (наприклад, у Франції). Цим компаніям були притаманні більшість функцій ТНК. Найвідомішими з таких компаній є британські Ост-Індійська та Вест-Індійська компанії.

Починаючи з середини XIX ст. більшість провідних європейських та американських компаній почали засновувати закордонні представництва. Однак функції цих представництв аж до середини XX ст. були суттєво обмежені. Зокрема, вони рідко передбачали наявність повноцінного виробництва за кордоном, котре набуло поширення у II пол. XX ст., а отже, – саме з цього періоду починається бурхливе зростання ТНК.

На початку 1980-х рр. ТНК вже контролювали близько половини промислового виробництва та зовнішньої торгівлі й переважну більшість технологічних розробок капіталістичного світу; у 1992 р. 100 найбільшим компаніям належали активи на загальну суму 3,4 трлн дол., близько 40 % з яких припадало власне на закордонні активи; водночас згадані 100 ТНК в цей період вже контролювали близько 1/3 прямих іноземних інвестицій світу [1].

Кількість справді гігантських компаній навіть у наш час не перевищує кількох сотень, однак за рахунок розгалуженої структури і величезних обсягів виробництва вони практично повністю контролюють світову економіку.

Масштаби діяльності ТНК нині набули безпрецедентних розмахів. Згідно з результатами дослідження, проведеного благодійною фундацією Global Justice Now, станом на 2016 р. 69 позицій у рейтингу зі 100 найбільших економічних утворень світу займали ТНК, і лише 31 – суверенні держави; водночас кількість ТНК у списку зросла на 6 лише протягом одного року (у 2015 р. їхня кількість становила 63) [2].

Роль ТНК у сучасній світовій економіці важко перебільшити: оборот великих ТНК перевищує державні бюджети і навіть ВВП багатьох держав: річний оборот «General Motors» перевищував ВВП Швейцарії, Пакистану та ПАР, «Royal Dutch Shell» – Ірану, Венесуели та Туреччини, а оборот «Goodyear Tire» більший за ВВП такого гіганта нафтоекспорту, як Саудівська Аравія.

Могутність ТНК стрімко зростає, – наприклад, у 2024 р. надходження 500 найбільших ТНК світу зросли на 1,8% порівняно з 2023 р. Якщо на початку 1970-х рр. у світі нараховувалося лише 210 корпорацій з річним

оборотом, більшим за 1 млрд дол., а у 1980-х рр. – 380 ТНК з оборотом понад 2 млрд дол., то у 1998 р. навіть оборот компанії «Northrop Grumman» (найменшої з 500 найпотужніших ТНК) перевищив 8,9 млрд дол., тоді як оборот 447 компаній перевищував 10 млрд дол., з них 183 компаній – 20 млрд дол., 35 компаній – 50 млрд дол., а оборот 9 найбільших корпорацій перевищив безпрецедентну до того відмітку 100 млрд дол. [3; N.B.: тут і надалі статистика за ТНК розраховується на основі рейтингів Fortune Global 500 за відповідні роки].

Надходження 500 найбільших компаній світу у 2024 р. сукупно склали 41,7 трлн дол., що перевищує ВВП ЄС та Китаю разом узятих і становить понад третину світового ВВП. Водночас в них безпосередньо працюють 70,1 млн осіб, що перевищує загальну кількість населення таких країн, як Велика Британія чи Франція.

Відповідно величезним є й прибуток 500 найбільших ТНК світу – наприклад, у 2024 р. вони отримали майже 3 трлн дол. прибутку (точніше – 2,98 трлн), що майже дорівнює ВВП Великої Британії та Франції і перевищує ВВП таких країн, як Італія чи Канада (водночас 1 трлн з цієї суми отримано ТНК у сфері фінансів) [3].

12 років поспіль список найбільших ТНК світу очолює Walmart – найбільша у світі роздрібна торговельна мережа, що здійснює операції як через всесвітню мережу, так і засобами електронної комерції. Її надходження за 2024 р. перевищили 700 млрд дол. (713 млрд дол.), а прибуток склав майже 22 млрд дол.; водночас кількість співробітників мережі Walmart у світі становить 2,1 млн осіб [3].

Аналогічними є й показники надходжень наступної у рейтингу ТНК – Інтернет-гіганта Amazon (717 млрд дол.), однак її прибуток у 2024 р. був значно вищим – майже 78 млрд дол. за дещо меншої з огляду на специфіку Інтернет-торгівлі кількості працівників – 1,58 млн осіб [3].

Варто виділити також Apple, що стала першою в історії компанією, показники капіталізації якої перевищили 1 трлн дол.; станом же на 2024 р. показники капіталізації Apple впевнено прямували до 4 трлн, склавши 3,75 трлн дол. США [3].

Важливо відзначити високий рівень диверсифікації провідних ТНК, – наприклад, базована в ірландському Дубліні Accenture за загальних надходжень 72 трлн, прибутку 766 млрд та 786 тис. працівників [3] успішно розвивається і працює у найрізноманітніших сферах, від ІТ та штучного інтелекту (AI) до фінансів, страхування, аерокосмічної та військової промисловості.

Високі темпи розвитку характерні для більшості ТНК, однак деякі з них демонструють не просто швидке зростання, а навіть своєрідні якісні стрибки. Так, у 2024 р. гігант соціальних мереж Meta Platforms піднявся на 25 позицій у світовому рейтингу (до 41-го місця), виробник чіпів AI Nvidia стрибнув одразу на 156 позицій (до 66-го місця), а гігант китайського ринку електромобілів BYD піднявся на 52 позиції (до 91-го місця у світі) [3].

Зауважимо, що показники зайнятості у найбільших ТНК не включають постачальників, підрядників, дилерів, працівників ремонтних майстерень та інших суб'єктів економічної активності, що не є працівниками самих ТНК, але чий робочі місяці безпосередньо залежать від

цих ТНК. Наприклад, кількість працівників японської корпорації Honda оцінюється приблизно у 200 тис. осіб, однак приблизно ще стільки ж задіяно у компаніях, що виробляють різноманітні компоненти та комплектуючі для автомобілів та мотоциклів Honda, і ще приблизно стільки ж – у дилерських мережах та авторизованих сервісних центрах у всьому світі. Також для ТНК характерно значний ефект мультиплікатора – зростання їх виробництва викликає додаткове економічне зростання у відповідній локації чи країні.

Варто зазначити, що, список Форбс відображає статистичні дані за «500 найбільшими компаніями світу», а не за «500 найбільшими ТНК світу», що кожна з наведених у ньому компаній, включаючи торгівельні та телекомунікаційні мережі, є у суті транснаціональною, оскільки всі вони змушені для задоволення потреб своїх клієнтів забезпечувати активну присутність за кордоном та застосовувати у процесі прийняття рішень глобальні стратегії, що є основними ознаками транснаціональності. Тобто неможна заперечувати той факт, що практично всі наймогутніші компанії світу є не просто великими, але – транснаціональними.

Суть не лише в тому, що для великої корпорації вихід на світові ринки наперед детермінований самим її розвитком, тобто що компанії в міру її зростання стає «тісно» на її національному ринку. Практика показує, що зворотня залежність є не менш виправданою – більшість провідних корпорацій сьогодення досягли своїх розмірів саме завдяки активній транснаціоналізації, яка дала їм змогу використати всі переваги транснаціоналізації для забезпечення максимальної ефективності та прибутковості.

Центри базування провідних ТНК збігаються зі світовими центрами ділової активності, а саме – США, ЄС, Японія та Китай. Крім спільних для усіх ТНК рис, вихідці з кожного з регіонів мають унікальні риси, зумовлені його історичними, культурними, ментальними та політичними особливостями. Розуміння цих особливостей чи стереотипів важливе для розуміння природи ТНК різних регіонів.

Європейські ТНК традиційно замкнуті та консервативні, адже одним із найважливіших елементів у системі цінностей регіону здавна вважається добра репутація фірми, стабільне становище і багаторічний досвід роботи в обраній галузі. Тому більшість провідних європейських корпорацій належать до найстаріших у своїх галузях. Для них характерна чітка спеціалізація та великі розміри материнської компанії, що пояснюється відносною слабкістю європейського антимонопольного законодавства. Типовими для європейських ТНК є найбільш консервативні галузі: страхування, банківська справа, хімічна, харчова та фармацевтична промисловість.

На відміну від європейських компаній, для американських ТНК характерна розгалужена міжгалузєва структура. Це закономірно, оскільки для США історично характерне сильне антимонопольне законодавство, отже, саме у США набув найвищого розвитку концерн

– економічна структура, що об'єднує низку різногалузєвих підприємств.

Третю велику групу ТНК становлять японські компанії. Ця група є відносно молодою, однак вона вже завоювала міцні позиції на світовому ринку. Хоч темп наступу значно сповільнився, однак, поєднуючи передові західні технології та унікальні японські методи менеджменту, японці продовжують витіснити американців та європейців зі світових ринків, наприклад, автомобілів з ДВЗ та електроніки.

Четвертою, наймолодшою групою є китайські ТНК, котрі свого часу зуміли завоювати сильні позиції на глобальному ринку за рахунок дешевої китайської робочої сили. Нині ця перевага практично знівельовалася, однак китайські ТНК продовжують зростати за рахунок державної підтримки та стимулювання, а також за рахунок переваг у забезпеченні певними стратегічними ресурсами (такими як, наприклад, рідкоземельні метали, на ринку яких Китай цілеспрямовано формував свою домінуючу позицію протягом останніх кількох десятиріч років). Очевидно, що це викликає звинувачення у нечесній конкуренції і часто є приводом для впровадження економічних обмежень і навіть санкцій з боку інших країн.

Всупереч поширеній думці власна технологічна база китайських ТНК суттєво слабша, ніж у західних та японських конкурентів, однак це відставання Китай інтенсивно намагається скоротити за рахунок величезних капіталовкладень у високотехнологічні галузі, купівлі технологій та промислового шпигунства.

Значення ТНК для сучасної світової економіки (порівняно з державами) додатково підсилюється за рахунок жорсткої ієрархічної структури: у ТНК на протипагу державам немає і не може бути жодного протиставлення чи балансу гілок влади, які, попри безперечну позитивну роль «страхування від авторитаризму», суттєво обмежують та сповільнюють управління. Тому, хоч перевага демократії для загального добробуту є безперечними, значно вища ефективність розподілу та використання ресурсів в межах ТНК дає змогу прогнозувати подальше зростання їх ролі у світовій економіці.

ВИСНОВКИ

Хоч прообрази перших ТНК з'явилися ще у ранньому середньовіччі і остаточно сформувалися в добу колоніальної торгівлі, бум ТНК у сучасному розумінні цього слова припав на II пол. XX ст. Нині вони фактично формують основу глобальної економічної системи, а їх економічна могутність перевищує можливість більшості держав, водночас вона продовжує неухильно зростати, оскільки, хоч вихід на глобальний ринок нині детермінований самим розвитком компанії, водночас більшість провідних ТНК сьогодення досягли своїх розмірів саме завдяки активній транснаціоналізації, яка забезпечила їм переваги над більш локальними конкурентами.

References

1. UNCTAD World Investment Report, 1993. URL: https://ss.rojasdatabank.info/iteia20072_en.pdf
2. Study: big corporations dominate list of world's top economic entities. the Guardian. 2016. Sep 12. URL: <https://www.theguardian.com/business/2016/sep/12/global-justice-now-study-multinational-businesses-walmart-apple-shell>
3. Fortune Global 500. URL: <https://fortune.com/ranking/global500/>

Andrii PEKHNYK

PhD in Economics, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9171-7354>

e-mail: apekhnk7@ukr.net

TRANSNATIONALIZATION OF THE WORLD ECONOMY: HISTORY AND MODERNITY

Transnationalization is one of the main trends in the development of the world economy, which actually shapes it. Nowadays, Transnational corporations (TNCs) are not just an integral part of the global economic system – they are in fact the global economy itself or at least a very significant part of it. TNCs are one of the most important phenomena of the world economy of the late 20th century, though the origins of this phenomenon should be sought much earlier. Full-fledged production abroad became widespread in the second half of the twentieth century, and therefore, so this was the period when the rapid growth of TNCs began. The number of really giant companies even today does not exceed several hundred, but due to their extensive structure and huge production volumes they practically dominate the world economy. The scale of TNC nowadays has become unprecedented: 69 positions in the ranking of the 100 largest economic entities of contemporary are being held by TNCs, while only 31 are sovereign states (for comparison - the number of TNCs on the list increased by 6 in just one year - in 2015 their number was 63). The combined revenue of the world's 500 largest companies in 2024 was \$41.7 trillion, more than the GDP of the EU and China combined and more than one third of global GDP. They directly employ 70.1 million people, more than the total population of countries such as the UK or France. In terms of their political power and influence upon global society, leading TNCs can compete with individual states, and in terms of economic indicators exceed most of them. The point is not only that for a large corporation, access to global markets is determined by its own development, i.e. the company overgrows its national market; there is also reverse relationship - most of leading TNCs have achieved their size due to active transnationalization, which allowed them to use all the advantages of transnationalization to ensure maximum efficiency and profitability. The centers of operations of leading TNCs coincide with the world centers of business activity, namely the USA, EU, Japan and PRC. In addition to the common features of all TNCs, corporations of each region have unique features due to their historical, cultural, mental and political characteristics.

Keywords: transnationalization, transnational corporations, TNCs, world economy, international economic relations, international business

Ірина Миколаївна **ЄПФАНОВА**

к.е.н., доцент, Національний університет "Одеська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4564-688X>

e-mail: epifodessa@gmail.com

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

У статті досліджено вплив цифрової трансформації на розвиток машинобудівних підприємств України в контексті глобальних технологічних змін. Метою роботи є визначення ключових напрямів цифровізації та оцінювання їхнього впливу на техніко-технологічну базу галузі. У результатах узагальнено дані UkraineInvest, KPMG та наукових джерел стосовно змін продуктивності, якості, енергоспоживання та цифрової зрілості підприємств. Підтверджено, що цифровізація формує адаптивну виробничу систему, скорочує витрати та підвищує конкурентоспроможність у процесі євроінтеграції.

Ключові слова: цифровізація, машинобудування, техніко-технологічна база, Індустрія 4.0, ефективність

Стаття надійшла 01.04.2026

Статтю прийнято 07.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Цифрова трансформація (ЦТ) є ключовим чинником підвищення конкурентоспроможності економічних систем у глобальному масштабі. Світові аналітичні звіти, зокрема Digital Progress and Trends Report 2023 Світового банку [1] та Global Tech Report 2023 і 2026 міжнародної компанії KPMG [2, 3], відображають динаміку впровадження цифрових технологій, штучного інтелекту (AI) та автоматизації у провідних економіках світу. Дані OECD [4] та стратегічні документи Європейської Комісії, зокрема The Digital Europe Programme [5] і мережа European Digital Innovation Hubs [6], визначають пріоритети цифрового розвитку в країнах ЄС.

Український контекст цифровізації подано у матеріалах UkraineInvest [7], де наведено оцінки впливу технологій Індустрії 4.0 на продуктивність, енергоефективність та модернізацію виробничих процесів. Практичні аспекти цифрового управління ресурсами розкрито у дослідженні З.І. Кадюка про обліково-аналітичне забезпечення в SAP ERP [8].

Науковий дискурс в Україні формується працями вітчизняних дослідників: в [9] проаналізовано цифрову трансформацію бізнес-процесів; в [10] оцінено вплив сучасних технологій на ефективність машинобудування; а також в [11] розглянуто цифровізацію економіки України в умовах євроінтеграції. Теоретичні засади моделювання економічних систем подано в монографії С. Пласконь та Г. Сеніва [12].

Сукупність цих джерел формує комплексне бачення ЦТ як ключового драйвера інноваційного розвитку та підвищення ефективності економічних систем.

МЕТА дослідження – комплексний аналіз сучасних тенденцій ЦТ бізнес-процесів у глобальному, європейському та національному вимірах із визначенням ключових факторів, що впливають на ефективність впровадження ЦТ в економічних системах. Особливу увагу приділено узагальненню результатів міжнародних аналітичних звітів Світового банку [1], компанії KPMG [2; 3], OECD [4], програмних документів Європейської Комісії [5; 6], а також оцінці впливу технологій Індустрії 4.0 на українські підприємства за даними UkraineInvest [7]. Додатковою метою є систематизація наукових підходів до цифровізації, поданих у працях українських

дослідників [9-11], а також теоретичних положень моделювання економічних систем, викладених у монографії Пласконь і Сеніва [12]. На основі цього сформульовано узагальнену характеристику впливу ЦТ на продуктивність, інноваційність та конкурентоспроможність підприємств.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Постановка завдання полягає у визначенні теоретичних і прикладних засад цифрової трансформації бізнес-процесів на основі узагальнення світових, європейських та національних джерел, а також у формулюванні мети та методів дослідження. В межах поставленого завдання передбачено визначення ключових факторів, що впливають на ефективність цифровізації, узагальнення кількісних показників, поданих у міжнародних та національних джерелах, і формування цілісного уявлення про роль ЦТ у підвищенні продуктивності та конкурентоспроможності підприємств.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Матеріалами дослідження слугували міжнародні аналітичні звіти Світового банку [1], статистичні та оглядові матеріали OECD [4], програмні документи Європейської Комісії з цифрової політики ЄС [5; 6], аналітичні дані UkraineInvest щодо впливу технологій Індустрії 4.0 на українські підприємства [7], а також наукові публікації українських авторів [9-11] та теоретичні положення, викладені у монографії Пласконь та Сеніва [12]. Для характеристики глобальних тенденцій ЦТ застосовано звіти компанії KPMG Global Tech Report 2023 та 2026 [2; 3], які узагальнюють результати опитувань керівників технологічних підрозділів у різних країнах і галузях та дають змогу простежити динаміку зміни технологічних пріоритетів у часовому розрізі. Методологічну основу становили загальнонаукові методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції, методи порівняльного, структурно-логічного та контент-аналізу, що застосовано для опрацювання міжнародних звітів, нормативних документів та наукових публікацій. Для інтерпретації кількісних показників використовувалися елементи економіко-аналітичного підходу, що дало змогу здійснити комплексне дослідження цифрової трансформації як багатовимірного процесу, що охоплює тех-

нологічні, організаційні та економічні аспекти розвитку підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ

Результати дослідження свідчать, що ЦТ машинобудівних підприємств є комплексним процесом, який охоплює модернізацію техніко-технологічної бази, інтеграцію кіберфізичних систем, застосування AI, цифрових двійників, систем комп'ютерного зору та наскрізного цифрового проектування. Аналіз світових тенденцій, поданих у звітах KPMG за 2023 та 2026 рр. [2; 3], OECD [4] та Європейської Комісії [5; 6], демонструє, що провідні економіки світу переходять до моделей «розумного виробництва», де ключову роль відіграють автоматизація, предиктивна аналітика, цифрові екосистеми та високий рівень інтеграції даних у режимі реального часу.

У національному контексті цифровізація машинобудування розглядається як необхідна умова підвищення конкурентоспроможності та інтеграції в європейський економічний простір. За даними UkraineInvest [7], впровадження технологій Індустрії 4.0 забезпечує зменшення простоїв на 30–50 %, підвищення продуктивності на 15–30 %, зниження енергоспоживання до 40 %, а також покращення точності прогнозування до 85 %.

Одержані показники підтверджують, що цифрові рішення здатні трансформувати технічну базу підприємства з пасивного ресурсу на адаптивну систему, яка самостійно реагує на зміни виробничого середовища.

Таблиця 1 – Показники ефективності впровадження технологій Індустрії 4.0 за даними UkraineInvest (сформовано автором за даними [7])

Показник	Значення
Скорочення простоїв	30–50 %
Зростання продуктивності	15–30 %
Зниження енергоспоживання	до 40 %
Точність прогнозування	до 85 %

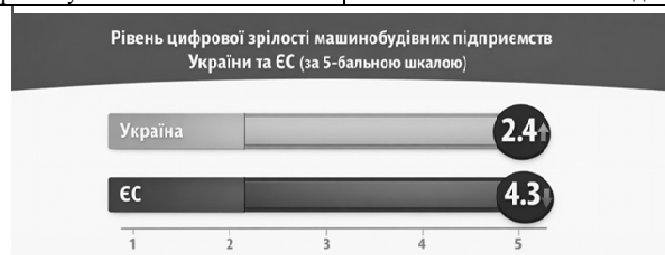

Рис. 1. Інтегрована порівняльна оцінка за основними напрямками ЦТ машинобудівних підприємств (розроблено автором на основі [2-4; 7; 10])

Таблиця 2 – Динаміка глобальних технологічних трендів за звітами KPMG (2023–2026) (складено автором за даними [2; 3])

Технологічний напрям	2023	2026
Автоматизація	високий пріоритет	інтегрована в усі процеси
Хмарні сервіси	активне впровадження	домінуюча модель
AI	точкове застосування	повсюдна інтеграція
Кібербезпека	критичний пріоритет	частина цифрової екосистеми
Моделі ХааS	обмежене застосування	масове поширення
Предиктивна аналітика	початковий етап	ключовий інструмент управління

Таблиця 3 – Операційні переваги впровадження цифрових інструментів (складено автором за даними [5])

Рішення	Механізм дії	Економічна ефективність
Цифрові двійники	Віртуальна копія цеху	Скорочення витрат на ремонт на 15–20 %
AI-аналітика	Прогнозування попиту	Оптимізація оборотного капіталу
Computer Vision	Аналіз поверхні деталей	Зменшення браку
CAD/CAM/CAE	Наскрізне проектування	Скорочення часу виходу продукту

Узагальнені результати наведено у табл. 1.

На діаграмі (рис. 1) подано інтегровану порівняльну оцінку за основними напрямками ЦТ машинобудівних підприємств, що включає цифрові двійники, системи комп'ютерного зору, AI-аналітику, CAD/CAM/CAE-технології та інтегровані цифрові платформи управління.

Аналіз звітів KPMG за 2023 та 2026 рр. дав змогу сформулювати динамічну характеристику глобальних технологічних трендів, що впливають на машинобудування. У 2023 р. ключовими драйверами цифровізації були автоматизація, хмарні сервіси та кібербезпека, тоді як у 2026 р. домінуючими стали AI, моделі ХааS, предиктивна аналітика та цифрові екосистеми. Узагальнені результати наведено у табл. 2.

Узагальнення результатів дало змогу сформулювати системну характеристику операційних переваг цифрових інструментів (табл. 3).

На рис. 2 подано динаміку ключових показників ефективності українських машинобудівних підприємств під впливом цифровізації, що демонструє зростання рівня автоматизації, скорочення виробничого циклу, зниження браку та підвищення рентабельності.

Порівняння рівнів цифрової зрілості підприємств ЄС та України (табл. 4) показує, що ключова відмінність полягає у переході європейських виробництв до повністю автоматизованих систем на основі кіберфізичних технологій, тоді як українські підприємства перебувають на етапі модернізації техніко-технологічної бази.

Рис. 2. Динаміка ключових показників ефективності машинобудівних підприємств (складено автором за даними [2; 3; 7; 13])

Таблиця 4 – Порівняльна характеристика етапів цифровізації (складено автором за агрегованими даними [2-4; 7; 10; 13])

Показник	Підприємства ЄС	Українські підприємства
Рівень автоматизації	Повна автоматизація CPS	Часткова автоматизація
Управління даними	Big Data у реальному часі	Облікові цифрові інструменти
Проектування	CAD/CAM/CAE, Digital Twins	Поступове впровадження CAD
Ланцюги постачання	AI-оптимізація логістики	Ручне управління

Окрему увагу заслуговують результати аналітичного звіту Центру стратегічних та міжнародних досліджень (CSIS) «Digital Will Drive Ukraine's Modernization» [13], в якому підкреслено, що цифровізація є фундаментальною умовою модернізації економіки України. У документі зазначено, що цифрові сервіси стали критично важливими для забезпечення стійкості держави під час війни, а цифровий сектор демонструє здатність до зростання навіть в умовах кризи. CSIS наголошує, що цифровізація має стати наскрізним принципом повоєнної реконструкції, а модернізація промисловості – одним з ключових напрямів відновлення.

Так, результати дослідження підтверджують, що ЦТ машинобудування створює ланцюговий ефект розвитку суміжних галузей, стимулює попит на висококваліфіковані кадри, сприяє зростанню ІТ-сектору та формує передумови для переходу від сировинної моделі до економіки з високою доданою вартістю. В умовах воєнного стану та повоєнного відновлення цифровізація стає ключовим інструментом економічної стійкості та технологічного суверенітету України.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу встановити, що ЦТ машинобудівних підприємств є ключовим чинником підвищення їхньої конкурентоспроможності, продуктивності та технологічної стійкості. Аналіз глобальних тенденцій за звітами KPMG 2023 та 2026 рр. показав, що світова промисловість переходить до моделей «розумного виробництва», де домінують AI, предиктивна аналітика, цифрові двійники та інтегровані цифрові екосистеми. Ці тенденції формують орієнтири, до яких має адаптуватися український машинобудівний сектор.

У національному контексті встановлено, що впровадження технологій Індустрії 4.0 забезпечує суттєве покращення операційних показників підприємств: скорочення простоїв на 30–50 %, зростання продуктивності на 15–30 %, зниження енергоспоживання до 40 % та підвищення точності прогнозування до 85 %. Ці ре-

зультати підтверджують перехід техніко-технологічної бази від пасивної до адаптивної, що здатна самостійно реагувати на зміни виробничого середовища. Діаграми, побудовані на основі даних UkraineInvest, демонструють позитивну динаміку ключових показників ефективності, зокрема зростання продуктивності, якості продукції та швидкості виробництва, а також зниження собівартості та аварійності.

Порівняльний аналіз рівня цифрової зрілості підприємств ЄС та України показав наявність суттєвого технологічного розриву. Європейські підприємства вже працюють у режимі повної автоматизації на основі кіберфізичних систем, застосовують Big Data у реальному часі та впроваджують наскрізні CAD/CAM/CAE-рішення. Натомість українські машинобудівні підприємства перебувають на етапі модернізації техніко-технологічної бази, що підтверджується результатами наукових досліджень та аналітичними матеріалами. Підкреслено, що цифровізація є фундаментальною умовою модернізації України та має стати наскрізним принципом повоєнної реконструкції. Цифровий сектор демонструє високу стійкість навіть в умовах війни, що створює передумови для прискореного розвитку промисловості та інтеграції у європейський цифровий ринок. Дослідження доводять, що цифровізація забезпечує мультиплікативний ефект на рівні держави, стимулюючи розвиток інженерної освіти, ІТ-сектору та високотехнологічного експорту.

Узагальнюючи результати, можна стверджувати, що ЦТ машинобудування формує мультиплікативний ефект для економіки: стимулює розвиток суміжних галузей, підвищує попит на висококваліфіковані кадри, сприяє зростанню ІТ-сектору та забезпечує перехід до моделі економіки з високою доданою вартістю. Для прискорення цифровізації необхідним є поєднання внутрішніх інвестицій підприємств, державної підтримки інновацій та інтеграції у європейські технологічні стандарти.

Список використаних джерел

- World Bank. Digital Progress and Trends Report 2023. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/95fe55e9-f110-4ba8-933f-e65572e05395/content>
- KPMG. Global Tech Report 2023. URL: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmgsites/xx/pdf/2023/09/kpmg-global-tech-report.pdf>

3. KPMG. Global Tech Report 2026. URL: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmgsites/xx/pdf/2026/01/global-tech-report.pdf>
4. OECD. Digital Economy Outlook. 2026. URL: <https://www.oecd.org/digital/>
5. European Commission. The Digital Europe Programme. Shaping Europe's digital future. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme>
6. European Digital Innovation Hubs (EDIH). URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/edih>
7. UkraineInvest. Industry 4.0: Key Trends and Effects. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/industry4-0/>
8. Кадюк З.І. Обліково аналітичне забезпечення управління запасами в SAP ERP. *Економіка. Фінанси. Право.* 2026. № 3. С. 19–25. DOI: 10.37634/efp.2026.3.4
9. Лазаренко В. Цифрова трансформація як імператив інноваційного розвитку бізнес процесів в Україні. *Економічний простір.* 2025. № 200. С. 64–69. DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.200.64-69>
10. Єпіфанова І.М. Вплив використання сучасних технологій на ефективність діяльності машинобудівних підприємств країни. *Економіка та суспільство.* 2025. Вип. 72. DOI: 10.32782/2524-0072/2025-72-7
11. Башлай С., Яремко І. Цифровізація економіки України в умовах євроінтеграційних процесів. *Економіка та суспільство.* 2023. Вип. 48. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-48-48
12. Пласконь С., Сенів Г. Економіко математичне моделювання функціонування економічних систем на мезорівні та макрорівні. *Моделі сталого розвитку: колективна монографія.* Тернопіль, 2022. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/26065>
13. Digital Will Drive Ukraine's Modernization. Center for Strategic and International Studies (CSIS), Washington, D.C., 2023. URL: <https://www.csis.org/analysis/digital-will-drive-ukraines-modernization>

References

1. World Bank. Digital Progress and Trends Report 2023. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/95fe55e9-f110-4ba8-933f-e65572e05395/content>
2. KPMG. Global Tech Report 2023. URL: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmgsites/xx/pdf/2023/09/kpmg-global-tech-report.pdf>
3. KPMG. Global Tech Report 2026. URL: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmgsites/xx/pdf/2026/01/global-tech-report.pdf>
4. OECD. Digital Economy Outlook. 2026. URL: <https://www.oecd.org/digital/>
5. European Commission. The Digital Europe Programme. Shaping Europe's digital future. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme>
6. European Digital Innovation Hubs (EDIH). URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/edih>
7. UkraineInvest. Industry 4.0: Key Trends and Effects. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/industry4-0/>
8. Kadiuk Z.I. Accounting and analytical support for inventory management in SAP ERP. *Economics. Finances. Law.* 2026. No. 3. pp. 19–25. DOI: 10.37634/efp.2026.3.4 (In Ukrainian).
9. Lazarenko V. Digital transformation as an imperative for innovative development of business processes in Ukraine. *Economic Space.* 2025. No. 200. pp. 64–69. DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.200.64-69> (In Ukrainian).
10. Yepifanova I.M. The impact of the use of modern technologies on the efficiency of the country's machine-building enterprises. *Economics and Society.* 2025. Issue 72. DOI: 10.32782/2524-0072/2025-72-7 (In Ukrainian).
11. Bashlai S., Yaremko I. Digitalization of the Ukrainian economy in the context of European integration processes. *Economy and Society.* 2023. Issue 48. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-48-48 (In Ukrainian).
12. Plaskon S., Seniv H. Economic and mathematical modeling of the functioning of economic systems at the meso and macro levels. *Models of sustainable development: a collective monograph.* Ternopil, 2022. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/26065> (In Ukrainian).
13. Digital Will Drive Ukraine's Modernization. Center for Strategic and International Studies (CSIS), Washington, D.C., 2023. URL: <https://www.csis.org/analysis/digital-will-drive-ukraines-modernization>

Iryna YEPIFANOVA

PhD in Economics, Associate Professor, Odesa Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4564-688X>

e-mail: epifodessa@gmail.com

DIGITAL TRANSFORMATION OF ENGINEERING ENTERPRISES AS A FACTOR FOR INCREASING NATIONAL COMPETITIVENESS

The paper examines the impact of digital transformation on the development of Ukrainian machine building enterprises within the context of global technological shifts. International reports by KPMG and OECD, as well as national analytical sources, indicate that modern industrial competitiveness is increasingly determined by the level of digital maturity and the integration of advanced technologies. The purpose of the paper is to identify the key directions of digital transformation and assess their influence on the technical and technological base of machine building enterprises in Ukraine. The research summarizes data from UkraineInvest, KPMG Global Tech Reports 2023 and 2026, CSIS, and academic studies, demonstrating that the implementation of Industry 4.0 technologies leads to measurable improvements in operational performance. Ukrainian enterprises experience a 30–50% reduction in downtime, a 15–30% increase in productivity, up to 40% lower energy consumption, and up to 85% higher forecasting accuracy. The analysis highlights the gap between Ukrainian and EU enterprises in automation, data management, and the use of CAD/CAM/CAE systems. The study also incorporates visualized indicators showing growth in productivity, product quality, production speed, and reductions in cost and failure rates. Digital transformation is shown to be a critical driver of modernization and competitiveness in the machine building sector. It enables the transition from a passive to an adaptive production system, strengthens technological resilience, and supports Ukraine's integration into the European digital space. The findings confirm that digitalization generates a multiplier effect for the national economy and should become a core component of post war industrial recovery.

Keywords: digital transformation, machine building industry, Industry 4.0, technological modernization, efficiency

Алла Григорівна **ІВАЩЕНКО**

к. е. н., доцент, Національний університет "Одеська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6297-4183>

e-mail: algriv3@gmail.com

ЗОВНІШНЯ ЗАБОРГОВАНІСТЬ ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСІВ: КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ЗОВНІШНЬОГО БОРГУ УКРАЇНИ

У статті досліджено сутність, структуру та роль зовнішньої заборгованості держави в системі міжнародних фінансів як важливого інструменту залучення фінансових ресурсів і водночас чинника макроекономічної вразливості. Особливу увагу приділено складникам зовнішнього боргу країни. Розглянуто мінімальну стандартну модель оцінювання зовнішньоборгової залежності держави, сформовану на основі підходів Світового банку. Проаналізовано сучасний стан зовнішнього боргу України в умовах посилення глобальних економічних ризиків і воєнного стану, визначено основні тенденції його формування та обслуговування. Обґрунтовано напрями вдосконалення механізмів управління зовнішнім боргом України з урахуванням міжнародного досвіду.

Ключові слова: фінансова глобалізація, зовнішня світова заборгованість, валовий зовнішній державний борг, боргова стійкість, зовнішньоборгова залежність, фінансова безпека, міжнародні золотовалютні резерви

Стаття надійшла 20.04.2026

Статтю прийнято 27.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Сучасний етап розвитку у фінансовій сфері світової економіки, що розпочався із середини 1990-х рр., характеризується вченими як період фінансової глобалізації, за якого суттєво зростає роль міжнародних фінансових потоків, здебільшого у формі позичкового капіталу, інтеграції національних фінансових ринків та взаємозалежності економік різних країн світу. Формування цього етапу зумовлене низкою ключових передумов, серед яких: лібералізація фінансових ринків, що передбачає зняття обмежень на рух капіталу між країнами; стрімкий розвиток і поширення інформаційних технологій, зокрема електронних платежів, Інтернет-банкінгу та швидкого обміну фінансовими даними; зростання ролі транснаціональних корпорацій і міжнародних банків у глобальному перерозподілі фінансових ресурсів; поглиблення міжнародної торгівлі та інвестиційних процесів; активація діяльності міжнародних фінансових організацій, таких як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та Банк міжнародних розрахунків, що сприяють інтеграції фінансових ринків.

З одного боку, фінансова глобалізація розширює можливість економічного розвитку країн, бо сприяє інтеграції національних фінансових ринків у єдину світову систему, в межах якої капітал, інвестиції та фінансові послуги вільно переміщуються між країнами, де взаємодіють банки, фондові біржі, корпорації, міжнародні інституції та інвестори, а з іншого – фінансова глобалізація підвищує рівень боргового навантаження та фінансових ризиків, адже інтенсивність переливу фінансових потоків, підвищення ролі позичкового капіталу та його масові міграції, ведуть до незбалансованості сучасного фінансового середовища, міжнародних фінансових криз та низки дефолтів, які щораз провокують фінансову нестабільність, яка стала в кінці ХХ ст. характерною рисою глобальної економіки.

Отже, процес фінансової глобалізації формує і забезпечує функціонування боргових національних економік, дефіцитних за внутрішніми інвестиціями та поточними платежами, які систематично поповнюють нестачу на-

ціональних ресурсів залученням зарубіжних заощаджень в умовах їх загальносвітової нестачі. Тобто зовнішня заборгованість як наслідок фінансової взаємозалежності держав перетворюється в один з важливих аспектів фінансової глобалізації і набуває глобального характеру, ставши невід'ємним елементом сучасного механізму функціонування світової економіки.

Так, на рубежі тисячоліть практично в усіх країнах світу стала чітко проглядатися тенденція до різкого збільшення обсягів світового зовнішнього боргу і платежів стосовно його обслуговування, що створює проблеми не лише для країн-боржників, але і для всієї світової економіки через взаємозалежності економік різних країн. Тобто склалася боргова економічна система, а зовнішня світова заборгованість надійно увійшла в механізм функціонування глобальної економіки, ставши її характерною рисою і важливим аспектом сучасної фінансової глобалізації.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретико-методологічну базу дослідження становлять фундаментальні положення економічної теорії та теорії міжнародних фінансів, концепції боргової стійкості, управління державним боргом та макроекономічної рівноваги, сучасні підходи до оцінки зовнішньої заборгованості держави та аналізу ризиків боргового навантаження, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, а також офіційні статистичні дані та аналітичні матеріали Національного банку України та Міністерства фінансів України і міжнародних фінансових організацій, таких як Міжнародний валютний фонд та Світовий банк.

У написанні статті застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, серед яких: метод аналізу та синтезу – для дослідження структури зовнішньої заборгованості держави та її складників; метод системного підходу – для вивчення взаємозв'язків між макроекономічними чинниками та рівнем боргового навантаження; метод індукції та дедукції – для узагальнення теоретичних положень стосовно сутності та критеріїв оцінювання зовнішнього боргу; економіко-статистичні методи – для оцінювання динаміки показників зовнішньої заборгованості України та аналізу

боргових індикаторів; метод порівняльного аналізу – для визначення стану зовнішнього боргу України та її позицій у системі міжнародних фінансів; метод узагальнення – для формулювання висновків і обґрунтування практичних рекомендацій з підвищення ефективності управління зовнішнім боргом.

МЕТА статті – узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності та ролі зовнішньої заборгованості держави в системі міжнародних фінансів, обґрунтування критеріїв її оцінювання, а також аналіз сучасного стану зовнішнього боргу України з метою визначення рівня боргової стійкості та окреслення напрямів підвищення ефективності управління зовнішніми борговими зобов'язаннями.

РЕЗУЛЬТАТИ

Зовнішня світова заборгованість у глобальному вимірі формується як сукупність боргових зобов'язань окремих національних економік, тобто як сумарна величина зовнішніх боргів держав.

Сьогодні прослідковується чітка диференціація країн за структурою зовнішньої світової заборгованості, яка за світовими параметрами формується як комплексний агрегат, що може включати такі потенційні елементи:

- заборгованість, що виникає внаслідок міжнародного державного кредиту на фінансування дефіциту державного бюджету країни (т.зв. державна заборгованість);

- заборгованість, що виникає у результаті дефіциту поточного платіжного балансу країни шляхом притоку позикового капіталу;

- заборгованість, що формується через залучення окремими господарюючими суб'єктами країни кредитів під гарантії уряду;

- заборгованість, що виникає в наслідок отримання країною кредитів від міжнародних фінансово-кредитних організацій;

- заборгованість, що виникає у результаті отримання країною кредитів від приватних кредитно-фінансових інститутів;

- заборгованість, що є результатом придбання зарубіжних активів приватним сектором (т.зв. «втеча» приватного капіталу за кордон);

- заборгованість, що виникає внаслідок трансформації внутрішнього боргу у зовнішній шляхом продажу державних і приватних цінних паперів або на світовому ринку позичкових капіталів, або всередині країни з доступом (часто безконтрольним) для іноземних інвесторів.

У цьому контексті під валовим зовнішнім державним боргом (або валовим зовнішнім боргом країни (згідно з методологією Світового банку), чи валовим зовнішнім боргом національної економіки (з погляду економічної науки та міжнародної практики)), доцільно розуміти сукупність боргових зобов'язань резидентів країни (уряду; Центрального банку; державних та комерційних банків, інших державних органів; державних підприємств і організацій; підприємств і організацій змिशаної форми власності) перед нерезидентами, що виникають унаслідок залучення фінансових ресурсів на міжнародних фінансових ринках (ринках капіталу) та підлягають погашенню в іноземній валюті у визначені строки.

Відповідно до методології Міжнародного валютного

фонду (МВФ) валовий зовнішній борг визначається як загальна сума фактичних, непогашених і безумовних зобов'язань резидентів країни перед нерезидентами, що потребують виплати основної суми боргу та/або відсотків у майбутньому [3].

Отже, валовий зовнішній борг країни відповідно до методології МВФ охоплює всі непогашені зобов'язання резидентів країни перед нерезидентами, що підлягають погашенню в майбутньому та включають як державний, так і приватний сектор економіки.

Основними характерними ознаками валового зовнішнього державного боргу є те, що: кредиторами тут є іноземні держави, міжнародні фінансові організації, а також іноземні банки й приватні інвестори; обслуговування боргу здійснюється переважно в іноземній валюті або з використанням міжнародних платіжних засобів; зовнішній борг безпосередньо пов'язано з валютними ризиками; його динаміка істотно впливає на стан платіжного балансу та обсяг міжнародних резервів країни.

Типовими формами валового зовнішнього державного боргу є кредити міжнародних фінансових організацій (зокрема МВФ, Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку), міждержавні позики, а також боргові цінні папери, зокрема єврооблігації, що розміщуються на міжнародних фінансових ринках.

Складниками валового зовнішнього державного боргу є: зовнішній державний борг; зовнішній борг, гарантований державою; та зовнішній приватний борг, не гарантований державою (табл. 1).

Зовнішній державний борг є частиною валового зовнішнього боргу країни, що відображає лише зобов'язання сектору державного управління (уряду), тоді як валовий зовнішній державний борг характеризує загальний рівень зовнішньої заборгованості національної економіки, охоплюючи всі інституційні сектори (державна, банки, підприємства тощо) відповідно до методології МВФ.

Зовнішній борг, гарантований державою, розглядається як зовнішні боргові зобов'язання резидентів в особі державних органів та державних підприємств і організацій, а також сукупність боргів приватних фірм, виконання яких гарантовано державою. Отже, зовнішній борг держави розглядається не лише як прямі зобов'язання уряду, а й включає гарантований державою борг, що дає змогу комплексно оцінити рівень боргового навантаження та потенційні фіскальні ризики.

З одного боку, платежі з обслуговування такого боргу здійснюються з власних ресурсів позичальника, а з іншого – у разі неплатоспроможності позичальника – це додатковий тягар на державний бюджет.

Зовнішній приватний борг, негарантований державою, розглядається як сукупність боргових зобов'язань резидентів приватного сектору (підприємств, корпорацій, банків та інших фінансових установ) перед нерезидентами, які виникають внаслідок залучення фінансових ресурсів на міжнародних ринках і незабезпечені державними гарантіями, що означає відсутність прямої відповідальності уряду за виконання цих зобов'язань, тобто відповідальність за їх обслуговування та погашення повністю покладається на позичальників. У міжнародній практиці, зокрема за підходами Світового банку та МВФ, такий борг включає кредити, боргові цінні папери, торговельні кредити й інші фінансові зобов'язання приватного сектору перед іноземними кредиторами.

Для аналізу зовнішньоборгової залежності держави Світовий банк застосовує Мінімальну стандартну модель (табл. 2).

Теоретичне узагальнення сутності зовнішньої заборгованості держави в системі міжнародних фінансів, а також визначення основних критеріїв її оцінювання створюють необхідне підґрунтя для аналізу сучасного стану зовнішнього боргу України, що дає змогу оцінити масштаби його зростання, структурні зміни, рівень боргового навантаження та пов'язані з ним ризики, а також визначити вплив на макроекономічну стабільність країни в умовах сучасних економічних викликів (табл. 3).

Аналіз ключових показників зовнішньої заборгованості України за 2025 р. свідчить про збереження тенденції до її зростання. Зокрема, валовий зовнішній борг країни досяг рекордного рівня у 220,0 млрд дол. Водночас вагому частку у його структурі займає борг державного сектору: сукупний зовнішній державний борг становив 165,4 млрд дол. або 75,2% загального обсягу валового зовнішнього боргу. Така структура заборгованості вказує на високий рівень залежності економіки України від зовнішніх джерел фінансування, насамперед міжнародних кредитних ресурсів [6].

Співвідношення валового зовнішнього боргу України до валового внутрішнього продукту у 2025 р. становило 104,5%, що свідчить про критично високий рівень сумарної зовнішньої заборгованості. Таке значення показника означає, що сукупний обсяг зовнішніх зобов'язань країни фактично дорівнює річному обсягу виробленого ВВП. Це, зі свого боку, вказує на значне боргове навантаження на національну економіку та підвищені ризики зі своєчасного обслуговування і погашення валового зовнішнього боргу [6].

Співвідношення валового зовнішнього боргу України до експорту товарів і послуг у 2025 р. становило 447,2 %, що свідчить про надзвичайно високий рівень боргового навантаження на експортний сектор. Такий показник означає, що сукупний обсяг зовнішніх зобов'язань країни в багато разів перевищує річні валютні надходження від експорту товарів і послуг. В цих умовах навіть значні обсяги експортної виручки є недостатніми для оперативного покриття боргових зобов'язань, що зумовлює посилення залежності України від зовнішнього фінансування, зокрема міжнародних кредитів і фінансової допомоги [6].

Співвідношення міжнародних золотовалютних резервів до сукупного зовнішнього державного боргу України свідчить про підвищений рівень боргових ризиків. Зокрема, станом на 31.12.2025 р. обсяг сукупного зовнішнього державного боргу покривався міжнародними резервами лише на 34,5% за нормативного значення не менше 100%, що вказує на їх недостатність для повного забезпечення боргових зобов'язань. Така динаміка, за якої сукупні боргові зобов'язання систематично перевищують обсяг валютних резервів, формує підвищену вразливість країни до зовнішніх шоків [6].

Отже, значна частка зовнішнього боргу в поєднанні з обмеженим рівнем міжнародних резервів посилює ризики платоспроможності України, особливо з огляду на

необхідність обслуговування боргу в іноземній валюті, що підвищує загальний рівень боргової нестійкості національної економіки.

ВИСНОВКИ

В умовах глибоких макроекономічних потрясінь, спричинених повномасштабною війною, різкого зростання бюджетного дефіциту та дефіциту поточного рахунку платіжного балансу, скорочення внутрішніх джерел фінансування та посилення залежності від зовнішньої фінансової допомоги, проблема ефективного управління зовнішнім боргом України набуває критичного значення для забезпечення фінансової стабільності держави та боргової стійкості в умовах воєнно-економічної нестабільності.

Значні структурні зрушення в економіці, зокрема скорочення експортного потенціалу, зростання імпорту критично важливих товарів (енергоносіїв, військової продукції, інвестиційного обладнання), а також суттєва залежність від міжнародної фінансової допомоги, зумовлюють подальше нарощування зовнішньої заборгованості України. Валовий зовнішній борг України на 31.12.25 р. досяг рекордного рівня у сумі 220,0 млрд дол. Сумарні зовнішні зобов'язання країни практично дорівнюють річному обсягу ВВП, тобто обсягу річного виробництва в країні, що свідчить про значне навантаження на національну економіку щодо виплат та обслуговування валового зовнішнього боргу.

Валовий зовнішній борг України значно перевищує щорічний експорт, що ускладнює здатність самостійно обслуговувати ці зобов'язання без зовнішньої підтримки. Подовження термінів погашення зовнішньої заборгованості та дешеві міжнародні кредити частково пом'якшують боргові проблеми, але ризик зовнішньої вразливості для України залишається бо це посилює залежність економіки від зовнішніх джерел фінансування та формує потенційні ризики боргової стійкості у середньотривкій перспективі. Це актуалізує необхідність підвищення ефективності управління зовнішнім боргом країни, оптимізації його структури та забезпечення збалансованості між потребами фінансування та можливостями економіки з обслуговування боргових зобов'язань.

Ефективне управління зовнішнім боргом України в сучасних умовах має базуватися на: стимулюванні експортного потенціалу країни шляхом диверсифікації структури експорту і державної підтримки експортно-орієнтованих галузей; підвищенні результативності використання залучених ресурсів, спрямовуючи запозичені кошти на інвестиційні проекти з високою віддачею, уникаючи фінансування непродуктивних витрат за рахунок боргу та посилюючи контроль за цільовим використанням зовнішніх кредитів; на розвитку внутрішніх джерел фінансування, зменшуючи потреби у зовнішніх запозиченнях шляхом скорочення бюджетного дефіциту через оптимізацію видатків та підвищення ефективності податкової системи, що дасть змогу зменшити залежність країни від зовнішніх кредиторів у довготривкій перспективі.

Таблиця 1 – Складники зовнішнього боргу держави [5]

Класифікаційна ознака	Складники зовнішнього боргу	Зміст та характеристика	Типові приклади
За типом позичальника	Державний (публічний) борг	Зобов'язання центрального уряду перед нерезидентами (є основною частиною зовнішнього боргу держави)	Суверенні кредити, державні облигації (облігаційні запозичення)
	Гарантований державою борг	Зобов'язання інших секторів (державних або приватних підприємств, банків) перед нерезидентами, за якими надано державні гарантії з погашення	Кредити держпідприємств, приватних підприємств, банків під гарантії уряду
	Приватний борг, негарантований державою	Зобов'язання приватного сектору перед нерезидентами без державних гарантії з погашення	Кредити приватних компаній, корпоративні облигації без державних гарантії
За типом кредитора	Офіційні кредитори	Зобов'язання перед іноземними урядами та міжнародними валютно-фінансовими організаціями	Позики від іноземних урядів та міжнародних валютно-фінансових організацій на пільгових або ринкових умовах (кредити урядів країн G7, Світового банку, МВФ, ЄБРР тощо)
	Приватні кредитори	Зобов'язання перед комерційними банками, інвестиційними фондами, приватними інвесторами, фінансовими установами	Позики міжнародних банків, інвестфондів
За строками погашення	Довгостроковий борг	Зобов'язання зі строком понад 1 рік	Кредити, облигації, міжнародні позики
	Короткостроковий борг	Зобов'язання зі строком до 1 року, високі ризики ліквідності	Торговельні кредити, міжбанківські позики
За фінансовими інструментами	Кредити та позики	Двосторонні та багатосторонні кредитні ресурси	Кредити міжнародних організацій
	Боргові цінні папери	Залучення коштів через ринки капіталу	Облігації, єврооблігації
	Торговельні кредити	Відстрочки платежів у зовнішній торгівлі	Імпортні/експортні кредити
	Інші зобов'язання	Інші форми боргу, включаючи прострочення	Прострочена заборгованість
За специфічними складниками	Борги, що обліковуються окремо	Заборгованість перед МВФ	Кредитні програми МВФ Stand-By Arrangement (SBA) та Extended Fund Facility (EFF)
	Борг органів грошово-кредитного регулювання	Зобов'язання центрального банку країни перед центральними банками інших країн	Кредити центральних банків (ЦБ) інших країн
	Прострочена заборгованість	Заборгованість за непогашеними вчасно борговими зобов'язаннями	Прострочені виплати за кредитами або облигаціями
За умовами обслуговування	Пільговий борг	Заборгованість по кредитах з низькими ставками та тривалими строками	Позики міжнародних організацій
	Непільговий борг	Заборгованість за ринковими позиками з комерційними умовами	Комерційні кредити, облигації (облігаційні запозичення)

Таблиця 2 – Мінімальна стандартна модель для оцінювання зовнішньоборгової залежності держави (на основі моделі Світового банку) [5]

Назва	Формула	Економічний зміст	Рівень показника	Оцінка стану
1	2	3	4	5
Відношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг	EDT / XGS (%)	Демонструє відносну довгострокову спроможність держави акумулювати валютні надходження без додаткового пресингу на сальдо платіжного балансу: – експорт товарів і послуг є основним джерелом валютних надходжень, з яких здійснюється обслуговування зовнішнього боргу. – якщо валовий зовнішній борг перевищує річний обсяг експорту більш ніж у 1,5 рази, це свідчить про погіршення боргової стійкості.	до 100 %	Оптимальний (безпечний) рівень – країна здатна обслуговувати зовнішній борг за рахунок експортних надходжень
			100-150 %	Допустимий, але з підвищеними ризиками

продовження табл. 2

1	2	3	4	5
		<p>– у методології Світового банку для країн, що розвиваються, 150% часто застосовується як порогове (граничне) значення.</p> <p>Отже, оптимальним вважається рівень відношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг до 100%, тоді як перевищення 150% свідчить про зростання боргових ризиків та можливі проблеми з обслуговуванням зовнішніх зобов'язань.</p>	150-200 %	<i>Проблемний</i> рівень – зростає боргове навантаження на експорт
			понад 200 %	<i>Критичний</i> рівень – високий ризик боргової кризи
Відношення валового зовнішнього боргу до ВВП	EDT / GNP (%)	<p>Показує загальний рівень боргового складника економіки. Застосовується для оцінювання боргової стійкості країни:</p> <p>– ВВП відображає загальні можливості економіки країни генерувати доходи для обслуговування боргу.</p> <p>– значення понад 60% сигналізує про обмеженість фіскального простору та підвищену залежність країни від зовнішнього фінансування.</p> <p>– для більшості країн, що розвиваються, 30 % вважається орієнтиром фінансової безпеки.</p> <p>Отже, оптимальним рівнем відношення валового зовнішнього боргу до ВВП вважається значення до 30%, тоді як перевищення 60% свідчить про зростання боргових ризиків та погіршення боргової стійкості держави.</p>	до 30%	<i>Оптимальний (безпечний)</i> рівень зовнішньої заборгованості
			30-60%	<i>Допустимий</i> рівень, що не створює значних боргових ризиків
			60-80%	<i>Підвищений (ризиковий)</i> рівень боргового навантаження
			понад 80%	<i>Критичний</i> рівень, високий ризик боргової нестійкості
Відношення загальних платежів з обслуговування боргу до експорту товарів і послуг	TDS / XGS (%)	<p>Коефіцієнт обслуговування боргу, що показує, яка частина валютних надходжень спрямовується у сферу погашення боргу. Відображає здатність країни своєчасно обслуговувати зовнішній борг за рахунок валютних надходжень від експорту:</p> <p>– показник відображає, яка частка експортних надходжень спрямовується на виплату основної суми боргу та відсотків.</p> <p>– якщо на обслуговування боргу спрямовується понад чверть експорту, це істотно обмежує можливості країни фінансувати імпорту, інвестиції та соціально-економічний розвиток.</p> <p>– у практиці Світового банку 20% часто використовується як орієнтир боргової безпеки для країн, що розвиваються.</p> <p>Отже, оптимальним вважається рівень відношення загальних платежів з обслуговування боргу до експорту товарів і послуг до 20%. Перевищення 25-30% свідчить про підвищення боргового навантаження та ризик погіршення платоспроможності держави.</p>	до 20%	<i>Оптимальний (безпечний)</i> рівень
			20-25%	<i>Допустимий</i> рівень, помірні боргові ризики
			25-30%	<i>Підвищений (ризиковий)</i> рівень
			понад 30%	<i>Критичний</i> рівень, високий ризик боргової нестійкості

продовження табл. 2

1	2	3	4	5
Відношення відсоткових платежів за зовнішнім боргом до ВВП	INT / GNP (%)	<p>Визначає можливість обслуговування зовнішнього боргу. Характеризує фіскальне та боргове навантаження на економіку:</p> <ul style="list-style-type: none"> – показник відображає, яку частку національного доходу держава щорічно спрямовує виключно на виплату відсотків, без урахування погашення основної суми боргу. – значення понад 3% свідчить про істотне обмеження можливостей економічного зростання та бюджетного маневру. – у міжнародній практиці 2% вважається орієнтиром боргової стійкості. <p>Отже, оптимальним рівнем відношення відсоткових платежів до валового національного продукту вважається значення до 2%, тоді як перевищення 3-5% свідчить про зростання боргового навантаження та погіршення боргової стійкості держави.</p>	до 2%	<i>Оптимальний (безпечний) рівень</i>
			2-3%	<i>Допустимий рівень</i>
			3-5%	<i>Підвищений (ризиковий) рівень</i>
			понад 5%	<i>Критичний рівень, високий борговий тиск</i>
Відношення відсоткових платежів до експорту товарів і послуг	INT / XGS (%)	<p>Визначає частину валютних надходжень, які використовуються на обслуговування боргу:</p> <ul style="list-style-type: none"> – показник показує, яка частка валютних надходжень від експорту спрямовується лише на сплату відсотків за зовнішнім боргом. – якщо на відсоткові платежі витрачається понад 15-20% експорту, це значно обмежує можливості країни фінансувати імпорт та інвестиції. – оптимальним вважається до 10%, що забезпечує безпечний рівень боргового навантаження. <p>Отже, оптимальним рівнем відношення відсоткових платежів до експорту товарів і послуг вважається значення до 10%, тоді як перевищення 15-20% свідчить про підвищене боргове навантаження та ризик платіжної нестійкості.</p>	до 10%	<i>Оптимальний (безпечний) рівень</i>
			10-15%	<i>Допустимий рівень</i>
			15-20%	<i>Підвищений (ризиковий) рівень</i>
			понад 20%	<i>Критичний рівень, високий ризик боргової нестійкості</i>
Відношення міжнародних резервів до валового зовнішнього боргу	RES / EDT (%)	<p>Показує чи може країна використовувати свої резерви (і яку їх частину) для погашення зовнішнього боргу):</p> <ul style="list-style-type: none"> – показник відображає частку зовнішнього боргу, яку можна погасити за рахунок міжнародних резервів країни (валюта, золото-валютні резерви, резерви у МВФ). – якщо резерви складають менше 10% зовнішнього боргу, країна має високий ризик платіжної неспроможності у разі кризових ситуацій. – значення понад 20% вважається оптимальним, забезпечуючи достатню фінансову «подушку безпеки». 	> 20-25%	<i>Оптимальний (безпечний) рівень – країна здатна обслуговувати зовнішній борг за рахунок резервів</i>
			10-20%	<i>Допустимий рівень, помірні ризики ліквідності</i>
			< 10%	<i>Низький (ризиковий) рівень – зростає ризик дефолту або валютної кризи</i>

продовження табл. 2

1	2	3	4	5
		Отже, оптимальним вважається відношення міжнародних резервів до валового зовнішнього боргу на рівні понад 20-25%, тоді як значення нижче 10% сигналізує про високий ризик боргової та валютної нестійкості.		
Відношення міжнародних золотовалютних резервів (ЗВР) до імпорту товарів і послуг	RES / MGS (місяці імпорту)	<p>Відображає запас фінансової міцності держави. Дає змогу оцінити платоспроможність країни та здатність покривати імпорт у разі кризи:</p> <ul style="list-style-type: none"> – показник відображає кількість місяців, на протязі яких країна може фінансувати імпорт за рахунок своїх міжнародних золотовалютних резервів (ЗВР). – Світовий банк і МВФ рекомендують мінімум 3 місяці імпорту як орієнтир безпеки для економіки, особливо для країн, що розвиваються. – якщо ЗВР менше, ніж річний імпорт, країна більш вразлива до зовнішніх шоків і валютних криз. <p>Отже, оптимальним вважається нормативне значення для цього показника не менше, ніж 3 місяці, що забезпечує мінімальну фінансову безпеку для країни. Це означає, що ЗВР має вистачити мінімум на оплату імпорту протягом 3-х місяців, навіть якщо: експорт зупиниться, іноземні інвестори підуть та припиниться зовнішня допомога. Тому завдання центральних банків країн полягає у необхідності постійної підтримки об'єму ЗВР на рівні, що перевищує три місячну вартість імпорту. Тоді як значення менше 1-2 місяців свідчить про високий ризик платіжної та валютної нестійкості.</p>	≥ 3 місяці	<i>Оптимальний (безпечний)</i> – країна може покрити імпорт у кризовий період
			2-3 місяці	<i>Допустимий</i> рівень
			1-2 місяці	<i>Підвищений</i> ризик – обмежена здатність покривати імпорт у разі валютного дефіциту
			< 1 місяця	<i>Критичний рівень</i> – високий ризик платіжної та валютної нестійкості
Відношення короткострокового боргу до валового зовнішнього боргу	Short-term / EDT (%)	<p>Показує, яку частку становить короткотерміновий борг у загальній сумі зовнішнього боргу:</p> <ul style="list-style-type: none"> – показник відображає частку боргу, що підлягає погашенню протягом 1 року, в загальному обсязі валового зовнішнього боргу. – висока частка короткострокового боргу підвищує ризик ліквідності та необхідність частого рефінансування. – у міжнародній практиці 25% використовується як орієнтир фінансової безпеки. <p>Отже, оптимальним вважається рівень відношення короткострокового боргу до валового зовнішнього боргу до 25%, тоді як перевищення 40-50% свідчить про підвищений ризик рефінансування та погіршення боргової стійкості держави.</p>	до 25%	<i>Оптимальний (безпечний)</i> рівень
			25-40%	<i>Допустимий</i> рівень, помірні ризики
			40-50%	<i>Підвищений (ризиковий)</i> рівень
			понад 50%	<i>Критичний</i> рівень, високий ризик боргової нестійкості

продовження табл. 2

1	2	3	4	5
Відношення боргу міжнародним організаціям до валового зовнішнього боргу	Multilateral / EDT (%)	Відображає питому вагу заборгованості міжнародним фінансовим організаціям у загальній сумі зовнішнього боргу, або, свого роду, залежність держави від фінансування цими організаціями: – борг міжнародним організаціям (Світовому банку, МВФ, ЄБРР тощо) зазвичай має довші строки погашення та нижчі відсоткові ставки, ніж комерційні запозичення. – частка 20-40% вважається оптимальною, оскільки забезпечує стабільність обслуговування боргу без надмірної кредитної залежності. – занадто висока частка може свідчити про обмежений доступ до ринкового фінансування. Отже, оптимальним вважається відношення боргу міжнародним фінансовим організаціям до валового зовнішнього боргу на рівні 20-40%, що забезпечує збалансовану структуру зовнішніх зобов'язань та знижує ризики боргової нестійкості.	20-40%	Оптимальний (безпечний) рівень
			40-60%	Допустимий рівень, підвищена залежність від офіційних кредиторів
			> 60%	Небажаний рівень – надмірна залежність від міжнародних фінорганізацій
			< 20%	Може свідчити про домінування дорогого приватного боргу

Таблиця 3 – Зовнішня заборгованість України – основні показники на 31.12.25 р. (млрд дол. США) [1; 2]

Показник	Значення	Оцінка
ВВП на 31.12.25 р.	210,6 (8,931 трлн грн. за курсом: USD/UAH = 42,3878 грн. за 1 дол. на 31.12.25 р.)	За даними Державної служби статистики України, реальний валовий внутрішній продукт (ВВП) України у 2025 р. зріс на 1,8% в річному вимірі.
Міжнародні золотовалютні резерви (ЗВР) на 31.12.25 р.,	57,3	Рекордний рівень платоспроможності, достатній для оплати імпорту золотовалютними резервами на протязі ~5,6-5,8 міс. (за нормативу 3 міс.).
Валовий зовнішній борг (ВЗБ) України (гросс-борг (gross debt)) на 31.12.25 р.,	220,0	Загальний (валовий) обсяг зовнішньої заборгованості країни перед нерезидентами без урахування зовнішніх активів (резерви, інвестиції за кордоном) – це борги за державними (офіційними) кредитами, прямі зобов'язання уряду, борги держпідприємств під гарантії уряду, борги банків, борги нефінансових підприємств, борги за єврооблігаціями, борги за кредитами від міжнародних фінансових організацій (зокрема, від МВФ).
зокрема сукупний зовнішній державний борг (СЗДБ) України на 31.12.25 р.	165,4	Становить 75,2% від валового зовнішнього боргу (ВЗБ) України.
зокрема: – зовнішній державний борг;	160,4	Прямі зобов'язання уряду; становить 97% від СЗДБ.
– гарантований державою борг.	5,0	Борги держпідприємств під гарантії уряду; становить 3% від СЗДБ.
Валовий зовнішній борг (ВЗБ) України до ВВП (ВЗБ / ВВП × 100%)	104,5%	Валовий зовнішній борг (ВЗБ) України прирівнюється до річного виробництва в країні і становить 104,5% ВВП (за гранично допустимого рівня 60% ВВП), що свідчить про високий рівень валового зовнішнього боргового навантаження та високий ризик для платоспроможності країни.
Валовий зовнішній борг (ВЗБ) України до експорту товарів і послуг (ВЗБ / Експорт × 100%)	447,2%	Становлять 447,2% експорту товарів і послуг (при оптимальному (безпечному) рівні до 100%), що свідчить про те, що країна нездатна акумулювати валютні надходження і обслуговувати зовнішній борг за рахунок експортних надходжень – експорту товарів і послуг, без додаткового пресингу на сальдо платіжного балансу країни).
ЗВР до сукупного зовнішнього державного боргу (СЗДБ) України (ЗВР / СЗДБ × 100%)	34,6%	Становлять 34,6% сукупного зовнішнього державного боргу України (за нормативу ≥ 100%), що свідчить про недостатність міжнародних резервів для покриття сукупних зовнішніх боргових зобов'язань держави та високий ризик боргових проблем.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Національного банку України. Платіжний баланс України у 2025 р. Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання «Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції» (МВФ, 2009). URL: <https://bank.gov.ua/>
2. Офіційний сайт Міністерства Фінансів України. Платіжний баланс України у 2025 році. Зовнішній державний борг України у 2025 році. URL: <https://index.minfin.com.ua/>
3. External Debt Statistics: Guide for Compilers and Users. Washington, DC, 2013. 308 p. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/bpm6.pdf>
4. Методологічний коментар до статистики зовнішнього сектору України (відповідно до 6-го видання «Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції»). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BoP_methodological_notes.pdf
5. Статистика міжнародного боргу 2023. Вашингтон, округ Колумбія, 2023. 200 с. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099146012112331629/pdf/IDU0e959f3f60973404af0088210e669e5f07689.pdf>
6. Іващенко А.Г. Платіжний баланс держави: вплив економічних чинників, механізми збалансування та оцінювання позицій України у системі міжнародних фінансових відносин. *Економіка. Фінанси. Право*. Київ, 2026. № 4. С. 56-64. URL: <https://www.efp.in.ua/uk/journal-item/389>

References

1. Official website of the National Bank of Ukraine. Balance of Payments of Ukraine in 2025. External sector statistics of Ukraine according to the methodology of the 6th edition of the «Balance of Payments and International Investment Position Manual» (IMF, 2009). URL: <https://bank.gov.ua/> (in Ukrainian).
2. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. Balance of payments of Ukraine in 2025. External public debt of Ukraine in 2025. URL: <https://index.minfin.com.ua/> (in Ukrainian).
3. External Debt Statistics: Guide for Compilers and Users. Washington, DC, 2013. 308 p. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/bpm6.pdf>
4. Methodological commentary on the external sector statistics of Ukraine (according to the 6th edition of the «Manual on the Balance of Payments and International Investment Position»). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BoP_methodological_notes.pdf (in Ukrainian).
5. International Debt Statistics 2023. Washington, DC, 2023. 200 p. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099146012112331629/pdf/IDU0e959f3f60973404af0088210e669e5f07689.pdf>
6. Ivashchenko A.H. Balance of payments of the state: influence of economic factors, mechanisms of balancing and assessment of Ukraine's positions in the system of international financial relations. *Economics. Finances. Law*. Kyiv, 2026. No. 4. pp. 56-64. URL: <https://www.efp.in.ua/uk/journal-item/389>

Alla IVASHCHENKO

PhD in Economics, Associate Professor, Odessa Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6297-4183>

e-mail: algriv3@gmail.com

FOREIGN STATE DEBT IN THE INTERNATIONAL FINANCE SYSTEM: ASSESSMENT CRITERIA AND CURRENT STATUS OF UKRAINE'S FOREIGN DEBT

The paper examines the economic nature, structure and functional role of the state's external debt in the international finance system as an important instrument for attracting financial resources and at the same time a factor of macroeconomic vulnerability. Particular attention is paid to the analysis of the components of the country's external debt in accordance with the World Bank methodology, according to which public and state-guaranteed debt, private sector obligations, as well as short-term and long-term debt instruments are distinguished. This allows for a comprehensive assessment of the structure of the debt portfolio and the identification of potential sources of financial risks. The minimum standard model for assessing the state's external debt dependence, formed on the basis of World Bank approaches, is considered, which is based on a system of key debt sustainability indicators, in particular the ratio of gross external debt to GDP and exports of goods and services, as well as the ratio of gold and foreign exchange reserves to total external public debt, which characterize the country's solvency and its ability to timely fulfill debt obligations. The current state of Ukraine's external debt has been analyzed in the context of increasing global economic imbalances, financial instability and martial law, which significantly affect the dynamics of debt processes. The main trends in the formation and servicing of external debt, as well as structural changes in the sources of its financing, have been identified. The level of the state's external debt dependence has been assessed, the risks of increasing the debt burden and their potential impact on the country's financial security have been identified. Based on the research, the key factors influencing the formation and dynamics of Ukraine's external debt have been identified, and directions for improving the mechanisms for managing its external public debt have been substantiated, in particular in terms of increasing the efficiency of debt policy, optimizing the structure of borrowing and strengthening cooperation with international financial organizations, taking into account the best world experience.

Keywords: financial globalization, foreign trade, gross foreign trade, borg stability, foreign trade reserves, financial security, international gold and foreign exchange reserves

Ілля Валентинович **ДЕРКАЧ**

аспірант, Національний університет "Одеська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3568-8810>

e-mail: derkachiv@stud.op.edu.ua

ВПЛИВ НЕСТАБІЛЬНОСТІ РИНКУ НА ЦІНОВУ ПОЛІТИКУ ПІДПРИЄМСТВА

У роботі досліджено вплив нестабільності ринкового середовища на формування цінової політики підприємства. Розкрито сутність нестабільності, її прояви та причини виникнення, а також визначено ключову роль ціни як інструменту конкурентної боротьби та джерела доходу. Обґрунтовано значення гнучкої та адаптивної цінової політики в умовах невизначеності. Проаналізовано можливості та виклики маркетингового ціноутворення, а також окреслено напрями його вдосконалення із застосуванням сучасних маркетингових інструментів і підходів, зокрема гнучких стратегій ціноутворення, диференціації цін та індивідуального підходу до клієнтів.

Ключові слова: нестабільність, цінова політика, підприємство, інструменти, можливості, виклики

Стаття надійшла 25.03.2026

Статтю прийнято 05.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Сучасне економічне середовище характеризується високим рівнем нестабільності, що суттєво впливає на діяльність підприємств та прийняття управлінських рішень. Зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі, коливання попиту, витрат і конкурентних умов зумовлюють необхідність перегляду підходів до формування цінової політики. У таких умовах ціноутворення стає не лише інструментом забезпечення прибутковості, але й важливим фактором забезпечення стійкості та конкурентоспроможності підприємства. Особливої актуальності набуває дослідження механізмів адаптації цінової політики до умов нестабільності.

Питання впливу нестабільності на функціонування підприємств та формування їх цінової політики вже неодноразово розглядалося у наукових дослідженнях. Зокрема, Н.О. Євтушенко і Н.В. Василькова приділяють увагу особливостям цінової політики підприємств у нестабільних умовах, а Т.С. Луньова аналізує вплив маркетингової цінової політики на фінансові результати та ринкові позиції. Зі свого боку, В.В. Лагодієнко та ін. автори розглядають виклики та можливості маркетингового ціноутворення, тоді як Ю. Паршин та ін. досліджують напрями його вдосконалення.

Водночас, незважаючи на значний науковий доробок, у зазначених дослідженнях недостатньо комплексно розкрито взаємозв'язок між різними проявами нестабільності ринку та практичними аспектами формування гнучкої цінової політики підприємства. Зокрема, потребує поглиблення питання інтеграції сучасних маркетингових підходів, аналітичних інструментів і цифрових технологій у процес ціноутворення, а також формування адаптивних механізмів реагування на швидкі зміни ринкового середовища.

МЕТА роботи – обґрунтування особливостей формування та реалізації цінової політики підприємства в умовах нестабільності ринку, а також визначення ефективних підходів до її вдосконалення з урахуванням сучасних викликів і можливостей.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема методи аналізу та синтезу для

узагальнення теоретичних підходів до ціноутворення, порівняльний аналіз для оцінювання впливу різних факторів на цінову політику, а також системний підхід для визначення взаємозв'язків між нестабільністю ринку та управлінськими рішеннями підприємства.

РЕЗУЛЬТАТИ

Нестабільність ринку може мати як макроекономічний, так і мікроекономічний характер, охоплюючи широкий спектр змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі функціонування підприємств. Вона проявляється у коливаннях економічного зростання, інфляційних процесах, змінах валютного курсу, політичній невизначеності, фінансових труднощах, а також у зміні поведінки споживачів і конкурентного середовища. Причинами її виникнення можуть бути як внутрішні фактори, такі як неефективне управління ресурсами чи порушення виробничих процесів, так і зовнішні – глобальні економічні потрясіння, геополітичні конфлікти або трансформації ринкової кон'юнктури. В таких умовах підприємства змушені адаптувати свою цінову політику до постійних змін, враховуючи ризики зростання витрат, зниження платоспроможності споживачів та нестабільність попиту [1].

Ціна відіграє фундаментальну роль у діяльності підприємства, будучи одночасно інструментом конкуренції, джерелом доходу та засобом позиціонування на ринку. На ціноутворення впливають численні фактори, серед яких особливе значення мають рівень витрат виробництва, попит і пропозиція, конкурентне середовище, державне регулювання, а також поведінка споживачів. У нестабільних умовах значущість цих факторів зростає, оскільки навіть незначні зміни можуть суттєво вплинути на кінцеву ціну продукції та її сприйняття на ринку [2].

Маркетингова цінова політика безпосередньо впливає на фінансові результати підприємства. Правильно сформована цінова стратегія дає змогу не лише забезпечити покриття витрат і отримання прибутку, але й зміцнити конкурентні переваги, залучити нових споживачів та утримати наявних. Водночас помилки у встановленні цін можуть призвести до втрати ринку, зниження доходів і погіршення фінансового стану [3].

В умовах нестабільності особливого значення набуває гнучкість цінової політики, здатність швидко ре-

агувати на зміни ринкової кон'юнктури та адаптуватися до нових умов. Це означає, що підприємство повинно відмовлятися від жорстко фіксованих підходів до встановлення цін і переходити до більш динамічних моделей, які враховують поточну ситуацію на ринку, поведінку споживачів і дії конкурентів. Гнучкість передбачає регулярний перегляд цін, застосування різних цінових стратегій залежно від сегментів ринку, а також здатність оперативно змінювати умови продажу.

Важливим аспектом є впровадження механізмів моніторингу ринкового середовища, що дає змогу своєчасно виявляти тенденції та реагувати на них. Це може включати аналіз попиту, відстеження змін у витратах, спостереження за ціновою політикою конкурентів й оцінювання купівельної спроможності споживачів. Завдяки цьому підприємство отримує можливість не лише реагувати на вже наявні зміни, але й певно передбачати їх.

Крім того, адаптивність цінової політики проявляється у застосуванні таких інструментів, як диференціація цін, гнучкі системи знижок, акційні пропозиції, а також персоналізоване ціноутворення. Це дає змогу більш точно відповідати потребам різних груп споживачів і зберігати конкурентні позиції навіть у складних умовах. Водночас важливо забезпечити баланс між гнучкістю та фінансовою стабільністю, оскільки надмірні коливання цін можуть негативно вплинути на довіру клієнтів і довгострокову репутацію підприємства.

Маркетингове ціноутворення в умовах економічної нестабільності відкриває перед підприємствами низку нових можливостей, які можуть стати джерелом конкурентних переваг. Передусім нестабільність стимулює впровадження більш гнучких і сучасних підходів до формування цін, зокрема динамічного ціноутворення, що передбачає їх оперативну зміну залежно від попиту, поведінки споживачів і дій конкурентів. Це дає змогу підприємствам швидше реагувати на ринкові коливання та ефективніше використовувати наявні ресурси. Важливу роль відіграє також сегментація ринку, яка дає змогу встановлювати різні ціни для окремих груп споживачів з урахуванням їх платоспроможності, потреб і споживчих переваг. Зі свого боку, використання психологічних аспектів ціноутворення, таких як сприйняття цін, ефект «якоря» чи цінові пороги, сприяє підвищенню привабливості продукції без суттєвого зниження її вартості. Нестабільність спонукає підприємства активніше впроваджувати цифрові технології та аналітичні інструменти, що дають змогу глибше аналізувати ринок, прогнозувати поведінку споживачів і підвищувати точність цінових рішень.

Водночас економічна нестабільність супроводжується значними викликами, які ускладнюють процес маркетингового ціноутворення. Одним із ключових є складність прогнозування попиту, оскільки поведінка споживачів стає менш передбачуваною через коливання доходів, зміну пріоритетів і зростання обережності у витратах. Це ускладнює визначення оптимального рівня цін і підвищує ризик помилкових рішень. Зростання загальної невизначеності також впливає на стратегічне планування, змушуючи підприємства діяти в умовах обмеженої інформації та високих ризиків. Додатковим викликом є необхідність частого перегляду цін, що потребує значних ресурсів, постійного моніторингу ринку та оперативного прийняття рішень. Водночас

часті зміни цін можуть негативно впливати на сприйняття бренду та рівень довіри споживачів. Окремою проблемою є зростання витрат і нестабільність ресурсного забезпечення, що ускладнює формування економічно обґрунтованих цін. У сукупності ці фактори підвищують рівень ризику в діяльності підприємств і вимагають від них високого рівня адаптивності, аналітичності та стратегічного мислення [4].

Вдосконалення ціноутворення в умовах нестабільності потребує комплексного та системного підходу, який охоплює як внутрішні процеси підприємства, так і аналіз зовнішнього середовища. Передусім важливим є постійний моніторинг ринку, що включає оцінювання попиту, змін у поведінці споживачів, рівня конкуренції та динаміки витрат. Це дає змогу підприємству своєчасно виявляти тенденції та приймати обґрунтовані цінові рішення. Значну роль відіграє впровадження сучасних маркетингових інструментів, зокрема гнучких стратегій ціноутворення, диференціації цін і застосування індивідуального підходу до клієнтів.

Особливого значення набуває застосування аналітичних методів прогнозування, які дають змогу оцінювати можливі зміни ринкової ситуації та знижувати рівень невизначеності [5]. Крім того, важливим напрямом є підвищення гнучкості цінової політики, що проявляється у швидкому коригуванні цін, адаптації до змін витрат і попиту, а також використанні акцій, знижок і спеціальних пропозицій. Активне застосування цифрових технологій значно підвищує ефективність цих процесів, оскільки забезпечує швидкий збір, оброблення та аналіз великих обсягів інформації.

ВИСНОВКИ

Нестабільність ринку суттєво ускладнює процес формування цінової політики підприємства, підвищуючи рівень ризиків, невизначеності та складність прийняття управлінських рішень. В таких умовах традиційні підходи до ціноутворення втрачають свою ефективність, що зумовлює необхідність переходу до більш гнучких і адаптивних моделей управління цінами. Зростає значення здатності підприємства оперативно реагувати на зміни ринкової кон'юнктури, враховувати коливання попиту, витрат і конкурентного середовища, а також швидко коригувати свої цінові стратегії.

Ефективна маркетингова цінова політика є важливим інструментом не лише зниження негативного впливу нестабільності, але й формування додаткових конкурентних переваг. Вона дає змогу підприємствам утримувати свої позиції на ринку, підтримувати рівень прибутковості та забезпечувати лояльність споживачів навіть у складних економічних умовах.

Застосування сучасних підходів до ціноутворення, зокрема динамічного ціноутворення, сегментації ринку, персоналізації цін та застосування цифрових аналітичних інструментів, сприяє підвищенню ефективності управління цінами. Це дає змогу більш точно враховувати особливості попиту, поведінку споживачів і конкурентні дії, а також підвищувати обґрунтованість управлінських рішень.

Вдосконалення ціноутворення в умовах нестабільності повинно базуватися на системному підході, що передбачає постійний моніторинг ринкового середовища, застосування методів прогнозування та розроблення

альтернативних сценаріїв розвитку подій.

Ефективне управління ціноутворенням у нестабільному середовищі дає змогу не лише адаптуватися до змін, але й використовувати їх як джерело нових мож-

ливостей для зростання, підвищення конкурентоспроможності та зміцнення ринкових позицій у довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел

1. Дубина М., Поцелуйко І. Сутність макроекономічної нестабільності, причини її виникнення та вплив на функціонування кредитних установ. *Економіка та суспільство*. 2024. № 69. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-69-82
2. Євтушенко Н.О., Василькова Н.В. Цінова політика підприємства в умовах нестабільності. *Економічний простір*. 2025. №197. С. 167-173.
3. Луньова Т.С. Вплив маркетингової цінової політики на фінансові результати та ринкові позиції підприємства. *Економіка та суспільство*. 2025. № 79. DOI: 10.32782/2524-0072/2025-79-150
4. Лагодієнко В.В. та ін. Маркетингове ціноутворення в умовах економічної нестабільності: виклики та можливості. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 2. С. 55-60.
5. Паршин Ю., Сіліна І., Варавка Н. Особливості та удосконалення ціноутворення в умовах ринкової економіки. *Наукові перспективи*. 2025. № 5(59). С. 890-898.

References

1. Dubyna M., Potseliuko I. Essence of macroeconomic instability, causes of its arise and impact on credit institutions. *Economy and Society*. 2024, 69. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-69-82 (in Ukrainian).
2. Yevtushenko N.O., Vasykova N.V. Pricing policy of an enterprise in conditions of instability. *Economic space*. 2025, 197. pp. 167-173 (in Ukrainian).
3. Lunova T. The impact of marketing pricing policy on the financial results and market positions of the enterprise. *Economy and Society*. 2025. 79. DOI: 10.32782/2524-0072/2025-79-150 (in Ukrainian).
4. Lahodiienko V. et al. Marketing pricing in conditions of economic instability: challenges and opportunities. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2025. № 2. pp. 55-60 (in Ukrainian).
5. Parshin Y., Silina I., Varavka N. Features and improvements of pricing in a market economy. *Scientific Perspective*. 2025. № 5(59). pp. 890-898 (in Ukrainian).

Ilia DERKACH

postgraduate student, Odesa Polytechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3568-8810>
e-mail: derkachiv@stud.op.edu.ua

THE IMPACT OF MARKET INSTABILITY ON THE PRICING POLICY OF THE ENTERPRISE

Introduction. The modern operating environment of enterprises is characterized by a high level of market instability, which manifests through economic fluctuations, changes in consumer behavior, cost volatility, and increased uncertainty in the competitive environment. Such conditions significantly complicate the process of price formation and require enterprises to reconsider traditional approaches to pricing policy. In this context, pricing becomes not only a financial tool but also a strategic instrument for ensuring business sustainability and competitiveness.

The purpose of the paper is to substantiate the peculiarities of pricing policy formation under conditions of market instability and to determine effective approaches for its improvement, taking into account modern challenges and opportunities.

Results. The research shows that market instability significantly affects pricing decisions, increasing the importance of flexibility, adaptability, and responsiveness. It is established that an effective marketing pricing policy allows enterprises to minimize the negative impact of uncertainty while strengthening their competitive positions. The use of modern pricing approaches, such as dynamic pricing, market segmentation, and personalized pricing, enhances decision-making efficiency. In addition, the implementation of digital analytical tools enables better monitoring of market conditions, forecasting demand, and optimizing pricing strategies. At the same time, enterprises face challenges such as difficulties in demand forecasting, frequent price adjustments, rising costs, and increased risks, which require a systematic and well-grounded approach to pricing management.

Conclusion. Pricing policy improvement under conditions of instability should be based on a comprehensive analysis of the market environment, the use of forecasting methods, and the development of flexible pricing strategies. Effective pricing management allows enterprises not only to reduce the negative effects of instability but also to transform them into strategic advantages. As a result, enterprises can ensure sustainable development, maintain competitiveness, and strengthen their market positions in a highly uncertain environment.

Keywords: instability, pricing policy, enterprise, tools, opportunities, challenges

Олександр Миколайович **ЧАЙКА**
аспірант, Національний університет "Одеська політехніка"
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0885-143X>
e-mail: oleksandr.chayka@stud.op.edu.ua

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ УПАКОВКИ У БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТІ

У роботі досліджено діджиталізацію упаковки як ключового елемента бренд-менеджменту. Основну увагу зосереджено на трансформації упаковки під впливом цифрових технологій, зокрема її переході від традиційної функції захисту продукту до інтерактивного та комунікаційного інструменту бренду. Розглянуто сучасні підходи до цифрового дизайну, інтерактивної, активної та розумної упаковки, а також їх вплив на формування впізнаваності та сприйняття бренду. Обґрунтовано значення упаковки як носія інформації та інструменту взаємодії зі споживачем у цифровому середовищі. Визначено роль упаковки у формуванні репутації бренду.

Ключові слова: діджиталізація, упаковка, бренд, репутація, менеджмент

Стаття надійшла 25.03.2026

Статтю прийнято 05.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

У сучасних умовах розвитку цифрових технологій (ЦТ) відбувається трансформація підходів до управління брендом, де особливе місце займає упаковка як важливий елемент комунікації зі споживачем. Зростання конкуренції, глобалізаційні процеси та зміна поведінки споживачів зумовлюють необхідність інтеграції діджитал-рішень у всі сфери бізнесу, включаючи пакування продукції. Упаковка перестає виконувати виключно захисну функцію та набуває значення ефективного маркетингового інструменту, що формує впізнаваність бренду, впливає на рішення про покупку та забезпечує взаємодію зі споживачем. У зв'язку з цим актуальним є дослідження особливостей діджиталізації упаковки та її ролі у бренд-менеджменті.

Питання діджиталізації упаковки у бренд-менеджменті вже частково висвітлювалися у працях різних науковців. Можна виділити наступних авторів: В.Т. Дудар та Р.Б. Окрепкий досліджували значення упаковки для впізнаваності бренду, акцентуючи на її ролі як елемента візуальної ідентифікації; О.Ю. Речун та О.І. Передрій зосередили увагу на особливостях активного та розумного пакування, зокрема у сфері харчових продуктів; С.В. Коробка досліджувала питання репутаційного менеджменту в умовах діджиталізації та інструменти його реалізації для малих підприємств, а також інші автори.

Однак, незважаючи на вагомий внесок зазначених авторів, у наукових працях недостатньо комплексно розкрито саме взаємозв'язок між діджиталізацією упаковки та бренд-менеджментом. Зокрема, бракує узагальненого підходу до розгляду упаковки як інтегрованого інструменту, що поєднує функції комунікації, формування репутації та цифрової взаємодії зі споживачем.

МЕТА роботи – дослідження впливу діджиталізації на упаковку як складник бренд-менеджменту, визначення її ролі у формуванні впізнаваності та репутації бренду, а також аналіз сучасних напрямів застосування ЦТ у пакуванні.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У роботі застосовано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема метод аналізу і синтезу

для узагальнення теоретичних підходів до бренд-менеджменту та діджиталізації упаковки, порівняльний метод для оцінювання впливу ЦТ на діяльність підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ

Упаковка є одним з найпотужніших інструментів візуальної ідентифікації продукту у бренд-менеджменті. Вона формує перше враження споживача ще до ознайомлення з самим товаром і часто визначає рішення про покупку. Завдяки продуманому дизайну, кольоровій гамі, шрифтам та формі упаковка створює асоціативний зв'язок з брендом, який закріплюється у свідомості споживача [1].

Впізнаваність бренду значно залежить від послідовності засосування елементів фірмового стилю. Якщо упаковка стабільно відтворює айдентику бренду, споживач швидше знаходить продукт серед конкурентів навіть без читання назви. Наприклад, характерні кольори або форма упаковки можуть стати настільки впізнаваними, що виконують роль символу бренду. У цьому контексті упаковка виконує не лише функцію захисту товару, а й роль комунікаційного каналу, що передає цінності, позиціонування та емоційне наповнення бренду.

Крім того, упаковка сприяє формуванню довіри до бренду. Якісний дизайн і матеріали сигналізують про надійність і професійність компанії, тоді як неякісна або невизразна упаковка може знизити сприйняття продукту незалежно від його реальних характеристик. В умовах високої конкуренції саме упаковка допомагає бренду виділитися серед інших товарів та запам'ятися споживачеві.

Діджиталізація упаковки у бренд-менеджменті є важливим елементом сучасної маркетингової стратегії. Завдяки застосуванню ЦТ упаковка перестає бути лише фізичним носієм продукту і перетворюється на інтерактивний інструмент комунікації. QR-коди, доповнена реальність, персоналізовані повідомлення дають змогу брендам глибше взаємодіяти зі споживачем, підвищуючи рівень впізнаваності та лояльності.

Діджиталізація суттєво вплинула на світову економіку, трансформуючи традиційні бізнес-моделі та створюючи нові ринки. Вона сприяє глобалізації, пришвидшує обмін інформацією та знижує бар'єри входу для нових

гравців. Компанії отримують доступ до великих масивів даних, що дає змогу краще розуміти поведінку споживачів і швидко адаптуватися до змін. Упаковка в цьому контексті також стає носієм даних, що може збирати інформацію про використання продукту та взаємодію з клієнтом [2].

В українських реаліях діджиталізація відіграє дедалі більшу роль у функціонуванні компаній, особливо в умовах економічної нестабільності та високої конкуренції. Бізнес активно впроваджує цифрові рішення для оптимізації процесів, покращення логістики та підвищення ефективності маркетингу. Упаковка з цифровими елементами допомагає українським брендам виходити на міжнародні ринки, відповідати сучасним стандартам і створювати додану цінність для споживача [3].

Застосування діджитал-інструментів відкриває не лише базові можливості для просування, а й дає змогу будувати повноцінну конкурентну стратегію без великих інвестицій [4]. Соціальні мережі дають змогу брендам безпосередньо взаємодіяти зі своєю аудиторією, формуючи емоційний зв'язок і підвищуючи довіру. Наприклад, невеликі українські виробники крафтової косметики або харчових продуктів активно застосовують Instagram і TikTok для демонстрації процесу виробництва, відгуків клієнтів і способів використання продукції, що створює ефект прозорості та автентичності.

Онлайн-платформи та маркетплейси дають змогу малому бізнесу виходити за межі локального ринку. Невеликі бренди одягу можуть продавати продукцію через Etsy або українські платформи, застосовуючи водночас цифрові інструменти для аналізу попиту та поведінки клієнтів. Це дає змогу швидко адаптувати асортимент і упаковку відповідно до вподобань споживачів.

Цифровий дизайн упаковки також стає доступнішим завдяки онлайн-сервісам, що дають змогу створювати професійний вигляд без залучення дорогих дизайнерів. Інтерактивна упаковка відкриває ще ширші можливості. Навіть простий QR-код на упаковці може вести на відео з історією бренду, інструкцією з використання продукту або програмою лояльності.

Активне та розумне пакування є наступним етапом розвитку упаковки в умовах діджиталізації. Воно включає технології, які можуть змінювати свої властивості залежно від умов середовища або надавати додаткову інформацію споживачу. Наприклад, сенсори, що відстежують свіжість продукту, або упаковка, яка взаємодіє зі смартфоном. Такі рішення не лише підвищують зручність застосування, але й зміцнюють позиції бренду як інноваційного та орієнтованого на потреби клієнта [5].

На рис. 1 показано сучасні напрями діджиталізації упаковки.

Упаковка в умовах діджиталізації стає важливим інструментом формування репутації бренду, особливо для малих підприємств, які змушені швидко реагувати на інформаційні виклики та високий рівень конкуренції. Вона вже не обмежується лише функцією за-

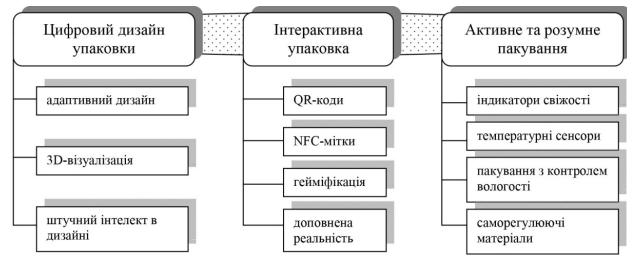

Рис. 1. Сучасні напрями діджиталізації упаковки

хисту продукту, а перетворюється на канал комунікації, через який бренд демонструє свою відкритість, відповідальність і цінності. Саме через упаковку споживач отримує перше уявлення про компанію, що безпосередньо впливає на рівень довіри та подальше сприйняття бренду в цифровому середовищі [6]. Крім того, упаковка стає частиною цифрової репутації бренду, оскільки її дизайн, інформативність та інноваційність часто обговорюються в соціальних мережах і формують публічне сприйняття компанії.

ВИСНОВКИ

В умовах діджиталізації упаковка трансформується з традиційного елемента захисту продукту у багатофункціональний інструмент бренд-менеджменту, який поєднує комунікаційні, інформаційні та аналітичні функції. Вона відіграє ключову роль у формуванні впізнаваності бренду, оскільки саме через візуальні та тактильні характеристики створюється перше враження споживача та закладається емоційний зв'язок із продуктом.

Діджиталізація суттєво розширює можливості упаковки, інтегруючи її в цифрове середовище. Застосування QR-кодів, доповненої реальності, персоналізованих елементів і цифрових платформ дає змогу перетворити упаковку на канал двосторонньої комунікації між брендом і споживачем. Це сприяє підвищенню рівня залученості клієнтів, формуванню лояльності та зміцненню конкурентних позицій підприємства на ринку.

Упаковка відіграє важливу роль у формуванні репутації бренду в цифровому середовищі. Вона є інструментом прозорості, демонструє цінності компанії та впливає на довіру споживачів. Умови швидкого поширення інформації підсилюють значення якісного, чесного та інноваційного пакування, оскільки будь-які недоліки можуть швидко стати предметом публічного обговорення.

Окрему увагу доцільно приділяти сучасним напрямкам розвитку упаковки, зокрема інтерактивному, активному та розумному пакуванню. Впровадження таких технологій підвищує функціональність продукту, забезпечує контроль його якості та створює додаткову цінність для споживача. Це сприяє формуванню інноваційного іміджу бренду та підвищенню його конкурентоспроможності.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на вивчення ефективності окремих цифрових інструментів упаковки та їх впливу на поведінку споживачів.

Список використаних джерел

1. Дудар В.Т., Окрепкий Р.Б. Значення упаковки для впізнаваності бренду. *Інноваційна економіка*. 2025. №2 (102). С. 137-143.
2. Ковтуненко К.В., Швагірева В.С., Швагірев М.Д. Вплив діджиталізації на світову економіку. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 12 (1). С. 41-43.

3. Скопенко Н.С. та ін. Вплив діджиталізації на функціонування українських компаній харчової промисловості в умовах сучасних викликів. *АГРОСВІТ*. 2025. № 3. С. 46-57.
4. Ковалик О.А., Машошина Н.В., Пуріхов В.М. Використання діджитал інструментів в організації ресурсного забезпечення діяльності малого бізнесу. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. №6/1. С 30-33.
5. Речун О.Ю., Передрій О.І. Активне та розумне пакування харчових продуктів. *Товарознавчий вісник*. 2021. В.14. С. 65-77.
6. Коробка С.В. Репутаційний менеджмент в умовах діджиталізації: стратегії та інструменти для малих підприємств в епоху інформаційних технологій. *Соціальна економіка*. 2025. Вип. 69. С. 116-126. DOI: 10.26565/2524-2547-2025-69-10

References

1. Dudar V.T., Okrepky R.B. The importance of packaging for brand recognition. *Innovative economy*. 2025. № 2 (102). pp. 137-143. (in Ukrainian).
2. Kovtunenکو K.V., Shvahireva V.S., Shvahirev M.D. The impact of digitalization on the world economy. *Economics. Finances. Law*. 2021. № 12 (1). pp. 41-43. (in Ukrainian).
3. Skopenko N.S. et al. The impact of digitalization on the functioning of Ukrainian food manufacturing companies in the context of modern challenges. *АГРОСВІТ*. 2025. № 3. pp. 46-57. (in Ukrainian).
4. Kovalyk O.A., Mashoshyna N.V., Purikhov V.M. The digital tools usage in the organization of resource support for small business activity. *Economics. Finances. Law*, 2021. № 6/1. pp 30-33. (in Ukrainian).
5. Rechun O., Peredriy O. Active and reasonable food packaging. *Commodity Bulletin*. 2021. № 14(1). pp. 65-77. (in Ukrainian).
6. Korobka S.V. Reputation management in the conditions of digitalization: strategies and tools for small businesses in the era of information technologies. *Social Economics*. 2025. № 69. pp. 116-126. DOI: 10.26565/2524-2547-2025-69-10 (in Ukrainian).

Oleksandr CHAIKA

postgraduate student, Odesa Polytechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0885-143X>
e-mail: oleksandr.chayka@stud.op.edu.ua

DIGITIZATION OF PACKAGING IN BRAND MANAGEMENT

Introduction. The digital transformation of the modern economy significantly influences marketing activities and approaches to brand management. Packaging, as one of the key elements of brand identity, is increasingly integrated with digital technologies, transforming from a purely protective and visual component into an interactive communication tool.

The purpose of the paper is to examine the role of packaging digitalization in brand management and to analyze its impact on brand recognition, consumer engagement, and reputation formation in a digital environment.

Results. The study shows that the ongoing growth of digitalization in the global economy significantly influences business processes and marketing practices. The increasing penetration of digital technologies accelerates communication, enhances data accessibility, and facilitates the integration of physical products into digital environments. Digital packaging technologies, such as QR codes, augmented reality, smart and active packaging, enhance the functionality of packaging by enabling interaction with consumers and providing access to additional digital content. Packaging becomes a channel for communication, data collection, and personalization, which contributes to stronger consumer engagement and improved brand visibility. It is also established that digitalization allows enterprises to compete more effectively by using cost-efficient tools such as online design platforms and interactive packaging solutions. Furthermore, packaging plays an important role in reputation management by increasing transparency, providing product-related information, and shaping consumer trust through digital integration.

Conclusion. Packaging digitalization represents a significant trend in modern brand management, as it integrates physical products into digital ecosystems and expands the strategic role of packaging. It contributes to building brand recognition, enhancing customer experience, and strengthening reputation in highly competitive markets. The adoption of digital packaging solutions enables enterprises to adapt to changing consumer behavior, improve communication with target audiences, and maintain competitiveness in the conditions of ongoing digital transformation.

Keywords: digitalization, packaging, brand, reputation, management

Ігор Васильович **ПОПЕРЕЧНИЙ**

аспірант, Західноукраїнський національний університет

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8133-2775>

e-mail: i.poperechnyi@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ БЕЗПЕКОВОГО БАЗИСУ УПРАВЛІННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ МЕДИЧНИХ УСТАНОВ

У статті досліджено безпековий базис логістичних засад та показано важливість технічного забезпечення у системі медичних установ. Обґрунтовано основні завдання із планування матеріально-технічного забезпеченням медичних установ. На основі чого запропоновано практичний механізм забезпечення безпеки медичних установ. У роботі подано комплексну методико побудови системи забезпечення безпеки медичних установ та обґрунтовано основні фактори підвищення коефіцієнта використання матеріальних ресурсів. Крім того, відзначено економічні переваги від застосування логістичних методів для управління матеріально-технічним забезпеченням медичних установ.

Ключові слова: медичні установи, безпека, забезпечення безпеки, система безпеки, економічна безпека, матеріально-технічне забезпечення, логістична система

Стаття надійшла 09.04.2026

Статтю прийнято 17.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Сучасна прагматика раціоналізації матеріально-технічного забезпечення ставить нові виклики перед послугами медичних установ, де вирішальне значення має своєчасне постачання всієї необхідної сировини, матеріалів, напівфабрикатів та комплектуючих. Слід відзначити, що зміни в управлінській діяльності призвели до ідентифікації нового концептуального базису управління матеріальними потоками, а саме імплементацію у практичну діяльність медичних установ. Основою цієї концепції є інтеграція всіх функціональних аспектів, пов'язаних з усім потоками матеріально-технічного забезпечення в єдиний комплексний механізм.

МЕТА статті – ідентифікація особливостей управління матеріально-технічним забезпеченням медичних установ в умовах сучасних викликів та загроз.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття базується на нормативно-законодавчому базисі та матеріалах періодичних видань. У статті застосовано такі методи, як аналіз та синтез, порівняння, логічне мислення та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сучасні методи підвищення ефективності управління матеріально-технічного забезпечення мають практичне значення для вітчизняної економіки, а їх застосування дасть медичним установам змогу ефективно працювати на внутрішньому та міжнародному ринках.

Планування матеріально-технічного забезпечення для медичних установ вимагає значної трудомісткості роботи, включаючи прогнозування та особливості потреб у різних ресурсах протягом планового періоду, складання матеріальних балансів за типом ресурсів (джерелом доходу та сферою використання), аналіз питомих витрат матеріальних ресурсів протягом звітного періоду, а також планування складських запасів та використання технологічного обладнання та матеріалів. Застосовуючи інструменти планування логістики та управління виробничими процесами, можна прискорити матеріальні потоки, зменшуючи матеріальні витрати у

структурі собівартості.

Однією з найважливіших систем управління медичних установ є система управління матеріально-технічним забезпеченням. Вона передусім відображає етапи технологічного процесу – виробництво та постачання необхідних матеріалів, а також запаси сировини та напівфабрикатів, які є входом до інформаційного потоку та перетворюються на вихід через операційну систему. Обов'язки функціональних підрозділів включають своєчасне постачання різних ресурсів (сировини, комплектуючих, технологічного обладнання, інструментів, транспортних засобів, палива, тепла та електроенергії тощо) до операційної системи медичних установ та забезпечення відповідності постачання вимогам ефективного операційного процесу. Вибір методів постачання для операційної системи залежить від різноманітних факторів. Виходячи з цих факторів, операційна система може купувати ресурси через товарні біржі, аукціони, різні логістичні системи та власні структурні підрозділи. У медичних установах є структурні підрозділи з відповідальності відділу управління логістикою.

У побудові системи управління матеріально-технічним забезпеченням необхідно враховувати такі функції управління: проведення маркетингових досліджень постачальників та каналів розподілу для конкретних видів ресурсів; визначення попиту на конкретні види ресурсів; аналіз ефективності використання ресурсів та розроблення заходів з їх зменшення; складання балансів, необхідних для виробництва матеріально-технічних ресурсів; організація транспортування та складування, а також підготовка ресурсів до використання у виробничому процесі; організація постачання ресурсів; організація утилізації та збуту виробничих відходів; оптимізація виробничих матеріалів та технічного забезпечення [5].

Слід відзначити, що основою управління матеріально-технічним забезпеченням є практичні логістичні інструменти, які відзначаються відповідною інформацією. Важливо наголосити, що інформаційне середовище для матеріальних потоків у медичних установах можна розділити на три аспекти: постачання, складу-

вання та виробництво. На етапі постачання аналіз потоку інформації повинен розкривати інформацію про ринок постачальників. Для ефективної роботи медичних установ цю інформацію слід розглядати разом з інформацією про ринок збуту, попит на продукцію та конкурентів. На етапі складування процес аналізу вимагає інформації про надходження та відправлення запасів, а також інформації про утворення втрат та дефіцитів. На етапі використання матеріалів аналіз потоку інформації повинен об'єктивно розкривати матеріальні витрати.

Основними завданнями планування матеріально-технічного забезпечення:

- ефективності плану матеріально-технічного забезпечення та його відповідності плану виробництва;
- стану виконання плану матеріально-технічного забезпечення суб'єкта логістичної діяльності включаючи кількість, тип, повноту та терміни поставки;
- стану та динаміки виробничих запасів;
- ефективності використання матеріальних ресурсів та його впливу на кількість та тип продукції;
- заходи з усунення причин дефіциту та використання резервів, зменшення матеріаломісткості за рахунок більш ефективного використання матеріалів, і тим самим збільшення обсягів виробництва [1].

Обґрунтований метод аналізу виконання планів матеріально-технічного забезпечення медичних установ насамперед досліджує їх ефективність. Це включає точність розрахунку потреб у матеріальних ресурсах для виконання виробничого плану та економічних цілей, вдосконалення норм і стандартів на яких базується план, своєчасність та точність укладання договорів на необхідні кількості матеріалів, своєчасність та якість виконання договірних зобов'язань, виявлення внутрішніх резервів та ефективність використання матеріалів.

Згідно з науковими дослідженнями ключовою компонентою діяльності медичних установ є забезпечення належного рівня безпеки. За своєю функціональною суттю безпека медичних установ є синонімом поняття «забезпечення економічної безпеки», що характеризується процесом забезпечення та реалізації ключових інтересів; виявлення, запобігання та реагування на загрози, що дійсно забезпечить створення та зміцнення умов для нормального функціонування системи медичних установ у процесі розвитку. Тобто забезпечення економічної безпеки означає створення умов для стабільного та безризикового розвитку медичних установ відповідно до власних цілей та завдань, а також забезпечення їхньої економічної безпеки; усунення та запобігання загрозам, ситуаціям та іншим факторам, які можуть негативно вплинути на розвиток медичних установ. Забезпечення економічної безпеки – це цілеспрямована діяльність (що охоплює численні аспекти, такі як економіка, регулювання, аналіз, функціонування та розслідування), спрямована на сприяння економічному зростанню з виокремленням наступних цілей стосовно формування:

- методів визначення пріоритетних інтересів медичних установ;
- механізмів прогнозування та виявлення загроз, ситуацій та факторів, які можуть перешкоджати реалізації важливих економічних інтересів медичних установ;
- системи для вирішення існуючих та майбутніх загроз;

– механізмів взаємодії між різними підсистемами безпеки медичних установ [9].

З практичного погляду варто відзначити, що функціонально складник безпеки медичних установ реалізується так: визначення пріоритетів у діяльності медичних установ, організації, технологіях та соціальних керівних принципах; встановлення систем для оцінювання фактичних та потенційних загроз; розробка методів та засобів для вирішення загроз економічним інтересам, а також стратегій застосування захисних заходів; створення організаційно-правових механізмів для ефективного впровадження безпекових заходів [3].

Доведено, що практичність системи безпеки медичних установ базується на дослідженні методології забезпечення безпеки. Ця методика включає збір та оброблення аналітичної інформації про досвід забезпечення безпеки, аналіз та прогнозування умов економічної безпеки, загроз, небезпек та показників, а також розроблення та впровадження необхідних заходів для підтримки економічної безпеки на належному рівні.

Загалом, методологія побудови системи безпеки медичних установ включає такі етапи:

- вивчення характеристик медичних установ, частки ринку, кадрового забезпечення та кваліфікації персоналу;
- аналіз внутрішніх та зовнішніх загроз безпеці з якими стикається медична установа, вивчення кризових ситуацій, їх причин та методів реагування;
- перегляд наявних заходів безпеки та аналіз впливу загроз і ризиків;
- побудова нової системи безпеки медичних установ: розроблення плану усунення недоліків виявлених під час процесу перегляду;
- розробити план удосконалення системи безпеки та розрахувати всі необхідні ресурси;
- спланувати щомісячні витрати на впровадження покращення безпеки;
- керівництво затверджує нову модель системи та бюджет на її обслуговування;
- сформуванню нової системи безпеки;
- оцінити ефективність наявної системи та особливостей вдосконалення [4].

Тому без створення єдиної системи безпеки для медичних установ неможливо подолати кризу, стабілізувати економічну ситуацію або створити ефективний механізм виробничо-економічної системи. Ефективність системи безпеки суб'єкта логістичної діяльності залежить від формування відповідних стратегій та тактик. Поточна турбулентна ситуація вимагає впровадження тактичних орієнтирів із забезпечення безпеки суб'єкта логістичної діяльності [8]. Чітке розмежування стратегічних цілей та тактичних заходів медичних установ має вирішальне значення. Стратегія економічної безпеки медичних установ включає цілі та завдання системи безпеки, напрямів рішень та створення необхідних заходів для реагування та усунення потенційних загроз. Дослідження показують, що стратегія економічної безпеки медичних установ є найважливішою частиною їхньої системи безпеки, і вона буде коригуватися відповідно до таких факторів, як дії внутрішніх та зовнішніх загроз та зміни пріоритету економічних інтересів. Варто зазначити, що мінливість економічної ситуації визначає необхідність для медичних установ застосовувати різні стратегії для забезпечення економічної безпеки. Врахо-

вуючи ключові характеристики забезпечення безпеки необхідно ідентифікувати загрози, небезпеки та ризики, визначати відмінності між ними та визначати відповідні методи усунення цих загроз та мінімізації їх наслідків [2].

Варто зазначити, що для медичних установ економія матеріальних ресурсів є важливим завданням, яке особливо залежить від технологічного рівня виробництва, рівня кваліфікації працівників, раціональної організації матеріально-технічного забезпечення, а також норм вартості та запасів матеріальних ресурсів. Важливим напрямом економії матеріальних ресурсів є зменшення втрат під час виробничого процесу. Для цього необхідно забезпечити необхідні умови для зберігання та транспортування матеріальних ресурсів та готової продукції; раціонально готувати паливо, сировину та матеріали, необхідні для подальших виробничих процесів; встановити ефективні механізми мотивації працівників.

ВИСНОВКИ

На основі проведених досліджень варто відзначити, що необхідності ефективної організації управління матеріально-технічного забезпечення медичних установ у контексті оптимізації запасів, які необхідно враховувати стосовно витрат, пов'язаних із транспортуванням, складуванням та зберіганням. Оскільки ці витрати впливають на рівень цін на продукцію, що виробляється суб'єк-

тами логістичної діяльності. Прогнозування найкоротшого терміну доставки та зниження витрат на транспортування, розміщення та складування є необхідними умовами для досягнення оптимальної технології постачання.

Доведено, що для забезпечення безперебійної реалізації виробничого процесу в організаційній структурі медичних установ необхідно створити структурний підрозділ для координації процесу постачання, розроблення та впровадження заходів зі зниження витрат на матеріально-технічного забезпечення. Відзначаємо складники економічних вигод від застосування методів до управління матеріально-технічного забезпечення медичних установ: встановлення партнерських відносин з постачальниками; скорочення простоїв обладнання; оптимізація запасів – одне з основних питань логістики. Формування запасів вимагає розподілу фінансових ресурсів та використання матеріально-технічного забезпечення та трудових ресурсів; скорочення кількості допоміжного персоналу; покращення якості продукції; зменшення матеріальних втрат. Оскільки будь-яка логістична операція має відповідні витрати, оптимізація логістичних операцій спрямована на зменшення збитків. Специфіка особливостей управління матеріально-технічного забезпечення, розглянуті в цій статті, може бути застосовано для подальшого проведення наукових досліджень пов'язаних з оптимізацією забезпечення безпеки медичних установ.

Список використаних джерел

1. Андрушків Б.М. Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство: монографія. Тернопіль, 2012. 456 с.
2. Бондарчук Ю., Марущак А. Безпека бізнесу: організаційно-правові основи. Київ, 2008. 369 с.
3. Вівчар О.І. Інтеграційні процеси логістики у контексті забезпечення фінансово-економічної безпеки бізнесу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Вип. 5. 2015. С. 332–335. URL: <http://global-national.in.ua/issue-5-2015>
4. Вівчар О.І. Управління економічною безпекою підприємств: соціогуманітарні контексти: монографія. Тернопіль, 2018. 515 с.
5. Вівчар О.І. Парадигма і наукова база логістичного управління. Соціально-економічні проблеми і держава. Вип. 1(4). 2011. С. 166–173. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11zmfblm.pdf>
6. Криківський Є.В., Похильченко О.А. Економіка логістики. Львів, 2014. 640 с.
7. Міценко Н.Г. Логістичний менеджмент – інструмент формування та забезпечення ефективного функціонування інтегрованих систем. *Торзілля, комерція, підприємництво*. 2022. Вип. 15. С. 111–116.
8. Shatarskyi A. Ensuring the economic security of enterprises network structures: project contexts. *Development Service Industry Management: Scientific journal*. 2023. № 4. pp. 54–58.
9. Vivchar O. et al, Network modeling of assessing the impact of threats to the economic security of logistics operators. *Economics, Ecology, Socium*. 2024. Vol. 8. No. 4. 89–98. DOI: 10.61954/2616-7107/2024.8.4-8

References

1. Andrushkiv B.M. Economic and property security of enterprises and entrepreneurship. Anti-raiding: monograph. Ternopil, 2012. 456 p. [in Ukrainian].
2. Bondarchuk Yu., Marushchak A. Business security: organizational and legal foundations. Kyiv, 2008. 369 p. [in Ukrainian].
3. Vivchar O.I. Integration processes of logistics in the context of ensuring financial and economic security of business. *Global and national problems of economy*. Issue 5. 2015. pp. 332–335. URL: <http://global-national.in.ua/issue-5-2015> [in Ukrainian].
4. Vivchar O.I. Management of economic security of enterprises: socio-humanitarian contexts: monograph. Ternopil, 2018. 515 p. [in Ukrainian].
5. Vivchar O.I. Paradigm and scientific basis of logistics management. *Socio-economic problems and the state*. Issue 1(4). 2011. pp. 166–173. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11zmfblm.pdf> [in Ukrainian].
6. Krykavskiy Y.V., Pokhylchenko O.A. Economics of logistics. Lviv, 2014. 640 p. [in Ukrainian].
7. Mitsenko N.H. Logistics management - a tool for forming and ensuring the effective functioning of integrated systems. Trade, commerce, entrepreneurship. 2022. Issue 15. pp. 111–116. [in Ukrainian].
8. Shatarskyi A. Ensuring the economic security of enterprises network structures: project contexts. *Development Service Industry Management: Scientific journal*. 2023. № 4. pp. 54–58.
9. Vivchar O. et al, Network modeling of assessing the impact of threats to the economic security of logistics operators. *Economics, Ecology, Socium*. 2024. Vol. 8. No. 4. 89–98. DOI: 10.61954/2616-7107/2024.8.4-8

Ihor POPERECHNYI

postgraduate student, West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8133-2775>

e-mail: i.poperechnyi@gmail.com

FEATURES OF SECURITY BASIS THE MANAGEMENT AT MATERIAL AND TECHNICAL SUPPORT OF MEDICAL INSTITUTIONS

This paper examines the conceptual basis of logistics principles and presents the importance of technical support in medical institutions. It is noted that the organization of management of material and technical support a medical institutions should take into account the main functions: conducting marketing research; determining demand; analyzing the efficiency of resource use; organizing transportation and warehousing; organizing supply; organizing the disposal and sale of production waste; optimizing production materials and technical support. This made it possible to identify the main tasks of planning the material and technical support of a medical institutions. It was established that the main component of activities at medical institutions is ensuring an adequate level of economic security with the following goals in terms of forming methods for determining the priority interests of medical institutions; mechanisms for forecasting and identifying threats; systems for addressing existing and future threats; mechanisms of interaction between various subsystems the security of the subject at medical institutions. Based on which a practical mechanism of system for ensuring the security of subjects at medical institutions is proposed with the presentation of corresponding algorithm. This work presents a comprehensive methodology for building a system for ensuring the security of subjects at medical institutions and substantiates the main factors for increasing the effectiveness of use material resources. In addition the economic benefits of using methods for managing the medical institutions are noted.

Keywords: medical institutions, security, security assurance, security system, economic security, material and technical support, logistics system

Микола Вікторович ПРОКОПЕНКО

старший викладач, Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4839-0154>

e-mail: nvprokopenko@gmail.com

ЕКОЛОГІЧНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Функціонування національної економіки України відбувається в умовах посилення екологічних викликів, ресурсних обмежень та необхідності переходу до моделі сталого розвитку. Це обумовлює зростання ролі екологічного підприємництва як інструменту поєднання економічних інтересів суб'єктів господарювання із завданнями збереження навколишнього природного середовища. Екологічне підприємництво сприяє формуванню нових секторів економіки, підвищенню ефективності використання природних ресурсів та зменшенню негативного впливу на довкілля. В умовах сучасних трансформацій особливого значення набуває державна підтримка розвитку екологічно орієнтованого бізнесу, впровадження інноваційних технологій та стимулювання інвестицій у «зелені» проекти.

Ключові слова: екологічне підприємництво, сталий розвиток, національна економіка, природокористування, зелена економіка

Стаття надійшла 25.03.2026

Статтю прийнято 07.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

В умовах сучасних глобальних трансформацій, посилення екологічних викликів та зростання антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище особливого значення набуває концепція сталого розвитку. Для України ця проблема є особливо актуальною з огляду на високу ресурсоемність національної економіки, накопичені екологічні проблеми, а також необхідність відновлення економічного потенціалу в умовах воєнного стану та післявоєнної реконструкції.

Екологічне підприємництво поєднує економічні інтереси суб'єктів господарювання з необхідністю збереження природного середовища, формуючи новий підхід до ведення бізнесу, заснований на принципах відповідальності, ресурсоефективності та інноваційності.

Водночас в Україні розвиток екологічного підприємництва стримується низкою факторів, серед яких недостатній рівень державної підтримки, обмежений доступ до фінансових ресурсів, недосконалість нормативно-правової бази та низький рівень екологічної свідомості суб'єктів господарювання. Це обумовлює необхідність поглибленого дослідження ролі екологічного підприємництва у забезпеченні сталого розвитку національної економіки та визначення напрямів його активізації.

МЕТА роботи – обґрунтування ролі екологічного підприємництва як інструменту забезпечення сталого розвитку національної економіки України та визначення основних напрямів його розвитку.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема методи аналізу, синтезу, узагальнення, логічного та системного підходів. Інформаційною базою дослідження стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, нормативно-правові акти та аналітичні матеріали у сфері екологічної економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ

Проблематика екологічного підприємництва та його ролі у забезпеченні сталого розвитку національної еко-

номіки України активно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. У сучасних умовах екологічне підприємництво розглядається як один з ключових напрямів трансформації економічної системи, спрямованої на досягнення балансу між економічним зростанням, соціальним розвитком та збереженням навколишнього природного середовища.

Екологічне підприємництво доцільно визначати як вид господарської діяльності, орієнтований на одержання прибутку за рахунок виробництва екологічно безпечної продукції, впровадження ресурсозберігаючих технологій, мінімізації негативного впливу на довкілля та раціонального використання природних ресурсів. Особливістю такого підприємництва є поєднання економічних та екологічних цілей, що формує нову модель ведення бізнесу, засновану на принципах сталого розвитку.

У структурі екологічного підприємництва можна виділити кілька основних напрямів, серед яких: виробництво екологічно чистої продукції, переробка та утилізація відходів, впровадження енергоефективних та ресурсозберігаючих технологій, розвиток альтернативної енергетики, екологічні послуги та консалтинг. Кожен з цих напрямів має власні особливості функціонування, але всі вони спрямовані на досягнення загальної мети – зниження антропогенного навантаження на навколишнє середовище.

Важливим аспектом є визначення ролі екологічного підприємництва у забезпеченні сталого розвитку національної економіки. Передусім воно сприяє формуванню нових ринкових ніш та секторів економіки, що забезпечує диверсифікацію господарської діяльності та зменшує залежність економіки від традиційних, ресурсоемних галузей. Крім того, екологічне підприємництво забезпечує підвищення ефективності використання природних ресурсів за рахунок впровадження сучасних технологій, що дає змогу зменшити витрати виробництва та екологічне навантаження.

Не менш важливим є вплив екологічного підприємництва на соціальний складник сталого розвитку. Роз-

виток «зеленої» економіки сприяє створенню нових робочих місць, підвищенню рівня зайнятості населення та формуванню нових компетенцій у сфері екологічного менеджменту. Водночас підвищується рівень екологічної свідомості суспільства, що стимулює попит на екологічно безпечні товари та послуги.

В сучасних умовах особливого значення набуває взаємозв'язок екологічного підприємництва та інноваційної діяльності. Впровадження екологічних інновацій, таких як технології замкненого циклу виробництва, відновлювані джерела енергії, цифрові системи моніторингу ресурсів, сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємств та формуванню нових конкурентних переваг.

Особливим напрямом є оцінювання економічної ефективності екологічного підприємництва, що має комплексний характер і включає фінансові, екологічні та соціальні результати. Економічний ефект проявляється у зниженні витрат на ресурси, підвищенні енергоефективності та зменшенні екологічних платежів. Екологічний ефект полягає у зниженні рівня забруднення довкілля та збереженні природних ресурсів. Соціальний ефект проявляється у покращенні якості життя населення та умов праці.

Для оцінювання ефективності екологічного підприємництва доцільно застосовувати систему показників, що включає рівень ресурсоефективності, енергоємність виробництва, обсяг екологічних витрат та одержаний економічний ефект. Такий підхід дає змогу забезпечити комплексний аналіз діяльності підприємств.

Відбувається розвиток «зеленого» фінансування, що включає застосування таких інструментів, як «зелені» облигації, екологічні інвестиційні фонди та пільгове кредитування. Ці механізми сприяють залученню інвестицій у сферу екологічного підприємництва.

Сучасним складником є цифровізація, що дає змогу підвищити ефективність використання ресурсів за рахунок впровадження автоматизованих систем управління та моніторингу. Крім того, цифрові технології сприяють підвищенню прозорості діяльності підприємств.

Значну роль у розвитку екологічного підприємництва відіграє малий та середній бізнес, що є більш гнучким та інноваційно орієнтованим. Водночас він потребує державної підтримки, зокрема фінансової та інформаційної.

Одним з найбільш перспективних напрямів є розвиток екологічного підприємництва у сфері управління відходами. Впровадження сучасних технологій перероблення дає змогу не лише зменшити обсяги відходів, але й отримати економічний ефект.

Широкого поширення набуває концепція ESG, що передбачає інтеграцію екологічних, соціальних та управлінських аспектів у діяльність підприємств. Це сприяє підвищенню їх інвестиційної привабливості та довгострокової стійкості.

Потрібне формування екологічної культури підприємництва, що передбачає відповідальне ставлення до

природних ресурсів та врахування екологічних факторів у процесі прийняття рішень.

Необхідно також враховувати регіональні особливості розвитку екологічного підприємництва, що обумовлює потребу у диференційованій регіональній політиці.

Суттєву роль відіграє аналіз міжнародного досвіду, зокрема країн ЄС, де ефективно функціонують механізми підтримки екологічного бізнесу. Адаптація такого досвіду дасть змогу прискорити розвиток екологічного підприємництва в Україні.

Інноваційна діяльність у сфері екологічного підприємництва включає впровадження нових технологій очищення довкілля, розвиток альтернативної енергетики та цифрових рішень управління ресурсами.

Потрібна інтеграція екологічного підприємництва у систему стратегічного управління підприємствами, що передбачає впровадження систем екологічного менеджменту та оцінювання екологічних ризиків.

Розвиток екологічного маркетингу сприяє формуванню попиту на «зелену» продукцію та підвищенню конкурентоспроможності підприємств.

Пов'язаною компонентою є розвиток інфраструктури екологічного підприємництва, включаючи бізнес-інкубатори, технопарки та центри трансферу технологій.

У контексті післявоєнного відновлення України особливого значення набуває концепція «зеленої реконструкції», яка передбачає відновлення економіки на екологічно орієнтованих засадах.

Значний потенціал має розвиток екологічного підприємництва у транспортній галузі, зокрема впровадження електротранспорту та альтернативних видів палива.

Свою роль також відіграє освіта та наука, які забезпечують підготовку фахівців та розвиток інновацій.

Необхідною умовою розвитку екологічного підприємництва є партнерство між державою, бізнесом та громадськістю, що сприяє ефективній реалізації екологічних проєктів.

Екологічне підприємництво є складним багатоміжним явищем, яке охоплює економічні, екологічні, соціальні та інституційні аспекти. Його розвиток є ключовою умовою забезпечення сталого розвитку національної економіки України.

ВИСНОВКИ

Отже, екологічне підприємництво є важливим інструментом забезпечення сталого розвитку національної економіки України. Його розвиток сприяє підвищенню ефективності використання природних ресурсів, зменшенню негативного впливу на довкілля та формуванню конкурентоспроможної економіки.

В сучасних умовах особливого значення набуває формування ефективної державної політики підтримки екологічного підприємництва, спрямованої на стимулювання інновацій, залучення інвестицій та підвищення екологічної відповідальності бізнесу.

Список використаних джерел

1. Мельник Л.Г. Екологічна економіка : підручник. Суми, 2019. 364 с.
2. Буркинський Б.В., Степанов В.М. Екологічне підприємництво: теорія і практика: монографія. Одеса, 2018. 280 с.
3. Хвесик М.А., Шубалий О.М. Економіка природокористування. Київ, 2017. 400 с.
4. Данилишин Б.М., Міщенко В.С. Екологічна політика та сталий розвиток: монографія. Київ, 2016. 312 с.

5. Хвесик М. А., Голян В. А. Інституціональне забезпечення природокористування: монографія. Київ, 2018. 368 с.
6. Балацький О.Ф., Мельник Л.Г., Яковенко В.М. Екологічна економіка та управління природокористуванням. Суми, 2018. 350 с.
7. Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні: монографія. Львів, 2017. 360 с.
8. Голян В.А. Природні ресурси в економіці України: оцінка та ефективність використання: монографія. Київ, 2019. 420 с.

References

1. Melnyk L.H. Ecological economics. Sumy, 2019. 364 p. (in Ukrainian).
2. Burkynskiy B.V., Stepanov V.M. Ecological entrepreneurship: theory and practice: monograph. Odesa, 2018. 280 p. (in Ukrainian).
3. Khvesyk M.A., Shubalyi O.M. Environmental management economics. Kyiv, 2017. 400 p. (in Ukrainian).
4. Danylyshyn V.M., Mishchenko V.S. Environmental policy and sustainable development: monograph. Kyiv, 2016. 312 p. (in Ukrainian).
5. Khvesyk M.A., Holian V.A. Institutional support of environmental management: monograph. Kyiv, 2018. 368 p. (in Ukrainian).
6. Balatskiy O.F., Melnyk L.H., Yakovenko V.M. Ecological economics and environmental management. Sumy, 2018. 350 p. (in Ukrainian).
7. Kravtsiv V.S. Regional environmental policy in Ukraine: monograph. Lviv, 2017. 360 p. (in Ukrainian).
8. Holian V.A. Natural resources in the economy of Ukraine: assessment and efficiency of use: monograph. Kyiv, 2019. 420 p. (in Ukrainian).

Mykola PROKOPENKO

Senior Lecturer, Kharkiv National Automobile and Highway University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4839-0154>

e-mail: nvprokopenko@gmail.com

ECOLOGICAL ENTREPRENEURSHIP AS A TOOL FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE

The functioning of the national economy of Ukraine takes place under conditions of increasing environmental challenges, resource constraints, and the need to transition to a sustainable development model. These conditions determine the growing importance of ecological entrepreneurship as an effective tool for combining the economic interests of business entities with the objectives of environmental protection and rational use of natural resources. Ecological entrepreneurship contributes to the formation of new sectors of the economy, stimulates innovation activity, promotes energy efficiency, and reduces the level of environmental pollution. In addition, it creates additional opportunities for attracting investments, enhancing technological modernization, and increasing the competitiveness of the national economy in the context of global environmental transformations. Under modern conditions, characterized by economic instability, the consequences of military actions, and the need for post-war recovery, the role of ecological entrepreneurship becomes even more significant. Its development ensures not only environmental safety but also long-term economic growth, structural transformation of the economy, and social stability. It also contributes to the diversification of economic activities, reduction of resource dependence, and strengthening of environmental responsibility of business entities. Particular attention should be paid to the formation of an effective state policy aimed at supporting environmentally oriented business, including the introduction of economic incentives, development of environmental standards, expansion of financial instruments, and support for green innovations. Important directions also include the development of circular economy principles, improvement of institutional support, and integration into European environmental and economic frameworks. The implementation of these measures will contribute to the formation of a balanced model of economic development based on the principles of sustainability, environmental responsibility, and efficient resource use, as well as to strengthening the resilience and long-term stability of the national economy.

Keywords: ecological entrepreneurship, sustainable development, national economy, environmental management, green economy

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2026.5.11e>
УДК 339.187

Оксана Іллівна ДМИТРИЄВА

д.е.н., професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9314-350X>
e-mail: oksanadmytriieva@karazin.ua

Лариса Василівна ТЄШЕВА

д.е.н., професор, в.о. зав. кафедри, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2007-9150>
e-mail: tesheva@karazin.ua

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНТЕГРАЦІЇ ESG-ПІДХОДУ У СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИМИ СТРУКТУРАМИ ТА ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ

У статті досліджено теоретичні та методичні засади інтеграції ESG-стратегії у систему стратегічного управління підприємством як чинника підвищення фінансової стійкості та конкурентоспроможності. Обґрунтовано роль екологічних, соціальних і управлінських компонентів у формуванні довгострокової вартості бізнесу та зниженні стратегічних і фінансових ризиків. Особливу увагу приділено специфіці впровадження ESG-підходів у підприємницьких структурах, що функціонують у межах державно-приватного партнерства. Визначено ключові механізми впливу ESG-інтеграції на стабілізацію грошових потоків, підвищення інвестиційної привабливості та зміцнення довіри стейкхолдерів. Доведено, що системна інтеграція ESG-принципів у стратегічний контур управління сприяє формуванню стійких конкурентних переваг підприємства.

Ключові слова: ESG-стратегія, стратегічне управління, фінансова стійкість, державно-приватне партнерство, конкурентоспроможність

Стаття надійшла 17.04.2026

Статтю прийнято 23.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Сучасний розвиток підприємств відбувається в умовах глибоких трансформацій економічного середовища, що охоплюють як глобальні ринки, так і національні економічні системи. Посилення регуляторного впливу, зростання ролі інституційних інвесторів, а також зміна суспільних очікувань стосовно відповідальності бізнесу формують нові вимоги до змісту та логіки стратегічного управління. В таких умовах традиційні управлінські підходи, орієнтовані переважно на досягнення короткострокових фінансових результатів, поступово втрачають свою ефективність, поступаючись місцем більш комплексним моделям, що враховують ширший спектр факторів впливу на розвиток підприємства.

Однією з ключових характеристик цих змін є поступове зміцнення акцентів у стратегічному управлінні від виключно фінансових показників до інтегрованого врахування екологічних, соціальних та управлінських аспектів діяльності. Такий підхід відображає не лише еволюцію уявлень про відповідальність бізнесу, але й зміну самої природи конкурентоспроможності, яка дедалі більше визначається здатністю підприємства адаптуватися до складних і динамічних умов функціонування. У цьому контексті ESG-орієнтація поступово перетворюється на органічну складову стратегічного управління, що визначає довгострокову логіку створення вартості.

Водночас поширення ESG-підходів зумовлюється не лише трансформацією ціннісних орієнтирів, а й об'єктивними змінами у функціонуванні фінансових ринків та інституційного середовища. Підвищення вимог до прозорості діяльності, якості корпоративного управління, а також до здатності підприємств управляти екологічними та соціальними ризиками формує нову конфігурацію інвестиційних пріоритетів. У результаті цього підприємства, які інтегрують відповідні підходи у свою

стратегію, отримують не лише репутаційні переваги, але й більш стійкі позиції у доступі до фінансових ресурсів.

Для українських підприємств зазначені процеси набувають особливої ваги в умовах поєднання воєнних викликів, структурної перебудови економіки та поглиблення інтеграції до європейського економічного простору. У такому середовищі забезпечення фінансової стійкості вже не може розглядатися як ізольоване завдання, а потребує системного підходу, що включає управління ризиками, підвищення прозорості та формування довіри з боку ключових стейкхолдерів. Саме тому ESG-орієнтація поступово виходить за межі інструменту іміджевого позиціонування і трансформується у важливий елемент довгострокової конкурентної стратегії підприємства.

Особливого значення набуває дослідження впровадження ESG-підходів у межах тих організаційно-економічних форм, які забезпечують взаємодію держави та бізнесу. У цьому контексті державно-приватне партнерство (ДПП) є як специфічне інституційне середовище, що поєднує ресурсні можливості державного сектору з управлінською гнучкістю та інвестиційним потенціалом приватного бізнесу. Така взаємодія створює передумови для реалізації масштабних проєктів, що мають стратегічне значення, та водночас відкриває додаткові можливості для системного впровадження принципів сталого розвитку.

У контексті формування ESG-орієнтованих підходів до управління ДПП дедалі частіше розглядається як ефективний інструмент та допоміжний механізм, що сприяє впровадженню екологічних, соціальних і управлінських стандартів у стратегічно важливих секторах економіки. Саме завдяки використанню інструментарію ДПП створюються додаткові можливості для поєднання ресурсного потенціалу держави та управлінської гнуч-

кості бізнесу з метою реалізації принципів сталого розвитку.

Реалізація масштабних інфраструктурних проєктів, модернізація енергетичних систем, розвиток транспортної та соціальної інфраструктури потребують дотримання підвищених вимог до екологічної відповідальності, соціальної інклюзивності та прозорості управлінських процесів. В таких умовах ДПП є не самостійною підприємницькою структурою, а саме інструментом та організаційно-економічним допоміжником, що забезпечує ефективну взаємодію держави і бізнесу у впровадженні ESG-принципів.

У зв'язку з цим інтеграція ESG-стратегії у систему стратегічного управління підприємницькими структурами із застосуванням механізмів ДПП набуває особливої актуальності та розглядається як важливий напрям підвищення ефективності їх функціонування та зміцнення фінансової стійкості [1].

У науковому дискурсі питання впливу ESG-факторів на фінансові результати підприємств активно досліджується протягом останнього десятиліття. Зокрема, в [10] доведено взаємозв'язок між довгостроковою орієнтацією компаній та їх ринковою капіталізацією, а узагальнюючий метааналіз (S. Kotsantonis, C. Pinney, G. Serafeim) [14] підтверджує позитивну кореляцію між показниками ESG та фінансовою ефективністю. Водночас більшість досліджень зосереджено на емпіричному вимірюванні результатів, залишаючи недостатньо розробленим питання механізмів інтеграції ESG у систему стратегічного управління підприємством.

Так, наукова проблема полягає у необхідності теоретичного обґрунтування та концептуалізації інтеграції ESG-стратегії у систему стратегічного управління як цілісного управлінського механізму, здатного забезпечити підвищення фінансової стійкості та формування довгострокових конкурентних переваг. Розв'язання цієї проблеми має як теоретичне значення – у контексті розвитку сучасної теорії стратегічного менеджменту, так і практичну вагу – для підвищення адаптивності та інвестиційної привабливості українських підприємств у процесі їх трансформації та інтеграції у світовий економічний простір.

МЕТА статті – теоретичне обґрунтування та розвиток концептуальних засад інтеграції ESG-стратегії у систему стратегічного управління підприємством, а також визначення механізмів її впливу на формування фінансової стійкості та довгострокової конкурентоспроможності в умовах трансформаційної економіки.

Досягнення поставленої мети передбачає поглиблення наукового розуміння сутності ESG-стратегії як інтегрованого елемента корпоративної стратегії, а не автономного напрямку діяльності; уточнення її місця у структурі стратегічного управління; розкриття причинно-наслідкових зв'язків між імплементацією ESG-принципів, зниженням стратегічних і фінансових ризиків, стабілізацією грошових потоків та посиленням інвестиційної привабливості підприємства. Особливу увагу приділено обґрунтуванню того, що інтеграція ESG-компонентів у стратегічний контур управління є не лише інструментом відповідності зовнішнім регуляторним вимогам, а й чинником формування стійких конкурентних переваг у довгостроковій перспективі.

У межах дослідження також передбачено формування концептуальної моделі інтеграції ESG-стратегії у систему стратегічного управління підприємством, що відображає взаємозв'язок між стратегічними цілями, управлінням ризиками, фінансовими результатами та ринковою позицією суб'єкта господарювання.

Іншою метою цього дослідження є виявлення особливостей інтеграції ESG-принципів у систему стратегічного управління підприємницькими структурами, що функціонують у межах ДПП. Такі структури здійснюють свою діяльність на перетині державного регулювання та ринкових механізмів, що зумовлює специфіку формування управлінських рішень і стратегічних пріоритетів. Дослідження цих аспектів дає змогу поглибити наукове розуміння ролі ESG-стратегії у забезпеченні довгострокової фінансової стійкості та підвищенні конкурентоспроможності підприємств, які реалізують інфраструктурні й інші суспільно значущі проєкти.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, що забезпечують комплексний аналіз процесу інтеграції ESG-стратегії у систему стратегічного управління підприємством та дають змогу розкрити її вплив на фінансову стійкість і конкурентоспроможність.

У дослідженні застосовано метод теоретичного узагальнення та наукової абстракції – для уточнення економічної сутності поняття ESG-стратегії та визначення її місця в ієрархії стратегічних рішень підприємства. Застосування системного підходу дало змогу розглядати підприємство як цілісну соціально-економічну систему, у межах якої екологічні, соціальні та управлінські компоненти інтегруються у стратегічний контур прийняття рішень і формують довгострокову вартість.

Методи аналізу та синтезу застосовано для дослідження наукових підходів до оцінювання впливу ESG-факторів на фінансові результати діяльності підприємств, а також для виокремлення ключових механізмів їх трансформаційного впливу на показники фінансової стійкості. Порівняльний аналіз застосовано з метою зіставлення традиційних моделей стратегічного управління з інтегрованими ESG-орієнтованими підходами.

Для обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків між інтеграцією ESG-стратегії та формуванням конкурентних переваг застосовано метод логічного моделювання, що дало змогу сформулювати концептуальну модель взаємодії стратегічних цілей, управління ризиками, фінансових показників та ринкової позиції підприємства. Елементи структурно-функціонального аналізу забезпечили визначення ролі ESG-компонентів у системі корпоративного управління та їх впливу на стратегічну резильєнтність суб'єкта господарювання.

Інформаційну базу дослідження становлять результати наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, аналітичні матеріали міжнародних організацій у сфері сталого розвитку та корпоративного управління, а також узагальнення практичного досвіду впровадження ESG-принципів у діяльність підприємств. Застосування зазначених методів у їх взаємозв'язку забезпечило цілісність дослідження та обґрунтованість одержаних висновків.

РЕЗУЛЬТАТИ

У результаті дослідження встановлено, що інтеграція

ESG-стратегії в систему стратегічного управління має багатовимірний вплив на фінансову стійкість і конкурентоспроможність підприємства. Це підтверджується як у теоретичних працях у сфері корпоративного управління, так і в емпіричних даних щодо впливу ESG-показників на фінансові результати діяльності компаній різних галузей [4].

У сучасних умовах розвитку економіки дедалі більшої актуальності набуває дослідження інтеграції ESG-стратегії у діяльність підприємницьких структур, що діють у рамках ДПП. Такі структури відзначаються складністю інституційної організації, оскільки їх діяльність пов'язано з необхідністю узгодження інтересів держави, приватного бізнесу та суспільства. У цьому контексті ESG-стратегія є не лише проявом корпоративної відповідальності, а й важливим інструментом узгодження інтересів різних груп стейкхолдерів та формування збалансованої моделі управління [12].

Імплементация ESG-принципів у системі ДПП створює передумови для підвищення прозорості використання публічних ресурсів, удосконалення управління інфраструктурними проектами та зниження потенційних екологічних і соціальних ризиків. Водночас для приватних партнерів інтеграція таких підходів відкриває додаткові можливості для залучення міжнародного фінансування, оскільки значна частина глобальних інвестиційних фондів надає перевагу проектам, що відповідають принципам сталого розвитку [2].

З економічного погляду впровадження ESG-стратегії в діяльність суб'єктів підприємництва, що функціонують в межах ДПП сприяє формуванню довгострокових позитивних ефектів. Зокрема, йдеться про зниження операційних ризиків, підвищення стабільності грошових потоків, зміцнення інвестиційної привабливості та формування стійких конкурентних переваг підприємств, які реалізують проекти у форматі ДПП [7].

Для ілюстрації основних результатів аналітичного узагальнення застосовано табл. 1, де відображено кореляційний зв'язок між рівнем інтеграції ESG-компонентів та ключовими показниками фінансової стійкості підприємств.

Інтерпретація табл. 1 засвідчує, що зі зростанням рівня інтеграції ESG-компонентів у стратегічне управління підприємства підвищуються і показники фінансової стійкості: прибутковість активів (ROA), коефіцієнт поточної платоспроможності (CR) та вільний грошовий потік (FCFF). Така тенденція узгоджується з висновками міжнародних досліджень, що вказують на позитивний

Таблиця 1 – Кореляційні зв'язки між інтеграцією ESG та показниками фінансової стійкості (узагальнення даних емпіричних досліджень останніх років у сфері сталого корпоративного управління)

Показник ESG-інтеграції	ROA (прибутковість активів)	CR (коефіцієнт поточної платоспроможності)	FCFF (вільний грошовий потік)
Низький рівень інтеграції	0,12	0,08	0,05
Середній рівень інтеграції	0,28	0,19	0,17
Високий рівень інтеграції	0,43	0,35	0,31

Таблиця 2 – Вплив компонентів ESG на ключові джерела конкурентної переваги [13]*

Компонент ESG	Створення довіри стейкхолдерів	Залучення інвестицій	Репутаційний капітал
Екологічна (E)	+	+	+
Соціальна (S)	++	+	++
Управлінська (G)	++	++	++
Загальний ефект ESG	++	++	++

*Примітка: + — помірний вплив; ++ — суттєвий вплив.

зв'язок між ESG-орієнтованою стратегією та фінансовою стабільністю корпоративних структур [3].

У зв'язку з цим у табл. 2 узагальнено якісний вплив інтеграції ESG-стратегії на формування конкурентних переваг підприємства у довгостроковій перспективі.

Комплексний аналіз табл. 2 свідчить, що ESG-інтеграція не лише забезпечує підвищення фінансової стійкості, але й формує фундаментальні конкурентні переваги за такими напрямками, як корпоративна репутація, інвестиційна привабливість, соціальна довіра та управлінська ефективність. Найбільш вагомий внесок у конкурентоспроможність має управлінська складова ESG, оскільки визначає якість корпоративного управління, прозорість прийняття рішень та відповідність зовнішнім вимогам сталого розвитку.

Варто підкреслити, що функціонування підприємницьких структур у системі ДПП має низку специфічних особливостей, зокрема зумовлюють специфічні механізми впливу ESG-принципів на ефективність їх діяльності. На відміну від традиційних корпоративних структур в межах ДПП відбувається поєднання інтересів державних інституцій, приватного бізнесу та суспільства, що підвищує вимоги до прозорості управління, ефективності використання ресурсів та соціальної відповідальності реалізованих проектів [2].

В таких умовах інтеграція ESG-принципів у систему стратегічного управління дозволяє не лише знизити ризики реалізації інфраструктурних проектів, але й забезпечити більш ефективну взаємодію між усіма учасниками партнерства. Водночас ESG-орієнтоване управління сприяє формуванню стабільних фінансових результатів, підвищує інвестиційну привабливість проектів та зміцнює довіру з боку міжнародних фінансових інституцій.

Для узагальнення основних напрямів впливу інтеграції ESG-принципів на ефективність функціонування підприємницьких структур ДПП сформовано табл. 3.

Аналіз даних табл. 3 свідчить, що інтеграція ESG-принципів у діяльність підприємницьких структур в межах ДПП має комплексний характер і впливає не лише на екологічні та соціальні параметри функціонування, але й безпосередньо на економічну ефективність реалізації інфраструктурних проектів. Зокрема, екологічні ініціативи сприяють оптимізації використання ресурсів та зниженню довгострокових витрат, соціальні програми забезпечують стабільність взаємодії з громадами та працівниками, а вдосконалення системи корпоративного управління підвищує прозорість прийняття стратегічних рішень і зміцнює довіру інвесторів [7].

Таблиця 3 – Вплив інтеграції ESG-принципів на ефективність діяльності підприємницьких структур у межах ДПП [11]

Компонент ESG	Основні механізми реалізації у структурах ДПП	Результати для ефективності діяльності
Екологічний (Environmental)	впровадження енергоефективних технологій; модернізація інфраструктури; управління екологічними ризиками	зниження екологічних витрат; підвищення ресурсної ефективності; довгострокова економія операційних витрат
Соціальний (Social)	забезпечення соціальної відповідальності бізнесу; розвиток людського капіталу; взаємодія з місцевими громадами	підвищення соціальної довіри; зменшення конфліктів інтересів; стабільність реалізації проєктів
Управлінський (Governance)	прозорість прийняття рішень; антикорупційні механізми; ефективний контроль використання державних ресурсів	підвищення ефективності управління; зниження управлінських ризиків; зростання інвестиційної привабливості
Інтегрований ефект ESG	включення ESG-критеріїв у стратегічне планування та управління ризиками	зміцнення фінансової стійкості; формування довгострокових конкурентних переваг; підвищення ефективності державно-приватних проєктів

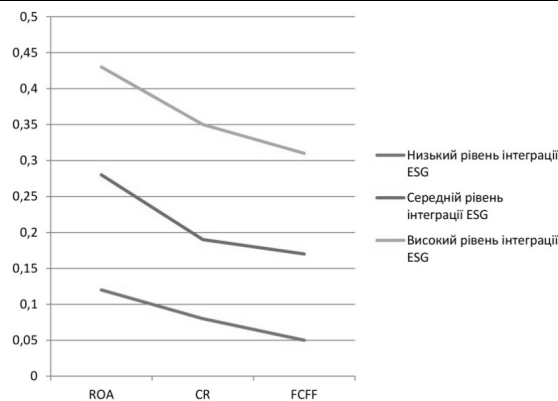

Рис. 1. Залежність фінансової стійкості підприємства від рівня інтеграції ESG-стратегії [9]

Так, ESG-інтеграція у межах ДПП є важливим інструментом підвищення ефективності управління, забезпечення фінансової стійкості та формування довгострокових конкурентних переваг у стратегічно важливих секторах економіки.

Для візуалізації причинно-наслідкового зв'язку між інтеграцією ESG-стратегії та динамікою ключових показників фінансової стійкості побудовано графік (рис. 1).

На рис. 1 відображено, що зі зростанням рівня інтеграції ESG-стратегії (вісь абсцис) спостерігається системне підвищення ключових показників фінансової стійкості (вісь ординат), що підтверджує не випадковий, а структурно обґрунтований характер цього зв'язку.

Отже, запропоновані емпірико-логічні побудови підтверджують основну гіпотезу дослідження про те, що інтеграція ESG-стратегії у систему стратегічного управління є важливим чинником підвищення фінансової стійкості та конкурентоспроможності підприємства.

ВИСНОВКИ

У статті здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано концептуальне вирішення наукової проблеми інтеграції ESG-стратегії у систему стратегічного управління підприємством як чинника підвищення його фінансової стійкості та конкурентоспроможності. Одержані результати дають змогу сформулювати такі узагальнюючі положення.

По-перше, доведено, що ESG-стратегія за своєю економічною природою має розглядатися не як сукупність окремих екологічних або соціальних ініціатив, а як інтегрований компонент корпоративної стратегії, що визначає довгострокову логіку створення вартості. Її ефективність забезпечується лише за умови включення ESG-принципів до процесів стратегічного планування, управ-

ління ризиками, бюджетування та системи контролю результативності.

По-друге, обґрунтовано наявність причинно-наслідкового зв'язку між рівнем інтеграції ESG-компонентів та показниками фінансової стійкості підприємства. Інституціоналізація екологічних, соціальних та управлінських стандартів у стратегічному контурі управління сприяє зниженню вартості капіталу, мінімізації регуляторних і репутаційних ризиків, стабілізації грошових потоків та підвищенню адаптивності до зовнішніх шоків. Так, ESG-інтеграція є інструментом посилення стратегічної резильєнтності підприємства.

По-третє, встановлено, що інтеграція ESG-стратегії формує довгострокові конкурентні переваги через підвищення довіри стейкхолдерів, розширення доступу до міжнародних фінансових ресурсів, зміцнення репутаційного капіталу та стимулювання інноваційного розвитку. У сучасних умовах трансформації економічного середовища саме поєднання фінансової стабільності та соціально-екологічної відповідальності стає визначальним фактором стійкої ринкової позиції підприємства.

По-четверте, запропонована концептуальна модель інтеграції ESG-стратегії в систему стратегічного управління дає змогу систематизувати взаємозв'язок між стратегічними цілями, механізмами управління ризиками, фінансовими показниками та параметрами конкурентоспроможності. Її практичне застосування створює передумови для переходу від декларативної відповідальності до стратегічно вбудованої моделі сталого розвитку.

З урахуванням сучасних регуляторних трансформацій, ініційованих, зокрема, European Commission у сфері нефінансової звітності та корпоративної прозорості, результати дослідження мають особливу актуальність для

українських підприємств в їх інтеграції до європейського економічного простору.

Важливе місце у поширенні ESG-орієнтованих підходів до стратегічного управління посідають підприємницькі структури, що функціонують в межах ДПП. У цьому контексті ESG-підходи поступово трансформуються з інструменту корпоративної відповідальності у важливий елемент стратегічного управління, що забезпечує зміцнення фінансової стійкості, підвищення ін-

вестиційної привабливості та формування довгострокових конкурентних переваг підприємств, які здійснюють діяльність у системі ДПП.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням методичного інструментарію кількісного оцінювання ефективності інтеграції ESG-стратегії, а також з формуванням галузевих моделей впровадження ESG-принципів з урахуванням специфіки функціонування підприємств у посткризовій та трансформаційній економіці.

Список використаних джерел

1. Брікман Т. О. Інвестування інноваційної діяльності на основі державно-приватного партнерства. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2014. №1 (208). С. 23-28.
2. Головінов О. М. Державно-приватне партнерство в інноваційній сфері. *Вісник економічної науки України*. 2010. №1. С. 47-51.
3. Корчагіна Л.Ф. Науково-методичні засади побудови механізму управління ESG-активністю на підприємстві. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 52. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-52-71
4. Лега О.В. та ін. Собівартість, ціна і стійкість бізнесу: новий підхід до оцінки ризиків з урахуванням ESG-факторів. *Актуальні проблеми сталого розвитку*. 2025. Т. 2, № 2. С. 95-104.
5. Лівощко Т. Моніторинг за ESG-принципами та його вплив на конкурентоспроможність суб'єктів господарювання. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 5. Т. 1. С.158-164.
6. Матос П. ESG-принципи та відповідальне інституційне інвестування у світі: Критичний огляд досліджень; пер. з англ. Львів. 2020. 88 с.
7. Мігай Н.Б. Державно-приватне партнерство у сфері інноваційної діяльності: закордонний досвід та вітчизняні реалії. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. № 1. Т. 31. С. 52-59.
8. Нейкова І. С. Державно-приватне партнерство як складова інвестиційного механізму інноваційного розвитку. *Науковий вісник Національного університету ДПС України. Серія: економіка, право*. 2010. № 1 (48). С. 152-160.
9. Яковенко Я. Ю. Концепція управління стійким розвитком підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки*. № 36. 2019. С. 75-81.
10. Delgado-Ceballos J., Ortiz-De-Mandojana N., Antolín-López R., Montiel I. Connecting the sustainable development goals to firm-level sustainability and ESG factors: the need for double materiality. *BRQ Business Research Quarterly*. 2023. Vol. 26, № 1. P. 2-10. DOI: 10.1177/23409444221140919
11. Dymchenko O., Gazzola P., Romanenko O. Assessing Risks in PPP Projects for Water Infrastructure in Ukraine: Challenges and Solutions. *Economia Aziendale Online*. 2025. 16(2). pp. 101-118. URL: <http://riviste.paviauniversitypress.it/index.php/ea/article/view/2363/2511>
12. Engel E., Fischer R., Galetovic A. Private finance of public infrastructure. *Annual Review of Financial Economics*. 2022. Vol. 14. DOI: 10.1146/annurevfinancial-111620-113307
13. ESG як інструмент досягнення сталого розвитку та стратегічних цілей бізнесу. URL: <https://sk.ua/uk/esg-jak-instrument-dosjagnennja-stalogo-rozvitkuta-strategichnih-cilej-biznesu/>
14. Kotsantonis S., Pinney C., Serafeim G. ESG Integration in Investment Management: Myths and Realities. *Journal of Applied Corporate Finance*. 2016. Vol. 28 (2). pp. 10-16.

References

1. Brikman T.O. Investing in innovative activity based on public-private partnership. *Bulletin of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*. 2014. № 1 (208). pp. 23-28. (in Ukrainian).
2. Holovinov O.M. Public-private partnership in the innovation sphere. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*. 2010. № 1. pp. 47-51. (in Ukrainian).
3. Korchahina L.F. Scientific and methodological principles of building a mechanism for managing ESG activity at an enterprise. *Economy and Society*. 2023. Issue. 52. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-52-71 (in Ukrainian).
4. Leha O.V. et al. Cost, price and business sustainability: a new approach to risk assessment taking into account ESG factors. *Current problems of sustainable development*. 2025. Vol. 2, № 2. pp. 95-104. DOI: 10.60022/2(2)-10S (in Ukrainian).
5. Livoshko T. Monitoring according to ESG principles and its impact on the competitiveness of business entities. *Bulletin of Khmelnytsky National University*. 2022. № 5. Vol. 1. pp. 158-164. (in Ukrainian).
6. Matos P. ESG principles and responsible institutional investment in the world: A critical review of research; trans. from English. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House. 2020. 88 p. (in Ukrainian).
7. Migai N.B. Public-private partnership in the field of innovation: foreign experience and domestic realities. *Academic notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Economics and Management*. 2020. № 1. Vol. 31. pp. 52-59. (in Ukrainian).
8. Neykova I. S. Public-private partnership as a component of the investment mechanism of innovative development. *Scientific Bulletin of the National University of State Tax Service of Ukraine. Series: economics, law*. 2010. № 1 (48). pp. 152-160. (in Ukrainian).
9. Yakovenko Y.Yu. The concept of managing sustainable development of enterprises. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences*. № 36. 2019. pp. 75-81. (in Ukrainian).
10. Delgado-Ceballos J., Ortiz-De-Mandojana N., Antolín-López R., Montiel I. Connecting the sustainable development goals to firm-level sustainability and ESG factors: the need for double materiality. *BRQ Business Research Quarterly*. 2023. Vol. 26, № 1. P. 2-10. DOI: 10.1177/23409444221140919
11. Dymchenko O., Gazzola P., Romanenko O. Assessing Risks in PPP Projects for Water Infrastructure in Ukraine: Challenges and Solutions. *Economia Aziendale Online*. 2025. 16(2). pp. 101-118. URL: <http://riviste.paviauniversitypress.it/index.php/ea/article/view/2363/2511>
12. Engel E., Fischer R., Galetovic A. Private finance of public infrastructure. *Annual Review of Financial Economics*. 2022. Vol. 14. DOI: 10.1146/annurevfinancial-111620-113307
13. ESG як інструмент досягнення сталого розвитку та стратегічних цілей бізнесу. URL: <https://sk.ua/uk/esg-jak-instrument-dosjagnennja-stalogo-rozvitkuta-strategichnih-cilej-biznesu/>
14. Kotsantonis S., Pinney C., Serafeim G. ESG Integration in Investment Management: Myths and Realities. *Journal of Applied Corporate Finance*. 2016. Vol. 28 (2). pp. 10-16.

Oksana DMYTRIIEVA

Doctor of Economics, Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9314-350X>

e-mail: oksanadmytriieva@karazin.ua

Larysa TIESHEVA

Doctor of Economics, Professor, acting Head of department, V.N. Karazin Kharkiv National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2007-9150>

e-mail: tesheva@karazin.ua

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS A TOOL FOR INTEGRATION OF ESG APPROACH INTO STRATEGIC MANAGEMENT OF BUSINESS STRUCTURES AND A FACTOR FOR ENSURING FINANCIAL SUSTAINABILITY

The paper explores the theoretical and conceptual foundations of integrating an ESG strategy into the strategic management system of an enterprise as a key factor in strengthening financial stability and long-term competitiveness. In the context of global economic transformations, increasing regulatory pressure, and the growing importance of responsible investment, traditional management models focused primarily on short-term financial results are losing their effectiveness. Under these conditions, the integration of environmental, social, and governance (ESG) principles into corporate strategy becomes a crucial mechanism for ensuring sustainable development and enhancing business resilience. The paper substantiates that ESG strategy should be considered as an integral component of corporate strategy rather than a set of isolated initiatives, as it directly influences long-term value creation and financial performance stability. Particular attention is given to the relationship between ESG integration and key indicators of financial sustainability, including profitability, liquidity, cash flow stability, and investment attractiveness. The paper also highlights the specifics of implementing ESG principles in entrepreneurial structures operating within public-private partnerships. Such structures create favorable conditions for sustainable development by combining public sector institutional capacity with private sector managerial and financial potential. ESG integration in these frameworks contributes to increased transparency, reduced environmental and social risks, strengthened stakeholder trust, and improved efficiency of infrastructure projects. The findings confirm that a higher level of ESG integration is associated with improved financial sustainability and the formation of sustainable competitive advantages, supporting long-term value creation and access to international investment resources.

Keywords: ESG strategy, strategic management, financial sustainability, public-private partnership, competitiveness

Ігор Михайлович ПОСОХОВ

д.е.н., професор, Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9668-642X>e-mail: posokhov7@gmail.com

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ ТА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ

У статті розглянуто ключові методи управління ризиками у фінансово-кредитних установах (ФКУ) та транснаціональних корпораціях (ТНК). Метою статті є узагальнення теоретичних аспектів управління ризиками ФКУ та ТНК. Проаналізовано п'ять основних підходів до зниження ризиків: уникнення ризикових операцій, мінімізація ризиків, страхування, диверсифікація та хеджування.

Ключові слова: управління ризиками, неприйняття ризику, мінімізація ризику, диверсифікація, хеджування, ф'ючерсний контракт

Стаття надійшла 12.04.2026

Статтю прийнято 18.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Для ефективного управління інвестиціями фінансово-кредитним установам (ФКУ) та транснаціональним корпораціям (ТНК) необхідно сформулювати систему управління ризиками. Така система повинна мінімізувати ризики інвестування та не допустити втрати коштів інвесторів.

Значну увагу аналізу та методології управління ризиками ФКУ та ТНК поділяли такі вчені як: В.В. Вітлінський, В.М. Гранатуров, Д.В. Чернов, В.О. Гниляк, Г. Голд та ін. У статті зосереджено увагу на питаннях управління ризиками ФКУ та ТНК, оскільки вони суттєво впливають на різні сфери соціально-економічного розвитку.

МЕТА статті – дослідження методології управління ризиками фінансово-кредитних установ та транснаціональних корпорацій.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У підготовці наукової публікації застосовано такі методи дослідження: аналізу та синтезу, узагальнення, системний підхід та інші методи.

РЕЗУЛЬТАТИ

У своїй діяльності ФКУ стикаються з валютними, цінновими, процентними ризиками. Для управління ризиками ФКУ та ТНК можуть використовувати наступні основні методи [1, 3, 14, 15]:

- 1) не використовувати ризиковані операції;
- 2) мінімізація ризиків;
- 3) страхування ризиків;
- 4) диверсифікація портфелю інвестицій;
- 5) хеджування ризиків.

Розглянемо методи управління ризиками.

1. *Не використовувати ризиковані операції.* Цей метод передбачає, що ФКУ уникає ризикованих операцій. Ця установа не здійснює операції, що потенційно можуть призвести до втрат грошей.

2. *Мінімізація ризиків.* Метод мінімізації ризиків передбачає створення портфелю таким чином, щоб ФКУ або ТНК не могла отримати збиток. Розглянемо приклад застосування методу мінімізації ризиків для управління портфелем цінних паперів [2, 8]. Для запобігання ризику втрат грошових коштів ФКУ буде портфель так, щоб питома вага інструментів з фіксованою дохідністю значно переважала інструменти, що мають коливання в

ціні. Наприклад, дохідність облігацій внутрішнього займу Міністерства фінансів України складає 15%. Визначимо питому вагу ОВГЗ в портфелі цінних паперів, щоб ФКУ (ТНК) не мала збитків (табл. 1).

Як видно з табл. 1, чим вища питома вага облігацій, тим більший обсяг падіння портфелю акцій необхідний для того, щоб отримати збиток. Відповідно більша питома вага облігацій захищає компанію від отримання збитків в інвестування в акції. У побудові портфелю цінних паперів в пропорціях облігації 90 %, акції 10 % ФКУ може отримати збиток. У побудові портфелю на рівні облігації 80 %, акції 20% портфель витримує падіння акцій на рівні 60%, що буває на ринку цінних паперів дуже рідко. У побудові портфелю на рівні облігації 85 %, акції 15% портфель витримує падіння акцій на рівні 85%. За всю історію фондового ринку падіння акцій не перевищувало 80%. Так, для мінімізації ризиків необхідно тримати питому вагу облігацій на рівні 85-90%. За нижчої дохідності облігацій питома вага облігацій в портфелі цінних паперів для забезпечення його беззбитковості буде інша. Однак забезпечення високого рівня облігацій у портфелі цінних паперів забезпечить менший рівень збитків при падінні вартості акцій.

3. *Страхування ризиків.* Для страхування ризиків ФКУ укладає договір страхування зі страховою компанією. Відповідно до умов договору страхування страхова компанія компенсує збитки ФКУ [3, 11-14].

4. *Диверсифікація.* В рамках диверсифікація, компанія встановлює обмеження на питому вагу цінних паперів (або інших активів) однієї компанії. Наприклад, у виборі облігацій компанія виходить з того принципу, що 80% облігацій припадає на державні облігації. Компанія вкладає кошти в облігації найбільших економік світу із застосуванням принципу диверсифікації активів. Принцип диверсифікації активів полягає в тому, що сума яка підлягає вкладанню в державні облігації ділиться на кількість країн. Наприклад, традиційно компанія купує державні облігації 10 країн. Так, сума вкладень ділиться на 10. Питома вага кожної країни не перевищує 10%. Отже, якщо будь-яка країна зі списку оголосить дефолт за своїми облігаціями, компанія не втратить більше 10% портфеля облігацій. Зазвичай питома вага активу в загальному портфелі не перевищує 5-10%. Це забезпечує зменшення загальної суми ризиків у разі виникнення події, що призводить до збитків [9, 10, 12-14].

Таблиця 1 – Розрахунок питомої ваги ОБГЗ у портфелі цінних паперів, щоб ФКУ не мала збитків (розраховано автором)

Питома вага облігацій в портфелі	Дохідність облігації	Питома вага акцій,%	Падіння вартості акцій для виникнення збитків,%
0	15	100	будь яке падіння вартості акцій
10	15	90	-1,67
20	15	80	-3,75
30	15	70	-6,43
40	15	60	-10,00
50	15	50	-15,00
60	15	40	-22,50
70	15	30	-35,00
80	15	20	-60,00
85	15	15	-85,00
90	15	10	-135,00
100	15	0	збитків немає

5. Хеджування передбачає, що для страхування ризику зниження (зростання) ціни базового активу застосовуються інструменти строкового ринку. До таких інструментів, що можуть застосовуватися для хеджування ризиків відносяться ф'ючерсні контракти [4, 5, 9, 10-13, 15].

Для використання ф'ючерсних контрактів у хеджуванні позицій необхідно забезпечити рівність базового активу стандартному лоту ф'ючерсного контракту [6]. Наприклад, лот ф'ючерсного контракту складає 100 акцій, тому для хеджування ризиків зміни вартості акцій компанія повинна мати кількість кратну 100 акціям. Якщо компанія має 135 акцій, то хеджувати можна лише 100 акцій. Якщо компанія має 300 акцій, то вона може використовувати 3 ф'ючерсних контракти.

Для хеджування базового активу ФКУ здійснює протилежну операцію на загальну кількість базового активу. Так, для хеджування ризику падіння вартості базового активу ФКУ продає ф'ючерсний контракт або купує опціон put. Якщо ціна базового активу зростає, то за ф'ючерсним контрактом варіаційна маржа буде від'ємною. ФКУ буде мати прибуток за ринком базового активу та збиток на строковому ринку. Наприклад, вартість акції становить 100 євро, компанія має 100 акцій. Стандартний лот ф'ючерсного контракту 100 акцій. Компанія купує акції на суму 10000 євро та продає 1 ф'ючерсний контракт за ціною 100 євро /акція. Нехай ціна зростає до рівня 125 євро. ФКУ буде мати:

1) прибуток за акціями у сумі:

$$Pr = 125 \cdot 100 - 100 \cdot 100 = 12500 - 10000 = 2500 \text{ євро.}$$

2) збиток за ф'ючерсним контрактом:

$$Pr = 100 \cdot 100 - 125 \cdot 100 = -2500 \text{ євро.}$$

Нехай ціна акцій впала до 80 євро/акція.

ФКУ буде мати:

1) збиток за акціями:

$$Pr = 80 \cdot 100 - 100 \cdot 100 = 8000 - 10000 = -2000 \text{ євро.}$$

2) прибуток за ф'ючерсними контрактами:

$$Pr = 100 \cdot 100 - 80 \cdot 100 = 10000 - 8000 = 2000 \text{ євро.}$$

Для хеджування зростання ціни компанія може зайняти коротку позицію (взяти актив у заїм та продати його на ринку) або призначити для себе певну дату покупки активу та зберігати кошти у грошовій формі.

Якщо ціна базового активу падає, то за ф'ючерсним контрактом варіаційна маржа буде від'ємною. ФКУ буде мати прибуток за ринком базового активу та збиток на строковому ринку. Наприклад, вартість акції становить 100 євро, компанія має 100 акцій. Стандартний лот ф'ючерсного контракту 100 акцій. Компанія продає акції на суму 10000 євро та купує 1 ф'ючерсний контракт за ціною 100 євро /акція. Нехай ціна зростає до рівня 125 євро. ФКУ буде мати:

1) збиток за акціями у сумі:

$$Pr = 100 \cdot 100 - 125 \cdot 100 = 10000 - 12500 = -2500 \text{ євро.}$$

2) прибуток за ф'ючерсним контрактом:

$$Pr = 125 \cdot 100 - 100 \cdot 100 = 2500 \text{ євро.}$$

Нехай ціна акцій впала до 80 євро/акція.

ФКУ буде мати:

1) прибуток за акціями:

$$Pr = 100 \cdot 100 - 80 \cdot 100 = 10000 - 8000 = 2000 \text{ євро.}$$

2) збиток за ф'ючерсними контрактами:

$$Pr = 80 \cdot 100 - 100 \cdot 100 = 8000 - 10000 = -2000 \text{ євро.}$$

Використання ф'ючерсних контрактів дасть змогу зафіксувати ціну придбання (продажу) активу на дату укладання угоди, а вартість портфелю цінних паперів з урахуванням строкового ринку буде дорівнювати його вартості на дату відкриття позиції з хеджування (табл. 2).

Застосування стратегії хеджування ф'ючерсними контрактами дає змогу зафіксувати вартість портфелю базового активу на рівні, що був на дату початку хеджування [7]. Водночас напрямок зміни ціни зовсім не змінює вартість базового активу. Такими базовими активами можуть бути акції, валюти, процентні ставки, товари. Використання ф'ючерсних контрактів повністю усуває ризик зміни ціни.

ВИСНОВКИ

Узагальнено теоретичні аспекти та досліджено методологію управління ризиками ФКУ та ТНК. Для управління ризиками важливо розділити фактори ризиків на цінові та нецінові. Ризик зміни ціни базового активу може бути усунено застосуванням методу хеджування. Водночас метод хеджування може бути застосовано лише в умовах розвинутого фондового ринку. Якщо в країні нерозвинутий фондовий ринок та відсутній стро-

Таблиця 2 – Вартість портфелю цінних паперів при використанні ф'ючерсів для хеджування позицій (розраховано автором)

Операція	Прибуток		
	На фондовому ринку	На строковому ринку	Загальна вартість портфелю акцій та строкового ринку
1. Хеджування зростання ціни			
1.1 Начальні умови			
1. Покупка акцій за ціною 100 євро/акція у кількості 100 од. на суму 10000 євро	0	0	10000
2. Продаж 1 ф'ючерсного контракту (1 лот дорівнює 100 акціям) за ціною 100 євро / акція	0	0	10000
1.2. Зростання ціни акцій до 125 євро/акція			
1. Переоцінка портфелю акцій	+2500	0	12500
2. Варіаційна маржа за ф'ючерсним контрактом	0	-2500	-2500
Загальна вартість позицій на фондовому та строковому ринку			10000
1.3. Падіння ціни акцій до 80 євро/акція			
1. Переоцінка портфелю акцій	-2000	0	8000
2. Варіаційна маржа за ф'ючерсним контрактом	0	2000	2000
Загальна вартість позицій на фондовому та строковому ринку			10000
2. Хеджування падіння ціни			
2.1 Начальні умови			
1. Продаж акцій за ціною 100 євро/акція у кількості 100 од. на суму 10000 євро (відкриття короткої позиції)	0	0	10000
2. Купівля 1 ф'ючерсного контракту (1 лот дорівнює 100 акціям) за ціною 100 євро / акція	0	0	10000
2.2 Зростання ціни акції до 125 євро/акція			
1. Переоцінка портфелю акцій	-2500	0	7500
2. Варіаційна маржа за ф'ючерсним контрактом	0	+2500	2500
Загальна вартість позицій на фондовому та строковому ринку			10000
2.3. Падіння ціни акції до 80 євро			
1. Переоцінка портфелю акцій	+2000	0	12000
2. Варіаційна маржа за ф'ючерсним контрактом	0	-2000	-2000
Загальна вартість позицій на фондовому та строковому ринку			10000

ковий ринок на фондовій біржі, то метод хеджування неможливо застосовувати. Для зменшення ризику інвестування у певний актив може бути застосовано метод диверсифікації. Завдяки застосуванню методу диверсифікації можна знизити вплив збитків по одному

активу на загальну вартість портфелю інвестицій. Для управління неціновими ризиками можна застосовувати страхування. В цьому разі ризики використання активу буде компенсовано страховою компанією.

Список використаних джерел

- Вітлінський В.В., Великоіваненко П.І. Ризикологія в економіці та підприємстві: монографія. Київ, 2018. 480 с.
- Гранатуров В.М. та ін. Аналіз підприємницьких ризиків: проблеми визначення, класифікації та кількісні оцінки: монографія. Одеса, 2019. 164 с.
- Чернов Д.В. Управління ризиками. Київ, 2017. 350 с.
- Гниляк В.О., Солодкий М.О. Товарні деривативи: теорія, методологія, практика: монографія. Київ, 2021. 238 с.
- Gerald Gold. Modern commodity Futures trading. New York, 2018. 312 p.
- Сохацька О.М. Біржова справа. Тернопіль, 2019. 602 с.
- Карпов С.М. Фінансові деривативи. Київ, 2021. 420 с.
- Посохов І.М., Лукіна С.Ю. Рейнженіринг у міжнародному бізнесі. *Вісник Національного технічного університету "ХПИ". Економічні науки.* 2023. № 3. С. 3-7.
- Посохов І.М., Чепіжко О.В., Падалка П.А. Науково-методичні рекомендації з удосконалення конкурентоспроможності машинобудівного підприємства на підставі застосування інструментів ризик-менеджменту. *Економіка. Фінанси. Право.* 2022. № 7. С. 5-8.
- Посохов І.М., Лукіна С.Ю. Макроекономічні проблеми інтеграції України до ЄС. *Економіка. Фінанси. Право.* 2024. № 4. С. 69-72.
- Посохов І.М. Операційні ризики: управління та основні напрями зниження. *Вісник економіки транспорту і промисловості,* 2012. № 37. С. 229-233.
- Управління конкурентоспроможністю промислових підприємств в умовах невизначеності: монографія / І.М. Посохов та ін. Харків, 2022. 252 с.
- Посохов І.М. Аналіз досліджень зарубіжних наукових шкіл ризик-менеджменту. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* 2013. № 4. С. 164-172.
- Посохов І.М. Дослідження факторів ризиків корпорацій. *Бізнес Інформ.* 2012. № 8. С. 207-211.
- Посохов І.М. Методичне забезпечення управління ризиками корпорацій. *Маркетинг інновацій і інновацій у маркетингу:* зб. тез доп. 6-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (27-29 вересня 2012 р., Суми). Суми, 2012. С. 209-211.

References

1. Vitlinskyi V.V., Velikoivanenko P.I. Risk management in economics and entrepreneurship: monograph. Kyiv, 2018. 480 p. (in Ukrainian).
2. Hranaturov V.M. et al. Analysis of business risks: problems of definition, classification and quantitative assessment: monograph. Odesa, 2019. 164 p. (in Ukrainian).
3. Chernov D.V. Risk management. Kyiv, 2017. 350 p. (in Ukrainian).
4. Hnyliak V.O., Solodkyi M.O. Commodity derivatives: theory, methodology, practice: monograph. Kyiv, 2021. 238 p. (in Ukrainian).
5. Gerald Gold. Modern commodity Futures trading. New York, 2018. 312 p.
6. Sokhatska O.M. Stock exchange business. Ternopil, 2019. 602 p. (in Ukrainian).
7. Karpov S.M. Financial derivatives. Kyiv, 2021. 420 p. (in Ukrainian).
8. Posokhov I.M., Lukina S.Yu. Reengineering in international business. *Bulletin of the National Technical University "KhPI". Economic Sciences.* 2023. No. 3. pp. 3-7. (in Ukrainian).
9. Posokhov I.M., Chepizhko O.V., Padalka P.A. Scientific and methodological recommendations for improving the competitiveness of a machine-building enterprise based on the use of risk management tools. *Economics. Finances. Law.* 2022. No. 7. pp. 5-8. (in Ukrainian).
10. Posokhov I.M. Lukina S.Yu. Macroeconomic problems of Ukraine's integration into the EU. *Economics. Finances. Law.* 2024. No. 4. pp. 69-72. (in Ukrainian).
11. Posokhov I.M. Operational risks: management and main directions of reduction. *Bulletin of the Economy of Transport and Industry.* 2012. No. 37. pp. 229-233. (in Ukrainian).
12. Management of the competitiveness of industrial enterprises in conditions of uncertainty: monograph / I.M. Posokhov et al. Kharkiv, 2022. 252 p. (in Ukrainian).
13. Posokhov I.M. Analysis of research of foreign scientific schools of risk management. *Marketing and management of innovations.* 2013. No. 4. pp. 164-172. (in Ukrainian).
14. Posokhov I.M. Research of risk factors of corporations. *Business Inform.* 2012. No. 8. pp. 207-211. (in Ukrainian).
15. Posokhov I.M. Methodological support for corporate risk management. *Marketing of innovations and innovations in marketing: collection of abstracts of the 6th International Scientific and Practical Conference (September 27-29, 2012, Sumy).* Sumy, 2012. pp. 209-211. (in Ukrainian).

Ihor POSOKHOV

Doctor of Economics, Professor, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9668-642X>

e-mail: posokhov7@gmail.com

RISK MANAGEMENT OF FINANCIAL AND CREDIT INSTITUTIONS AND TRANSNATIONAL CORPORATIONS

Introduction. *The paper examines key risk management methods in financial institutions and transnational corporations.*

The purpose of the paper is to summarize the theoretical aspects of risk management of financial institutions and transnational corporations.

Results. *For effective investment management, financial institutions and transnational corporations need to establish a risk management system. Such a system should minimize investment risks and prevent investors from losing their funds. Five main approaches to risk mitigation are analyzed: avoiding risky operations, risk minimization, insurance, diversification, and hedging. Using a hedging strategy with futures contracts allows you to fix the value of the underlying asset portfolio at the level that was on the hedging start date.*

Conclusions. *The theoretical aspects are summarized and the methodology of risk management of financial and credit institutions and transnational corporations is investigated. For risk management, it is important to divide risk factors into price and non-price. The risk of changes in the price of the underlying asset can be eliminated by using the hedging method. Moreover, the hedging method can be used only in the conditions of a developed stock market. If the country does not have a developed stock market and there is no futures market on the stock exchange, then the hedging method cannot be used. To reduce the risk of investing in a certain asset, the diversification method can be used. Thanks to the use of the diversification method, the impact of losses on one asset on the total value of the investment portfolio can be reduced. To manage non-price risks, insurance can be used. In this case, the risks of using the asset will be compensated by the insurance company.*

Keywords: *risk management, risk aversion, risk minimization, diversification, hedging, futures contract*

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2026.5.13e>
УДК 620.9:658.155

Тетяна Сергіївна ЯРОВЕНКО

д.е.н., доцент, професор кафедри, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4665-6502>
e-mail: tsyarovenko@ukr.net

Тетяна Зурабівна ГВІНІАШВІЛІ

к.е.н., доцент, зав. кафедри, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7961-2549>
e-mail: gvintanya@gmail.com

Валерія Олександрівна СОКОЛЬЧЕНКО

бакалавр, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4396-1237>
e-mail: sokolchenko.v.o@365.dnu.edu.ua

Максим Олександрович ШМАЛЬКО

бакалавр, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5054-8813>
e-mail: shmalko.mo@365.dnu.edu.ua

ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ТА ЕНЕРГОНЕЗАЛЕЖНОСТІ ЯК ОСНОВА АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

У статті розглянуто зміст та взаємозв'язок понять «енергоефективність» та «енергонезалежність» як основи антикризового управління підприємством. Встановлено, що «енергонезалежність» не означає повної відмови від зовнішніх постачальників енергії, а містить: диверсифікацію джерел енергії; швидку адаптивність до змін; альтернативні варіанти енергопостачання; стійкість до кризових впливів. Обґрунтовано, що підвищення рівня енергоефективності сприяє скороченню загального обсягу споживання енергоресурсів, що посилює енергонезалежність.

Ключові слова: підвищення енергоефективності, забезпечення енергонезалежності, антикризове управління підприємством, криза

Стаття надійшла 15.04.2026

Статтю прийнято 21.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

В умовах економічної кризи, зокрема, зростання вартості енергоресурсів, нестабільності енергетичних ринків та ризиків в енергосфері, підвищення енергоефективності та енергонезалежності підприємства стає основою антикризового управління ним. Рациональне використання енергоресурсів, впровадження енергозберігаючих технологій, оптимізація енергоспоживання та використання альтернативних джерел енергії дають змогу не лише скоротити витрати, а й зменшити залежність від зовнішніх постачальників, підвищити надійність виробничих процесів і забезпечити стабільність функціонування підприємства у кризових умовах.

Питання підвищення енергоефективності та зміцнення енергонезалежності підприємств в умовах затяжної економічної кризи та дефіциту ресурсів стають об'єктом пильної уваги науковців. Значний внесок у дослідження механізмів енергозбереження та переходу на відновлювані джерела енергії внесли такі українські вчені як: С. Денисюк, О. Дубровин, І. Сотник, В. Плоский, О. Приймак, а також представники зарубіжної наукової думки: А. Ловінс, Й. Шлейх, Ф. Біроль та Л. Сітіно та ін. Більшість дослідників вважають, що впровадження інтелектуальних систем управління енергоспоживанням та диверсифікація джерел енергоживлення є критичними чинниками антикризового управління. Проте низка аспектів, зокрема розроблення адаптивних моделей енергоменеджменту в умовах нестабільного енергопостачання у період кризи, залишаються недостатньо вивченими та потребують подальшого опрацювання.

Коливання цін на енергоносії, зміни регуляторних норм та загальноекономічна нестабільність негативно відображаються на процесах планування, виробництва та логістики. «Енергоефективність» стала ключовою передумовою сталого розвитку суб'єктів господарювання, окремих галузей та національних економік загалом [1].

Підприємства вимушені забезпечувати резервні варіанти постачання стратегічно важливих енергоресурсів, особливо, умовах воєнного стану. Саме тому у наукових дослідженнях поняття «енергоефективність» дедалі частіше розглядається у взаємозв'язку з концепцією сталого розвитку [2]. Енергоефективність як економічна категорія відображає якість використання паливно-енергетичних ресурсів у процесі виробництва товарів і послуг [3].

Науковець І. Лецишин вважає, що вона характеризує здатність підприємства забезпечувати заданий обсяг випуску продукції або отримання доходу з мінімально можливими витратами енергії за умови збереження належного рівня якості продукції, стабільності технологічних процесів та дотримання екологічних норм [4].

Фахівець І. Ажаман стверджує, що енергоефективність не зводиться до скорочення обсягів споживання енергії, а передбачає досягнення оптимального співвідношення між витратами енергоресурсів й кінцевими результатами діяльності [5].

МЕТА статті – дослідження аспектів підвищення енергоефективності та енергонезалежності як основи антикризового управління підприємством.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічну основу дослідження формують методи наукового пізнання: аналітичний та функціональний аналіз, індукції та синтезу, системний й комплексний підходи.

РЕЗУЛЬТАТИ

У науковій літературі виділяють такі підходи до розуміння поняття «енергоефективність»:

- економічний (співвідношення між результатом діяльності та енергоспоживанням задля зниження витрат);
- технологічний (використання сучасних енергоощадних технологій для зменшення й ліквідації втрат);
- управлінський (планування та контроль енергоспоживання для оптимізації процесів);
- екологічний (зниження негативного впливу на довкілля для забезпечення сталого розвитку);
- системний (комплексний вплив усіх чинників для формування довгострокової енергоефективності).

Енергонезалежність підприємства являє собою ступінь його залежності від зовнішніх джерел енергопостачання та спроможність забезпечувати безперервність діяльності у критичних ситуаціях.

У кризових умовах виникає необхідність у стратегії зниження енергетичної залежності. «Енергонезалежність» не означає повної відмови від зовнішніх постачальників енергії. Її ознаками є: диверсифікація джерел енергії; швидка адаптивність до змін; альтернативні варіанти енергопостачання та стійкість до кризових впливів.

«Енергоефективність» та «енергонезалежність» є взаємопов'язаними, проте не ідентичними економічними поняттями. Енергоефективність переважно стосується внутрішніх процесів використання енергетичних ресурсів і передбачає раціоналізацію їх споживання з метою отримання максимально можливого виробничого або економічного результату за мінімальних витрат енергії.

Зі свого боку, енергонезалежність відображає зовнішній аспект енергозабезпечення підприємства та характеризує рівень його залежності від зовнішніх джерел постачання енергії, стабільності енергетичних ринків і коливань цін енергоносіїв. Водночас підвищення рівня енергоефективності сприяє скороченню загального обсягу споживання енергоресурсів, що, зі свого боку, посилює енергонезалежність і підвищує стійкість підприємства в умовах економічної нестабільності.

Альтернативні джерела енергії використовуються для підтримки роботи окремих елементів виробничої та логістичної інфраструктури. Географічна диверсифікація виробничих майданчиків підприємства дає змогу у разі локальних енергетичних обмежень частково компенсувати ризики шляхом перенаправлення логістичних потоків. Поєднання централізованого електропостачання з альтернативними джерелами енергії, а також наявність стратегічних запасів забезпечують здатність підприємства підтримувати виконання ключових виробничих і логістичних функцій у короткостроковій перспективі навіть за умов часткових обмежень електропостачання.

Водночас, незважаючи на сформовану систему компенсаційних заходів, тривале припинення електропостачання залишається критичним ризиком для виробничої діяльності підприємства. В таких умовах можливе повне припинення роботи основних технологічних ус-

тановок, що призведе до поступового вичерпання накопичених запасів продукції та зростання ризиків невиконання договірних зобов'язань перед споживачами. Це обмежує можливості підприємства реагувати на довготривалі кризові сценарії виключно за рахунок наявних організаційних та логістичних рішень.

Підвищення енергоефективності сприяє зменшенню загального обсягу споживання енергії, що, зі свого боку, знижує рівень залежності від зовнішніх джерел постачання. Так, енергоефективність створює економічні передумови для зміцнення енергонезалежності та підвищення рівня енергетичної безпеки.

У контексті фінансової політики енергоефективність розглядається як важливий чинник капіталізації підприємства. Зокрема, запровадження сучасних систем накопичення енергії дає змогу не лише суттєво зменшити собівартість продукції, але й підвищити інвестиційну привабливість компанії для міжнародних фінансових організацій та «зелених» інвестиційних фондів.

Реалізація енергоефективних заходів безпосередньо впливає на модернізацію основних фондів. Впровадження замкнутих циклів енергоспоживання, використання вторинних енергоресурсів та автоматизація систем моніторингу (EMS – Energy Management Systems) дають змогу не лише знизити питомі витрати палива, а й підвищити якість продукції та мінімізувати кількість відходів [5].

Енергонезалежність є дієвим засобом зниження фінансових ризиків підприємства. В умовах нестабільності цін на енергоносії, використання власних джерел генерації енергії (зокрема сонячних електростанцій або когенераційних установок) чи впровадження енергоощадних технологій вона виконує функцію своєрідного «природного хеджування», забезпечуючи більш стабільні та передбачувані грошові потоки. Для енергоємних виробництв особливого значення набуває перехід від реактивної моделі управління (реагування на аварійні ситуації або підвищення тарифів) до проактивної, що передбачає прогнозування та запобігання неефективному використанню ресурсів.

Особливої уваги заслуговує досвід країн ЄС у впровадженні концепції «Energy Efficiency First», де пріоритетним є проектування заходів енергозаощадження ще перед будівництвом. Для українських підприємств у кризових умовах цей досвід трансформується у стратегію «виживання через ощадність», де першим кроком є ліквідація енергетичних розривів у теплообмінних процесах та оптимізація роботи компресорного обладнання. Додатковим вектором розвитку є інтеграція концепції «Circular Energy» (циркулярної енергетики). Наприклад, для кріогенного виробництва це означає не лише рекуперацію тепла, а й використання холоду, що виділяється під час газифікації зріджених продуктів.

Світовий досвід провідних індустріальних країн (Німеччина, США, Японія) вказує на те, що успішна енергомодернізація базується на концепції «Energy Efficiency First» та впровадженні інтелектуальних систем управління. Для підприємств пропонується впровадження комплексної моделі, що базується на синергії чотирьох стратегічних напрямів:

1. Впровадження систем рекуперації вторинної енергії.
2. Перехід від моделі пасивного споживача до моделі «prosumer».

3. Впровадження систем АСКОВЕ та предиктивної аналітики на базі штучного інтелекту.

4. Застосування інноваційних моделей фінансування, таких як ЕСКО (енергосервісні контракти).

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження встановлено, що «енерго-ефективність» та «енергонезалежність» є взаємопов'язаними та водночас самостійними економічними категоріями, які відіграють ключову роль у забезпеченні стійкого функціонування підприємств в умовах економічної нестабільності та кризових явищ. Так, комплексне поєднання цифрового управління, технічного переоснащення та власної генерації є оптимальною стратегією підвищення енергоефективності у кризовий період.

заними та водночас самостійними економічними категоріями, які відіграють ключову роль у забезпеченні стійкого функціонування підприємств в умовах економічної нестабільності та кризових явищ. Так, комплексне поєднання цифрового управління, технічного переоснащення та власної генерації є оптимальною стратегією підвищення енергоефективності у кризовий період.

Список використаних джерел

1. Гаврилко П.П. Стратегічні орієнтири енергетичної безпеки в контексті сталого розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 76. С. 45–51.
2. Бібла С., Новикова І. Економічна безпека та енергоефективність промислових підприємств. *Проблеми сучасної трансформації*. 2023. № 8. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/241>
3. Про енергетичну ефективність: Закон України від 21.10.2021 № 1818-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20>
4. Лещинин І. Сутність, принципи, особливості та результати розвитку систем енергоефективності за кризових умов. *Економічний аналіз*. 2024. Т. 34. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5423>
5. Ажаман І.А. Оцінка енергоефективності діяльності промислових підприємств. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1376>

References

1. Havrylko P.P. Strategic Guidelines for Energy Security in the Context of Sustainable Development. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 2023. № 76. pp. 45–51. (in Ukrainian).
2. Bibla S., Novikova I. Economic security and energy efficiency of industrial enterprises. *Problems of Modern Transformation*. 2023. №8. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/241> (in Ukrainian).
3. On Energy Efficiency: Law of Ukraine №. 1818-IX of 21 October 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20> (in Ukrainian).
4. Leshchynyn I. The essence, principles, characteristics and results of the development of energy efficiency systems under crisis conditions. *Economic Analysis*. 2024. Vol. 34. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5423> (in Ukrainian).
5. Azhaman I. A. Assessment of the energy efficiency of industrial enterprises. *Economy and Society*. 2022. №39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1376> (in Ukrainian).

Tetiana YAROVENKO

Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of department, Oles Honchar Dnipro National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4665-6502>
e-mail: tsyarovenko@ukr.net

Tetiana HVINASHVILI

PhD in Economics, Associate Professor, Head of department, Oles Honchar Dnipro National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7961-2549>
e-mail: gvintanya@gmail.com

Valeriia SOKOLCHENKO

bachelor, Oles Honchar Dnipro National University
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4396-1237>
e-mail: sokolchenko.v.o@365.dnu.edu.ua

Maksym SHMALKO

bachelor, Oles Honchar Dnipro National University
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5054-8813>
e-mail: shmalko.mo@365.dnu.edu.ua

IMPROVING ENERGY EFFICIENCY AND ENERGY INDEPENDENCE AS THE FOUNDATION FOR CRISIS MANAGEMENT

In the context of the economic crisis, particularly the rising cost of energy resources, instability in energy markets, and heightened risks in the energy sector, improving a company's energy efficiency and energy independence has become a cornerstone of crisis management. The purpose of the paper is to study aspects of improving energy efficiency and energy independence as the basis for crisis management in an enterprise. The content and interrelationship between the concepts of «energy efficiency» and «energy independence» of an enterprise as the basis for crisis management have been identified. 'Energy efficiency' relates to internal processes of energy resource utilisation and involves optimising their consumption with the aim of achieving maximum production or economic output with minimum energy expenditure. In turn, 'energy independence' reflects the external aspect of an enterprise's energy supply and characterises the extent of its dependence on external energy sources, the stability of energy markets and price fluctuations. «Energy independence» does not mean a complete rejection of external energy suppliers, but encompasses: diversification of energy sources; rapid adaptability to change; alternative energy supply options; and resilience to crisis impacts. The mechanism is as follows: improving energy efficiency helps to reduce the overall consumption of energy resources, which, in turn, strengthens energy independence and enhances the enterprise's resilience in conditions of economic instability. The paper found that «energy efficiency» and «energy independence» are interrelated yet distinct economic concepts that play a key role in ensuring the sustainable operation of enterprises in conditions of economic instability and crisis. Thus, a comprehensive combination of digital management, technical modernisation, and on-site power generation is the optimal strategy for improving energy efficiency during a crisis.

Keywords: improving energy efficiency, ensuring energy independence, crisis management, crisis

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2026.5.14e>
 УДК 338.3:330.3:658.5

Наталія Ігорівна ГОРБАЛЬ

к.е.н., доцент кафедри, Національний університет "Львівська політехніка"
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1448-5603>
 e-mail: natalia.i.horbal@lpnu.ua

Анастасія Андріївна БУЧКОВСЬКА

студентка, Національний університет "Львівська політехніка"
 ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6592-7376>
 e-mail: anastasiia.buchkovska.me.2022@lpnu.ua

ЗЕЛЕНА І ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Сьогодні глобальний контекст вимагає радикального прискорення переходу до зеленої й циркулярної економік як підґрунтя підвищення стійкості компаній, галузей і регіонів у довгостроковій перспективі. Для України в умовах війни це – передумова сталого розвитку, повноцінної інтеграції в ЄС та успішного повоєнного відновлення. У статті досліджено вплив зеленої та циркулярної економік на діяльність підприємств, зокрема в умовах війни, як фундаментальної основи сталого розвитку.

Ключові слова: зелена економіка, циркулярна економіка, сталий розвиток, управління відходами, відходи війни, післявоєнне відновлення

Стаття надійшла 19.04.2026

Статтю прийнято 25.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Глобалізація, надмірне споживання та перенаселення спричинили значні економічні, екологічні й соціальні проблеми у світі. Вичерпання природних ресурсів і екологічні катастрофи свідчать, що наявні методи виробництва й управління відходами є неефективними й шкідливими. Це вимагає зміни вектора розвитку суспільства, зокрема переходу з застарілої моделі лінійної економіки на зелену та циркулярну, перевагою яких є мінімізація відходів, повторне використання ресурсів та підвищення ефективності виробництва. Однак світовий показник циркулярності становить лише 8%, що вказує на критичну потребу в зміні парадигми діяльності [1]. За прогнозами до 2050 р. населення світу в 9,6 млрд осіб потребуватиме ресурсів трьох таких планет, як Земля, для забезпечення наявного способу життя [2-3]. Лише за останні шість років людство використало 0.5 трлн тонн ресурсів, що на 70 % більше, ніж планета здатна безпечно поновити [1]. Для України циркулярність є критичною, бо обсяг збитків для довкілля внаслідок війни уже перевищив 2 трлн грн [3], а відходи руйнувань потребують нових підходів до утилізації.

МЕТА роботи – дослідження впливу зеленої та циркулярної економік на підприємства в умовах війни для їх сталого розвитку.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Застосовано методи аналізу, синтезу, порівняння й узагальнення, інформацію з наукових праць, статистичних збірників, спецдосліджень.

РЕЗУЛЬТАТИ

Попри наявність ґрунтовних напрацювань з теми [1-7], через динамічність глобальних змін вона вимагає постійного оновлення аналізу.

Хоча часто поняття зеленої та циркулярної економіки ототожнюють, концептуально вони різняться. Так, зелену економіку спрямовано на підвищення добробуту людей і соціальної справедливості за одночасного значного довгострокового зменшення ризиків для дов-

кілля. Вона базується на низьковуглецевому розвитку, ефективному використанні ресурсів, переході на відновлювані джерела енергії та збереженні екосистем [4-5]. Натомість, циркулярна (кругова) економіка базується на замкнених циклах, де ресурси не втрачають своєї вартості, а відходи стають сировиною для нових продуктів [2, 3, 6, 7]. Тож зелену економіку сфокусовано на загальному добробуті людства та зменшенні екологічних ризиків через енергоефективність, використання відновлюваних джерел енергії, збереження біорізноманіття та соціальну справедливість. Натомість циркулярну зосереджено на циклах використання ресурсів і заміні лінійної моделі «взяв-виготовив-викинув» на замкнуті цикли, де відходи стають новим ресурсом завдяки рециклінгу, ремонту та повторному використанню. Стосовно застосування, то зелена економіка частіше реалізується на рівні держполітики, міжнародних стратегій (як-от «Європейський зелений курс») і макрорегулювання (наприклад, запровадження вуглецевих податків, субсидій для екоінновацій), циркулярна ж – у бізнес-процесах підприємств/секторів через інноваційний дизайн товарів, створення платформ спільного використання (sharing economy) та перехід на сервісні моделі. Тож зелена економіка визначає ціль (гармонія з природою і кліматична нейтральність), а циркулярна – шлях перебудови виробництва і споживання, щоб її досягти [1-7]. Тож ці підходи схожі, але мають різний масштаб і фокус: зелена економіка є ширшою парадигмою сталого розвитку, а циркулярна – вужчим конкретним інструментарієм та операційною моделлю для її досягнення.

Країни ЄС є глобальними лідерами у циркулярності. Єврокомісія послідовно впроваджує Плани дій з циркулярної економіки (SEAP) для скорочення споживання та стимулювання економічного росту. Їх реалізація дасть змогу створити понад 580 тис. нових робочих місць, забезпечити щорічну економію енергії та зменшити промисловий попит на сировину на 17-24% до 2030 р. Загальний щорічний ефект від циркулярності в ЄС оцінюють у 570 млині євро [8-9]. Інструментами є екологічні податки, надання грантів та фінансу-

вання інноваційних проєктів у межах програми Horizon, «зелені» закупівлі та стандарти екодизайну, що стимулює виробників створювати товари з довшим терміном експлуатації.

Для України ключовим викликом є переробка відходів руйнувань. Збитки докільню від війни вже перевищили 2 трлн грн, а загальні економічні збитки – понад 195 млрд дол [3-7, 10]. Та концепція «Build Back Better» передбачає трансформацію цих руйнувань у ресурс. Зокрема, у 2025 р. Уряд затвердив «Порядок виконання цільових показників з повторного використання та рециклінгу будівельних відходів», щоб використовувати подрібнений бетон і цеглу для відновлення доріг та інфраструктури. Тож цей деструктивний фактор поступово трансформується у потужний ресурс для післявоєнного відновлення через циркулярність. За підтримки міжнародних партнерів, зокрема ПРООН, в Україні вже розчищено понад 1 млн тонн завалів, які є базою вторсировини. Стратегічним орієнтиром у ній є «Стратегія розвитку циркулярної економіки України до 2035 року», що визначає відходи війни одним із пріоритетних напрямів рециклінгу [10].

Такий підхід повністю відповідає європейській концепції «Build Back Better», де кожен етап відбудови розглядають через призму кліматичної нейтральності й ефективного використання ресурсів. Використання відходів руйнувань дає змогу не лише значно знизити логістичні витрати та потребу в нових будматеріалах, а й створює передумови для технологічного розвитку підприємств. Крім будівельного сміття, значний потенціал має переробка військової техніки, яка містить понад 325 тис. тонн якісних металів, що може бути повторно інтегровано в металургійний цикл [10]. Досвід Львівщини теж є показовим: у 2026 р. в регіоні запрацювали проєкти з переробки відходів, що дає змогу зменшувати площі полігонів, попри збільшення кількості населення та релокацію бізнесу. Тож поєднання кращого законодавства і практичних рішень з утилізації відходів війни стає фундаментом побудови нової сталої економічної системи, де екобезпека синхронізована з інтернаціоналізацією та євроінтеграцією.

Впровадження зелених і циркулярних принципів на українських фірмах включає як стратегічні вигоди (економія матеріалів, сталі ресурсокористування, стимулювання інновацій), так і певні операційні перешкоди (значні початкові інвестиції, висока ймовірність коротко-строкових збитків, сприйняття моделей як дуже трудомістких) [1-7]. Ключові переваги: 1) Економічна ефективність: через замкнутий виробничий цикл є економія витрат на сировину та енергію (ПрАТ «Картонно-паперова компанія» (Львів) використовує макулатуру як вторсировину, купуючи її за низькою ціною, що забезпечує екологічні й економічні вигоди); 2) Соціальний вплив і репутація: підвищення рівня соціальної відповідальності й довіри споживачів (NESPRESSO реалізує програму повернення кавових капсул для переробки, де гуша стає добривом, а алюміній – новою сировиною,

що формує лояльність клієнтів); 3) Нові ринкові можливості: циркулярні моделі («продукт як послуга», «платформи спільного використання» (Uber, BlaBlaCar)) економлять ресурси. Основні виклики застосування зеленої/кругової моделі: 1) Технологічна і фінансова незахищеність: брак фінансової підтримки держави і недостатність власних технологічних потужностей для переробки відходів; 2) Специфіка «відходів війни»: війна створила понад 12 млн тонн специфічних відходів (наприклад, азбест), зокрема з вмістом небезпечних речовин; 3) Інституційні бар'єри: недосконале законодавство, відсутність дієвих тарифів на переробку та непрозорість ринку вторсировини.

Загалом, попри складнощі, переваги реалізації зелених/кругових принципів переважають. Для успішної їх адаптації українським фірмам слід зосередитися на стратегічних цілях сталого розвитку та інтеграції в європейські ланцюги доданої вартості. Україна в умовах війни повинна фокусуватися на управлінні «відходами війни», які в 2026 р. сягають 12 млн тонн і включають залишки зруйнованих будівель, об'єктів інфраструктури та пошкодженої військової техніки [3-7]. Перетворення їх на ресурс для відбудови за принципом «Build Back Better» стає унікальним національним кейсом, де рециклінг бетону, цегли та металів дозволяє не лише очистити території, а й значно здешевити логістику відновлення.

Критично важливим є переймання досвіду ЄС, який вже пройшов шлях системного впровадження циркулярних моделей. Для України процес євроінтеграції супроводжується імплементацією європейських директив, зокрема ухваленням Стратегії розвитку циркулярної економіки до 2035 р. [10]. Їх впровадження є передумовою успішної інтернаціоналізації українського бізнесу, адже відповідність «зеленим» нормам і механізму СВАО дає змогу експортерам уникати додаткових вуглецевих мит і зміцнювати довіру європейських споживачів. Зразки успішних європейських компаній є орієнтиром для вітчизняних фірм, допомагаючи їм модернізувати потужності й інтегруватись у ринок ЄС.

ВИСНОВКИ

Перехід до зеленої та циркулярної економік є стратегічно необхідним для забезпечення сталого розвитку українських фірм та країни, її повноцінної інтеграції в ЄС та успішного повоєнного відновлення. Для вітчизняних фірм переймання європейського досвіду є єдиним шляхом до здобуття/збереження позицій на міжнародних ринках. Хоча війна завдала нищівних ударів економіці та спричинила появу безпрецедентних обсягів «відходів війни», оперативна та ефективна їх ліквідація стає потужним імпульсом для технологічного оновлення за принципом «Build Back Better». Тож впровадження зелених і циркулярних моделей є підґрунтям підвищення стійкості фірм, галузей і регіонів у довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел

1. Circularity Gap Report 2025. *Circle Economy*. 2025. URL: <https://www.circularity-gap.world/2025>
2. Горбаль Н.І., Сліпачик С.В. Циркулярна економіка в Україні в умовах війни. *Менеджмент та підприємництво в Україні*. 2024. №1(11). С. 92-104. URL: <https://science.lpnu.ua/smeu/all-volumes-and-issues/volume-6-number-1-2024/circular-economy-features-and-prospects>
3. Горбаченко С.А. Циркулярна економіка в контексті сталого розвитку та відновлення. *Економіка та суспільство*. 2025. 71. URL:

<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/7151>

4. Іванов Ю.Б., Белікова Н.В., Полякова О.Ю. Проблематика державного регулювання розвитку зеленої економіки в сучасних наукових публікаціях. *Бізнес Інформ*. 2026. №2. С. 70–79. DOI: 10.32983/2222-4459-2026-2-70-79
5. Кіфяк П.В. Особливості розвитку зеленої економіки в країнах ЄС та в Україні в контексті цифрової трансформації. *Економічний простір*. 2025. №197. С. 38–45. URL: <https://economic-prostir.com.ua/wp-content/uploads/2025/02/197-38-45-kyfyak.pdf>
6. Кушнір О.В. Світові тренди цифрової циркулярності та їх імплементація в Україні. *Економічний розвиток*. 2025. URL: <https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1421>
7. Нагара М.Б. Відповідальне споживання та виробництво як інструмент сталого розвитку. *Вісник НУ «ЛП»*. 2025. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/smeu-archive/vsi-vypusky/vypusk-7-nomer-2-2025/vidpovidalne-spozhyvannya-ta-vyrobnnytvo-yak>
8. A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe (COM(2020) 98 final). *European Commission*. 2020. URL: <https://www.trioworld.com/>
9. Circular Economy 2025 Key Insights Report. *Rediscovery Center*. 2025. URL: <https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/2025-07/Circular%20Economy%202025%20Key%20Insights%20Report.pdf>
10. Стратегія розвитку циркулярної економіки України до 2035 р. *MEU*. 2025. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail/60453e42-c0a6-40de-ae37-70fde8c4a85e>

References

1. Circularity Gap Report 2025. *Circle Economy*. 2025. URL: <https://www.circularity-gap.world/2025>
2. Horbal N.I., Slipachyk S.V. Circular economy: features and prospects of implementation in Ukraine in wartime conditions. *Management and entrepreneurship in Ukraine*. 2024. №1(11). pp. 92-104. URL: <https://science.lpnu.ua/smeu/all-volumes-and-issues/volume-6-number-1-2024/circular-economy-features-and-prospects> (in Ukrainian).
3. Horbachenko S.A. Circular economy in the context of sustainable development and recovery. *Economy and society*. 2025. 71. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/7151> (in Ukrainian).
4. Ivanov Yu.B., Belikova N.V., Poliakova O.Yu. Issues of state regulation of the development of the green economy in modern scientific publications. *Business Inform*. 2026. №2. pp. 70–79. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2026-2-70-79> (in Ukrainian).
5. Kyfiak P.V. Features of the development of the green economy in the EU countries and in Ukraine in the context of digital transformation. *Economic Space*. 2025. № 197. pp. 38–45. URL: <https://economic-prostir.com.ua/wp-content/uploads/2025/02/197-38-45-kyfyak.pdf> (in Ukrainian).
6. Kushnir O.V. Global trends in digital circularity and their implementation in Ukraine. *Economic Development*. 2025. URL: <https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1421> (in Ukrainian).
7. Nahara M.B. Responsible consumption and production as a tool for sustainable development. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*. 2025. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/smeu-archive/vsi-vypusky/vypusk-7-nomer-2-2025/vidpovidalne-spozhyvannya-ta-vyrobnnytvo-yak> (in Ukrainian).
8. A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe (COM(2020) 98 final). *European Commission*. 2020. URL: <https://www.trioworld.com/>
9. Circular Economy 2025 Key Insights Report. *Rediscovery Center*. 2025. URL: <https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/2025-07/Circular%20Economy%202025%20Key%20Insights%20Report.pdf>
10. Strategy for the Development of the Circular Economy of Ukraine until 2035. *MEU*. 2025. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail/60453e42-c0a6-40de-ae37-70fde8c4a85e> (in Ukrainian).

Nataliia HORBAL

PhD in Economics, Associate Professor of department, Lviv Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1448-5603>

e-mail: natalia.i.horbal@lpnu.ua

Anastasiia BUCHKOVSKA

student, Lviv Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6592-7376>

e-mail: anastasiia.buchkovska.me.2022@lpnu.ua

GREEN AND CIRCULAR ECONOMY IN WARTIME

Today, the global context requires a radical acceleration of the transition to green and circular economies as a basis for increasing the long-term sustainability of companies, industries and regions. This requires a change in the vector of social development, in particular, a transition from the outdated linear economy model to a green and circular one, the advantages of which are waste minimization, resource reuse, and increased production efficiency. And for Ukraine in wartime, this transition is strategically necessary to ensure the sustainable development of Ukrainian firms and the country, its full integration into the EU and successful post-war recovery. For domestic firms, adopting European experience is the only way to gain/maintain positions in international markets. Although the war has had devastating consequences for the economy and caused the emergence of unprecedented volumes of «war waste», their prompt and effective elimination becomes a powerful impetus for technological renewal according to the «Build Back Better» principle. The paper examines the impact of green and circular economies on the activities of enterprises, in particular in wartime, as a fundamental basis for sustainable development. The essence of the concepts of "green economy" and "circular economy" is studied and the conceptual differences between them are highlighted; the experience of the European Union in implementing the circular model and its results are analyzed; the specifics and prospects for improving war waste management in Ukraine are studied; the prospects for the implementation of green and circular economies by Ukrainian enterprises are described to strengthen their competitiveness, sustainable development and intensification of international activities in the context of the development and post-war reconstruction of Ukraine are described.

Keywords: green economy, circular economy, sustainable development, waste management, war waste, post-war recovery

Roman REIFMAN

Master of Computer Science, Bachelor of legal sciences, master's student in economics, Odesa National University of Technology

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2729-5338>

e-mail: romaronni1080@gmail.com

FORECASTING THE IT INDUSTRY MARKET: FROM FINANCIAL INDICATORS TO CROSS-INDUSTRY IMPACT

The accelerating pace of technological change poses fundamental challenges to labour markets across all sectors of the economy. The IT industry has moved beyond its traditional role as a self-contained sector and has become a structural force reshaping the broader economy. Artificial intelligence, robotics, and automation are penetrating every industry simultaneously, fundamentally altering the economic logic of production, employment, and service delivery. Thousands of workers are currently being forced to change their careers due to technological shifts they did not anticipate, and existing analytical frameworks rarely account for the regulatory dimension of this process. This paper pursues two interconnected objectives. First, it analyses IT market dynamics at both global and national levels, drawing on data from the National Bank of Ukraine, the OECD, Gartner, and the World Bank. Second, it proposes the Regulatory Automation Barrier Index (RABI) as an original composite metric for measuring the degree to which a profession's institutional and regulatory framework shields workers from technological displacement. The index comprises three equally weighted dimensions: Licensing Stringency (LS), which captures formal entry requirements; Legal Exclusivity (LE), which reflects the extent to which legislation prohibits non-human agents from performing core professional functions; and Regulatory Update Frequency (RUF), scored inversely to reflect institutional adaptability. The composite index is calculated as $RABI = (LS + LE + RUF) / 3$. Empirical results show that global IT spending reached \$5.26 trillion in 2024 and is forecast to reach \$6.15 trillion in 2026, with annual growth of 10.8%. Investment in generative AI grew from \$4 billion in 2022 to \$25.2 billion in 2023. Ukraine's IT sector accounts for 4.9% of GDP, with a documented structural shift from outsourcing toward product-based development between 2021 and 2023. RABI scores for selected occupations range from 0.10 for warehouse operators to 0.85 for notaries. The framework reveals that sustainable workforce planning requires an interdisciplinary lens integrating economic analysis, legal regulation, and technology foresight.

Ключові слова: automation, sustainable employment, labour market, regulatory barriers, digital transformation, artificial intelligence, RABI, workforce planning

Стаття надійшла 19.04.2026

Статтю прийнято 25.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

INTRODUCTION

The starting point for this paper was a recurring pattern in conversations with professionals across different fields: software developers worried about being replaced by AI, while lawyers, doctors, and accountants largely assumed the disruption would affect someone else. That asymmetry seemed worth examining. The relationship between technological change and economic structure has been a central concern of economic research for decades. Schumpeter's concept of creative destruction, later built on by Acemoglu and Restrepo (2018) in their task-based framework, helps explain how automation reshapes labour demand across sectors. More recent contributions, including Brynjolfsson and McAfee (2014), have argued that the pace of digital transformation has accelerated to a point where institutional and regulatory frameworks struggle to keep pace. Against this backdrop, the IT industry has undergone a fundamental shift: from a specialised sector serving other industries to a pervasive force reshaping them from within.

Analysis of recent research and publications

Historical precedent offers a useful lens through which to interpret the current moment. The US agricultural sector is a useful reference point. In 1800, approximately 90% of Americans were employed in farming. By the early 20th century this share had fallen to 40%, and by the end of the century to below 2%. The sector did not disappear, but mechanisation and technological progress fundamentally altered its labour intensity and its share of total employment. Economists such as Autor (2015) have drawn similar parallels to the ongoing digital transformation, noting that while previous waves of automation primarily displaced routine ma-

nual tasks, the current wave driven by artificial intelligence increasingly affects non-routine cognitive work. A process similar in nature to the agricultural transformation, yet significantly faster and broader in scope, is now unfolding across all industries simultaneously.

The **PURPOSE** of this paper is to analyse IT market dynamics at both global and national levels and to propose the Regulatory Automation Barrier Index (RABI) as an original composite metric for measuring the institutional protection of professions against technological displacement.

RESEARCH METHODS

The study draws on secondary macroeconomic data from the National Bank of Ukraine, OECD, Gartner, and the World Bank, combined with the development of the original RABI composite index. The index integrates three equally weighted dimensions: Licensing Stringency (LS), Legal Exclusivity (LE), and Regulatory Update Frequency (RUF), assessed against OECD jurisdictional norms using publicly available regulatory documentation and the OECD Employment Outlook (2023) as the primary reference source.

RESULTS

The central argument of this paper is that IT is no longer a sector developing in parallel with others. Artificial intelligence, 3D printing, and automation are penetrating every industry without exception, fundamentally altering the economic logic of production and service delivery. A concrete illustration of this dynamic is Nautilus Technology (Germany), a company familiar to the author from practice, applying AI and robotics to industrial infrastructure inspection, a field where specialists have traditionally been subject to mandatory certification under DIN EN ISO 9712 standards.

The emergence of such companies represents a broader pattern: digital technologies are entering domains previously considered resistant to automation by virtue of their specialised knowledge requirements. In the context of this transformation, analysing the IT market cannot be reduced to the sector's financial indicators alone. According to the National Bank of Ukraine, the IT sector accounts for 4.9% of GDP, with its contribution to gross value added reaching \$5.5 billion. Yet these figures capture only the direct economic footprint of the sector, without accounting for the cross-industry multiplier effects that arguably constitute its most significant economic contribution.

The scale of this shift is visible in the numbers. According to Gartner, worldwide IT spending reached \$5.26 trillion in 2024 and is forecast to reach \$6.15 trillion in 2026, growing at 10.8% annually. The OECD Digital Economy Outlook 2024 shows that ICT sectors across OECD countries grew roughly three times faster than their overall economies in 2023. Investment in generative AI alone grew from approximately \$4 billion in 2022 to \$25.2 billion in 2023, representing an almost eightfold increase in a single year (Stanford AI Index 2024). Part of what makes this wave different from previous ones is that the initial surge was largely unregulated – new technology, new capital, and few legal constraints. The harder phase comes now, when deployment runs into existing professional licensing frameworks, liability rules, and institutional inertia. Table 1 compares ICT growth against GDP growth across selected countries. Germany's ratio is listed as n/a because total GDP contracted in 2023, making a meaningful ratio impossible to calculate, not because data are unavailable.

The intersection of technology and professional regulation represents a dimension of digital transformation that economic analysis frequently overlooks. Professions such as lawyers, physicians, and notaries are protected by licensing and certification requirements embedded in national and supranational legal frameworks. These requirements create a temporary institutional buffer for the relevant labour markets, slowing the pace at which automation can displace human practitioners even when the underlying technology would otherwise permit it. The economic viability of a given technology and its legal permissibility are therefore two distinct and equally important variables in any model of occupational automation risk. According to the OECD Employment Outlook 2023, when considering all automation technologies including AI, 27% of jobs in OECD countries are in occupations at high risk of automation. More specifically, the OECD explicitly identifies occupations in finance, medicine, and legal activities as being among those most exposed to AI-driven disruption, noting that these fields may suddenly find themselves at risk of automation. This repre-

sents a significant departure from earlier assumptions, notably those of Frey and Osborne (2013), which positioned high-skill professional occupations as relatively insulated from technological substitution.

What prompted the development of RABI was a gap in existing frameworks: most models of automation risk treat regulatory barriers as background noise rather than as a core variable. Yet in practice, the question of whether a profession can be automated is often less about technological readiness and more about what the law permits. A company may have the technology to replace a notary or a licensed inspector, but cannot legally deploy it until regulations change. RABI tries to make that distinction measurable. The index comprises three dimensions: Licensing Stringency (LS), which captures formal entry requirements including years of education and mandatory examinations; Legal Exclusivity (LE), which reflects how explicitly the law reserves core professional functions for human practitioners; and Regulatory Update Frequency (RUF), scored inversely, since frameworks that rarely change offer stronger short-term protection but accumulate greater disruption risk over time. The composite index is $RABI = (LS + LE + RUF) / 3$. To give a practical sense of how it works: a notary in most OECD jurisdictions scores around 0.85, meaning that even if AI could perform notarial functions today, the legal and institutional barriers would likely delay meaningful displacement by a decade or more. A warehouse operator, by contrast, scores around 0.10 – the technology is viable, the law does not stand in the way, and economic incentives in high-wage countries already make automation attractive. Table 2 presents scores for five occupations.

The RABI framework reveals that the conventional binary distinction between automatable and non-automatable occupations is analytically insufficient. Professions with high RABI scores are not immune to technological displacement but are rather buffered by institutional inertia, meaning that the timeline for disruption is extended rather than eliminated. Industrial inspection, illustrated by companies such as Nautilus Technology (Germany), exemplifies a mid-range RABI occupation where AI and robotics have already achieved technical competence but face persistent regulatory constraints that slow market penetration. As regulatory frameworks are updated and legal exclusivity provisions are revised, the effective protection offered by high RABI scores is expected to diminish, making proactive policy adaptation essential.

It is important to note that the impact of regulatory barriers on automation is not uniform across countries. Differences in labour costs, legal frameworks and economic incentives play a critical role in shaping automation dynamics.

Table 1 – ICT sector growth vs. total economy growth, selected OECD countries, 2023 (compiled by the author based on OECD Digital Economy Outlook 2024, National Bank of Ukraine, Gartner IT Spending Forecast 2024)

Country	ICT growth, 2023	GDP growth, 2023	Ratio
United Kingdom	>10%	0.4%	~25x
Germany	>10%	-0.3%	n/a
Netherlands	>10%	~0.1%	~100x
OECD average	7.6%	~1.5-2%	~4x
Ukraine	4.4%*	5.3%	~0.8x

Note: IT sector share of GDP; reflects specific conditions of the national economy in 2023

Table 2 – Indicative RABI scores for selected occupations (compiled by the author)

Occupation	LS	LE	RUF	RABI
Notary	0.90	0.95	0.70	0.85
Physician	0.95	0.90	0.60	0.82
Industrial inspector	0.60	0.55	0.50	0.55
Accountant	0.55	0.35	0.30	0.40
Warehouse operator	0.10	0.05	0.15	0.10

Note: LS – Licensing Stringency; LE – Legal Exclusivity; RUF – Regulatory Update Frequency (inverse). Scores are indicative and based on the author's assessment of regulatory frameworks across OECD jurisdictions.

In high-wage economies, firms may pursue automation even in highly regulated professions due to strong cost-saving incentives, whereas in lower-wage economies the same regulatory environment may be sufficient to delay or prevent technological substitution. At the same time, cross-country variation in legal systems, including differences in licensing regimes, liability rules and enforcement practices, further affects the speed and feasibility of technological adoption. Therefore, the practical implications of RABI scores should be interpreted in conjunction with country-specific economic conditions, including wage levels and capital costs, as well as institutional and legal characteristics.

Ukraine presents a particularly instructive case study for the analysis of IT market dynamics in a context of structural economic transition. Computer services account for 41.5% of Ukraine's total services exports, reflecting an exceptionally high concentration of export potential within a single industry. According to IT Research Ukraine, the number of IT specialists in the country reached 307,000 in 2023, an increase of approximately 8% compared to the previous year, while average salaries grew to \$2,630 per month. These indicators reflect the resilience of the sector, even as IT export revenues declined by 8.4% to \$6.7 billion in 2023, primarily due to a contraction in foreign client spending and broader macroeconomic pressures.

The structure of the Ukrainian IT market also exhibits a notable shift in business models. According to data from Djinni, the share of vacancies from product-based companies grew from 36% in 2021 to 55% by the end of 2023, while the share from outsourcing and outstaffing companies fell from 61% to 36% over the same period. This structural

transition signals a gradual maturation of the sector and a growing orientation toward proprietary digital products rather than contract development services.

CONCLUSIONS

These findings point to a few practical consequences worth naming directly. Frameworks for IT market analysis need to go beyond financial metrics and account for how regulation slows or accelerates displacement. For regulatory bodies, this means thinking ahead rather than updating rules after the fact. Perhaps most concretely: thousands of people today are being forced to change careers because of technological shifts they did not anticipate. A tool like RABI could help students make more informed choices about which specialisations are likely to remain in demand, rather than discovering the problem only after graduating. For Ukraine specifically, the shift from outsourcing toward product development is not just a market trend but a strategic window that will not stay open indefinitely.

The evidence presented in this paper supports the conclusion that the IT industry has moved beyond the boundaries of a discrete economic sector and has become a structural force reshaping the broader economy. The pace of this transformation suggests that conventional approaches to IT market forecasting are no longer adequate. A genuinely predictive framework must integrate economic data with an understanding of regulatory dynamics and technological trajectories. For Ukraine, positioned at a critical juncture of economic recovery and digital development, this integrated perspective is not merely an academic exercise but a practical necessity.

References

1. Acemoglu D., Restrepo P. The Race between Man and Machine: Implications of Technology for Growth, Factor Shares, and Employment. *American Economic Review*. 2018. Vol. 108, No. 6. pp. 1488-1542
2. Brynjolfsson E., McAfee A. *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York, 2014. 320 p.
3. Frey C.B., Osborne M.A. The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation? *Oxford Martin School Working Paper*. 2013. URL: https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf
4. OECD Employment Outlook 2023: Artificial Intelligence and the Labour Market. Paris, 2023. URL: <https://doi.org/10.1787/08785bba-en>
5. Autor D. Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation. *Journal of Economic Perspectives*. 2015. Vol. 29, No. 3. pp. 3-30.
6. Gartner Forecasts Worldwide IT Spending to Grow 10.8% in 2026. *Gartner*. 2026. URL: <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2026-02-03-gartner-forecasts-worldwide-it-spending-to-grow-10-point-8-percent-in-2026-totaling-6-point-15-trillion-dollars>
7. OECD Digital Economy Outlook 2024, Vol. 1: Embracing the Technology Frontier. Paris, 2024. URL: <https://doi.org/10.1787/a1689dc5-en>
8. National Bank of Ukraine. External Sector Statistics: Balance of Payments of Ukraine. 2024. URL: <https://bank.gov.ua/en/statistic/sector-external>
9. IT Research Ukraine. Ukrainian IT Industry Overview 2023. URL: <https://itresearch.ua>
10. Djinni. Ukrainian IT Labour Market Annual Report 2023. URL: <https://djinni.co/research>
11. World Bank. Digital Progress and Trends Report 2023. DOI: 10.1596/978-1-4648-2049-7
12. Nautilus Technology. AI and Robotics for Industrial Infrastructure. URL: <https://www.nautilus-technology.com>
13. Georgieff A., Hye R. Artificial Intelligence and Employment: New Cross-Country Evidence. *Frontiers in Artificial Intelligence*. 2022. Vol. 5. DOI: 10.3389/frai.2022.832736
14. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. Geneva, 2023. URL: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2023/>
15. Acemoglu D., Restrepo P. Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor. *Journal of Economic Perspectives*. 2019. Vol. 33, No. 2. pp. 3-30.
16. Stanford HAI. Artificial Intelligence Index Report 2024. URL: <https://hai.stanford.edu/ai-index/2024-ai-index-report/economy>

Роман Вячеславович РЕЙФМАН

магістр комп'ютерних наук, бакалавр права, магістрант економіки, Одеський національний технологічний університет

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2729-5338>

e-mail: romaronni1080@gmail.com

ПРОГНОЗУВАННЯ РИНКУ ІТ-ІНДУСТРІЇ: ВІД ФІНАНСОВИХ ПОКАЗНИКІВ ДО МІЖГАЛУЗЕВОГО ВПЛИВУ

Стрімкий розвиток технологій ставить фундаментальні виклики перед ринками праці в усіх секторах економіки. ІТ-індустрія вийшла за межі самодостатнього сектору та перетворилась на структурну силу, що трансформує ширшу економіку. Штучний інтелект, робототехніка та автоматизація одночасно проникають у всі галузі, принципово змінюючи економічну логіку виробництва, зайнятості та надання послуг. Метою статті є аналіз динаміки ІТ-ринку на глобальному та національному рівнях, а також розроблення оригінального Індексу регуляторного бар'єру автоматизації (RABI) як інструменту вимірювання ступеня інституційного захисту професій від технологічного витіснення. Методологічну основу дослідження становлять кількісний аналіз вторинних даних Національного банку України, ОЕСР, Gartner та Світового банку, а також авторська методика побудови композитного індексу. Індекс RABI включає три рівновагових виміри: жорсткість ліцензування (LS), правова ексклюзивність (LE) та частота оновлення регуляторної бази (RUF), розраховані за формулою $RABI = (LS + LE + RUF) / 3$. За результатами дослідження встановлено, що світові витрати на ІТ досягли 5,26 трлн дол. США у 2024 р. та прогноуються на рівні 6,15 трлн дол. у 2026 р. ІТ-сектор України забезпечує 4,9% ВВП, а частка вакансій від продуктивних компаній зросла з 36% у 2021 до 55% у 2023 р. Значення RABI коливаються від 0,10 (складський оператор) до 0,85 (нотаріус). Запропонована концепція доводить, що традиційний бінарний поділ на автоматизовані та неавтоматизовані професії є аналітично недостатнім, а ефективне планування зайнятості потребує міждисциплінарного підходу, що інтегрує економічний аналіз, правове регулювання та технологічний форсайт. Практичне значення дослідження полягає у розробленні інструменту, який може застосовуватися як у стратегічному плануванні ринку праці, так і у виборі освітньої траєкторії.

Keywords: автоматизація, сталий розвиток зайнятості, ринок праці, регуляторні бар'єри, цифрова трансформація, штучний інтелект, RABI, планування зайнятості

Валентина Петрівна **ЛЕВЧЕНКО**

д.е.н., професор, Київський національний університет технологій та дизайну

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8444-5960>

Олена Олександрівна **СЕРЕДА**

к.е.н., доцент, Київський національний університет технологій та дизайну

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0547-2077>

ESG-ФАКТОРИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ КОРПОРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СТАЛОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті досліджено ESG-фактори як детермінанти інвестиційної активності підприємств в умовах трансформації економіки та переходу до моделі сталого розвитку. Визначено вплив екологічних, соціальних та управлінських факторів на вартість капіталу, ризики, доступність фінансування та інвестиційну привабливість підприємств. Встановлено асиметричність інвестиційного відновлення, галузеву диференціацію капітальних інвестицій і структурну переорієнтацію інвестицій у напрямі нематеріальних активів. Запропоновано інтегровану концептуальну модель інвестиційної активності підприємств та матрицю впливу ESG-факторів за галузями економіки в умовах структурної та інституційної трансформації.

Ключові слова: інвестиційна активність підприємств, ESG-фактори, сталий розвиток, капітальні інвестиції, макроекономічне середовище, корпоративне управління

Стаття надійшла 19.04.2026

Статтю прийнято 25.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Структурні трансформації сучасної економіки супроводжуються зміною підходів до формування інвестиційних рішень, які дедалі більше враховують не лише фінансові критерії, а й ESG-фактори. Для економіки України характерними є нестабільність інвестиційних процесів, нерівномірність галузевого відновлення та висока чутливість до зовнішніх ризиків, що ускладнює довгострокове економічне зростання. Водночас у світовій економіці посилюється роль ESG-підходів як складника корпоративного управління та інвестиційної діяльності, що зумовлює необхідність дослідження їх впливу на інвестиційну активність підприємств.

У науковій літературі інвестиційна активність підприємств розглядається як багатофакторний процес, значна частина досліджень присвячена питанням стратегічного управління інвестиційною діяльністю, механізмам формування інвестиційних ресурсів та напрямам активізації інвестиційних процесів в умовах економічної нестабільності. Л. Галько [1] досліджує взаємозв'язок стратегічного та оперативного управління інвестиційною діяльністю підприємства, визначає особливості формування інвестиційного портфеля в умовах ресурсних обмежень. Н. Гуляєва, І. Вавдійчик [2] обґрунтовують необхідність трансформації державного механізму управління інвестиційними процесами та акцентують на проблемі недостатньої ефективності системи стимулювання інвестиційної активності в Україні. Н.Ю. Брюховецька, І.П. Булеєв та ін. [3] доводять доцільність переходу до кредитно-емісійної моделі інвестування та розглядають механізми активізації інвестиційної діяльності підприємств в умовах обмеженості внутрішнього ринку й ресурсів. В роботі І. Світличина [4] сформовано теоретичний базис концепції інвестиційної активності підприємств на основі теорій економічного розвитку, структурних перетворень і сталого розвитку. Водночас у більшості наукових праць інвестиційна активність переважно розглядається крізь призму фінансово-економічних факторів, тоді як вплив ESG-факторів на інвестиційні процеси потребує подальшого

дослідження.

МЕТА статті – обґрунтування впливу ESG-факторів на інвестиційну активність підприємств та визначення механізмів їх впливу в умовах сталої економічної трансформації.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною основою дослідження є системний та структурно-функціональний підхід, що дає змогу розглядати інвестиційну активність як результат взаємодії макроекономічних, галузевих та інституційних факторів. У дослідженні застосовано методи наукової абстракції, аналізу і синтезу – для формування теоретичних засад; статистико-економічний аналіз – для оцінювання макродинаміки; порівняльний та структурний аналіз для виявлення галузевих і структурних особливостей інвестиційної активності. ESG-фактори інтерпретовано за допомогою інституційного та системного підходів як взаємопов'язані детермінанти інвестиційної поведінки. Узагальнення результатів здійснено методом концептуального моделювання, що забезпечило побудову інтегрованої моделі інвестиційної активності підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ

Інвестиційна активність підприємств відображає інтенсивність процесів формування, залучення та використання капіталу з метою забезпечення розширеного відтворення, технологічного оновлення та підвищення економічної ефективності підприємств [3]. У межах теоретичного підходу інвестиційна активність визначається системою факторів, які поділяють на внутрішні та зовнішні [2, 3]. Внутрішні фактори відображають фінансово-економічний стан підприємства, рівень прибутковості, структуру капіталу, ефективність управління ресурсами та здатність до самофінансування [5]. Вони формують базові можливості для реалізації інвестиційних рішень. Зовнішні фактори включають макроекономічні умови, інституційне середовище, доступність фінансових ресурсів, рівень розвитку фінансових ринків, а також загальну інвестиційну привабливість

економіки [2]. Саме ці фактори визначають обмеженість функціонування підприємств та рівень ризику інвестиційної діяльності. Отже, інвестиційна активність підприємств формується як результат взаємодії внутрішніх фінансових можливостей та зовнішнього економічного середовища, що визначає обсяг, структуру та напрями інвестиційних процесів. Така концептуалізація створює базову аналітичну модель, яка може бути розширена у подальших дослідженнях шляхом включення нових системних факторів впливу.

Макроекономічне середовище визначає загальні умови функціонування підприємств та формує базові параметри інвестиційного процесу через динаміку ключових економічних індикаторів. В межах поточного дослідження акцентовано на аналізі валового внутрішнього продукту (ВВП), валового нагромадження основного капіталу (ВНОК) та частки інвестицій у ВВП як інтегральних характеристик економічного зростання та інвестиційної спроможності національної економіки.

ВВП постає узагальнюючим індикатором економічної активності, що відображає загальний обсяг створеної доданої вартості та рівень ділової активності в економіці. Його динаміка визначає потенційні можливості формування інвестиційних ресурсів та загальний рівень економічної стійкості. ВНОК характеризує обсяг інвестицій, спрямованих на відтворення та розширення основного капіталу, є ключовим індикатором інвестиційної активності на макrorівні. Цей показник відображає реальні процеси капіталоутворення та визначає темпи модернізації виробничого потенціалу економіки. Співвідношення між ВНОК та ВВП є індикатором інвестиційної інтенсивності економічного розвитку. Цей показник дає змогу оцінити структурні пропорції між споживанням і накопиченням та визначити ступінь орієнтації економіки на довгострокове зростання (рис. 1).

Аналіз даних (рис. 1) демонструє, що інвестиційні процеси мають виражений циклічний та нестабільний характер. У періоди економічного зростання спостерігається підвищення обсягів ВВП та поступове зростання валового нагромадження капіталу, однак їхня синхронізація є неповною. У кризові періоди відбувається різке скорочення інвестиційної активності, що супроводжується звуженням капіталоутворення та порушенням відтворювальних пропорцій. Водночас динаміка частки інвестицій у ВВП характеризується значною волатильністю, що свідчить про відсутність стабільної інвестиційної траєкторії розвитку економіки. В окремі періоди (2021 р., 2023 р.) спостерігаються ознаки відновлення інвестиційної інтенсивності, однак вони не формують стійкого тренду та мають переважно компенсаторний характер.

Галузевий аналіз інвестиційної активності дає змогу деталізувати макроекономічні закономірності через призму галузевої структури економіки та виявити специфіку відновлення інвестиційних процесів у різних видах економічної діяльності (рис. 2).

У промисловості інвестиційна активність має циклічний характер: після спаду спостерігається відновлення та подальше зростання капітальних вкладень. Це зумовлено капіталомісткістю виробництва та потребою оновлення основних засобів, що формує відкладений інвестиційний попит у фазі стабілізації. Подібна динаміка характерна для будівництва, але з вищою залеж-

ністю від загальноекономічних умов і фінансових обмежень. Оптова та роздрібна торгівля відзначається високою волатильністю інвестицій через залежність від споживчого попиту та короткий інвестиційний цикл, що забезпечує швидку реакцію на кон'юнктурні зміни. Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність демонструє стабільніше зростання інвестицій завдяки ключовій ролі інфраструктури та адаптації логістичних систем. Сільське господарство характеризується відносно стабільною інвестиційною активністю з помірним зростанням, зумовленим базовим характером виробництва та низькою залежністю від короткострокових коливань попиту.

Структурний аналіз інвестиційної активності за видами активів дає змогу оцінити якісні зміни у спрямованості капітальних вкладень та визначити трансформацію інвестиційних пріоритетів суб'єктів господарювання в умовах нестабільного економічного середовища (рис. 3).

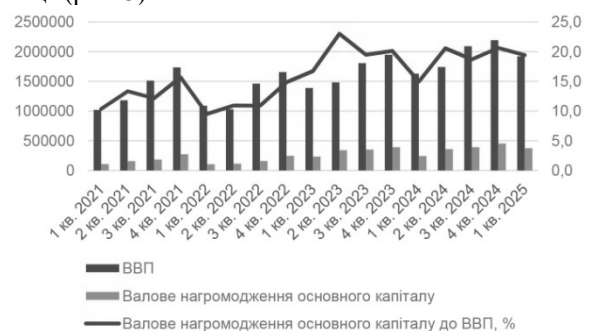

Рис. 1. Взаємозалежність економічного зростання та процесів валового нагромадження капіталу (складено авторами за [6])

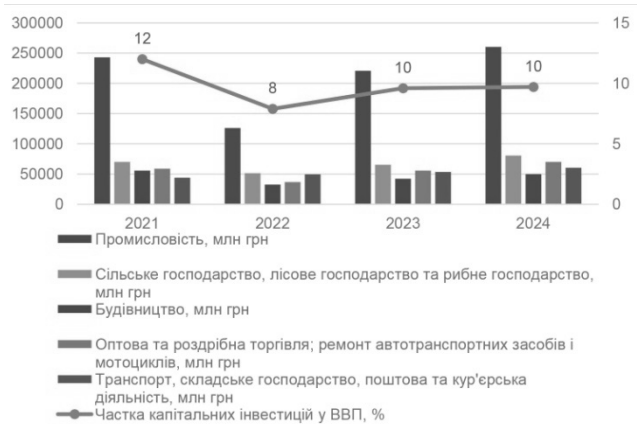

Рис. 2. Диференціація капітальних інвестицій за видами економічної діяльності (складено авторами за [6])

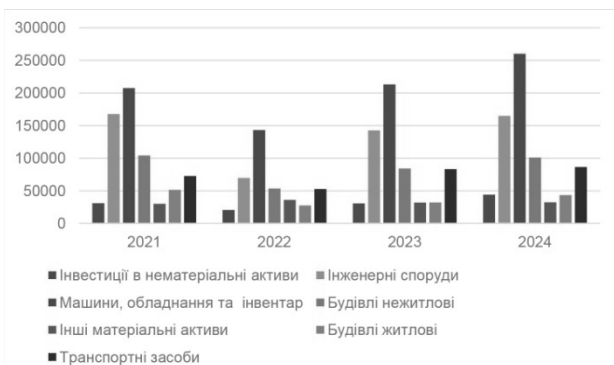

Рис. 3. Структура капітальних інвестицій за видами активів

Інвестиції в матеріальні активи є основою капіталотворення та включають вкладення в будівлі, обладнання і транспорт. Вони є чутливими до макроекономічної нестабільності: у кризові періоди скорочуються, у фазі відновлення поступово зростають, переважно через оновлення виробництва, що відображає їх відновлювальну функцію. Інвестиції в нематеріальні активи (ПЗ, інтелектуальні продукти, технології) є більш стабільними та швидше відновлюються, відображаючи зростання ролі знань і цифровізації в розвитку підприємств та підвищенні їх конкурентоспроможності.

Проведений макроекономічний, галузевий та структурний аналіз інвестиційної активності дає змогу виявити системні обмеження традиційних підходів до пояснення інвестиційних процесів. По-перше, емпіричні результати свідчать про асиметричну реакцію інвестиційної активності на кризові явища: скорочення інвестицій є глибшим, ніж їх подальше відновлення, що відображає нелінійний характер процесів. По-друге, галузевий аналіз показує значну диференціацію чутливості секторів до макроекономічних умов, яка не пояснюється лише економічними факторами, оскільки окремі галузі демонструють стійкість навіть за обмежених ресурсів. По-третє, структурна переорієнтація інвестицій у бік нематеріальних активів і цифрового капіталу відбувається швидше, ніж це можна пояснити змінами прибутковості. У сукупності ці ефекти формують розрив між реальною динамікою інвестиційної активності та можливостями традиційних моделей.

Водночас сучасний етап розвитку економічних систем характеризується посиленням впливу позаекономічних чинників [7-9]. У цьому контексті доцільним є включення ESG-факторів як нової групи зовнішніх детермінант, що визначають зміну інвестиційної поведінки підприємств. Це формує методологічне підґрунтя для розширення аналітичної бази шляхом їх інтеграції як системної компоненти інвестиційного процесу. ESG-складники є механізмами впливу на формування, структуру та спрямованість інвестиційних потоків на рівні підприємств і галузей економіки.

Екологічний складник впливає на інвестиційну активність через регуляторні, ресурсні та технологічні обмеження. Основними механізмами є посилення екологічного регулювання, зростання вартості ресурсів і вимоги декарбонізації. Це стимулює модернізацію основного капіталу, впровадження енергоефективних технологій і перехід до низьковуглецевих моделей, одночасно знижуючи привабливість застарілих активів. Соціальний складник визначає інвестиційну активність через якість людського капіталу, соціальну стабільність і корпоративну відповідальність. Механізми впливу охоплюють структуру витрат на персонал, соціальні стандарти праці та репутаційні фактори, що трансформуються у зміну інвестиційної поведінки та зростання інвестицій у розвиток персоналу й цифрові навички. Управлінський складник формує інституційні умови інвестиційної діяльності через прозорість корпоративного управління, ефективність контролю, захист інвесторів і якість фінансової звітності. Вона впливає на рівень ризиків, вартість капіталу та доступ до фінансування, забезпечуючи інституційне посилення інвестиційної довіри. ESG-фактори функціонують як три взаємопов'язані канали трансформації інвестиційної активності

підприємств, які впливають на її обсяг, структуру та галузеву спрямованість.

За результатами дослідження сформовано інтегровану концептуальну модель інвестиційної активності підприємств, у межах якої інвестиційні рішення розглядаються як результат взаємодії внутрішніх фінансових можливостей суб'єктів господарювання та багаторівневої системи зовнішніх детермінант, що охоплює макроекономічне середовище та ESG-фактори (рис. 4).

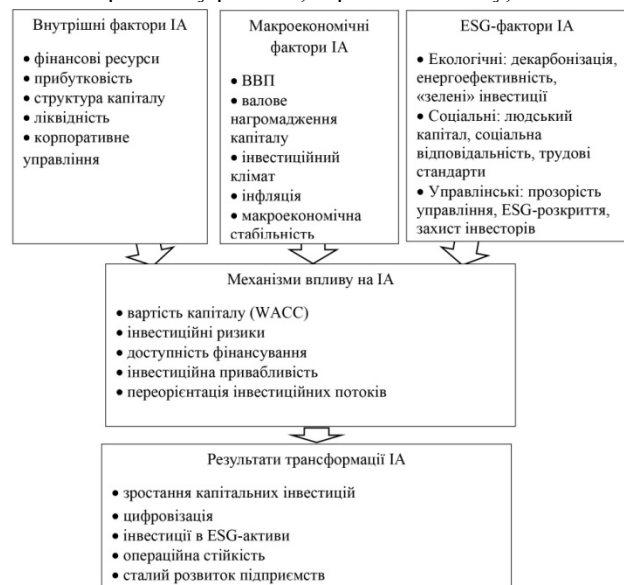
Внутрішні фінансові можливості підприємств, макроекономічне середовище та ESG-фактори формують багаторівневу систему впливу, яка через фінансово-економічні механізми (вартість капіталу, ризики, доступ до фінансування, інвестиційну привабливість, переорієнтацію інвестиційних потоків) визначає інвестиційну активність підприємств.

Узагальнення отриманих результатів дає змогу перейти до структурованої інтерпретації взаємозв'язків між галузевою динамікою інвестиційної активності та ESG-детермінантами. У цьому контексті формується матричний підхід, який відображає перетин трьох вимірів: галузевої специфіки, інвестиційних тенденцій та ESG-впливів (табл. 1).

Матриця впливу демонструє, що різні галузі економіки характеризуються неоднаковою чутливістю до екологічних, соціальних та управлінських факторів, що безпосередньо трансформуються в їх інвестиційну поведінку.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає змогу узагальнити, що інвестиційна активність підприємств формується як багаторівневий процес під впливом внутрішніх фінансових можливостей, макроекономічних факторів та ESG-детермінант. Встановлено асиметричність реакції інвестиційної активності на економічні зміни, що свідчить про нелінійний характер інвестиційних процесів. Доведено наявність галузевої диференціації капітальних вкладень і структурного зсуву у напрямі зростання ролі нематеріальних активів та інтелектуального капіталу. Обґрунтовано, що ESG-фактори впливають на інвестиційні рішення через зміну ризиків, вартості капіталу, інвести-

ІА – інвестиційна активність підприємств

Рис. 4. Інтегрована модель інвестиційної активності підприємств (розроблено авторами)

Таблиця 1 – Матриця впливу ESG-факторів на інвестиційну активність підприємств за галузями (розроблено авторами)

Галузь	Виявлені інвестиційні тенденції	ESG-фактори та індикатори впливу	Характер впливу на інвестиційну активність
Промисловість	Скорочення з подальшим відновленням і зростанням	Екологічні: викиди CO ₂ , енергоємність виробництва, частка «зелених» інвестицій; Управлінські: інвестиції у модернізацію, рівень прозорості управління	Стимулювання технологічного оновлення та декарбонізації виробництва
Будівництво	Висока чутливість до криз, поступове відновлення	Екологічні: енерговитрати на 1 м ² , інвестиції в «зелене будівництво», екологічна сертифікація; Управлінські: інвестиції у інфраструктуру, регуляторна відповідність	Зростання інвестицій у енерго-ефективні та інфраструктурні проекти
Оптова та роздрібна торгівля	Висока волатильність з подальшим відновленням	Соціальні: CSR-витрати, плинність персоналу; Управлінські: інвестиції в цифровізацію, рівень ESG-розкриття	Адаптація інвестицій до змін попиту та підвищення прозорості бізнесу
Транспорт і логістика	Випереджальне зростання інвестицій	Екологічні: викиди CO ₂ у транспорті, паливна ефективність; Управлінські: інвестиції в транспортну інфраструктуру, логістичні інвестиції	Пріоритетне інвестування у низьковуглецеву та ефективну логістику
Сільське господарство	Відносна стабільність із тенденцією до зростання	Екологічні: ефективність використання води, продуктивність земель, сталі технології; Соціальні: витрати на екологічні та соціальні практики	Підтримка ресурсоефективних і сталих агропрактик

ційної привабливості та доступу до фінансових ресурсів, формуючи нову логіку розподілу капіталу й довгострокових інвестиційних пріоритетів. Розроблена матриця впливу ESG-факторів на інвестиційну активність підприємств у розрізі галузей дає змогу системно узагальнити взаємозв'язок між галузевою специфікою, інвестиційними тенденціями та екологічними, соціаль-

ними й управлінськими факторами.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на емпіричну перевірку запропонованої концептуальної моделі та кількісне оцінювання впливу окремих ESG-детермінант на інвестиційну активність підприємств у різних секторах економіки.

Список використаних джерел

1. Галько Л.Р. Інвестиційна діяльність підприємства: стратегія і тактика управління. *Економіка та суспільство*. 2021. № 31. DOI: 10.32782/2524-0072/2021-31-63
2. Гуляєва Н., Вавдійчик І. Інвестиційна активність підприємств: джерело відновлення. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2021. № 4. С. 36–55. DOI: 10.31617/visnik.knute.2021(138)03
3. Брюховецька Н.Ю., Булеєв І.П. *Інвестиційна активність підприємств з виробництва продукції з високою доданою вартістю в умовах обмежених ринків: парадигма та механізми забезпечення*: монографія. Київ, 2019. 388 с.
4. Світличин І.І. Зростання інвестиційної активності підприємств. *Економіка, управління та адміністрування*. 2021. № 4(98). С. 18–27. DOI: 10.26642/ema-2021-4(98)-18-27
5. Малахова Ю.А. Інвестиційна активність підприємства та чинники, що її визначають. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 2. Ч. 2. С. 55–58.
6. Державна служба статистики України. Офіційний вебсайт. URL: <https://stat.gov.ua/>
7. Eccles R.G., Ioannou I., Serafeim G. The Impact of Corporate Sustainability on Organizational Processes and Performance. *Management Science*. 2014. Vol. 60. No. 11. pp. 2835–2857.
8. Friede G., Busch T., Bassen A. ESG and financial performance: aggregated evidence from more than 2000 empirical studies. *Journal of Sustainable Finance & Investment*. 2015. Vol. 5, No. 4. pp. 210–233. DOI: 10.1080/20430795.2015.1118917
9. Broadstock D.C., Chan K., Cheng L.T.W., Wang X. The role of ESG performance during times of financial crisis: Evidence from COVID-19 in China. *Finance Research Letters*. 2021. Vol. 38. DOI: 10.1016/j.frl.2020.101716

References

1. Halko L. Investment activity of the enterprise: management strategy and tactics. *Economy and Society*. 2021. № 31. DOI: 10.32782/2524-0072/2021-31-63 (in Ukrainian).
2. Huliaieva N., Vavdiychuk I. *Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*. 2021. № 4. pp. 36–55. DOI: 10.31617/visnik.knute.2021(138)03 (in Ukrainian).
3. Briukhovetska N.Yu., Buleiev I.P. *Investment activity of enterprises producing high value-added products in conditions of limited markets: paradigm and mechanisms of support*. Kyiv, 388 p. (in Ukrainian).
4. Svitlyshyn I.I. Growth of investment activity of enterprises. *Economics, Management and Administration*. 2021. № 4(98). pp. 18–27. DOI: 10.26642/ema-2021-4(98)-18-27 (in Ukrainian).
5. Malakhova Y.A. Enterprise investment activities and factors determine its. *Scientific Bulletin of Kherson State University*. 2016. Vol. 2. Part 2. pp. 55–58. (in Ukrainian).
6. State Statistics Service of Ukraine. URL: <https://stat.gov.ua/> (in Ukrainian).
7. Eccles R.G., Ioannou I., Serafeim G. The Impact of Corporate Sustainability on Organizational Processes and Performance. *Management Science*. 2014. Vol. 60. No. 11. pp. 2835–2857.
8. Friede G., Busch T., Bassen A. ESG and financial performance: aggregated evidence from more than 2000 empirical studies. *Journal of Sustainable Finance & Investment*. 2015. Vol. 5, No. 4. pp. 210–233. DOI: 10.1080/20430795.2015.1118917
9. Broadstock D.C., Chan K., Cheng L.T.W., Wang X. The role of ESG performance during times of financial crisis: Evidence from COVID-19 in China. *Finance Research Letters*. 2021. Vol. 38. DOI: 10.1016/j.frl.2020.101716

Valentyna LEVCHENKO

Doctor of Economics, Professor, Kyiv National University of Technology and Design

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8444-5960>

Olena SEREDA

PhD in Economics, Associate Professor, Kyiv National University of Technology and Design

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0547-2077>

ESG FACTORS AS DETERMINANTS OF INVESTMENT ACTIVITY OF ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE ECONOMIC TRANSFORMATION

The paper examines ESG factors as determinants of enterprise investment activity under conditions of structural economic transformation and the transition to a sustainable development model. Increasing macroeconomic instability, uneven sectoral recovery, and changing investment priorities necessitate the expansion of traditional approaches to the analysis of investment activity through the inclusion of environmental, social, and governance factors. This issue becomes particularly relevant in the context of the transformation of corporate investment behavior accompanied by the growing role of intangible assets, digitalization, and non-financial criteria in investment decision-making. The purpose of the paper is to investigate the impact of ESG factors on enterprise investment activity and to identify the mechanisms of their influence under conditions of sustainable economic transformation. The methodological basis of the study is formed by systemic and structural-functional approaches. The results reveal the asymmetric nature of investment recovery and a high differentiation of investment activity across economic sectors. A tendency toward the reorientation of investment flows toward intangible assets has been identified. It has been proved that traditional financial and economic approaches do not fully explain the current dynamics of investment activity, which substantiates the need to incorporate ESG factors into its analytical framework. It has been determined that ESG factors influence investment activity through the mechanisms of capital cost, investment risks, access to financing, investment attractiveness, and the reallocation of investment flows. An integrated conceptual model of enterprise investment activity has been proposed, combining internal financial capabilities of enterprises, macroeconomic conditions, and ESG determinants into a unified system for the transformation of investment processes. The conclusions substantiate that ESG factors form a new system of determinants of enterprise investment activity and determine the transformation of investment processes toward sustainable economic development.

Keywords: *investment activity of enterprises, ESG factors, sustainable development, capital investments, macroeconomic environment, corporate governance*

РЕКЛАМНІ МОЖЛИВОСТІ ЖУРНАЛУ

Запрошуємо до співпраці!

ФОРМАТИ ПУБЛІКАЦІЙ

- Партнерські статті
- PR-інтерв'ю
- Експертні статті

РЕКЛАМА

- 1/2 сторінки – 3 000 грн
- 1/4 сторінки – 2 000 грн
- 1 сторінка (ч/б) – 5 000 грн
- Зворот обкладинки – 12 000 грн
- 1/2 сторінки обкладинки – 5 000 грн

ПАРТНЕРСЬКІ КОЛАБОРАЦІЇ

- »» Пакет „Стандарт” - 8 000 грн
 - Підписка та статті чи реклама
- »» Пакет „Базовий” 4 500 грн
 - Підписка + Реклама 1/4 сторінки

Звертайтеся!
Ми відкриті до співпраці!